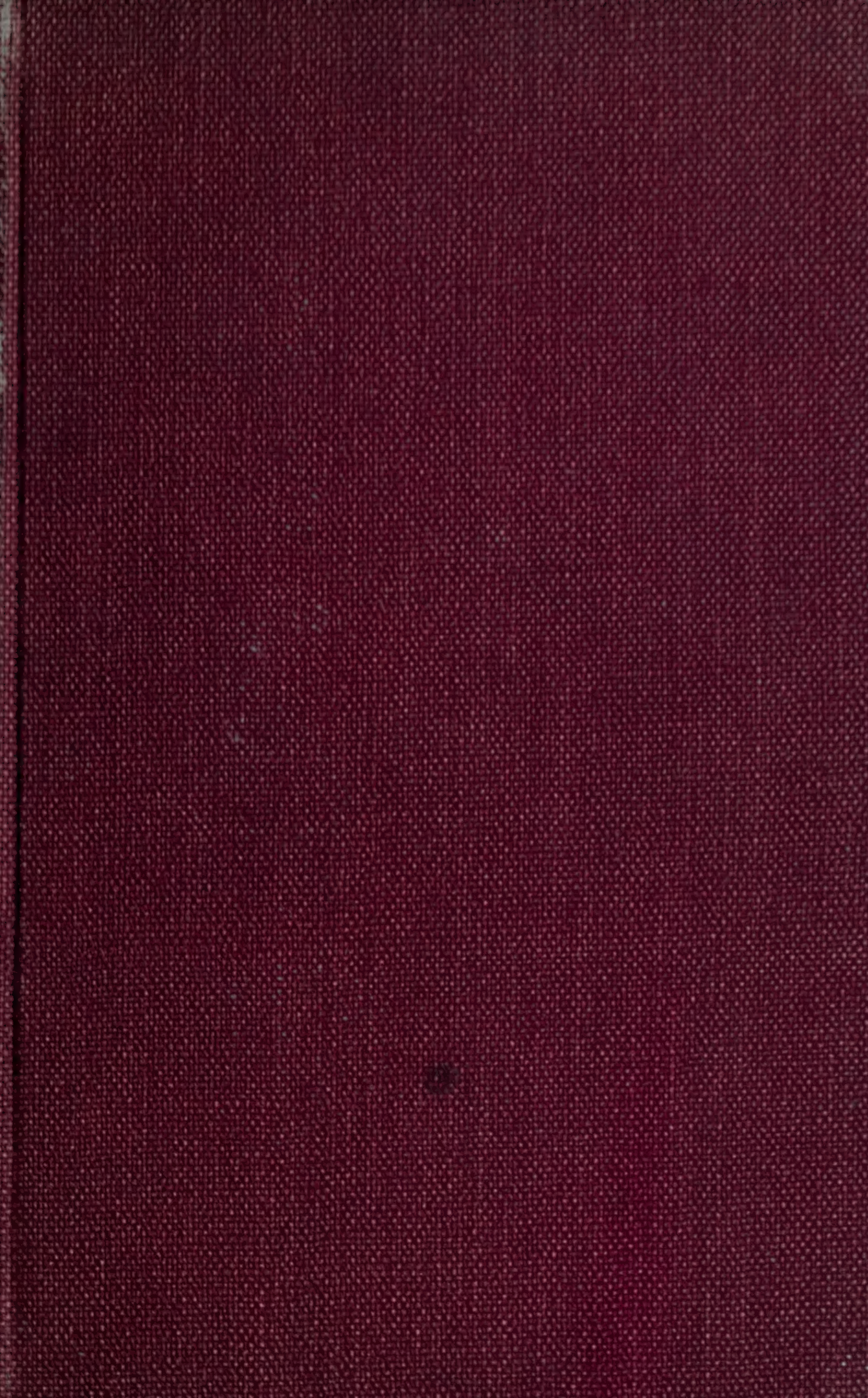

JÓKAI ÉLETE ÉS MŰVEI

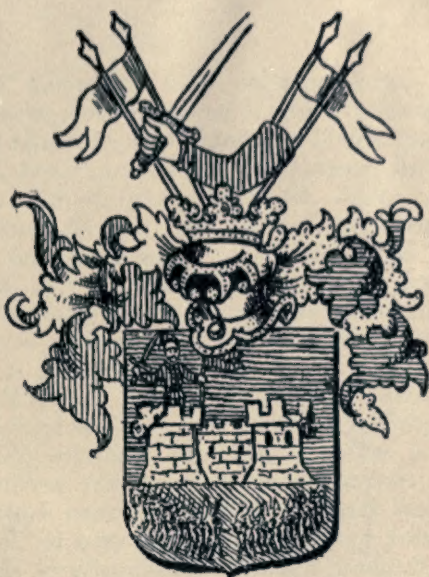
IRTA

SZABÓ LÁSZLÓ

RÁKOSI JENŐ
BUDAPESTI HIRLAP UJSÁGVÁLLALATA
1904

BUDAPESTI HIRLAP NYOMDÁJA.

Az ásvai Jókay-család cimere.

E könyvnek nem célja az, hogy történeti kritikával irott életrajza legyen Jókainak.

Jókai történelmi alak, s a történelmi alakokról hű képet csak akkor alkothatunk, ha bizonyos időbeli távolságból tekintjük őket. A közel multban elhunyt emberekről történelmet irni nem szokás, nem is lehet, tiltja az irodalmi ethika. Ma, pár hónappal a halála után, elég, ha bemutatjuk Jókait olyannak, a minőnek azok ismerték, a kik között élt, a kik szerették s a kiket ő is szeretett.

Hogy ez szükséges-e? Igen. Jókai emlékezetét folyton ébren kell tartani. S addig is, mig sok idő multával rávilágithat Jókai alakjára a történelem fényszóró fáklyája, szerény mécsest gyujtunk emlékezetének, a melynek halvány fényénél, ha nem is ismerhetjük meg Jókai irói és emberi egyéniségének minden vonását, de látjuk legalább a körvonalait, s alakjának nagyságát.

Föl fog tünni az olvasónak, hogy maga a szerző aránylag keveset beszél, s emlitett forrásaival szemben kevés kritikát gyakorol. Mindkét dolognak egyszerü a magyarázata. Szerencse a magyar irodalomra nézve, hogy Jókairól ugy ő maga, valamint több rokona, barátja és ismerőse tömérdek följegyzést hagyott hátra az utókornak. E rengeteg anyagot még senki sem hordta össze, s az anyag nem is férne el egypár kötetbe. Az értékes följegyzésekből azonban

azokat, melyek Jókai való egyéniségének föltüntetéséhez szükségesek, kénytelen volt a szerző fölhasználni, s fölhasználta azokat eredeti formájukban, a közvetetlenség kedveért, hogy annál üdébb legyen az a kép, a melyet Jókairól e könyv rajzol. Jókai önéletrajzi adataival szemben pedig a különben igen könnyü kritika hiányát megmagyarázza az, hogy ma, a mikor az egész magyar nemzet szeretete Jókai iránt még nagyon élénk, Jókai önéletirásait izről-izre szétszedni és a kutatónak mikroskópjával vizsgálni, nagyon kegyeletlen dolog volna. Jókai sohasem birta fékezni fantáziáját, s akaratlanul és öntudatlanul akkor is regényt irt, a mikor való történetet akart irni. Ez azonban végre is mellékes dolog. A közönségé csak az iró Jókai, — Jókai a magánember csak önmagáé és még legfölebb a családjáé volt. Ezt a „gyöngébbek kedvéért“ szükséges csak megemliteni, azoknak kedvéért, a kik Jókainak soha nem tudták megbocsájtani, hogy ő is — ember volt. Máskülönben Jókaiban teljesen fölösleges a magánembert és az irót egymástól megkülönböztetni, mert a mily nagy volt mint iró, éppen olyan nagy volt mint hazafi, s volt oly nagy a szive, mint a talentuma.

Ennél egyebet nem fog megállapitani Jókairól az sem, a ki — talán ötven-hatvan év mulva — kritikai alapon fogja megirni Jókai életének történetét. Ez a történet lehet, hogy sok apró részlettel bővül, lehet, hogy érdekesebb lesz, mint a melyet mi ismerünk, de hőse, Jókai, nem válik érdekesebbé soha.

lád fényét és befolyását. És gyüjtik össze hat nemzedéken át azt a lángelmét, mely rászáll a költőre, mely örökkévaló kincseket nyujt a magyar nemzetnek; melynek fénye visszavilágit a rég elhunyt elődökre, kiket e nélkül ugy elfeledett volna a világ, mint a hogy elfeledjük vagy

Jókay Jozsef, Jókai Mór atyja.

meg se látjuk a repülő madár nyomát a levegőben. Lángelme sok van, nagy lángelme kevés van. De nincs oly apa és anya, ki rögtönözve tudna nagy lángelmét adni a világnak. Vagy az apában, vagy az anyában, vagy mindkettőben több nemzedéken keresztül kell gyülni az emberi szellem ama nagy és nemes erőinek, melyek elvégre egy gyermek agyában egyesülnek, fokozódnak, alakot öltenek és korszakot teremtő

nagy alkotásokban nyilvánulnak. Nem csupán az apának és anyának érdeme, hanem az ősök hosszu sorának érdeme is az a kincs, melyet Jókai lánglelke által élvez nemzetünk.

Ez szép, de több benne a költészet, mint a való; a mint mindjárt látni fogjuk, Eötvös Károly inkább képzeli, mint ismeri a Jókai-család történetét.

A Jókay-családról Nagy Iván művének (Magyarország családai) ötödik kötetében a következő sorokat olvassuk:

Jókay-család. (Ásvai.) Azon család, melynek irodalmunk egyik legtermékenyebb s legkedveltebb regényirónkat köszöni.

A család, legalább a mult század óta, Komárom vármegyében s ott Megyeresen s másutt birtokos.

Jókai Sámuel I. Leopold király alatt Esztergom várában zászlótartó, a vár vívásánál fölfedezvén, hogy a tüzérek meg vannak vesztegetve, maga irányzott egy ágyut, s oly jól, hogy a vár alatt táborozó törökök közül egy basának a karját sodrá el a golyó. Érdemeiért cimeres nemeslevelet nyert.

Cimerük a következő: A pajzs alját sátorok alatt tanyázó török tábor foglalja el, középen a basa sátorával. A tábor fölött feljebb várbástya nyulik el, melynek tetején egy magyar vitéz baljában zászlót tartva egy ágyut süt el. A paizs fölötti sisak koronáján férfikar könyököl, kivont kardot villogtatva; kétfelől zászló lengedez. A paizsot szokásos foszladék veszi körül.

A nemességszerző Sámuelnek fia, II. Sámuel még 1752 előtt meghalt. 1752-ben özvegye, Gazdag Sára, Konkoly Zsófia fiának, Gazdag Jánosnak leánya, Konkoly jogon erőtlenitő pert kezd Babocsay Ignác bárónak Szluha Eleonorától született gyermekei ellen, ó-gyallási birtok

I.

A Jókay-családok. — Az *ásvai Jókay*-család eredete. — Eötvös Károly hibás adatai a Jókai-család történetéről. — Nagy Iván adatai. — Jókai Mór családfája. — A Jókai-család cimere. — Jókai Mór szülei. — A komáromi Jókay-ház. — Vályné, Jókai Eszter családi följegyzései. — Jókai Mór születése és keresztelője. — A kis Móric életének első évei. — Irói és művészi talentum a Jókai-családban. — Jókai Mór legelső szinpadi emlékei.

A Jókai-család története csak két század óta ismeretes; maga Jókai azonban annyira demokrata érzelmü volt, s oly keveset foglalkozott elődeinek történetével, hogy nem is igen ismerte családjának történetét. A nyolcvanas években, mikor több napilapban olyan hirek jelentek meg, a melyek szerint Jókai a vasmegyei Jókai-családból származott, Jókai maga is beleszólt a hirlapi polémiába, s igyekezett megcáfolni a családjáról elterjedt hireket; kijelentette, hogy az ő családja nem lakott Vasmegyében soha, — ő, ugymondá, abból a Jókai-ágból származik, mely a Maholányi-családdal nagy birtokpörben állott. Ez azonban nagy tévedés, mert Jókai első őse később kapta a nemességet, mint mikor a másik, régebbi Jókai-család a Maholányiakkal pörösködött.

A Dunántul felső részében igen sok Jókai-család ismeretes, Vas- és Komárommegyében,

de vannak Jókaiak Pozsonymegyében is; a nagy költő családja nyilván esztergommegyei eredetü. Különösen sok a Jókai Komárom vármegyében, a hol e nevet sok nem-nemes család is viseli. A nyolcvanas évek elején némi nevezetességre tett szert Komárommegyében egy Jókai nevü molnármester, a ki gazdag ember létére a megyebeliektől nem szedett vámot, hanem csak azoktól a gazdáktól, a kik a szomszéd megyékből hordták hozzá őrletni a gabonát; ezen a réven oly nagy népszerüségre tett szert Jókai uram, hogy még képviselőjelöltnek is fölléptették, s kis hija, hogy meg nem választották. Ez a Jókai azonban, a komárommegyei számtalan Jókaival együtt, semmi rokonságban nincs a nagy költővel; a mint ezt az alább következő családfa igazolja, az ásvai Jókay-család már jóformán kihalt, alig egy-két tagja él még a család legnagyobb fiának halála után.

Jókai őseiről *Eötvös* Károly a következő érdekes sorokat irja:

Jókai ősei nagy erdő. Apját, nagyapját, ősapját, dédapját és dédősapját meglehetősen ismerem. Sokkal jobban, mint ő maga, vagy testvérei, vagy azok, kik élő nemzedékéhez tartoznak. S az apák és dédősapák mellett ott vannak az anyák és dédükanyák is. A nagy erdőnek sok lombja, sok vén törzse, sok ifju virága van. Mind él ez a hagyomány emlékezetében. A dédősapa a nemességszerző. A dédapa a vagyonszerző. Az ősapa a pereskedő. A nagyapa elmegy birtokot hóditani szomszéd vármegyékbe. Az apa visszatelepiti a családot Rév-Komárom városába, a hol harmadfélszáz év előtt szerzé hirét-nevét az első ős. Minden ősnek minden házassága érdekes és fontos. Az ősanyák föntartják és emelik a csa-

A családom cimere kész regény. Ütközet volt a magyar király és a török vezér között. Egy fiatal zászlótartó fölfedezi a királynak, hogy a spanyol tüzérek meg vannak vesztegetve az ozmanoktól: szándékosan rosszul lőnek. „Lőjj te jobban!" Mond neki a király. Erre a zászlótartó odalép az ágyuhoz, célbaveszi a török vezér sátorát, s ugy oda talál a szakállas golyóval,

Jókayné Pulay Mária, Jókai Mór anyja.

hogy a vezér halva terül el. Ez mind le van festve a cimerpajzsunkon: a zászlótartó az ágyuval a veres mezőben, alatta a török tábor a félholdas sátoraival, a vezér a középsátorban: csak egy fiatal hajadon hiányzik még (az én praesumptiv ősanyám), a ki a koszorut a hős zászlótartó fejére föltette, s kész a regény.

Jókai Mór nagyatyja, Sámuel, ó-gyallai birtokos volt; 1830 körül halt meg, késő aggkorában; valósággal fanatikus híve volt a kálo-

mista vallásnak, bár egyik unokatestvére katolikus volt; tőle örökölte vallásos buzgóságát fia, József, Móricnak atyja.

Jókai édesatyjáról, Józsefről a következő sorokat irja:

Jómódu nemesi családból származtam; atyám neve volt Ásvai Jókay József. Az y-orec a név végén nemesi privilégium volt, valaminthogy vármegyei hivatalt csak nemesek viselhettek. Atyám azonban nem maradt az apai háznál „a kis urak“ ősi gazdálkodását folytatni; hanem arra a szokatlan pályára lépett, melyen az egyéni tehetség szerzi meg az életmódot. Jogot végzett, ügyvéddé lett s e hivatása mellett városi hivatalt töltött be: a mit ugy hivnak, hogy „árvák atyja“.

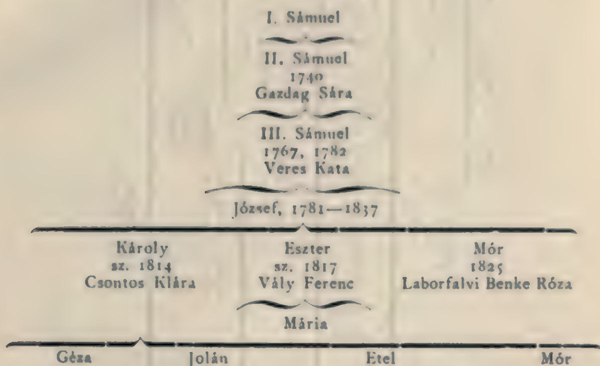
Jókay József életének ifjukori történetéből nagyon keveset tudunk. Fiatal korában állitólag valami tüdőbaja volt s ez a betegség később is ágyba döntötte néhányszor, különösen ha kocsin utazott, a mit a hivatala miatt gyakran meg kellett tennie. Gyakran eljárt Ó-Gyallára is, a hol atyjától öröklött birtoka volt.

Jókay József nyilván Ó-Gyallán született, s jogi tanulmányainak befejezte után Komáromban telepedett le. Valószinü, hogy mindjárt nősülése után, a mint elvette nemes Pulay Máriát, szerezte azt a vármegyeház-utcai házat, melyben ötödik gyermeke, Jókai Mór született.

Jókai szülőházát testvérnénje, Vályné Jókay Eszter igy irta le 1865-ben a „Hazánk s a külföld“ cimü folyóiratban:

Sajátságos épület volt, városon szokatlan, két utcára szolgáló telken épitve, de azért egyikre sem nézett ablakaival. A piacról menve, a Vármegye-utca baloldali során volt egy hosszu, ma-

iránt. II. Sámuelnek Gazdag Sárától fia, III. Sámuel 1767-ben saját felperessége alatt a Konkoly-leányág nevében is az előbbeni per megigazitására uj itéleti parancsot nyervén, perbe idézi a Tajnaiakat, hasonlóul Konkoly-féle örökösöket. Nejétől, Veres Katalintól fia, József, született 1791-ben, meghalt 1837-ben, Komáromban hites ügyvéd s árva-gyámnok volt. A családfa, bár nem teljesen, következőleg jő le:

A családfán nem található Jókai János, kinek Maholánvivali ügyében az 1715-iki országgyülés a 67-ik törvénycikkben rendelé, hogy azt a nádor a kir. tábla ülnökeivel rendkivülileg (jure extraordinario) itélje el. Nincs a táblázaton Jókai Gáspár sem, ki 1724-ben pozsonymegyei Puszta-Födémesen Pálffy János gróf uradalmi igazgatója, ki tán e családhoz tartozott.

Jókay nevü család 1730-ban a magyarországi bárók sorában is állott, s mint értesülök, ez is más család lehetett.

Nagy Iván műveinek pótlék-kötetében (298. l.) a Jókai-családról a következő kiegészitő adatokat olvassuk:

Az V. kötetben, 348. lapon közölt családfán némi hibák lévén, e helyett egy kiigazitott s teljes családfa itt következik (Gózon Antal közlése szerint):

- Jókai I Sámuel — Gazdag Sára
  - Sándor
  - Mihály — Sátor Kata
    - Pál
    - Julianna — Szokolai Jánosné
  - Zsuzsa — 1. Ujváriné 2. Szecseiné
  - II. Sámuel 1715 — 1. Madari Zsuzsa 2. Sándor Judit
    - Teréz — Hangyásné
    - III. Sámuel 1749 — Veres Kata
      - József 1781 † 1837 h. ügyv. — Pulai Mária
        - Károly sz. 1814 főszolgabiró — Csontos Klári
          - Géza
          - Etel
          - Jolán
          - Mór
        - Eszter sz. 1817 — Vály Ferenc
        - Móric sz. 1825., az iró — Laborfalvi Benke Róza
      - Zsuzsa — Gózon István
      - Julianna — kistőrei Tóth Jonathán
      - Zsigmond — Mikolai Juszti
  - Éva — Benkovich János
  - Kata 1708 — Király József
    - Király József pécsi püspök 1737

Egészen más, ettől különböző a pograneci Jókay báró nevü, kihalt család.

Ez a családfa már maga is teljes bizonyitéka annak, hogy Eötvös Károlynak Jókai őseiről irott sorai fantasztikus dolgok.

Jókai maga igy irja le családja nemességének eredetét (Negyven év visszhangja):

gas deszkakerités, azon belül ültetett akácfák lombos ágai kihajlottak az utcára; ugy hogy a ki nem ismerte a helyiséget: figyelem nélkül haladt volna el a keritéssel egyforma magasságu, kétfelé nyiló, egyszerü deszkakapu melletti alacsonyabb utcaajtónál, mely kivülről redőzött for-

Jókai atyjának följegyzései a családi eseményekről.

mán volt boritva és egy, a felső felében alkalmazott zörgetővel ellátva, mely kis koccantásra is éles hangot adott. Az idegen azt gondolhatta, hogy az kert, mely vagy az alsó, vagy a felső szomszédházhoz tartozik. Az utcaajtón belül balra, az akácfákon tul voltak gyümölcsfák: alma, körte, sárgabarack és szeder; jobbra, néhány öl puszta térségen tul, egy deszkafödéllel

ellátott fészer, egyik oldalával a szomszédház, másikkal pedig az ott kezdődő kőépülettel összekötve, esős időben kellemes játszóhely volt az a fészer, ott mindig volt száraz homok.

Az épület hosszu volt, végig boltíves folyosóval; ablakai többnyire erre a folyosóra nyiltak; a négyszögletü oszlopok, melyek boltíveit tartották, félig fallal voltak berakva, s csak a folyosó két végén és a nagy konyhaajtónál lehetett kijárni. Mindjárt a fészer mellett volt az épületen egy ablak, mely az utcaajtóra nézett, mely ablakon sürü, rézsut kockás farostélyzat volt, valamint még más két ablakon, melyek nem nyiltak a folyosóra, szintén olyan rostélyok alkalmaztattak. A mint az ember a folyosóra föllépett, mindjárt nyilt ott jobbra egy oly dupla redőzött ajtó, mint az utcaajtó, egy kicsi téglatalaju helyiségre, melyben hajdan kandalló lehetett, akkor nálunk csak a rányiló szoba kályháját fütötték róla (mi kis konyhának neveztük), világitást csak arról az utcaajtóra néző, farostélyzattal ellátott ablakról kapott. A következő szoba is kisded volt, egy ablakkal a folyosóra. Az ismét abba nyiló már jókora lehetett, két ablakkal a folyosóra, és igen nagy ablakközökkel, egy ablak pedig magasan, csaknem egészen a gerendázatnál nézett a szomszéd udvarra, ez utóbbi ablakon is olyan rézsut kockáju farostélyzat volt. *Ebben a szobában született az én Móric öcsém,* és annak az ablaknak világa vetette rá legelsőbb napsugarát, a mi rostélyzata közt behathatott; az az ablak nyugatra nézett, nagyon valószinü, hogy a lemenőben lévő nap bemosolygott a család kis örömhozójára.

Az után a szoba után, a melyben Móric született, következett egy nagy téres konyha, egy ablakkal és egy kétfelé nyiló boritott ajtón kijárással a folyosóra; még egy ablak nyilt ugyan oda, de az már az éléstárunké volt, melynek ajtaja az utóbb emlitett szobába nyilt; éléstárun-

kon még egy ablak a kertre nézett, olyan többször említett farostélyzattal; ott végződött a lakóépület.

Az udvaron keresztbe azután a lakóház végével egy irányban voltak a gazdasági épületek: istálló, hizlaló, ugy, hogy az udvarról az ember nem láthatott a kertbe. A kertajtó ott nyilt mindjárt a folyosó végénél, az istálló fala mellett. A kertben végig szöllőlugas vezetett egész egy deszkabódéig, melyre néhány falépcsőn kellett fölmenni; abból a bódéból — mi filagóriának hivtuk — volt kijárás a Csapó-utcára, mely még abban az időben igen néptelen utca volt, többnyire kertekből állt és néhány kertész-család lakta az ott igen gyéren épült kis házacskákat.

Ilyen volt ezernyolcszázhuszonötben az a ház, melyben Jókai Mór született és járni tanult. Buzgó protestánsok épitették azt az épületet a vallás-üldöztetés korában, s ott tartották titkos istenitiszteleteiket; azért nem szolgált ki az egy utcára sem ablakaival, sőt falával sem; azért ültették be a különben elég magas kerités-melléket a gyorsan növekedő dús-lombozatu akácfákkal, hogy az utcáról ne is láthassák az épületet. Az utcaajtóra alkalmazott zörgető koccantásáról ismerte meg a hívek jövetelét abban a kis előszobában lakó őr, mit mi kis konyhának hivtunk. Mint nekem beszélték, az istenitiszteletre rendelt helyiség az a leghátulsó szoba lett volna, ha nagy volt a hívők száma ünnepek alkalmával, mikor mindenki igyekezett, bárhogy ejthette is módját, a közönséges istenitiszteletben résztvenni. Akkor még az a szoba egy volt a mi általunk éléstárnak használt helyiséggel és igen jó nagy lehetett. Valószinü is, hogy azt a falat, mely a szobát a kamrától elválasztotta, később épitették, mert az igen keskeny fal volt, alig valami kis ajtóközzel, mig a többi ajtóközökben kényelmesen játszottunk zord időben. Az eredetileg épült falak rendkivül vastagok voltak, az a vékony fal hát később

készült. Ha nem is volt látható maradványa annak a hajdani templomnak, mely a monda szerint az a ház lett volna, melyben mi akkor laktunk, mikor Móric született, de nagyon valószinü. Azt pedig erősen hiszem *én,* — ha más nem akarná is hinni, — hogy abban a szobában, melyben Móric született, tartotta néhány buzgó protestáns mindennapi imáját, egy kegyes és áhitatos öreg halász fönnhangon rebegett ihletett imája után. Abban a szobában még akkor is ott lebegett az a fohász, mely Istent hivja segitségül minden dolgaiban, és hálákat ad még a szorongattatásokért is. Nem is hangozhatott el, mert a mi szüleink szintoly buzgón fönntartották Istennel való társalkodásukat; az a ház akkor is olyan volt, mint egy templom; édesanyánk kerekes pergő rokkája mellett oly szépen énekelte szent Dávid zsoltárait, és azt a szép dicséretet:

Istenre bizom magamat;
Magamban nem bizhatom.

Édesapánk is minden hivatalos foglalkozása előtt naponkint elővette a Szikszait s abból buzgón imádkozott, azt tartotta, — gyakran hallottam tőle mondani, — a ki az Istentől eltávozik, az Isten is eltávozik attól; imádkozott minden reggel otthon, abban a szobában közel volt a mindenható Isten, a ki lételt ad mindeneknek. Ily helyen született Jókai Mór.

E különben kissé hosszadalmas leirás hű képet ad arról a környezetről, melyben Jókai Mór bölcsője ringott. Vályné Jókai Eszter, a ki, mint látjuk, maga is határozottan irói talentum volt, a családi viszonyokról s a kis Móric születéséről még ezt jegyezte föl.

Károly bátyám majd két évvel volt idősebb nálam, én pedig Móricnál éppen kilenc évvel. Én születtem 1816 február 16-án, Móric pedig szüle-

tett 1825 február 19-én.* Lajos öcsém nálam két évvel volt ifjabb, erős, szép gyermek volt, mint később hallottam emlegetni. Édesanyánk testvérnénjének, Konkoly Antalné kedves nénénknek volt két fia, Balázs és Kálmán, Károlynál is néhány évvel idősebbek; azok a gyallai iskolát kitanulván, hozzánk jöttek tanulmányaikat a komáromi iskolában folytatni.

. Lajos öcsém nem érte meg a két évet, igen hirtelen halt meg torokgyikban.

Hét éves lehettem, mikor ismét egy kis fiuval szaporodott családunk. Édesanyánk meghalt felejthetetlen kis fia nevére kereszteltette Lajosnak. Mily örömest ringattam és mily boldog voltam, ha néha kis időre az ölembe adták, de örömöm rövid ideig tartott, Lajoska meghalt agyvizkórban. Szegény édesanyánk igen kétségbe volt esve, emlékezem rá, mint panaszkodott zokogva, hogy ő mily szerencsétlen anya.

Én sem tudtam feledni a kis mennyországba költözött angyalt, mindig emlegettem és óhajtoztam hozzá; de óhajtásaink nagyobbrészt önzésből származnak; én is óhajtottam volna játszani a kis Lajoskával s szerettem volna csókolgatni.

Csaknem mindennap emlegettem a kis Lajoskát, mig egyszer iskolából hazamentemkor estenden azzal az örvendetes hirrel fogadott a Vörösné ifiasszony, hogy *itthon a kis Lajoska!*

Az a Vörösné régi meghitt cseléde volt édesanyánknak, még Károly bátyánknak volt a dajkája, — természetesen szárazdajka, — édes jó anyánk mind az ötünket maga szoptatott.

Házunktól nem ment el cselédleány máshova, csak férjhez; mindig volt tizesztendős cselédünk, a ki kiskorában került hozzánk, ott nevekedett föl, és többnyire tőlünk vitték férjhez;

* Ez tévedés és hibás az alább következő keresztelőlevélbeli adat is, mert Jókai, mint atyjának föntebb szintén közölt följegyzéséből látható, február 18-án született s 20-ikán keresztelték meg.

egyre emlékezem, a ki meghalt nálunk, pedig annak édes szülője ott lakott Komáromban, de azért a szegény beteg leány inkább nálunk akart lenni betegségében is; ebből kitünik, hogy a mi édesanyánk nemcsak tulajdon szülött gyermekeinek és rokonainak, hanem a ki csak köréhez tartozott, hű ápolója volt.

A többször emlitett Vörösnét faluról hozta be dajkának Károly mellé édesanyánk. Évi — ez volt neve — sajátságos jókedélyü parasztleány volt, kifogyhatatlan sok mesét tudott, és azokat uj formákba öltöztetve, igen meghatóan tudta előadni a gyermekeknek. Vörös József hajóslegényhez ment férjhez, de hamar özvegységre jutott, s ismét hozzánk került, hűséges házőrzőnek. Édesapánk hivatalánál fogva gyakran távol volt a háztól, édesanyánk pedig a szigeti kertek munkáltatásával kora tavasztól késő őszig el volt foglalva, mikor hát szüleink otthon nem voltak, az ifiasszony felügyelete alatt volt az egész ház és mi gyermekek is; jól tudott velünk bánni, csak azt igérte, hogy majd mesél, ha szépen viseljük magunkat.

Ez a Vörösné örvendeztetett hát meg engem azzal, hogy: itthon a kis Lajoska! Én látni kivántam, édesapám ölébe vett — gyakran megtette még nagyobb koromban is, — és odavitt az oszlopokon lógó bölcsőhöz, szeliden lengő bölcső volt az, nem zötyögött talpaival a padlón. Ott aludt a kis gyermek, kit az egész család örömmel köszöntött. De nem keresztelték Lajosnak.

Nagy Mártonné nénénk, édesanyánknak kedves rokona és barátnéja, felügyelete alatt készültek a keresztelői vendégségre. Eljöttek a komaasszonyok is, és bármily nevetséges azt hinni, hogy a megholt gyermek nevére nem jó az ujszülöttet kereszteltetni, mert az is meghal: a komaasszonyok, mielőtt a kis pogányt keresztelni vitték volna, egyhangulag kijelentették, hogy Lajost nem kereszteltetnek.

Nem is keresztelték a gyermeket Lajosnak, hanem Móricnak, a mint ez az itt következő keresztelő-levélből kitűnik:

KIVONAT

a rév-komáromi helv. hitv. egyház keresztelési anyakönyvéből.

Ezernyolcszázhuszonötödik esztendőben.

Hónap és nap	Kisded	Szülék	Keresztatyák és keresztanyák	Himlő-oltás	Keresztelő lelki-pásztor
Február 20.	Móric	Nemes Ásvai Jókai József hites ügyvéd és tekintetes nemes Komárom-vármegye al-ügyviselője. Nemes Pulai Mária	Tek. Konko'i Thege László ur, tk. Komárom vármegye főbirája, Nemes Benkovics Zsuzsánna, Ns. Molnár Mihály, N. Takó Zsuzsánna, Ns. Szabó Lajos h. ügyvéd és táblabiró, Fogthűi Erzsébet, Ns. Kalicza János, N. Czike Klára, Ns. Nagy Sámuel, Ns. Czike Zsuzsánna, Ns. Beöthy Gáspár, Kovács Katalin, öreg Varjú János, Tuba Lidia, ifjabb Szarka János, Töltési Lidia.		Csepi Mihály

Hogy ezen anyakönyvi kiirat az eredetiben jegyzettel teljesen megegyezik: hivatalos hitelesseggel bizonyitom.

R.-Komárom, 1875 febr. 28.

***Beödők Pál** s. k.*
ref. s. lelkész.

(A keresztelési anyakönyvbe az akkori szokáshoz híven, a református pap nem a születés, hanem csak a keresztelés napját jegyezte be; innen származott később az a téves hit, hogy Jókai február 20-án született.)

A keresztelőről s az utána következő eseményekről ezeket jegyezte föl Vályné Jókay Eszter:

Nekünk gyerekeknek a keresztelői sok tortamaradékhoz adtak még időtöltésül egy sza-

kasztó kosár mogyorót, azt törtük és ettük mi a kis konyhában, mig csak fogaink a rágásban el nem fáradtak.

Mig a keresztszülék a konyhán tuli szobában vigadtak, addig mi a kis szobában zajongtunk. Édesanyánknak ugyan terhére lehettünk, ki ott a szomszéd szobában feküdt, de ő boldog volt kis Móricával; azt óhajtotta hát, hogy örvendjen mindenki az ő öröme hozójának. Ugy hiszem, azt reménylette, hogy majd akkor állandóbb lesz az ő öröme is.

Már kicsi korában is sok örömet szerzett a kis Móricka az egész családnak, élénk, de szelid kis gyermek volt, még az állatnak sem vétett.

Szüleink vettek 1826 tavaszán egy rozzant házat a Szombati-utca és Nagy Mihály-köz szegletén. Az a ház nemcsak igen rossz álapotban volt, hanem oly mélyen feküdt, hogy az utca kövezetével egy vonalban voltak ablakai; az utcát időnként töltötték, az emelkedett, az a régi épület pedig szinte lejebb sülyedt. Udvara, kertje, egy öllel is alantabb esett az utca akkori magasságánál.

Az ócska épületet egészen ledöntötték és az uj házhoz igen mély fundámentumnak való árkot ástak, de mind az abból, mind a pincéből kihányt föld nem volt elég, csak az udvart is az utca magasságáig feltölteni. A kertre nézve azt mondta édesapánk, hogy annak szintén jó, ha mélyebben fekszik, több nedvességet kap és nem szárad ki oly hamar. Hanem a házhelyet és udvart meg kellett tölteni hordott földdel.

Egy vasárnap reggel istenitisztelet után jött Móricz György uram, ezüstgombos és filigrán ezüstláncos öltözetében; egész ünnepélyességgel felköszöntötte szülőinket minden hozzájok tartozókkal egyetemben, és elmondta, mi járatban van, hogy az ő családja igen megtisztelve érzi magát az által, hogy *az ő nevükre* kereszteltették a tekintetes urék a mult esztendőben szüle-

tett kis fiukat. Hát ők elhatározták ezt a becsületet azzal tudni vissza, hogy ahhoz a most épülő házhoz a Móricz-család minden tagja *három napot fuvaroz*, szekérrel járulván a háztöltéshez, ha a tekintetes urék rossz néven nem veszik az ő akaratjukat.

Az a Móricz-család pedig számos tagból állott akkor, mind jómódu szekeresgazdák voltak. Édesanyánk az építéshez minden reggel el-

Jókai Mór szülőháza Komáromban.

ment, elvitette a kis Mórickát is; ő maga ott kötögetett, a kis gyerek pedig teleszedte köntöse alját mindenféle tarka kövecscsel, a mit ott az építéshez szükséges homokból kirostáltak. Mikor az alapkövet letették, mind leszálltunk a fundámentumnak ásott árokba, és ütöttünk egypárt az első kőre, a kis Móricot is lenyujtotta édesanyánk édesapánk karjára, az is hadd vegyen részt az alapkő-letételben; örült a kis gyerek, kacagott az ő kezéhez oly sulyos kalapácsnak. Mindig is szeretett nehezet emelgetni, most is annyi kövecset

szedett szoknyájába, hogy alig birt vele fölkelni, de ő mégis odahordta édesanyánkhoz.

Móricot esztendős koránál tovább szoptatta édesanyánk; mikor elválasztotta, addig könyörögtem, hadd viseljem én gondját, hadd aludjék az én ágyamban, mig végre megengedték szülőink, azzal a hozzátétellel, hogy majd meglátják, mint tudom gondját viselni. Ugy hiszem, nem volt rám panasz; mert mig csak engem Pozsonyba nem vittek, mindig az én ágyamban aludt az én kedves kis öcsém. Este készitettem az ágyamhoz egy pohár vizet, éjjel aztán, ha ébredt, megitattam; éppen nem volt alkalmatlan. Később már csak megkereste a fülemet kezecskéjével, megmorzsolgatta: — Dundi néném, Duda néném, adj egy kis vizet, — susogva kérte.

Az uj házba 1826 Mihály-napjára beköltöztünk. Édesapánk mindannyiunk kellemetes meglepetésére négy jókora szinezett képet függesztett, széles fekete rámákban, a szép fehér uj falra; Tell Vilmos történetét ábrázolták. Mint örültünk mi azoknak a képeknek! Hányszor el kellett nekünk annak történetét apróra magyarázni!

A mi édesanyánknak volt egy kisded tölgyfa-zsámolykája, aránylag nehéz, és mégis, mikor a kis Móric járni tanult, s mi hóna alatt áttolt kendőnél fogva vezettük, ő kezében azzal a nehéz zsámolykával próbálgatott óvatosan menni.

— *Lassan, okosan,* — mondogatta menés közben; ez volt a járni tanuló kis Móric jelszava, ballagott lassan, okosan; előbb tudott beszélni, mint járni.

Azonban, mig a hosszu folyosón végighaladt, többször leejtette kezéből a nehéz zsámolyt, de a nélkül nem akart menni, ha elvettük tőle, leült és sirva kérte az ő zsámolykáját s igérte, hogy nem ejti el többet. De szüleink aggódtak, hogy valamelyikünk lábára találja ejteni; hogy ezt a bajt kikerüljük, s a kis gyermeknek is le-

A Zsigmondy-féle ház Pozsonyban. E házban lakott Jókai 1835—37-ben. A házat a pozsonyi Toldy-kör 1894-ben emléktáblával jelölte meg; az emléktáblán e párvers olvasható.

Jókai egykoriban hozzád járt német igére,
Most te sietsz hozzá nemzeti szóra Pozsony.

gyen, a mit veszedelem nélkül hordhasson, átment édesapánk a szomszédban lakó asztaloshoz, és csináltatott egy olyan nagyságu zsámolyt könnyü fából, a mit ha leejt is a kis gyermek, se a maga, se a vezetője lábát nem sujtja olyan nagyon, mint az a nehéz tölgyfa-zsámoly.

De nem kellett ám Móricnak, neki a sulyos kellett, ő azzal tanult járni *lassan, okosan.*

És csakugyan nem is lett se magának, se vezetőjének valami fájdalmas ütése a miatt. Általában igen vigyázva tanult járni. Mikor már magában szaladgált is, sokszor azt hittük, most mindjárt elesik, édes apánk aggódva kiáltott utána: — Ne szaladj, kis fiam, elesel!

— *Nem esem ej, vidázot madamja,* — felelt fürgén vissza a kis futkározó. Ha elesett is, oly ügyesen bukott, tenyérkéit előre tartva, arra esett, fejét mindig ugy fönntartotta, nem emlékezem, hogy orrát bezuzta volna.

Mikor tizenkét éves lettem, elvittek szülőim Pozsonyba, boldog emlékeztü Zsigmondy professzor urékhoz németül tanulni, cserébe. Sokat köszönhetünk mi annak a derék családnak; mert mind Károly bátyám, mind később Móric öcsém is évekig voltunk kedves körükben, és résztvettünk a nevelésben, mint saját gyermekeik, pedig azok bebizonyitották jó neveltetésüket. A legidősebb fiu, Adolf, velem egyforma idejü, Bécsben hires orvos lett, Pali Pesten tekintélyes ügyvéd. Vilmos hires bányász. A negyedik, a legkisebb fiu, Guszti, éppen olyan volt, rá nézve, mint az én Móric öcsém, szintén három éves, szép szőke hajfürtökkel; de csak alakra hasonlitott az én szinte félénken szelid, csendesen játszogató Mórickámhoz; igen eleven fiu volt, mérnök lett belőle.

Zsigmondy professzor ur gyermekeit magyaroknak kivánta nevelni. Irt a német népességü Pozsonyból a tősgyökeres magyar Komáromba a „kálvinisták tanárának", hogy ő fiát oda szándékozik hozni magyar szó kedvéért, sze-

rezzen számára valami jó háznál helyet, cserébe a legjobb fiuért.

A derék tanár szüleinkhez jött, adnának oda engemet, ne Károly bátyámat, az még hadd tanuljon nála, ilyen jó diákjától, mig ő tanithatja, nem örömest válnék meg.

Szüleink is jónak látták, hogy én menjek, igy vittek hát engem elébb. Másik évben aztán Károly is Zsigmondy urékhoz jutott.

Balázs és Kálmán bátyáink még előbb Pozsonyba kerültek, de azért mi gyakran kimentünk Gyallára szüleikhez. Öregszüleink is Gyallán laktak.

Ásvai Jókay Sámuel öregatyám uram igen vallásos buzgó ember volt; még igen kicsinyke leány lehettem, mikor már megtanitott az öreg káté első kérdésére és feleletére, ha pedig éjszakára is ott maradtunk, elmondatott velünk minden imádságot, a mit csak tudtunk, a miket pedig még ő szerinte már tudnunk kellett volna, de nem tudtunk, azokat ő maga mondta előttünk mindaddig, mig csak imádkozás közben el nem aludtunk. Öregszüleink igen szerettek bennünket, de mégis Konkoly Antal bácsiéknál volt a mi Eldorádónk: azok különösen tudtak gyerekeknek kedvezni.

Móric is szeretett ott játszogatni a hűs vadgesztenyefák alatt a téres udvaron; voltak ott a juhásznak több gyermekei, persze tótok, a kikkel Móricka magyarul beszélt és épitették együtt a homokvárakat. Reggel már jókor hitta őket Móric:

— Poty, Kacsena! Poty Janó! Mert ha ti nem jöttök, hát én megyek!

Családunknak egy eredeti tagjáról kell még emlékeznem, édesapám nővére, Jókai Zsuzsánna, Gózon Istvánné nénénkről; őt akkoriban fantasztának tartották, mert *verscket irt* — és gyakran versben beszélt. Volt egész halmaz verse, a miket egyszer ajánlott a dúsgazdag Taj-

nainak, hogy *nyomtattassa* ki. Az abban az időben tréfára vette a dolgot, és igérte, hogy akárhány szérüvel lesz, *kinyomtattatja.* Ki tudja, nem lett volna-e közte néhány gyöngy?

Édesapánk is szerette az irodalmat, szép könyvtára volt, s akkoriban megjelenő minden lapot járatott, azonkivül több kötet könyve volt kéziratban, a miket maga teleirt Csokonai és mások, akkor még ritkán kapható verseivel és szindarabjaival. A szindarab személyzetét kis alakokban igen jellemzően le is festette. E sajátságos, sok humorral rajzolt alakok nyilván elégtek a házunkkal együtt.

Annál többet, mint a mennyit Vályné Jókai Eszter följegyzett, nem igen tudunk Jóka szüleiről. Anyja igen házias asszony volt, s az egész város közönsége igen nagy tiszteletben tartotta. Atyja igen ideális lelkü ember volt, minden szépért és jóért lelkesedett, de különösen az irodalomért és a szinházért; a Komáromban megforduló szintársulatnak állandó pártfogója volt, az előadásokról tudósitásokat küldött a pesti lapoknak, s akkori szokás szerint a tudósitásokban nem annyira birálta a szinészeket, mint inkább buzditotta a komáromiakat, hogy járjanak szinházba.

Maga Jókai 1883-ban a következő visszaemlékezéseket jegyezte föl az édesatyjáról:

Neki is voltak költői, művészi hajlamai, Emlékezem azokra a jó vastag papirosra irt verses könyveire, a mikhez igen jellemzően rajzolt és kiszinezett alakok is voltak festve. Megvolt neki Blumauer travestalt Aeneise is, saját rajzaival illusztrálva; s milyen szépeket tudott nekem mesélni a „Szalonna-várról", „Csalóka Péterről", „Hüvelycsik Palkóról", „A farkas ko-

máról“, meg a „Jövendőmondó cigányasszonyról az insurrectió alatt!“ — Hanem a hivatala egészen mostoha talaj volt a költői és művészi hajlamokra. Ügyvéd volt és a városi árvavagyon pénztárnoka. Ezekhez az ellentéte kell a poézisnek, s nála az is megvolt. A rendszerető pontosság.

A régi pozsonyi liceum.

Visszaemlékezem rá, hogy egyszer kis gyermekkoromban fölvitt magával az apám a városházára, a hol a hivatala volt, és megmutogatta a nagy vasládákat, a mik mesterséges zárakkal nyiltak föl, s azokban azt a sok mindenféle csillogó és penészes pénzt. Egy hivatalnok-társa is jelen volt, az ellenőr. Egy gömbölyü fatányérban álltak a legkisebb ezüstpénzek, ötkrajcárosok. „No, végy el belőle magadnak egyet!“ mondta az ellenőr. Szép fényes ujveretü pénzek voltak. — „Nem szabad, *az a másé*“, mondám.

„Igen, de én a helyett egy ócska ötöst teszek vissza a magam zsebéből“, biztatott a jószivü gyermekbarát. Erre aztán bátorságot vettem magamnak egy ötöst kiemelni a sok közül. De nagyon égette énnekem az az ötös a markomat. Mégis csak olyan pénz ez, a mi az én apám gondviselésére van bizva. Mikor senki se nézett oda, visszatettem az ötöst a tálkába. Mikor az apám halálával a számadásait és a pénztárt átvették: öt krajcárral többet találtak benne a kimutatásnál. Ez az én visszalopott öt krajcárom volt. És én annak az ősömnek a véres kezére, ki egy török basát ölt meg, nem vagyok büszke; de az apámnak a tiszta kezére az vagyok.

Jókainak a kisgyermek-kora a lehető legboldogabb volt; családjában a legteljesebb egyetértést és boldogságot látta; szülei nemcsak gondtalan életet éltek, hanem az akkori társadalmi viszonyokhoz képest jó módban is voltak. Érthető tehát, hogy Jókai még késő aggkorában is valóságos elragadtatással irt arról az „angyali boldogságról“, melyben a szülői házban része volt. „Milyen angyali élet volt annál a mi házunknál! — irja. — Sohasem hallatszott ott egy haragos szó. Testvéreim szerették egymást, engemet még jobban.

Érdekes, hogy Jókai, a kinek sorsára később a szinház szinte végzetes befolyással volt, igen élénken emlékezett legelső, kisgyermek-kori szinházi impresszióira. Ezekről a legelső szinházi benyomásokról 1872-ben az *Ustökös*-ben ezeket irta:

A legelső szini előadást, kicsiny hija, hogy három éves koromban nem láttam. Kis diákok rendeztek előadást; ha jól emlékezem reá, a bátyám is köztük volt; mert a produkciónak ép-

pen a mi szobánkban kellett volna végbemenni. Vitézi darab lett volna az, de siralmas lett annak — nem is a vége, de mindjárt a kezdete. A kurtina két egymással szemközt álló almárium sarkaira volt keresztülkötve, azok közül az egyik olyan kettős pohárszék volt, a melyiknek a felső része lejár, az pedig felül tele volt rakva ecetes és tintás üvegekkel. Hát a mint a kurtinát a zsineggel felhuzták, a nagy igyekezetben, bumszti! lefordult az egész pohárszék, be a szinpadra, ecetes üveg, tintás üveg a teatristák nyaka közé. Persze, hogy ezzel a csattanós kezdettel vége volt az előadásnak. Hanem a kritika, azt hiszem, hogy nem maradt el. Ez a szcéna mindig eszembe jut, mikor a Szigetvári vértanuk utolsó jelenetét várom: no, most jön az almáriomesés, ecetes üveg-, tintás üveghullás! Csakhogy én azt jobbon rendeztem, mint a bátyám, mert a végére csináltam a darabnak az almáriom-beesést nem az elejére. Igy mult el egy hajszálon, azaz, hogy egy zsinegen, hogy nem háromesztendős koromban láttam meg az első szini előadást.

Hanem negyedfél esztendős koromban. Már ekkor csakugyan elvittek a szinházba. Muszáj volt; nem maradtam el a kedves édesanyámtól, akárhova ment; a szinházba is el kellett vinnie. Vig darab volt az, de még vigabb lett attól, hogy én belekiáltottam a darabba, s a mi megtetszett a beszédből, mind utána mondtam. Egy fölkiáltásomra jól emlékszem: „Oh, asszonyok! asszonyok!“ Furcsa az, hogy ez még most is eszembe jut. Meg az is, hogy valaki egy pogácsát akart adni, hogy elhallgattasson; de én nem engedtem a vélemény szabad kimondását egy pogácsával megvásároltatni; a mi elég fontos adat megvesztegethetetlenségem bebizonyitására. Hanem többször nem vittek el teátrumba.

II.

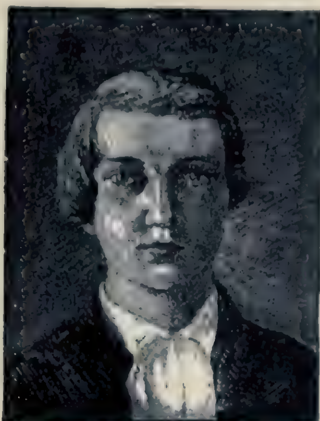
Jókai Mór az iskolában. — A legelső iskolai emlékek. — Székely Sándor, Jókai legelső tanitója. — Jókai Mór legelső versei. — »A bolond« az 1834. évi *Társalgó*-ban. — Tóth Lőrinc fölfedezi Jókai Mór költői tehetségét. — ***Hohenheimi Fridrik, vagy a meggátolt gyilkosság***, Jókai gyermekkori drámája. — Jókai rajzolni tanul. — Komáromi tanitói. — Ceregyermek Pozsonyban. — Az első pozsonyi benyomások. — Jókai pozsonyi iskolai bizonyitványai. — Visszatérése Komáromba. — Atyjának halála. — Sógoránák, Vály Ferencnek Jókaira gyakorolt hatása.

Alig volt még akkora a kis Jókai, hogy éppen kilátszott a földből, s csak ugy birta el a zsoltárt, ha két kézre fogta, de már is elvitte az édesapja — a mint azt maga Jókai meséli „A jó öregasszony“ cimü, 1856-ban irott elbeszélésében, — egy nagy, rettenetes épületbe, a minél iszonyubb palotát képzelni sem lehet. Nagy, vastag falai voltak, magas márványlépcsőkön kellett fölkapaszkodnia az erős vasajtóig. A hoszszu folyosón kettős ajtók nyiltak jobbra-balra, a miken keresztül rejtelmes silabizálás félelemgerjesztő hangjai szivárogtak ki, az emeletre vivő lépcsőkön öreg diákok csörtettek alá, kik leckéjök végeztével hazafelé siettek.

A folyosóra nyiló ajtók egyikét azután fölnyitotta az öreg Jókai, ki fiát előre tolta. Har-

minchárom padon háromszáz gyerek ült odabent, a falon óriási tábla, szörnyeteg betükkel, azokat mutogatta egy fölséges tekintetü férfiu nagyszerü pálcával.

A nagybajuszu férfiu megsimogatta a kis Jókai simára nyirt lenhaju fejét és megkérdezte, hogy hivják. A kis Móric majdnem sirva fa-

Jókai gyermekkori ön-arcképe.

kadt, mikor az apja átadta őt a tanitó urnak. Mindenki az uj jövevényre nézett, a ki ott maradt közöttük, mig a „rektor ur" az öreget kisérte ki. Mire visszatért, Móricka alig tudott hová lenni első nagy meghatottságától. De a rektor ur jó akart lenni hozzája, s egy kaputos meg egy mezitlábos kis diák közé ültette a második padba.

Nemsokára kiszólitotta, belemutatott a zsoltáros könyvbe és szép nyájasan kikérdezte a kis

szepegőtől, hogy micsoda betüismerősei vannak. Nagyot nézett a rektor ur, mikor a kis fiu sebesen olvasni kezdett. Megtanulta még ezt a mesterséget odahaza. A rektor ur megdicsérte s a kis Jókai mindig büszke maradt erre az első dicséretre.

Előadás végén a kis Móricot maga a rektor ur vezette haza; csak a negyedik házban laktak, de Móricka még sohasem volt ilyen messze. Otthon ugy fogadták, mint valami diadalutról hazatérő bajnokot. A jó néne szilvás derelyével jutalmazta, a kis Móric pedig nagy büszkén kiült a szederfa alá és fönhangon el kezdte tanulni a Kis Káté és a Hármas kis tükör nevezetes tudományait.

Jókai legelső iskolai emlékei közé tartozik a következő önéletrajzi följegyzés is:

Mikor kis gyerek voltam, s iskolába mentem, Eszter nénémnek a házajtóból utánam kellett addig nézni, mig az iskola kapuján befordulok. Nagyon félénk voltam. Három tárgya volt különösen félelmem fantáziájának. Azok a nagyszakállu zsidók, — azután a veszett kutyák, — és az élve eltemettetés. Ez az utóbbi rém anynyira üldözött, hogy egy kis papirra fölirva szüntelen a derekamra kötve hordtam a *végrendeletemet* (nyolcéves gyermek!), a miben arra kérem az anyámat, hogy ha meghalok, ne temettessen el fölboncolás nélkül. — Leghamarabb kibékültem a zsidókkal; az élve eltemetéstől nem rettegek, halva se temetnek már el engem! hanem a kutyáktól még most is félek, s bot nélkül nem járok az utcán.

Első tanitójáról Székely Sándorról (kit ő tévesen Jánosnak nevez), igy emlékezik meg irataiban Jókai:

Volt az elemi iskolában egy kedves tanitóm, Székely János, a ki lecke után sokszor ott tartott az iskolában s mesélt nekem régi szép adomákat Mátyás királyról, Mária Terézia udvari bolondjáról, s mondott találós meséket, a mik közül erre az egyre emlékezem ma is:

„Az elseje mindig *fur*, a vége *lány* előtt csipked s szur; ha kitalálod is furcsa, ha nem találod is „*furcsa*".

Ezek mind arra buzditottak, hogy én is csináljak találós meséket, még pedig versben. Az első siker pedig arra ösztönzött, hogy még merészebb kisérletet tegyek. Volt egy utcán járó bolond a városban, a ki mindig azt kiabálta, hogy „urak a papok!" (Nem is volt egészen bolond.) Erről irtam verset.

Történt, hogy odafönn járt akkor Komáromban Tóth Lőrinc, a tudós akadémiától pályakoszoruzott költő (Komárom a poéták hazája), s meglátta az én két versemet; elhozta Pestre és kiadatta az egyiket a *Regélő*, a másikat meg a *Társalgó* cimü ujságban s alányomatta az egész nevemet prédikátumostul, életkorommal együtt. Kilenc éves voltam. Ez volt a fátumom. Ezzel el voltam jegyezve a muzsának. Ezzel el volt döntve, hogy nem lesz belőlem se szolgabiró, se vicefiskális.

A két vers közül az egyik, mely a *Regélő*ben jelent meg, talány; a másik azonban, melyet a *Társalgó* közölt, valóságos vers; ime, igy közölte a lap 1834 julius 16-án:

Révkomáromban egy szegény tébolyodottra, ki házrul házra járva teng, következő verseket irt egy ugyanottani 9 esztendős fiucska (Jókay M.).

Olyan vagyok én, mint az olly madársereg,
A' melly eltévedvén, az ég alatt csereg;
Én is eltévedtem elmémben, bujdosok,
Szánjatok meg kérlek, lelki jó orvosok!

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy ez volt Jókai legelső verse; a kis Móric már sokkal korábban is verselt. Hegedüs Sándorné Jókai Jolán birtokában van Jókai legelső verse, — szépen megvonalazott papirosra, gyermekes betükkel irva; ime a vers:

Tartsd meg jó Atyámat Isten,
Hogy az mindenben megintsen,
Ha dolgaimban hibát
Hogyha lát.

Irta Jókay Móritz és tsinálta ezen pitziny köszöntőt az ő atyja névnapjára. 1832.

Ugyanebben az esztendőben köszöntő verset irt a kis Móric a tanitója nevenapjára is; ez a vers igy szól:

Éltesd Uram Tanitómat,
Tartsd meg az én Rectoromat,
Hogy a jóra vezéreljen,
Hogy az ördög kárt ne tegyen
Az én lelkemben.

Irta Jókay Móricz. Mártzius 16., 1832.

A kis Jókainak különben nemcsak az irás, hanem a rajzolás is szenvedelme volt már kicsiny korában is.

Nekem, — irja „A látható Isten“ cimü munkájában, — gyermekkori játékszerem sem volt más, mint a palatábla meg az iral. A mit irtam, ahhoz rajzoltam is, s a mit rajzoltam, ahhoz valami történetet is irtam. A legelső pikturám hat esztendős koromban egy farkas volt, s alá ez a történetesen alkaikus vers volt irva: „Busulást hallat a bokorban egy farkas“. Hogy mi busitotta el olyan nagyon ezt a farkast, arról most

már fogalmam sincsen. Hanem a farkas meg a vers még most is megvan valahol, mert késsel volt belekarcolva a nagy palatáblába. Második művészi kisérletem egy szörnyeteg vers mellékletében a hirhedett Roth-féle család gyilkosának arcképe volt. Akkor már hét esztendős voltam. Jó apám dicsekedve mutogatta azt az ismerőseinek, és sokáig ott láttam azt a bibliába eltéve. Az első sikertől elkapatva rögtön és egyenesen a drámairáshoz fogtam. Tiz esztendős voltam már, ez elég indok rá. Elő is adtuk ezt a darabot kortársaimmal, hanem az irigy kritika agyonhallgatta.

Első szindarabjának emlékét azonban megörökitette Jókai, a ki legelső szinpadi impresszióiról irva, erről a „drámájáról“ sem feledkezett meg.

Mikor már iskolába jártam, — irta az *Ustökös*-ben, — az a feledhetetlen élvezet jutott osztályrészemül, hogy elmehettem arra az előadásra, a mit a kollégium nagytermében rendeztek a „belső emberek“. Csokonainak „Gerson du Malheureux“ cimü darabját adták. Pápay uram, a káplán, volt a tiszt. Harmati uram, a kántor volt a kisértő lélek, s Szarka János urambátyám volt a tréfás cigány. A közönség őtet tapsolta elő legtöbbször; Pápay urammal pedig nem volt megelégedve, azt mondták róla, hogy akkurát ugy játszik, mintha prédikálna.

A következő szinpadi előadás már a — sajátom volt. Sajátom volt a szinpad, a szinmű és a társaság. Konjugista diákok voltunk; Benke Kálmán, Vörös Benő, Goda Sándor (elesett mint huszár), Szikra Ferkó, meg magam. Ez volt a társaság. Tiz éves volt köztünk a legöregebb. A szinpadot a kocsiszinben állitottuk föl, a kuliszákat is magunk festettük. A szindarabot én irtam; a cime volt: „Hohenheimi Frid-

rik, vagy a meggátolt gyilkosság!" szomorujáték öt felvonásban. Meg akarja abban egy gonosz nagybátya minden módon gyilkoltatni az unokaöcscsét, hogy a vagyonát örökölje; de őrködik a fölött egy kegyes remete, s végre kiderül, hogy az a meggyilkolandónak elveszett apja, a gonoszság kiderül, az ártatlanság diadalmaskodik, a gonosz intrikus maga eszi meg a megmérgezett ételt, a mivel az öcscsét el akarta veszíteni. Mind benne volt ez abban a darabban. El is játszottuk mi azt szépen, nem is volt semmi egyéb baj, mint hogy Vörös Béni a remete szerepét egy állóhelyében mind az öt felvonásra valót, végig elmondta. Az se lett baj; aztán még egyszer el kellett neki mondani — fölaprózva.

Minket aztán megdicsértek, s nem vertek meg.

Jókai ekkor tiz éves lehetett. Az irogatáson kivül ekkor már rendszeresen tanult rajzolni is, Orbán Gábortól.

A komáromi református iskola évkönyvében Jókay Móric neve az 1831—32-ik évben fordul elő; az elemi iskolába járt, tanitójának neve Székely Sándor.

A következő iskolai évben már a gimnáziumi tanfolyamon, a deklinisták, s 1833—34-ben a konjugisták között tanult. Tanitója mindkét osztályban Keresztesi József volt. Az 1834—35 évben grammatista volt Sörös Lajos tanár vezetése alatt. 1835—36-ban s 1836—37-ben neve már nem fordul elő a komáromi tanulók jegyzékében; ez idő alatt Pozsonyban volt németszón.

Jókai pozsonyi tartózkodásáról, mely két évre terjedt, igen keveset tudunk. Mindenesetre föltünő, hogy Jókai, a ki oly bőbeszédüen je-

gyezte föl kis gyermekkorának és ifjukorának emlékeit, a Pozsonyban töltött két esztendőről nagyon szükszavuan nyilatkozik. Két önéletrajza közül csak az elsőben („Negyven év visszhangja“) emlékezik meg pozsonyi tartózkodásáról, a következő sorokkal:

Tiz éves koromban a szülőim cserébe adtak. A családi gond, a jó iskola egyforma volt Komáromban és Pozsonyban. Pozsonyban Zsigmondy tanár fiai és leányai voltak az én testvéreimnek és nekem a helyetteseim Komáromban. Nekünk is, azoknak is, mindenikünknek volt igy egy „édesanyja“, meg egy „liebe mutter“-je. Ugy tekintettük egymást, mintha testvérek volnánk. Az akkori tanrendszer mellett már a 11 éves gyermenek kellett tanulnia poézist, prozodiát, természetesen latinul, ornata syntaxist! Aztán meg a kegyetlen görög nyelvet. De mind hasznát vehetni annak!

Valami csekélységgel több adatot közöl a pozsonyi évekről Névy László. („Jókai Mór“ 1894.).

A syntaxisra, — irja Névy, — tiz éves korában Pozsonyba adta őt atyja cserébe Zsigmondy Sámuel ev. liceumi tanárhoz a német szó megtanulása végett. Helyette Zsigmondy Gusztáv ment magyar szóra Komáromba, a ki később Budapest főmérnöke lett. Jókai két évet töltött Pozsonyban. Professzora „Tobias Godofredus Schrőer subrector“ volt, a ki az akkori idők szelleme szerint szigoruan óvta az ifjakat a magyar beszédtől és litteraturától. Helyette élvezték a deákság édességeit s belekóstoltak már a görögbe is. A kis Jókai csupa eminentiät vitt haza.

Jókai pozsonyi emlékeinek hatása alatt született a „Mire megvénülünk“ cimü regény, a

melynek számos részlete félig való, s csak félig költemény. Ebben a műben az egyik hős, Dezső, leirja, miként került Pozsonyba, s szinte kétségtelen, hogy ez a részlet jórészben autobiografia, nem a regényhősnek, hanem a regényirónak önéletirása. E regényfejezetből közöljük a következő néhány mondatot.

Egy kedves, ősi jó szokás divott városunkban, (talán még most is megvan) — a gyermekcsere.

Soknyelvü hazánknak egyik városa német, másik magyar ajku; aztán pedig hát testvérek volnánk, meg kellene egymást értenünk; a németnek meg kell tanulni magyarul, a magyarnak németül. S szent a béke.

A jámbor hazafiak e felől igy tesznek.

A német városban is vannak iskolák, a magyarban is. A német szülők irnak a magyar városban levő tanodák igazgatóinak, hogy vannak-e kezeik alatt levő iskolásfiuk, leányok, a kik innen oda, onnan ide cserébe kaphatók lennének?

Azokat azután egymásért kicserélik. Kedves, gyöngéd asszonysziv-szülte gondolat!

A gyermek elmegy hazulról, elhagy apát, anyát, testvért, s ismét otthont talál; anya helyett anyát, testvér helyett testvért, s eltávoztával nem marad üres a ház, gyermek helyébe gyermek jön, s ha a fogadott anya a gyermekének szánt gyöngédséggel elhalmozza a jövevényt, arra gondol: éppen igy bánnak most az enyémmel is a messze távolban; mert az anyaszerelmet semmi fizetésért megvenni nem, csak cserében megnyerni lehet.

Ezt az intézményt csak asszonyok gondolhatták ki; ellentétben azzal a rideg rendszerrel, melyet a férfiak találtak föl, mely a fogékony ifju szivek számára zárdákat, konviktusokat, zárt kollégiumokat alapitott, a hol korán letö-

rölje róluk az élet minden emlékét a családi létnek . . .

. . . Az ut benyomásaira nem igen emlékszem már; ugy hiszem, nagyon sokat aludtam a kocsin. Kora reggeltől késő estig eltartott az utazás Pozsonyig, s csak alkonyat felé kezdett valami uj, nyugtalan gondolat ébren tartani, a mivel még addig nem foglalkoztam: „Vajjon milyen lehet az a gyerek, a kiért most engemet kicserélnek? a ki helyemet pótolni fogja az asztalnál, hálószobámban és anyám ölén?“

. . . Estefelé nagyanyám mondá, hogy már látszik a város, a hová megyünk.

Én háttal ültem a cél felé, s vissza kellett fordulnom, hogy meglássam a várost.

A távolban látszék egy hegytetőn valami négyoszlopos fehér épületváz; az tünik a közeledő szemébe legelőbb.

— Milyen óriási vesztőhely! — mondám én nagyanyámnak.

— Az nem vesztőhely, fiam, — felelt ő, — hanem a pozsonyi vár romja.

Különös várrom. Bennem megmaradt az első benyomás. Én vesztőhelynek néztem.

Jó késő volt, mire a városba beértünk; a mi székvárosunkhoz képest ez nagy város volt nekem; az utcákon kirakatokat én még sohasem láttam, csak itt, s bámultam rajta, hogy a gyalogjárók számára járdák vannak rakva. Itt nagy urak lakhatnak!

Jókai pozsonyi tartózkodásáról Kumlik Emil ur közli a következő érdekes adatot:

1835 szeptember 2-án vették föl Jókait (a ki még akkor Jókaynak irta a nevét) a pozsonyi ág. hitv. evang. liceumba. Fölvételéről a következő anyakönyvi bejegyzés szól:

79. Mauritius Jókay ev. h. c. Aetas: $10^1/_2$. Patria: Comaromium, Com. Pater: Josephus, assesssor. Victus in cambio. Schola unde venit

et inscr. dies: ex schola patriae, 2 Sept. Schola ad quam receptus est: Syntax.

(79. Jókay Mór ev. ref. Kora: 10 és fél év. Hazája: Komárom. Atyja: József, birtokos. Cserében van. Az iskola, melyből jött és a beirás napja: szülőföldjének iskolája, szeptember második. Az osztály, melybe fölvétetett: harmadik osztály.)

Az 1835/36-iki iskolai évben a következő bizonyitványt kapta:

Az első félévben:

Moribus (Magaviselet): 1.
Doctrina Christiana (Vallástan) E. (Kitünő).
Syntaxi latina (Latin nyelv): E.
Exercitiis styli (Stilusgyakorlatok): 1.
Arithmetica (Számtan): 1.
Historia et geographia antiqua (Ókori földrajz és történelem): E.
Lingua hungarica (Magyar nyelv): E.
Arte declamandi (Szavalás): 1.

A második félévben:

Moribus: 1.
Doctrina Christiana: E.
Syntaxi latina: 1. E. (Dicséretes.)
Excercitiis styli: 1.
Lingua hungarica: E.
Geometria: 1.
Historia Hungariae: (Magyar történelem): E.
Calligraphia (Szépirás): 1. E.

Az 1836/37-iki iskolai év első felében:
Moribus: 1.
Doctrina Christiana: E.
Syntaxi latina: E.
Exercitiis styli: 1. E.
Arithmetica: E.
Lingua hungarica: E.

Calligraphia: 1.
Geographia: E.
A második félévben:
Moribus: 1.
Doctrina Christiana: E.
Exercitiis styli: 1. E.
Lingua hungarica: E.
Prosodia: E.
Elementis geometriae, geographiae et physicae (A geometria, földrajz és fizika elemei): E.
Lingua graeca (Görög nyelv): 1. E.

Jókai 1837 nyarán tért vissza Komáromba, a szülői házba.

Mikor Pozsonyból hazakerültem, — irja* — már akkor az én feledhetetlen jó apámat halálos betegen találtam. Még abban az évben meg kellett ismernem azt a megmérhetetlen nagy fájdalmat, a mi az árvaságra jutás. Ez annyira összetörte a lelkemet, hogy halálos beteg lettem utána. Csak áldott, jó Eszter néném ápolásának köszönhetem, hogy megmaradtam. Itt hozta elém (ismét) a sors azt a férfiut, a kinek befolyása egész életemre kihatott, Vály Ferencet. Elébb tanárom volt, később sógorom lett, ki nénémet elvette. Puritán szigoruságu ember volt. Sokoldalu, tudományos müveltséggel birt. Nemcsak azt tanitotta, s nemcsak azokban a tanórákban, a mik kötelezett tantárgyak és órák voltak, hanem mindenfélét, mi az életben hasznos, a mi a műveltséget kiegésziti. Reggeltől estig foglalkozott a lélekmiveléssel. Senki sem sokallta meg. Ugy tudott tanitani, hogy az gyönyörüség volt. Egy évben előszedte velem a gimnázium könyvtárából a nagy incunabulákat, s azokból késztittetett velem tanulmányokat, s három év alatt megtanitott franciául, angolul és

* Negyven év visszhangja. 1883.

olaszul. Igaz, hogy mindennap télen-nyáron öt órakor reggel már ott kellett lennem az ő irószobájában, de azt meg is szoktam. Ez alatt mindennapi gyakorlataim voltak a retorika és poézis föladványai; de azok (hála Istennek!) mind elégtek a padláson Komárom bombáztatása alatt; nem kell rettegnem, hogy valaha kinyomtatják.

Pozsonyból hazakerülve 1837—38-ban a retorikai, a következő évben a poetikai s 1839—40-ben a logikai tanfolyamot Komáromban végezte, Vály Ferenc vezetése alatt. A tanulók osztályzata az iskolai évkönyvekben csupán csak 1839—40-ben van kitüntetve; Jókai ugy a vallási, mint a világi tudományokban kitünő és jeles osztályzatot kapott; erkölcsi magaviselete példás volt.

A komáromi református középiskolának több osztálya nem lévén, Jókainak ismét el kellett mennie szülővárosából, hogy tanulmányait másutt folytathassa, — s ezzel véget is ért gyermekkora, melyről később, hatvan éves korában a következő összefoglaló visszatekintést irta:

Gyermekkorom emlékei visszahatolnak egész a napoleoni világharcok korszakáig: a magyar insurrectióig. Apám maga is ott verekedett Győr alatt a franciákkal, mint nemesi hadnagy. Még én láttam azokat a nyugalmazott huszár főstrázsamestereket, a kik egy elveszthetetlen golyóval a lábukban, s azokat a nagy vállalkozókat, a kik egy (nagyon is elveszthető) millióval a zsebükben jöttek haza a világháboruból; s hallgattam a történeteket, a mikben maguk is résztvettek, a „kend az Alvinczy?“ adomáját (a sárkánytalan puskával), a „retirálj, Komáromig meg se állj!“ gúnydalát; a mesés korszakot, a mikor Komáromban volt az udvar! Még láttam

azt a csodaszép hölgyet, a kiről az „Aranyember" legendája szól; egykor császári kegytől fölemelve, aztán elfeledve, megvénülve. Még én találkoztam azokkal a mult századbeli szenátorokkal, a kik a copfot megtartották, csakhogy a nyakravalójukba kötve viselték. Még én is ismertem azokat a magyar embereket, a kik az arcukat simára borotválták, de hozzá kuruc-öltözetben parádéztak. Hát azokat a polgárokat, a kik egyenruhában jártak, hogy az öltözetükről meg lehetett őket ismerni: ez a szabó, ez a molnár, ez a csizmadia, ez a takács! Aztán meg olvastam azokat a könyveket, a miket csak leirni volt szabad, de kinyomtatni nem, néhányat mindvégig meg is őriztem belőlük.

III.

Jókai Pápán. — Pápai tanárai és iskolatársai. — Ifjukori betegsége és világfájdalma. — Müködése az Ifjusági Képző Társaságban. — Első költői kisérlete. — Jókai és Petőfi pápai ismeretsége. — Petőfi látogatása a Jókai-családnál Komáromban.

Pápai tartózkodásáról ezeket irja Jókai önéletrajzában:

Tizenhét éves koromban a pápai főiskolába küldött jó anyám, a hol akkor kitünő tanári kar volt: Tarczy, Bocsor, Stettner; mind elsőrendü tudományos kapacitások, a kiknek az előadásait nem „muszájból“ hallgattuk, hanem a tudásvágytól hevitett ifjui lélek vonzódásával. És a sors olyan kortársak közé hozott, a kiknek a szelleme versenytérre kényszeritett. Ott voltak: Kerkápolyi, Petőfi, Petrich Soma, Gondol Gábor, Bárány Gusztáv, Bathó Bálint, Gaál Péter; mind nevek, a miknek a betüi máig is fényesek. Ekkor tele voltam egészségtelen képzelődéssel. A miket irtam, csupa világfájdalom, embergyülölet, szentimentális érzelgés; rendkivüli, hihetetlen esetek hajhászása; a mihez járult még az is, hogy testileg is sokat szenvedtem. Folyvást fájt a mellem; elhitettem magammal, hogy tüdővészben vagyok. Jó anyám azt hitte, hogy a pápai éles levegő és meszes viz a bajom.

Jókai egy esztendeig tanult a pápai főiskolában. Mikor a pápai diákok között megjelent a tartózkodó, félénk, halavány szinü, Pozsonyból jött diák, senkisem sejthette még, hogy Jókai

A pápai ó kollegium. (A kollegiumtól jobbra levő épületben, melynek nyitva van a kapuja, Petőfi lakott.)

mivé lesz egykoron. Ugyanebben az évben Pápán tanult Petőfi Sándor és Orlai Petrics Sámuel is. Jókai az akkori Hosszu-, most már Jókai-utcában lakott a Horváth-házban.

Jókai az előző iskolai év folyamán, az 1841. év tavaszán keletkezett „Ifjusági képzőtársa-

ságba" is belépett. Versekkel próbálkozott, s egyik birálójának, Finta Károlynak jelentésére, 1841 november 21-ikén érdemkönyvbe iktatták „Mi az?" cimü versét, mely igy szól:

Mi az?

Szólj, mi dal ez? Ennyi zaj közepett,
Ennyi bűvhang s vad moraj felett?
Felcsapongva égre hat zenéje,
Mely keserves és tiszta éldelet.

Tán syrén zeng méregédes hangon,
Csábajakkal csendes légen át?
Kisszerü az ennek ellenében
Ihletetten hallám bájdalát.

Tán a Memnon szobra dall magasztos
Hajnalszülte tiszta éneket?
Tán az égi bujdosók összhangja
Rezgi át a kéklő mennyeket?

Nem! óh a dal bús és nagyszerü dal!
Mely szivet folyt és kebelbe hat,
Mely keserve annak, a ki hallja
S a ki zengi, szive megszakad.

Hattyudal ez, tulfeszült hatalma
Egy utóperc érzeményinek,
Melynek lelket elfogó siralmi
Haldokolva szerte lengenek.

Óh! haláldal ez, siralmi ének,
Egy enyésző nép hattyudala;
Egy hazának végfeljajdulása:
Egy letünő nép esthajnala.

Jókai Móric.

1842 február 9-ikén olvasta fel Jókai a képző-társaságban „Az istenitélet" cimü elbeszé-

lését, melyet Bárány Gusztáv birálata után február 13-án érdemkönyvbe iktattak. Február 23-ikán szintén érdemkönyvbe fogadták, Tóth István birálata után, „A halott“ cimü lirai költeményét, mig ugyanezen az ülésen kiigazitás végett visszaadták neki az „Ősi kard“ és „Agg lantos“ cimü verseit. A február 27-iki ülésen „Vágytárs“ cimü elbeszélését *Kerkapoly* Károly birálta. Kerkapoly szigoru volt Jókaival szemben, hibákat talált az elbeszélésben, s figyelmeztette például arra, hogy a hősnő jellemét könnyelmübbnek rajzolja. A julius 26-iki ülésben Jókai „Tüz és viz“ cimü elbeszélésével egy arany jutalmat nyert; ez alkalommal a kétaranyas első dijat Orlai Petrics Soma nyerte el „Viszontlátás“ cimü elbeszélésével.

Jókai mint szavaló is próbálkozott a képzőtársaságban; legelőször 1842 január 19-ikén, a mikor Vörösmartynak „Az éjféli ház“ cimü költeményét szavalta. A társaság jegyzőkönyve erről a szavalatról a következőképpen emlékezik meg:

„Szavalata alacsony hangja miatt érthetetlen volt.“

Február 27-ikén Vörösmarty „Számüzött“-jét szavalta, s ez alkalommal már némi haladást láttak szavalatában. Junius 12-ikén elszavalta Antonius beszédét „Julius Caesár“-ból; a szavalatra vonatkozó birálat azonban nincs földjegyezve a társaság jegyzőkönyvébe. A május 29-iki ülésen Jókait és Petőfit birálónak választották meg; Jókai birálói müködéséről azonban csak egy adat van földjegyezve: május 29-ikén ő

birálta meg Sárközy Titusznak „Zörgő manó“ cimü, németből forditott elbeszélését.

Az évzáró öröm-ünnepen, julius 30-án, Jókai két elbeszéléséből, a „Tüz és viz“-ből, s az „Istenitélet“-ből mutatványokat olvastak föl.

Jókai Mór a pápai kollégium legkitünőbb tanulói közé tartozott, a mit bizonyit következő iskolai értesitője:

„*Jókai Móricz*

18 éves, helv. hitv., szül. Révkomáromban. Atyja *Jókay* József, anyja *Pulay* Mária.

Első félév:

Erkölcs I. oszt. Latin: kitünő. Természettan: kit. Alkalmazástan: kit. Vegytan: kit. Német: kit. Magyar: kit. Történet: kit.

Második félév:

Erkölcs I. oszt. Görög: kit. Természettan: kit. Alkalmazástan: kit. Vegytan: kit. Német: kit. Magyar: kit. Hazai történet: kit. Francia: kit. Közjog: kit. Jellemrajz kit. Francia kit.“

Jókai pápai tartózkodásáról Kapossy Lucián doktor, pápai főiskolai tanár közölt igen érdekes adatokat az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1894. évfolyamában. E szerint Jókai szállásadója Klára Sándor volt, „egy józan gondolkozásu, tőrőlmetszett kálvinista-alak, a ki kiváló szeretettel időzött a fiatalok körében, s jóizü humorral beszélt tapasztalatairól, miket Jókai buzgó figyelemmel hallgatott és jegyzett be emlékezetébe. Lakótársai Kerkápolyi Károly és Papp Dénes voltak. Komoly irányu fejlődésére legnagyobb befolyással Kerkápolyi Károly volt,

a ki már akkor nagy buzgalommal foglalkozott politikai tanulmányokkal, s szabad idejét nem töltötte más ifjak körében, hanem komoly foglalkozással otthon, tágas udvarban, szép kertben. Őt utánozta a komoly hajlamu Jókai is, a ki pápai időzése alatt nem fordult meg sem városi, sem diák-társaságban, bár az iskolában s képzőtársulatban szivesen voltak vele, minthogy bármit is kellemesen tudott előadni".

Kapossy határozottan cáfolja Jókai és Petőfi életrajzainak azt az állitását, hogy Jókai és Petőfi már Pápán barátságot kötött egymással. Kortársakra hivatkozik, a kik szerint Jókai és Petőfi Pápán sohasem volt egymás lakásán; „nagyon természetes okból, — ugymond Kapossy, — mert Jókai magábavonult természeténél fogva nem kereste a szilajabb és nyersebb természetü Petőfit". Ezzel szemben Petőfi életrajzirója, *Ferenczy* Zoltán azt állitja háromkötetes nagy munkájában, hogy Jókai már Pápán összebarátkozott Petőfivel. Mikor Petőfinek „Borozó" cimü verse 1842-ben megjelent az *Athenaeum*-ban, Jókait biztatta:

— Most már te se nyugodjál, mig tőled is meg nem jelenik valami!

Petőfi legjobb barátai, — irja Ferenczy, — Jókai és Orlai voltak, őket szerette leginkább. Mindketten sokat igérő, melegen szerető, szabadszellemü, s hajlékony kedélyü ifjak, a legrokonabbak valának Petőfi természetével. E mellett szenvedélyeik tárgya rokon ugyan, de nem egy. Petőfi a szinpadért, Orlai a költészetért, Jókai a festészetért lekesedett. Ezért a költő, ha valami versével meg volt elégedve, fölolvasta,

Orlai elbeszéléseket irt, Jókai festegetett, s kivált a szinek elegyitésében ő volt a mester, mig Petőfinek a rajzban volt igen helyes itélete . . . Jókait különben Petőfi nagyratartotta merész, csapongó fantáziájáért s szives ragaszkodásáért.

Maga Jókai is irja különben, hogy már Pápán ismerte Petőfit. „Ha Orlai irt tüneményes regényjeleneteket, Petőfi meg elszavalta azokat, — irja Jókai, — én képeket festettem hozzájuk, s Petőfi szavalás-modora épp oly rendkivüli volt, mint az én kompozicióim; maga készité plasztikai szabályait, mint én festékeimet.“

Jókai még ezt is irta Petőfiről: „Egy osztályba jártunk, de az iskolában nem igen ismerkedtem meg vele; nem igen diligenter frequentálta a lecke-órákat.“ Ebben azonban egy kis tévedés van; Jókai és Orlai másodéves filozófus volt Pápán, Petőfi pedig, a ki katonáskodása miatt tanulmányaiban elmaradt, még csak elsőéves. Természetes tehát, hogy Jókai a lecke-órákon nem igen találkozott vele, legfölebb csak azokon a filozófiai előadásokon, a melyeket az első- és másodévesek együtt hallgattak.

Jókai maga irja, hogy Petőfinél Pápán „majdnem annyit lakott, mint saját lakásán“. „Nem hiányoztak közöttünk, irja Orlai, a tréfák és dulakodások sem, melyekben Jókai, mivel botját soha el nem hagyta, olykor érzékenyen simitotta oldalba Petőfit, mit meg azután ez nem vett komolyan, s ha beleavatkoztam, nekem is kijutott a tréfából.“

Különben, hogy teljes legyen Jókai és Petőfi pápai ismeretségének leirása, idézzük még Jókainak e sorait („Az én kortársaim“).

Mikor Pápán találkoztam Petőfivel legelőször, az egy sáros, esős időben történt, egy sikátorban jött rám szemközt, kopott kurta köpönyeg, halavány arca elé huzva; mindig olyan nagy, rohamos léptekkel járt, mintha valakit üzne, s nem szokott a szemeivel keresni senkit. Egy diáktársam rákiáltott: „Hová, bús hazafi?“ Nem felelt semmit; félretaszitott az utjából s odább ment.

Az iskolában mindig a legutolsó padban huzta meg magát s élceket csinált a tabula cebetisre s az előadó tanárokra. Csak egy tanárát szerette, Tarczay Lajost; annak egy kis leánya halt meg, a kinek temetésénél egy gyászdalt olvasott fel; ekkor hallottam legelőször szavalni. Az önépzőkörben Petőfi legelőször is Vörösmarty Szózatát szavalta. Csakhogy ő azt a nagy nemzeti buzditót nem ugy szavalta el, a hogy tudta volna, hanem úgy, mint Tallérossy Zebulon: árvamegyei kiejtéssel. A tréfa kellemetlen benyomást tett, s azt sokáig el nem moshatta az emlékekből Petőfinek költői ere.

Az iskolaév év végén a képzőtársaságban Petőfi, Jókai és Orlai összesen hét aranyat nyert, melyből egy aranyat még aznap este el is mulattak a „From zsidó korcsmájában“.

Jókai 1842 augusztus közepén, pár nappal az iskolai év vége előtt, ment haza szüleihez Komáromba, a hol néhány nap mulva meglátogatta őt Orlai és Petőfi. Jókainé igen szivesen fogadta fiának vendégeit, s három napig el sem bocsájtotta őket. Petőfi Komáromból Jókaiéktól hajón Pestre utazott.

IV.

Jókai Kecskeméten. — Kecskeméti tanárai és iskolatársai. — Jókai mint arcképfestő. — Legelső szépirodalmi ujságja. — Későbbi kecskeméti reminiszenciák. — Kőrösy Sándor följegyzései Jókai kecskeméti tartózkodásáról. — Jókai mint legátus. — Műkedvelő szinészkedése.

Jókai Pápán sokat betegeskedett; édesanyja azt hitte, hogy ennek a pápai levegő az oka, s ezért fiát 1842 őszén Kecskemétre küldte, hogy ott kezdje meg jogi tanulmányait.

Kecskeméten jogászkodott tehát Jókai, s ott is kezdte meg igazán irói pályáját. Kecskeméten irta első drámáját, a „Zsidó fiu"-t s ott kezdte meg első regényét, a „Hétköznapok"-at. Maga Jókai visszaemlékezéseiben ezt irta Kecskemétről:

Egy rendkivüli zivataros éjszakán érkeztünk meg Károly bátyámmal Kecskemét alá. A mennykőhullás, égszakadás elől egy tanyára menekültünk be s ott vártuk be az állás alatt, gyékényes szekerünkön az itélet elmulását. Kocsisunk nem mert leszálni, azt állitva, hogy ez zsiványtanya. Éppen akkor hoztak oda szarvánál fogva egy tinót. „Ez bizonyosan lopott jószág." Meglehet pedig, hogy csak eltévedt bitang volt. A zivatar elvonultával aztán teljes holdvilág

mellett barangoltunk be Kecskemétre, tengelyig érő latyakban.

Reggelre kelve aztán sorba látogattuk a tanárokat, Karika János, Szabó Sándor, Tatay András tisztelendő urakat, a kik mind szép, simára borotvált arcu férfiak voltak: a két első daliás, jól megtermett alak, mosolyra hajló arcok, intelligens tekintet, az utóbbi alacsony, so-

Jókai lakóháza Pápán.

vány teremtés, a tudományosságtól összeráncolt arccal. Csak a negyedik: Sipos Imre tanár ur viselt tekintetes cimet és hatalmas bajuszt. Ő volt az én leendő speciális tanárom: a professzor juris. Karika tanár távoli rokonunk volt: ő rögtön utasitott bennünket egy tisztességes családhoz, a hol engem kosztra-kvártélyra elfogadnak. Egyenesen oda mentünk.

Ez az a ház, a barátok klastromával szemben, a mi most Muraközy-ház név alatt ismere-

tes; akkor Gyenes Mihály városi mérnök háza volt; elől két szobával az utcára, a többi az udvarra néz, tágas ambitussal; a hosszu udvar tulsó végén a hátsó ajtó egyenesen a promenádra nyilik. Ez a hely nemrég egy csunya posvány volt; a mióta Gyenes Mihály ide telepedett, az egészet feltöltötte, szép nagy jegenyékkel beültette s lett belőle kedvenc mulatóhely, a hol a katonai zenekar muzsikált a publikum gyönyörüségére.

Bizonyára ennek a kisháznak a gazdája megérdemelte a monumentumot Kecskemét városa részéről; mert ennek az érdeme, hogy azok az ősi homokpuszták erdőkkel, kertekkel lőnek beültetve. Ez az ember hét millió fát ültetett el a kecskeméti határban.

*

Az első reggel arra ébredtem föl, hogy az én szobatársam, Gyenes Pali, a mint az ágyból fölkelt, egy nagy lapos követ, a mi lehetett félmázsás, elkezdett a feje fölé emelgetni két kézzel: egymásután többször, folyvást. Mikor már a huszadikszor ismételte, megszólitám:

— Mit csinálsz?

— A testemet edzem.

Az ötvenedik emelésnél abbahagyta.

— Felviszem százig; minden nap egygyel többet. Próbáld te is.

Hozzáfogtam; a tizedik emelésnél már elég volt.

— Majd holnap kettővel többet.

Azután megmostuk a testünket hideg vizben, gyorsan felöltözködtünk s futottunk ki a promenádra a studiumunkkal, a leckét megtanulni. (Én már elkéstem egypár nappal, azt is helyre kellett pótolnom.) Rohamlépésben vágtuk be a föladványt. Ezt ugy megszoktam, hogy még most is csak járkálva tudok szellemi munkát végezni. Akkor nagy éhesen bevágtunk egy

pohár tejet kenyérrel s aztán versenyt gyalogoltunk a kollégiumba.

Ott egyszerre jó pajtások lettünk valamenynyien. A kecskeméti fiuk vidám, tréfaszerető cimborák voltak; én egész uj világban éreztem magamat közöttük.

Micsoda ép testü, egészséges arcu fiuk! Muraközy Jani (ilyen lehetett Herkules suhanc korában), a kivel csak Kőrösi Sándor tudott megmérkőzni.

Mindjárt az első megismerkedés napján életbe lépett közöttünk az a kecskeméti kollégiumban divó szokás, hogy a melyik diák tud valamit, a mi kivül esik a kötelezett tantárgyakon, az a többit oktatja e tudományból — ingyen.

Muraközy Jani volt a tornamester, ő trenirozta a többieket, a temetőben volt a tornahelyünk, a jó puha porondon. Ő tanitott bennünket karddal és tőrrel vivni, még pedig plastron nélkül! Hozzászokott a bőrünk a vágáshoz. Dicsekedés volt a kék, veres ütésfolt a karon és mellen. (Egyszer Molnár Ádám mind a négy ujjamat keresztül vágta karddal tréfábul.)

Egy másik diák zenészethez értett. Az nekem nem kellett. De annál jobban tetszett a Gyenes Palinak. Ő kürtöt fujt, két unokatestvérem primhegedüt és gordonkát játszott. Az utóbbi még hangversenyeken is produkálta magát, mint szólójátékos. Rendes zenekara volt az iskolának.

Egy harmadik énekmester volt. Ennek az alakját be is hoztam az első regényembe mint „kántus prézest“.

A negyedik táncolni tanitott, ez lehetett Nagy Feri. Tőle tanultuk a francia négyest és a körmagyart, meg a magyar szólótáncot, a miről a mai kor gyermekének már ideája sincsen.

Az ötödik tanitotta a francia nyelvet. (Akkor még nem voltunk soviniszták.) Ez volt Szalai Sándor (theologus diák). Az első leckéjére én is fölmentem, ámbár én már Hugó Vik-

tor Bog Jargálját olvastam eredetiben. Azon kezdte, hogy mindenek előtt szerezze meg mindenki a könyvárusnál „Poche“ ur francia dikcionáriumát. A mire én azt mondtam neki: „arra mifelénk igy hijják a „Dictionnaire de poche“-t hogy „zsebszótár“. — No, ha jobban tudsz franciául, mint én, akkor ne jőjj ide az én hitemet rontani.“ — Hanem azért is volt az igy. A fiuk csak megtanultak minden rendkivüli tantárgyat ingyen.

Engem pedig megtettek rajztanárnak. Értékesitettem a komáromi tanulmányaimat. Valóban értékesitettem. Mert később annyi magántanitványom akadt, a ki fizetett havonkint két forintot, hogy egész urrá lettem. Ezek között volt Márton Ferkó is, ki irodalmi nevén Abonyi Lajos, kiváló szép tehetségü népszerü irótársam.

E közben pedig festettem olajba a portrékat. A kikre emlékezem Kecskemétről, a következők:

Legelőször a szép háziasszonyom maga, azután a szivem mágnese, a szép kékszemü, szőkehaju, görög leány, Frankó Julcsa; majd a még annál is szebb, junói termetü, feketehaju Matolcsy Mari. Azután Petőfi Sándor (kék kvekkerben, sárga gombokkal) kecseméti szinész korában, valamennyi professzorom és Szalay Sándor, Szalay Jancsi, Gaál Józsi, Zabolay Pista, Hartman Pali és nem tudom még hányan. Följegyzem még, hogy a festett arcképekért a „festék és vászon“ árában öt forint tiszteletdijakat kaptam. (Kivéve Petőfit, meg a szép hölgyeket.)

És annyi fontos elfoglaltatás dacára jutott még időm irónak is lenni. Irtam ez idő alatt egy drámát, meg egy vigjátékot. Sőt egy lapot is szerkesztettem, humorisztikusat, nem volt kikinyomtatva, csak irásban sokszorositva; az il-

lusztrációkat is magam rajzoltam bele. Még a címére sem emlékszem.

De az egész alaphangulatát irodalmi tevékenységemnek a kecskeméti élet határozta meg.

Házigazdám, a városi mérnök, gyakran elvitt magával a gondjaira bizott kiterjedt erdőségekbe parasztszekéren. Elkóboroltunk a Tiszáig, a Szikra-csárdáig, a homokbuckákon keresztül a Fehér-tóig. Én mindenütt uj meg uj népélettel találkozam, a puszákon, a karámokban, a tanyákon, a csárdában, a halásztanyán; megismertem a magyar fajt a maga őseredeti sajátságaiban; összejöttem pusztabirákkal, hadnagyokkal, kik betyárokat üldöznek s a futó betyárokkal, a kik azokat kikerülik; megismerkedtem a népek észjárásával, fogalmaival, dalaival, közmondásaival, kifogyhatatlan humorával; hallottam a népmeséket a bogrács tüze mellett, a kukorica-fosztásnál, a szüretelésnél. Láttam a hires bikaharcot s a pünkösdi király parádéját, a minek mind most már hire sincsen; meg azokat a pusztai párbajokat, a mik meseszámba mennek. Ezek mind ugy megörökitve vannak emlékezetem kristályhártyáján, mintha tegnap történtek volna.

Jókai visszaemlékezéseit érdekesen egésziti ki Körösy Sándor, a kecskeméti régi diákélet krónikása, a ki Jókairól ezeket irja:

Jókai szép szőke arcával, élénken sugárzó szemeivel és karcsu termetével föltünt a diákseregben s a jogi tanfolyam bevégeztéig a kecskeméti diákság büszkesége maradt.

Az előadásokat szorgalmasan hallgatta, szabatos feleleteivel tanulótársait tulszárnyalta s társait meglepte.

A negyvenes években még nem voltak nyomatott tankönyvek s a tantárgyakat jegyezni kellett. Jókai szorgalmát mindig mintaképül emlegették a tanárok.

Volt az ifjuságnak „Kalliope“ cimü hetilapja, mely természetesen kéziratban jelent meg. Jókaitól ez időben már több elbeszélést közöltek a fővárosi lapok. Nem volt tehát nála illetékesebb szerkesztőjelölt s igy reá bizták a „Kalliope“ szerkesztését.

Az ifju Jókai körül csoportosult az ifjuság irodalmi hajlamu társasága.

A főiskolában nagy változás történt. A társalgás nyers modora, a bicskás tónus s a trágárság csakhamar megszünt. Jókai szelid, müvelt és választékos modort kezdett meghonositani. Példáját követve, a főiskolai ifjuság ezentul nem a kávéházi virtusságokban, hanem a testgyakorlás ügyességében versenyzett.

Jókai hatása folyton hóditott. Buzditására „szavalótársaság“ keletkezett, a hol hetenkint kitünőbb költeményeket adtak elő. A tagok minden szavalatot nyomban megbiráltak. Jókai kitünő szavaló volt s különösen a női közönség kedveltje. Háromszor-négyszer is megismételtettek vele a kecskeméti nők egy-egy sikerült szavalatot.

Jókai Kecskeméten soha semmiféle kalandnak sem volt hőse. Komolyan tanult, szorgalmasan irt és festett; de sem kávéházba, sem tivornyákra sohasem járt.

A kecskeméti családok megtiszteltetésnek vették, ha a főiskola legkitünőbb növendéke meglátogatta őket.

Egy alkalommal Jókai is elment legátusnak, habár nem szorult rá, mert szülei uri módon ellátták mindennel és sohasem tartozott a koldus-diákok közé. De ezen a téren is tapasztalatot óhajtván szerezni, fölcsapott egyszer legátusnak s a legközelebbi elekció alkalmával elment Siklós, Gyüd, Harkány és Terehegy felé gyalog.

Siklóson végigjárta az eklézsiákat s pompásan megprédikált. Harkányba érkezvén, el-

ment a lelkészhez jelentkezni; de nem volt tógája s a pap nem akarta e miatt a katedrára bocsátani.

A feketeatillás, nyakkendőtlen Jókai igy mentekezett a vaskalapos lelkész előtt.

— Sajnálom, tiszteletes ur, de nem hoztam magammal más öltözetet. Ugy tudom, hogy magyar vagyok és nem római; engem tehát a magyar ruha illet meg. Ha nem méltóztatik katedrába bocsátani, megyek tovább Siklósnak.

A lelkész engedett s Jókai fényesen elmondotta elmélkedését.

Mindenki el volt ragadtatva, csak a lelkész sajnálkozott még mindig, hogy Jókai nem vett magára tógát.

A lelkész nemcsak a főiskola tanárainak jelentette föl a hagyományokkal packázó ifju Jókait, hanem a püspöknek is, a ki a tógakérdést még tovább fujta s az egyházkerületi közgyülés elé terjesztette. A közgyülésen a vaskalaposok menten elvégezték, hogy ezentul csak tógában szabad a legátusoknak katedrába menni s erről a tanár urak kötelesek már a kiküldéskor meggyőződést szerezni.

Jókainak az a törekvése azonban, hogy a nemzeti viseletet a főiskolában is meghonositsa, nem szenvedett hajótörést, mert egy-két esztendő mulva csakugyan széltiben diadalmaskodott az országban.

*

„Az én szinpadi életem“ cimen közölt visszaemlékezéseiben elmondja Jókai, hogy Kecskeméten tagja volt egy műkedvelő-társaságnak is, melyet jogászok alakitottak. Előadták a főiskolai könyvtár javára a „Szerelem és champagnei“-t, s egy másik darabot, a melyben Jókai egy Selicour nevü urfit játszott. Jókai szerint igen jól jól játszottak, Sas pompás komikus, Za-

bolay Pista ügyes szerelmes, s Hartman (később Keményfi) olyan szeleburdi volt, a minő szinészek között is ritkaság; hát még a primadonnák! Az egyiket az előadás után rögtön megkérette egy svalizsér-kapitány, de nem lehetett hozzáadni, mert a primadonna is — jogászfiu volt, nőnek öltöztetve. Előadták Kotzebue „Zürzavará“-t is, a melyben Jókai volt a hősszerelmes; igen sok tapsot és koszorut kaptak a fiuk, s egy alkalmi lapban, melyet maguk adtak ki, alaposan megdicsérték önmagukat. Egy alkalommal Jókai a „Hahó, tekintetes karok és rendek“ cimü hires kortes-verset is szavalta, igen nagy sikerrel; Petőfi is elismerte, hogy Jókainál jobban ezt a verset az egész országban csak egy ember tudja elszavalni: ő, Petőfi. S ebben igazi is volt, mert Pápán, a hol egy iskolai ünnepen Petőfi ezt a verset akkoriban feltünő realizmussal szavalta, valóban páratlan, évekig emlegetett sikert aratott vele.

V.

Jókai és Petőfi Kecskeméten. — Jókai első igazi irodalmi műve, *A zsidó fiu*. — Jókai első látogatása Pesten, Petőfinél. — Jogi tanulmányainak befejezése.

Jókait Petőfivel Kecskeméten is összehozta a jó szerencse. „Kecskeméten Petőfi szinészélete valamivel kellemesebbé vált, — irja Petőfi életrajzirója, Ferenczy (I. 276.), — mert Jókai akkor itt tanult, s megérkezte után őt azonnal fölkeresvén, a két jó barát meleg szeretettel ölelkezett össze." Ismerte különben Jókait a szintársulat igazgatója, Seper is, a kinek Jókai, Ferenczy szerint, már Komáromban irt egy „Vig cimborák" cimü vigjátékot. Petőfi mint szinlaposztó valami emlékkönyvet akart kiadni Kecskeméten, s könyve számára Jókaitól is kapott egy elbeszélést; mivel azonban nem kapott engedelmet a mű kinyomatására, az emlékkönyv nem is jelenhetett meg. A két nagy költő kecskeméti érintkezéseiből ezen kivül keveset tudunk; tudjuk még, hogy Jókai lefestette Petőfit, kék vagy violaszin kabátban, s hogy egy Páriz-Pápay-féle szótárat is ajándékozott neki. Jókai, a ki jómódu fiu volt, segiteni akart a folyton nyomorgó Petőfin, de ennek sehogy sem tudta módját ejteni;

megpróbálta azt is, hogy első drámáját lemásoltatta vele, hogy ily módon juttassa pénzhez, de Petőfi nem fogadott el a munkájáért egy fillért sem.

Jókai tizennyolcéves volt, mikor Kecskeméten megirta az első drámáját, a melynek a cime: *Zsidó fiu.* Hőse: Fortonátus Imre, II. Lajos király pénzügyminisztere. A drámát egy nemzeti színházi pályázatra irta a szerző; Petőfivel azért másoltatta le, mert a pályaműnek idegen kéz irásának kellett lennie, Jókai drámájával a pályázaton dicséretet nyert, sőt öt szavazat közül kettő, Vörösmartyé és Bajzáé, a mellett volt, hogy a százaranyas pályadijat ki kell adni a „Zsidó fiu"-nak. A dráma eredeti kézirata elveszett. Jókai egy helyütt azt irja („Negyven év visszhangja", 1883), hogy maga semmisitette meg: „Irok én ennél jobbat, menjen ez a semmiségbe." A tárgyát később földolgozta „Fortunatus" cimen novellának. Jókai 1893-ban hozzá fogott, hogy az elbeszélés alapján ujból megirja a darabot; már fél felvonást meg is irt belőle, mikor *Borovszky* Samu, az Akadémia irattárosa, *Gyulay* Pál utmutatása és ösztönzése után, 1893 április havában megtalálta az eredeti drámát, melyre az Akadémia titkára Toldi Ferenc, annak idején ezt a jelzést irta volt:

„56. Sz. V. K. Drámai pályamunka 1843-ra. Vettem Martius 8-án. 1843."

Két jelige is volt a drámán: „Improbe Amor, quid non mortalia pectora cogis?" — és „Auri sacra fames."

Jókai természetesen nagyon megörült első drámájának, a melyben Gyulay is azonnal megismerte Petőfi kezeirását. Jókai maga ezt irta akkor a „Zsidó fiu"-ról:*

Toto coelo más darab ez, mint a milyennek az ujra megirásához én hozzá kezdtem. Egészen más ez, mint az a novella.

De furcsa gyerek voltam én ezelőtt ötven esztendővel, mikor azt megirtam! A testi arcomra éppen ugy nem ismernék most rá, akkori időből, mint ahogy lelki arcomra nem ismerek. Képzeld el, ha most a tükörből az a pirospofáju, bajusztalan, sürü szőkehaju fickó nézne rám szembe! Aztán tartaná elejbém azt a vaskos füzetet: hogy olvassam el és biráljam meg.

— Mi az, fiacskám?

— Történeti dráma, versekben, Fortunátus Imréről.

— Hát láttál te már szinpadot? Ismered Shakespearet? Tudsz te verselni? Olvastad Magyarország történetét? Szalay Lászlót, Horváth Mihályt?

— Ugyan hol vettem volna? Az utóbbiak még meg sincsenek irva.

— Hát hogy mersz te történeti drámát irni? Te béka? Add ide, hadd lám!

Olvasom. Nagyokat mordulok. Bolond fiu! Aztán egy-egy sornál mégis megpendül egy-egy húr az emlékezetemben. Ez mégis az én agyamon ment valamikor keresztül. Mikor a Ghettóba kiüzött zsidónő panaszkodik az apósának, Istenhez kiáltva:

Én Istenem! én erős Istenem,
Mért forditád el tőlünk arcodat?
Halottaikról igy az emberek
El nem feledkeznek, miként te rólunk.

* Fővárosi Lapok, 1893 április 9. Levél Szana Tamáshoz

Megint tovább:

Pedig nekünk is volt egykor hazánk,
. . . Mostan pedig földönfutók vagyunk;
Mint pozdorját széthordoz a vihar,
És senki többet minket össze nem gyűjt.
Uram, mikor fog teljesülni az
Igéret, melyet őseinknek adtál?

Felel neki az öreg zsidó:

Mi gazdagok vagyunk, miénk a lét,
A nagy világnak minden szélei
Az Ur népének ismerik hirét.
S hatalmasok vagyunk, miénk a pénz,
A hős hirének fényt mi készitünk,
Mi nélkülünk királyok esnek el,
S rohantában megáll a győzelem.
Magunk leszünk egy utca népe és
Utcánkba majd eljárnak mindazok,
Kik nem sziveltek meg minket közöttök,
Nagy és kicsiny, s ott várnak ajtainknál.
Mig megnyitjuk nekik. Mienk a pénz!

Ismét a zsidónő panaszol:

Azért legyen hát arcunk égrenéző,
Hogy emberek szemfullánkját kerülje.

Vén zsidó válaszol:

A hang üres, nyomát se hagyja fenn,
A gunymosolyt nem látják hunyt szemek,
De az arany örökké megmarad,
És ur a földön és a föld alatt.

*

— Hát édes fiacskám, unokácskám, Mórickám: elolvastam a darabodat végig. Azt, hogy ilyen nagy fába vágtad a fejszédet, azt, hogy a históriai alakok formálásához gyöngécskék a kezeid, azt, hogy a verselésed nagy bővében van

a bombasztoknak, mind megbocsátanám, még azt is, hogy ideád sincs a szinpadi teknikáról; — de hogy te ötven esztendővel anticipáltad a zsidó egyenjogusitás kérdését, arra nem találok mentséget. Eredj még vissza az iskolába!

Mondanám én *most* — „neki."

De hátha ő meg azt felelné nekem vissza:

— De édes öreg apácskám, jubilátus alteegócskám, mégis jobb darab ez az enyém, mint a milyent kelmed szándékozott helyébe irni, s különb politikus voltam én okkor, mint kelmed most!

Hát nem mondom, hogy mit mondanék „neki" rá!

Például egy országgyülési jelenet. A nádorispán lelkesiti a rendeket:

Hontársaim! Mögöttünk a veszély!
Közel — s minden perc szörnyü veszteség.
Hová megyünk, ha e hont elveszitjük?
Nincs több hazánk földön s az ég alatt,
Nincs fenn az égben: — ott pogány lehet,
Ki hős halált honáért szenvedett,
Rossz honfi nem; bár légyen az keresztény.

Többek után szól egy tréfás nemes ur:

Nem! A nemesség ah ne tégye azt!
Kell magnak itthon . . . és nem is divat,
Hogy ily goromba néppel, mint az ozmán,
Nemes vitézek küzdjenek, s hires
Acélaik beszennyezzék vele.
Ki lenne házőrzőnek itthon akkor?
Egyébiránt korán is lenne még
Ily gyors futás . . . ráérünk . . . addig is,
Tanácskozással töltvén az időt,
Az ellenség elébe Ferdinánd
Igért hadát — a látatlan szinüt —
Küldendjük. Annak hátán is leszen
Erős vasa . . . szükséges a csatában,
Hol forditott hát védi a hazát
S sarkkal fenyiti a hős ellenét.

(Ez a fickó *minket* szatiráz ki — ezelőtt ötven esztendővel!)

Nagy veszekedés után végre előáll a hős: szól és cselekszik.

Sirtam... mosolyógjatok könyüimen,
Mosolyogjatok; erős férfi vagyok.
És sirtam, mint a gyermek anyja sirján,
De im letörlém már könyüimet.
... Nők sirnak; nékik illik a sirás;
És sirjokból fölrínak a halottak:
S fönn a királyi lak érzéktelen
Ércszobrai sirnak hideg könyüt.
Mi férfiak vagyunk: mienk a tett.
Miénk a harcmezői hős halál.
— El, félre a magános érdekekkel!
A közveszély gondterhes napjain
Felejtsük a gyülölség sérveit.
Nyujtsunk egymásnak békülő kezet,
S egy gondolatban nyuljunk baljainkhoz.
Viszálykodás nagy népek sirjait
Megásta már, győzhetlen népekét...
... Hol egyetértés lelke őrködik,
Ott védtelen veszély nem áll elő.
Nándorra kell most rögtön a segély,
És a végvárak megőrizésire.
Én őseimnek minden birtokát
E célra átadom — — — —
Magamnak csak a jó kardom marad,
Hogy védve őshazám, halhassak el.

(Nem, Mórickám, kis fiam, ilyen hősök nincsenek a világon. Te még álmodtál róluk: én már fölébredtem belőlök.)

Bajza és Vörösmarty kedvezően szólott a darabról; később személyesen, élőszóval is adtak tanácsokat a szerzőnek arra, hogy miként dolgozza át a darabot, hogy az szinpadon előadható legyen. Jókai átdolgozta a darabját, s a Nemzeti

Szinház igazgatója el is fogadta előadásra. A cenzor azonban nem engedte meg a darab előadását. 1843-ban Jókai Kecskemétről fölrándult néhány napra Pestre, a hol fölkereste az akkor már ott tartózkodó Petőfit. A két költő ez alkalommal meg akarta látogatni az *Életképek*

A kecskeméti kollegium.

szerkesztőjét, Frankenburg Adolfot, a ki akkor Budán lakott a Lyka-féle házban. A látogatásnak az ismerkedésen kivül az volt a célja, hogy Petőfi a Frankenburg kiadásában megjelenő 1844-iki *Emlény* zsebkönyv számára néhány verset föl akart ajánlani. Frankenburgot azonban nem találták otthon; Petőfi azért ott hagyta a verseit, melyek azonban nem jelenhettek meg, mert Frankenburg nem fizethetett értük tiszteletdijat.

Jókai Kecskemétre való visszatérte után élénk levelezésben volt Petőfivel. Petőfi életrajzirója, Ferenczy följegyezte, hogy egyszer, 1844-ben, mikor Petőfi Vörösmartyékkal a Nemzeti Szinházban egy páholyban ült, s az akadémiai pályázatok szóba kerülvén, Vörösmarty dicsérettel szólt Jókai darabjáról, a „Zsidó fiu"-ról, — Petőfi azonnal megirta ezt Jókainak ,s a hiradáshoz hozzátette: „majd leugrottam örömömben a páholyból!"

Az irodalomba is Petőfi vezette be Jókait, Petőfi eszközölte ki, hogy Jókai három költeménye (Románc, Az arany és az ember, A hármas kín) megjelenhessen a *Pesti Divatlap*-ban.

1844 nyarán Jókai befejezte jogi tanulmányait, miről a következő levélben értesitette édesanyját:

Kecskemét, jul. 26.

Kedves anyám!

Végeztem. Elvégeztem a tizenhárom éves iskolai pályát, bár vele együtt a tévedéseket, a csalódásokat, mik az ifjut, a gyermeket majd kisérik, majd vezetik, csalogatják és üldözik, — elvégeztem légyen! vagy ha mikor őket teljesen elhagyám, mi életem elhagyásával hihetőleg ugyanazon órára fog esni, ily megelégedetten mondhassam, — mint most, — hogy végeztem! Mint első eminens jöttem ki az iskolából, vajjon a világ micsoda calculust fog adni?

Folyó hó 31-én hagyom el Kecskemétet — csak annyi jóakaróm legyen valaha a széles világon, mint itt, minden rendüek és sorsuak között volt — elég lesz! — Aug. 1-én több dolgom lé-

vén Pesten, ott maradok és 2-án Pénteken sietek kedves anyám és minden kedves rokonaim karjai közé.

Móric.

Komáromba hazatérve Jókai, háromnegyed évig joggyakorlaton volt Asztalos István komáromi ügyvédnél. Ez alatt is irogatott, s még Komáromban befejezte Kecskeméten megkezdett első regényét a *Hétköznapokat*. Mikor tehát Pestre költözött, már akkor egy teljesen kész regényt vitt magával.

VI.

Jókai Pesten. — Találkozása Petőfivel. — Első regényéből mutatvány jelenik meg. — A *Nepean-sziget* nagy sikere. — Petőfi versei Jókaihoz. — Jókai ügyvédi vizsgája s első és utolsó pöre. — Jókai irói társasága. — Irodalmi viszonyok a negyvenes évek derekán.

A joggyakorlat befejeztével Pestre került, s Molnár József ügyvédhez került jurátusnak. Eleintén Molnárnál lakott, s a szálláson kivül havi hat forint fizetést kapott, de később, alkalmasint az ügyvédi vizsgája után, Szigligetiékhez költözött.

Jókai 1845 március elején érkezett Pestre. Természetesen azonnal fölkereste Petőfit, a ki akkor már ujságiró volt: Vahot Imre Pesti Divatlapjának segédszerkesztője.

Petőfi egyik kortársa, Török Zsigmond „Apró fényképek" című munkájában igy irta le Jókai és Petőfi pesti találkozását:

1845 novemberének egyik borus délutánján néhány fiatal iró ült együtt a Pilvax-kávéházban, az ugynevezett közvélemény-asztalnál. Ennek az asztalnak a negyvenes évek közepén már országos hire volt. Itt találkoztak a legjelesebb magyar irók és művészek, itt kereste a magyar irodalmat a vidékről fölzarándokolt iró. Itt volt Petőfi-től Sasku Károlyig az egész irodalom s ennél az asztalnál fogamzottak meg a leghatalmasabb forradalmi eszmék. A Pilvax-kávéház

közvélemény-asztalánál beszélték meg a tizenkét pontot, melyet a városházán ütöttek nyélbe; a sajtószabadság eszméjét ennél a hires asztalnál keresztelték meg; szóval az ország sorsát intézték akkor a hires asztaltársaság tagjai.

Petőfi Sándor bársonynyal bélelt, kerek Lendvay-köpönyegben érkezett a társaságba és helyet foglalt. Nemsokára egy szelidképü, szőke fiatalember érkezett s egyenesen Petőfi után tudakozódott.

Petőfi fölugrott, össze-vissza ölelte és csókolta s kedvelt szójárása szerint igy kiáltott föl:

— Szervusz szép öcsém!

A társaság figyelme a jövevény felé fordult, Petőfi pedig folytatta:

— Csakhogy már valahára fölvetődtél ebbe a sváb fészekbe! No, fiuk, ide nézzetek! Ez a kisasszonyos gyerek, a kiről már olyan sokszor beszéltem, nem más, mint Jókai Mór.

A társaság tagjai fölugráltak és kezet fogtak vele, Petőfi pedig tovább vitte a szót:

— Hallom gyerek, hogy te is irka-firkára adtad a fejedet. Hát megbolondultál szép öcsém! Hanem azért üdvözöljétek fiuk, üdvözöljétek Jókaiban Magyarország jövendőbeli legnagyobb piktorát! Mert vigyázz ám szép öcsém, hogy te is ugy ne járj az irodalommal, mint én a színészettel! Most pedig gyere velem, majd elviszlek és bemutatlak Vahot Imrének a principálisomnak, szegény feje nagy csacsi az igaz, de jó kosztot tart és tizenkét pengőt fizet nekünk havonkint.

Jókai mikor Pestre érkezett, még az nap megmutatta Petőfinek a Hétköznapokat, ki azt „szemtől-szembe agyondicsérte“, s azonnal Vahothoz vitte. Vahot lapjának március 6-iki, 19-ik számában közölt is a regényből egy mutatványt. *Az ingovány oáza* cimmel s csillag alatt a következő sorokkal mutatta be a közönségnek az uj

irót: „Ezen mutatványból világosan kitünik, hogy irójának igen szép tehetsége, nagy ereje van e pályához. Képzelete, nyelve egyaránt gazdag és eredeti.“

Petőfi ekkor már igen kedvelte Jókait, rendesen „kis öcsémnek“, „Marcinak“ szólitotta, és továbbra is segitségére volt, hogy első művei a lapokban megjelenhessenek.

1845 szeptember 20—27-ikén jelent meg Frankenburg lapjában, az *Életképek*-ben Jókainak a *Nepean sziget* cimü elbeszélése, mely igen nagy feltünést keltett; Frankenburg Jókai első sikeréről ezt irta Emlékirataiban:

Az *Életképek* mutatta be először a közönségnek Jókai Mórt. *Nepean sziget*-e valóságos izgalmat idézett elő a magyar irodalomban merész koncepciója s költői nyelve álta. Sokan e ragyogó művet remek forditásnak s Jókai nevét álnévnek tartották. Annyira nem ismerte ezelőtt Jókait senki, hogy még Pompéry is azt irta nekem Pozsonyból: „tudni szeretném, ha lehet, hogy a Nepean sziget derék irója kicsoda? Nem mondom, hogy tökéletes mű volt, de magán hordta már a fényes tehetség jelét“.

Petőfi természetesen rendkivül örült barátja sikerének, s a következő verset irta Jókaihoz:

Egy fiatal iróhoz.

Üdvözöllek, ifju pályatárs,
Pályatársam s szeretett barátom!
Egykor én terólad jósolék,
S jóslatom most teljesedni látom.

Láttam egykor egy kis felleget,
S megmondtam, hogy ebből fergeteg lesz,
E kicsiny felhőcske te valál,
És most villámterhesen közelegsz.

Jöjj és ontsd lelked villámait,
S lángjaikkal gyujtsd föl a világot;
Renduljön meg a föld a midőn
Menydörgő jelszódat elkiáltod.

Hogyha majd villámlasz és menydörögsz,
Jőnek ellened zúduló hangok;
Mert ha nagy az égiháború,
Félre szokták verni a harangot.

De azért dúl a vihar tovább
Minden félrevert harang dacára,
Igy, barátom, te se hajts ama
Jajveszéklő emberek szavára.

Eképp kellett volna nekemis
Tenni sokszor ostromolt pályámon.
Én e tehetetlen hangokat
Figyelemre méltatám. Sajnálom.

Eh, megtörtént, mit sajnálkozom?!
Hadd szoritsam jobbod, ifju bajnok,
Én, ki ilyen rokonszellemü
Pályatárs után már rég sóhajtok.

Fölléptél. Ez engem megujit,
Hogy a sorompók közt ketten állunk.
Most, barátom, küzdjünk, hadd legyen
Győzedelmünk, vagy vitéz halálunk!

A mint e versből is látszik, Petőfit már ekkor is nagyon elkeseritették a hűtelen barátok. Barátaiból váltak ellenségei. E miatt érzett fájdalmában nemsokára még egy verset irt legjobb barátjához:

Jókay Mórhoz.

Miért szeretsz te engemet,
Kit annyian gyülölnek?
S én, a ki annyit gyülölök,
Téged miért szeretlek?
Szeretlek téged, óh barátom . . .
Nem, nem barátom! . . . megbocsáss,
Hogy e gúnynévvel illetélek;
Mert a jelenkor gyermekének
E szó: »barát«, csak gúnyolás.

Percenként jobban-jobban el-
Sötétül láthatárom;
De én éltemnek éjjelét
Nem rettegem, sőt várom . . .
Hisz annál fényesebb a csillag,
Minél sötétb az éjszaka.
Tudom, mert a sziv mondja nékem,
Te lészsz sötét, kietlen éjem
Hamvadhatatlan csillaga.

Nem hiszek én már senkinek,
Nincs senkiben bizalmam,
Mert életemben sokszor, ah,
Oly sokszor megcsalattam.
Bizalmam várát fölgyujtották,
Ledöntötték az emberek;
Romjai között egy ép oszlop van:
Te állsz ott . . csak te . . . magadban . . .
Téged le nem dönthettenek.

Szentül hiszem, ha a világ
Elfordul is szivemtül,
Ha a világnak ajakán
Rám átkok átka zendül:
A te ajkadról akkor is még
Reám csak áldás lebben el . . .
Ha az egész világ *egy* kéz lesz,
Mely eltaszit, miként dögvészest:
Kezed még akkor is ölel.

Tudom, hogy így tesz a világ,
Hogy így fog tenni vélem.
Fejemre köveket hajit,
Míg életemet leélem.
S hóhéraim, ha halva fekszem,
Agyonveretve, egykoron:
Koporsómhoz majd odalépnek,
S melyet előbb megkövezének,
Babérral födik homlokom.

Óh, e babér, a melylyel a
Világ magát gunyolja,
Ez a babér, ez a babér
Velőm égetni fogja,
De nem soká tart égetése . . .
Te, lelkem megmaradt fele,
Hozzám te szinte eljövendesz,
És koszorúmra könyet öntesz,
S eloltod lángjait vele.

Hogy mennyire szerette Petőfi Jókait, kitünik abból a levélből is, melyet 1846 januárban Bécsbe irt Kecskeméthy Aurélnak: „A mit én Jókai iránt érzek, — irja, — az, igazság szerint, nem is barátság, nem is testvéri szeretet, vagy tán e kettőnek keveréke, vagy talán mindkettőnél több . . . Valami le nem irható, s tagadhatatlan, hogy a világon senki iránt sem érzem azt, egyedül ő iránta.“

Jókai mig első irodalmi kisérleteivel próbálgatta a szerencsét, addig is szorgalmasan készült az ügyvédi vizsgára, s a szabály szerinti idő elteltével le is tette az ügyvédi vizsgát.

Oklevelét Jókai 1846-ban, tehát huszonegy éves korában kapta meg. A diplomát annak rendje és módja szerint ugy Pest vármegye, mint Komárom sz. kir. város közgyülésén kihirdették, azzal a hivatalos megjegyzéssel, hogy „a „cenzura a *bizottság* részéről *dicséretreméltónak* találtatott“. Hogy Jókai, a ki mindig a legjobb tanulók közé tartozott, éppen az ügyvédi vizsgán csak dicséretben, s nem kitüntetésben részesült, annak okát ő maga abban látta, hogy szóbeli vizsgálatának fényes eredményét lerontották irásbeli dolgozatai, melyeknek stilusáról a bizottsági tagok mind azt konstatálták, hogy az gyönge, bizony nagyon is gyönge . . .

A budapesti ügyvédi kamara 1893-ban Jókait disztagjának választotta. Ez alkalommal *Schőnfeld* Artur doktor, budapesti ügyvéd az Ügyvédek Lapjában cikket közölt Jókai prókátorságáról, s ebben a cikkben, Jókai előadása után, elmondja, hogy milyen volt Jókai Mór első és egyetlen pöre, s annak lefolyása.

Jókai, — irja Schőnfeld, — ebben az első és egyuttal utolsó pörében a felperes képviselője volt. Egy serfőző megbizásából inditott keresetet a vármegyeházával szemben fönnállott *Komló-kert* tulajdonosa ellen, *szerződés teljesitése és járulékai iránt.* Komló uram kötelezte volt magát a serfőzővel szemben, hogy az étkező helyiségeiben szükséges sörmennyiséget kizárólag tőle fogja szállitani és vendégeit lehetőleg az árpalé-ivásra szoktatja, hogy ilyképpen mennél több sör fogyjon el és a megrendelések ahhoz képest jó nagyok legyenek.

Történt azonban, hogy a szerződés megkötése után Komló uramnak kéz alatt nagy menynyiségü jó és olcsó bort sikerült vásárolni, minek első következménye az lett, hogy a megállapodást semmibe se véve, minden igyekezetét oda forditotta, hogy vendégei ne sört, hanem minél több bort, s „abból a pompás harmincasból“ igyanak.

A szerződés nem teljesitése miatt azután a serfőző, „képviselve Jókai Mór pesti h. ügyvéd által“, „beperesitette“ az egykor országos hirü mulatóhely vendéglősét.

Az alperes mindent tagadott; a biróság ennélfogva fölhivta a felperes ügyvédjét, hogy kereseti állitásait bizonyitékokkal támogassa.

Jókai hozzá is fogott a bizonyitáshoz, s mindenekelőtt szakértőket hallgattatott ki, (szakértők gyanánt a legkényesebb izlésü étművészek voltak berendezve), kikkel azt igazolta, hogy bizonyos ételek, mint halak, tésztanemüek, stb. a bort, mig mások ismét a sört kivánják. Miután ez kellőképpen jegyzőkönyvbe vétetett, Jókai ténybeli tanukra hivatkozott, s becitáltatott egy sereg jókedvü jurátust, a Komló-kert legáldottabb gyomru és torku törzsvendégeit. Ezek mind azt vallották, hogy Komló uram az utolsó hónapok alatt menüjét olyképpen állitotta össze és konyhájában csakis

oly ételeket főzetett, melyek mellé vendégei — ha csak a gyomor kivánta regulától eltérni nem akartak — mást mint bort nem is ihattak.

Mindezek alapján Jókai „beigazolva látta alperesnek a keresetben hivatkozott rosszhiszeműségét", s keresete értelmében itéletet kért. Költségeit . . . jó sokban számitotta föl. A biróság az alperest föltétlenül elmarasztalta, s itéletben kimondta, hogy Komló uram, a kikötött bánatpénzen fölül, a szerződés szerinti „sörköteles" hónapokban elmaradt hasznot nyolc nap alatt „különbeni végrehajtás terhe mellett" köteles megfizetni a felperesnek.

Jókai, ki e per előtt „ügyetlen", a per folyása alatt „egy-ügyü", s annak befejeztével „ügye-fogyott" prókátor volt, egy ugyanakkor megtartott végrehajtás alkalmával, midőn egy szegény özvegyasszonynak utolsó tehenét kellett volna elhajtania, annyira kegyetlennek találta az ügyvédi mesterséget, hogy annak — alig néhány hónappal az oklevél megszerzése után — végképpen hátat forditott.

Jókai maga első és egyetlen perének történetét kissé másként mondja el *Az én kortársaim* cimű visszaemlékezéseiben. Az ő elbeszélése igy szól:

A Nagy Komló tulajdonosa, a ki serfőző volt, kártéritési pert inditott a Nagy Komló korcsmárosa ellen, azon vád alapján, hogy bérlője, a korcsmáros, édes ételeket ád fel a vendégeknek, a mire azok aztán inkább kivánnak bort inni, mint sert, s igy a serfőző sere nem fogy elég mennyiségben. Én voltam a korcsmáros ügyvédje. Én tehát megesküdtettem hat jurátust és tiz mesterlegényt, mint kompetens tanukat, arra, hogy édes ételre éppen sert kiván az ember inni; ámde a felperes ügyvéd megesküdtetett tizenkét jurátust és husz mesterlegényt arra, hogy az édes ételre bort kiván az ember. Persze, hogy

mind arra a kérdésre, hogy ki ihatnék sert? mind arra, hogy ki ihatnék bort? tanut annyit lehetett kapni, ahány seres és boros pohár van a világon. Végre itélet alá került a processzus. Az első biróság azt itélte, hogy édesre bort kell inni. Vesztettem, de nem csüggedtem. Megappelláltam. A királyi tábla jobb izléssel birt, ott a sernek itélték oda az igazságot. Győztem. Hanem akkor az ellenfél megfelebbezte a perét a hétszemélyes táblára. Akkor aztán megharagudtam: „Nem bánom, igyatok sert, akár bort, én jól laktam, nem veszekedem tovább!" És soha többet engem a magisztrátus nem látott. Elhatároztam, hogy iró leszek és semmi más.

Az első per történetét azért irta meg Jókai, „nehogy az utókor félrevezettessék", ezt az elbeszélését tehát hitelesnek elfogadhatjuk, bár látjuk, hogy nem szerepel benne az a bizonyos szegény özvegyasszony, a kinek egyetlen tehénkéjét el kellett volna Jókainak árvereznie. Ez a tehénke alkalmasint sohasem létezett, bár maga Jókai a newyorki *Forum* számára 1893-ban irott önéletrajzában igy emlékezik ügyvédkedéséről: „Egy pöröm volt, azt meg is nyertem; azon időben az ügyvédnek magának kellett exekválni az alperest. Azt már nem követtem el." Kétségtelen, hogy Jókainak egy pöre volt: a Komló korcsmárosát védte, s a Komló tulajdonosa, egy gazdag serfőző ellen nyert pört; mi módon jutott volna tehát ahhoz, hogy egy szegény özvegy asszonynak az egyetlen tehenét ellicitáltassa?

Jókai különben akkor, mikor az ügyvédi oklevelét megszerezte, már aligha gondolt arra, hogy iró lesz belőle; belekerült abba az irói társaságba, a melyben, Petőfit kivéve, mindenkinek

volt ugyan oklevele, de senki sem ügyvédeskedett. Csak az irodalom és a politika járt a fejükben, és sikerült is mindeniküknek fényes szerephez jutni, kinek az irodalom, kinek a politika terén. Ennek az irói társaságnak tagjai voltak Petőfin és Jókain kivül: Csengery Antal, Pálffy Albert, Degré, Obernyik, Béreczy, Pákh Albert, Tompa, Kerényi, Lisznay, Irinyi, Frankenburg, Bogdán Lajos, Vahot, Pompéry, Czakó, Emődy, Dobsa, Vasváry, Csernátony, Kazinczy Gábor, Sárossy, Lauka, Sükei, Vas Gereben, Berecz, Bulyovszky, Oroszhegyi, Xantus, Losonczy, Szilágyi, Vajda, Adorján, Kecskeméthy Aurél és Ludassy (Gans) Mór. Mindezek a fiatal irók igen szerény viszonyok között éltek, és igy sorsuk nem lehetett valami nagyon csábitó. Jókai maga igy beszéli el („Az én kortársaim“), hogyan lett iróvá:

Irónak lenni sokkal könnyebb és sokkal nehezebb volt akkor, mint most.

Könnyebb volt azért, mert az életmód mesésen olcsó volt akkor. Talán el sem fogják hinni, ha elmondom, mi költségem volt kezdő iró koromban.

Hat forintot fizettem egy butorozott szobáért havonkint Szigligetinek: ő volt a házigazdám. Öt forintért kaptam pompás ebédet, egy forintért kiszolgáltak, reggelezni nem szoktunk, vacsora helyett pedig valamennyi fiatal iró-pajtás velem együtt Depscher uram tejes boltjába járt, és tejet, vajat ozsonnázott, a mi került három forintba havonként. E szerint tizenöt forintból uri módon lehetett akkor megélni.

Hanem az volt a baj, hogy ezt a tizenöt forintot volt nehéz megkeresni irodalmi uton. Akkor Pesten csak két olyan politikai lap volt, a

melyikhez magáratartó irónak el lehetett szegődni.

Az egyiknek kellett két rendes munkatárs, a másiknak három. Volt három divatlap is, de azok közül az egyik anathema alá volt vetve, abba nem lehetett irni, a másik kettő honorált, de szűken. Petőfi kapott egy versért öt forintot, nekem az első novellámért adott Frankenburg harmincat.

Hanem enyhité a kezdet terheit az akkori öreg irók, a koszorusok pátriárkális szivessége irányunkban. Azok nem nézték le, nem ignorálták a fiatal irodalmat. Vörösmarty maga volt az, a ki a még ismeretlen Petőfi első kötet verseinek kiadását egy ellenzéki körnek ajánlotta, s mert az ellenzéki körnek pénze nem volt, Tóth Gáspár derék magyar szabómester ajánlkozott a nyomtatási költségek viselésére.

Az én legelső regényemet maga Nagy Ignác vitte el Hartlebenhez s el is adta neki háromszázhatvan forintért, s akkor találkoztunk életünkben először.

A mint az irói pályára léptem, legelőször is elfogott Frankenburg az Életképekhez szinbirálónak. Nem értettem hozzá. Mindenkit agyba-főbe dicsértem neki. Rögtön elcsapott, Helyette felfogadott a jó öreg Helmeczy ujdonság-irónak harmincöt forint fizetéssel, s ott segitettem a Jelenkort megifjitani három hónapig Királyi Pál barátommal, ki főfőszerkesztő volt. A legnagyobb honorárium akkoriban ívenként tizenhat forint volt; egyes verseiért Petőfi kapott legtöbbet, öt forintot. Heckenast, Emich, Hartleben, Geibel önálló munkáknál egy kötet prózát 150—180 forinttal dijaztak, de azt előre fizették. A hirlapoknál müködő irók is elég szerényen voltak fizetve. Az én havi dijam a Jelenkornál volt 35 forint.

Három szépirodalmi magyar lap volt akkor: a Pesti Divatlap, Életképek és Honderű. A

Pesti Divatlapok-at Vahot Imre szerkeszté; az volt a magyar középosztály, a jó falusiak közlönye, nyers, nyakas modorával, jó gyomrot föltételező élceivel, kezdő iróival s Petőfi költeményeivel. Az *Életképek*-et Frankenburg szerkeszté, maga is kitünő magyar prózairó, a ki a legtöbb tehetséges irót tudta lapja körül egyesiteni. A *Honderü*, Horváth Lázár lapja, konzervativ szellemü, arisztokratáknak hizelgő lap volt.

VII.

A *Tizek Társasága.* — Jókai az *Életképek* szerkesztője. — Petőfi házassága és Jókai.

Az irodalmi viszonyok mostohaságát tagadhatatlanul érezték az irók, de különösen Petőfi, a kinek szerkesztőjével, Vahot Imrével, sok kellemetlensége volt. Petőfinek végre is az az ötlete támadt, hogy a fiatal irókat emancipálni kell a szerkesztők és kiadók uralma alól. Az volt a terve, hogy tiz fiatal irót társasággá alakit, a melyben kötelezik magukat arra, hogy egy évig egyetlen idegen lapnak sem dolgoznak, hanem maguk adnak ki egy ujságot, a melyben kedvükre irhatnak, s a melytől munkásságuknak jobb dijazását remélhetik.

Petőfi ezt a tervet legelőször is Jókaival közölte, 1847 elején, s Jókai természetesen hozzájárult. Azonnal hozzá láttak a társaság szervezéséhez, miközben gondjuk volt rá, hogy az irodalomnak lehetőleg minden faja képviselve legyen a társaságban. A drámairók közül csakhamar megnyerték Obernyik Károlyt, az *Örökség* szerzőjét és Degré Alajost, az elbeszélők közül Pálffy Albertet és Bérczy Károlyt, az élet-

kép-irók közül Pákh Albertet, a ki akkoriban Kaján Ábel név alatt irt kedvelt rajzokat, s a költők közül Tompa Mihályt és Lisznyay Kálmánt; a tizedik, Kerényi Frigyes, csak áprilisban csatlakozott hozzájuk, mikor néhány napig Pesten járt.

Az érdekes vállalkozásnak természetesen

Jókai lakóháza Kecskeméten.

hire ment, s természetes, hogy a szerkesztők nem örültek neki. A *Honderű* gunyolta az ifjakat és sértett hiuságukat emlegette, Frankenburg lapjának, az Életképeknek, melléklete, az *Irodalmi Őr*, azonban igen komolyan foglalkozott velük; e lap március 14-iki számában olvassuk a következő sorokat:

Fájdalommal hallottuk, ha a kósza hirnek

még hitelt lehet adnunk, hogy fiatalabb iróink jobbjai, ugymint Jókai, Tompa, Petőfi, Kaján Ábel, Obernyik, Pálffy, Lisznyay, Degré, stb. aláirás és becsületszó mellett, elhatározták, miszerint ezentul egyetlenegy szépliteraturai lapba sem fognak többé dolgozni. Nem akarjuk ezt elhinni a szépirodalom s különösen a szép olvasó hölgyvilág érdekében, mert ha valósulna, ily jeles ifju tehetségek elvonulása e térről, érezhető csapásnak tekinthetnénk. Legyen szabad őket megkérni, nyilatkozzanak e hir valótlanságáról, ez által bennünket tisztelt pályatársainkkal s olvasóinkkal együtt megnyugtatandók.

A „tizek“ erre az udvarias kérdésre április 8-ikán szintén udvariasan válaszoltak; válaszuk, melyet az Irodalmi Őr április 12-ikén közölt, igy szólt:

Miután e hir és közlés alulirottakat illeti, s miután néhány lap ujdonságirói s levelezői e közlés nyomán alulirottakról s szándékukról elferditett tudósitásokat és epés megjegyzéseket kezdtek hintegetni a közönség előtt: szükségesnek látják alulirottak kinyilatoztatni, miszerint igen is ők elhatározták, hogy folyó év julius első napjától kezdve munkálkodásukat a szépirodalmi lapoktól megvonják, s erejöket nagyobb dolgozatok s különösen pedig majdan egy általuk közös erővel meginditandó irodalmi vállalat létesitése célján kivül semminemü mellékes, vagy talán, mint némelyek hinni és állitani akarják, — szenvedélyszülte cél nem vezeté.

Vahot Imre, a Pesti Divatlap szerkesztője, azonban rútul megtréfálta a „tizek“-et. A társaság alakitása előtt a „tizek“ közül többen a Pesti Divatlap munkatársai voltak, s néhányuknak voltak még ki nem adott dolgozatai Vahot szerkesztői fiókjában. Vahot csak azt várta,

hogy elkövetkezzék julius elseje, a mely naptól kezdve a fiuk megfogadták, hogy nem irnak többé a lapoknak, — s a Pesti Divatlap juliusi legelső számában a Tizek Társaságának egyszerre öt tagjától közölt szépirodalmi munkákat: Petőfitől, Lisznyaytól, Obernyiktól, Degrétől és Tompától, a szerzők engedelme nélkül. A Tizek persze erre nem számitottak, s igen megharagudtak érte, Petőfi még párbajra is hivta Vahotot, de Vahot arra hivatkozva, hogy ő Petőfinek apja lehetne (bár csak két évvel volt idősebb), a párbajra nem volt hajlandó.

Vahot tréfájánál sokkal nagyobb baj volt az, hogy a Tizek a tervezett szépirodalmi lap, a *Pesti Füzetek* kiadására, a helytartótanácstól nem kaptak engedelmet, — Abban az időben, — irja Jókai, — a lapkiadáshoz engedély is kellett. A lap-tulajdon akkor szabadalom volt, s gondoskodva volt róla, hogy három szépirodalmi lapnál több ne legyen a világon. A Tizek nem kaptak egy negyedik lapra engedelmet, s egy évre terjedő fogadalmukkal csak azt nyerték, hogy egy évig el kellett némulniok, nem irhattak sehova.

Frankenburg Adolf, az Életképek szerkesztője, a ki igen jó viszonyban állott a fiatal irókkal, igyekezett fölhasználni ezt a helyzetet, s egy igen terjedelmes és udvarias levélben fölkérte őket, hogy folytassák irodalmi munkásságukat az Életképeknél. A Tizek, belátva törekvésüknek tökéletes reménytelenségét, gyülést tartottak, Frankenburg meghivását elfogadták, s őt erről a következő levélben értesitették:

Tisztelt szerkesztő ur! Önnek folyó (1846.) évi november 7-dikén hozzánk intézett, s reánk nézve több tekintetben hizelgő fölszólitása által nem csekély mértékben érezzük magunkat megtisztelve. — Egymásközti kölcsönös szerződésünk mult évi julius 1-jétől egy évre köttetett, s igy önnek baráti fölszólitása nélkül, legalább nemleges tekintetben, jövő 1847-dik julius 1-ig tartott volna. Tettleges része alakulásunk céljának, nem nyilvánitható akadályok miatt, teljesülésbe nem mehetvén, ön fölhivásának vétele után, de leginkább az ön által előadott motivumoknál s a divatlapok nagyobb része által szorosabban kifejtett irány és programnál fogva, társulatunk a jelenvoltak s a beküldött nyilatkozatok közmegegyeztével, fölbontottnak nyilvánittatott, s az adott szó kölcsönösen visszaadatott. Ha a magyar irodalmi körülmények az eddigieknél netalán jobbra változnának, most szándéklott, de foganatba nem hozathatott célunk bizonyosan ujra egyesitend bennünket. Most azonban szivesen engedünk ön fölszólitásának, és — közremunkálásunkat előlegesen is igérve, — mi által a szépirodalom emelésére s ennek folytán a közügy előmozditására nézve csekély tehetségeink befolyással lehetnek, mindezzel az olvasóközönség elibe föllépni, különösen a dolgok jelen állapotában, legszentebb kötelességünknek ismerjük. Kelt a Társulat 1846-ik november 16-diki gyüléséből. Kaján Ábel, m. k. társulati jegyző.

A *Tizek* csakhamar meg is kezdték irodalmi munkásságukat Frankenburg lapjánál. A sort Jókai nyitotta meg, „Sonkoly Gergely" cimü hires elbeszélésével. Irt a lapba azután Degré, Lisznyay és Petőfi is, — ez utóbbi az „Őrült" cimü rapszodiát, — majd Pálffy és a többiek is, kivéve Obernyik Károlyt

és Pákh Albertet, a kik 1847 julius 1-ig csakugyan nem irtak egy lapba sem.

A fiatal irók elfoglalták a teret, s megkezdték munkájukat.

Uj, ifju és merész volt, — irja Jókai, — egész irányzatuk politikai, társadalmi, költészeti téren, elütő az eddigitől, kezdeményező, korszakbavágó. Az uj kor eszméi áthatottak a szépirodalomba is. A francia irók (azok a régiek) nemes rajongásai, erős meggyőződése, dicső ábrándjai magukkal ragadták mindazt, a ki ifjuságot s nemes ábrándokat birt.

Valamennyien franciák voltunk! Nem olvastunk mást, mint Lamartinet, Michelet-t, Louis Blancot, Suet, Hugo Victort, Bérangert, s ha egy angol vagy német költő kegyelmet nyert előttünk, ugy az Shelley volt és Heine, magok is nemzetei kitagadottjai, s csak nyelvökre nézve angol és német, de szellemükben franciák. Petőfinél valódi kultuszszá fejlődött ki a francia-imádás. Még szakállát is franciásan hagyta meg, s ebben követték a többiek is: Télfy, Irinyi, Czakó, Lauka, Kecskeméthy, mind csupa francia-szakállt hagyott; csak én nem, mert nekem még semmilyen se volt. A legnagyobb dicséret volt Petőfitől, midőn monsieur Rayéenek igy mutatott be: „Ez valóságos francia regényeket ir magyarul“. Valóban azt tettem. Nekem is tetszett a csodálatos, a meglepő, a rendkivüli. Az ó-kor eszméi, politikusai, literátorai, kritikusai csakhamar le voltak győzve, s csak az volt a kérdés, hogy önként el akarnak-e vonulni vagy bevárják, hogy kergesse őket valaki.

1847 második felében Frankenburgot, a kinek hivatala volt a helytartóságnál, előléptették és áthelyezték Bécsbe, hogy szabaduljanak tőle és a lapjától. Frankenburg az *Életképek* szer-

kesztését Jókai Mórnak adta át. — „Jókai nagy ambicióval teljesitette föladatát, — irja róla Névy László, — irói talentumán kivül, szeretetreméltó egyénisége, eleven szelleme a legkiválóbb tehetségeket vonta magához, s az idősebb irók épp oly szivesen csatlakoztak hozzá, mint nagyratörő kortársai. Az *Életképek* ekkori munkatársai között ragyognak irodalmunk legfényesebb nevei. Tisztán irodalmi és személyes szimpatiákon kivül a politikai meggyőződés, a szabadelvü törekvések is szorosabban csatolták egymáshoz az ifju nemzedék tagjait, s a gyakori érintkezések nagy hatással voltak tevékenységükre."

Jókainak, mint szerkesztőnek az volt az első dolga, hogy Petőfit lapjához szerződtesse. A szerződés szerint Jókai arra kötelezte magát, hogy negyedévenkint hat költeményt kiad Petőfitől, s minden költeményért 50—50 forintot fizet.

Erre az időre esik Petőfinek az a terve is, hogy irói triumvirátust akart alkotni Arany Jánossal és Tompa Mihálylyal. Jókai természetesen Tompát és Aranyt is szerződtetni akarta a lapjához, Tompa azonban bizalmatlan volt, s határozatlanul, „szörnyü lutránosul" válaszolt Jókainak, a ki ezt egy levélben el is panaszolta Petőfinek. Tompának ez a bizalmatlankodása nem csekély mértékben járult hozzá ahhoz, hogy Petőfi csakhamar teljesen elhidegült tőle.

Az Életképek átvételének idején aránylag már jómódban élt ugy Petőfi, mint Jókai. Petőfi akkoriban kapott kétezer forintot Emich Gusztávtól verseinek a kiadásáért, Jókai lapja pedig eleinte igen jövedelmező irodalmi vállalat volt.

1847 őszén Petőfi megnősült, s Pestre költözve a Dohány-utca 373. számu, akkoriban Schiller-féle ház első emeletén vett ki háromszobás lakást, Jókaival közösen. Petőfiék két szo

A zsidó fiu

Dráma 5 felvonásban

(Szín) (Abony)

Kajain (egyház[illegible] [illegible] [illegible]) Salamon ([illegible])

Salamon

Öreg Kajain, hol vetted ezt a lányt?

Kajain

De dőre egy beszéd, hol vettem volna?
Nőm, a ki meghólt, szülte őt nekem,
S kevély vagyok, hogy ily szép gyermekem van.

Salamon

Nem, nem lehet, az égből loptad őt,
Hol angyal volt s tán ő nem is leány,
Se bűbájos vagy, és ő szellemed,
Légből lehelt, s lángokból alkotott,
Szivépitő tündér tüneménny.

A zsidó fiu első lapja, Petőfi kézirása.

bában, Jókai pedig a harmadikban lakott, melyet konyha választott el Petőfiék szobáitól. Jókai Petőfiéknél lakott 1847 november 4-től 1848 junius 2-ikáig, s fizettek az egész lakásért összesen 260 pengő forintot egy évre. A konyhát és az ebédlőt közösen használták, s együtt is

étkeztek. A közös ebédet az Arany Sasból vitették, mert Petőfinének semmihez sem volt olyan kevés kedve, mint a gazdasszonykodáshoz. Bort nem ivott se Petőfi, se Jókai. Este rendesen otthon szoktak lenni, együtt teáztak és beszélgettek, s vagy a saját műveiket olvasták föl egymásnak, vagy a francia költőkből olvastak.

Az *Életképek* munkatársai csakhamar megszaporodtak egy nő-iróval; Jókai olyan udvarias volt, hogy lapjában kiadta Szendrey Julia naplóját, ragyogó előszót is irt hozzá, sőt egyszer azt irta róla, hogy Szendrey Julia olyan irónő lesz, hogy egykor még Petőfi nevére is fényt fog vetni...

Petőfinéről egy helyütt („Az én kortársaim“) ezt irta Jókai:

Szabad, merész gondolatjárása volt, egészen összeegyező férjeével: néha excentrikus, de mindig szellemdús. Én megvallom, hogy nem találtam olyan szépnek, mint a minőnek Sándor versei megörökiték: alacsony termete volt, egészséges arcszine, de férfias metszésü szája; mindegyik szeme szép volt külön, de a kettő közt nem volt összhangzás; a mellett rövidre nyirott hajat viselt; s éppen ugy tudott ember nem viselte divatokat kitalálni, mint Sándor. Egyszer főkötő helyett egy nemzetiszinü csigaalaku frigiai sipkát csinált magának, abban ment szinházba; Sándor el volt ragadtatva tőle; nekem pedig torkomon akadt a szó, mikor azt kérdezte tőlem a főkötőről: hát hogy tetszik?...

VIII.

Az 1848. márciusi események. – Jókai és a *tizenkét pont*. — Március tizenötödike — A sajtó fölszabaditása. — Jókai szerepe a március 15-iki eseményekben. — Az *Életképek* és a forradalom. — Petőfi Jókainak szerkesztő-társa. — Petőfi meghasonlása Vörösmartyval. — Jókai szakit Petőfivel.

Elkövetkeztek az 1848. márciusi események. A Párisban megindult népmozgalom rohamos gyorsasággal terjedt el egész Európában. Mindenki érezte, hogy nagy időknek kell bekövetkezni. Megsejtették ezt a magyarok is, és már jóval előbb, mint a bécsi forradalom készülődött, lázban volt az egész Magyarország. A pesti Ellenzéki Körben már hozzáláttak az országos ellenzék szervezéséhez, s Irinyi József előbb megszerkesztette az örökké emlékezetes tizenkét pontot, semmint a bécsi forradalom hire Budapestre érkezett.

A budapesti „március 15-ikének" inditó oka, irja Jókai, nem a bécsi forradalom volt, hanem, a mit nyomtatott adatok igazolnak, a Pesti Körnek az a határozata, hogy „a magyar nemzet tizenkét pontban formulázott kivánatait" ne intézzük egyenesen az országgyüléshez, hanem elébb köröztessük azokat az országban, vidékszerte.

Ez lett volna az eszmefolyás elmocsárosodása.

Ez ellen inditottuk meg mi, márciusi fiatalok, a népre való hivatkozást.

Március 14-ikén este adtunk egymásnak találkozást az én szállásomon, melynek lakosztályán Petőfiékkel osztoztunk.

Másnap reggel négyen jöttünk össze a kitüzött találkozó helyen: Petőfi, Vasváry, Bulyovszky és én; de többi társaink, Degré, Bozzay, Vajda János, Sükey, Pálfy Albert, Emődy, Oroszhegyi, Dobsa a Pilvax-kávéházban vártak reánk, az ugynevezett „közvélemény asztalánál".

Korán reggel volt: borus, esős idő.

Petőfi az elmult éjjel megirta költeményét: „Talpra magyar, hí a haza!"

Én pedig a pesti tizenkét pontját a fiatal Magyarországnak: „Mit kiván a magyar nemzet?" a nép által megérthető magyarázattal alakitottam át. A tizenkét pont összeállitása Irinyi József műve volt, a ki azt a Pesti Kör elé terjeszté.

A kérdés csak az volt, március 15-ikének reggelén, hogy mi történjék e tizenkét-pontos peticióval?

Appelláljunk a népre! Ez volt közös megegyezésünk.

Vasváry Pál, kezében elefántcsont-fogantyus botjával, oly hevesen hadonázott, hogy a pálcatőr kirepült a botjából s az én falam szögletében állt meg a hegyével.

„Jó ómen."

Előre a vassal!

S ezzel a szóval kezdődött meg az örökké emlékezetes 1848-iki március 15-ike, a sajtószabadságnak, a népszabadságnak örökké emlékezetes napja.

Siettünk a Pilvax-kávéházba, hol irótársaink szoktak összegyülve lenni. Engem feltol-

tak az asztalra, hogy olvassam föl: „Mit kiván a magyar nemzet?" Valami villanyos melegség állta el akkor minden tagomat: érzém, hogy végzetes szó az, a mihez kezdek; de el voltam rá szánva, ha áldozatul esem is. Ki lett mondva. Utánam Petőfi olvasá fel halottföltámasztó költeményét: „Talpra magyar, hí a haza! Itt az idő, most vagy soha."

S most, hová innen? Oda, a hol ifju tűz van: az egyetemre. Ugyanazon villanyárasztó jelenet, de már a csoportosult ifjuság buzditó riadala mellett, kinek nevében a vállakra emelt Vidacs János felelt a fölhivásra.

S hová innen?

A nyomdába! Nem ismerünk cenzort többé, kinyomatjuk a nemzet követelését és Petőfi buzditóját.

Landerer nyomdája előtt már valamennyi irótársunkat mind együtt találtuk; itt csatlakozott hozzánk Irinyi is, és a Nemzeti Szinház tagjai, férfiak, nők.

Esős, sáros idő volt, a közönség esernyőket tartott kalapjai fölé.

„Ej, uraim, kiálték a közönségre, lehet, hogy egy óra mulva a golyók hullanak ránk eső helyett: akkor elfutunk-e?

S akkor minden esernyő eltünt a fejek fölül.

De eltüntek még a kalapok is abban a pillanatban, a midőn Irinyi az első példányát a nemzeti követelésnek felmutatá e szóval: „Ime, a szabad sajtó legelső nyomtatványa!"

A nyomtatógépet mindjárt legelső ragadta meg Irinyi, a második nyomást Petőfi, a harmadikat én tettem vele, hogy ha a merénylet szerencsétlenül üt ki, minket érjen a csapás, ne az ártatlan nyomdai személyzetet. Igy lett kinyomtatva Magyarországon a szabad sajtónak legelső terméke. Igy született meg a sajtószabadság.

Eszembe jut, hogy az alatt, a mig a tizenkét pontot szedték, fölhivattak a Nemzeti Kaszinóba, mely ugyanazon ház első emeletén volt, s ott egyike a legkonzervativabb uraknak azt a tanácsot adta nekem, hogy a tizenkét ponthoz még vegyünk föl egyet: a papi jószágok elvételét. „Ugy-e bár, mondám azért, hogy a 13-ik ponttal megbuktassuk a többi tizenkettőt? Köszönöm, a jó tanácsot!"

A mozgalom vezetői, a fiatal irók, elmentek a polgármesterhez is, a hol a rend föntartására és biztositására százas bizottságot alakitottak, a melynek tagjai voltak az irók is mindannyian. Ez a bizottság, hogy legalább némileg jogos alapja legyen a mozgalomnak, elhatározta, hogy a sajtószabadság ügyében küldöttséget indit Budára a helytartótanácshoz. A nép azonban nemcsak a sajtószabadságot kivánta, hanem ki akarta szabaditani budai börtönéből Táncsics Mihályt is, a kit „Józan ész" cimü műveért tartottak fogva. Hogy a küldöttség kérésének nagyobb nyomatékot adjanak, a nép elhatározta, hogy a küldöttséget föl fogja kisérni a budai várba, a hova e szerint huszezer tagu küldöttség készült...

Délben, irja Jókai, egy levelet kaptam, melyen egy kiszolgált császári tiszt volt aláirva, (később szomoru emlékezetü alak, mint hirhedett feladó, — utoljára öngyilkos), ebben az volt velem tudatva, hogy az általunk csinált parapluie-forradalom nem ér semmit. Fegyver kell a nép kezébe. Ott volt aztán egy egész stratégiai terv. A jövő éjen tiz helyen meggyujtani a várost, a támadt zavarban megrohanni a Neugebäudet, ott a gyenge helyőrséget lefegyverezni, az ágyukat elfoglalni, azokkal a Károly-kaszárnyán rést töretni, azt megostromolni. Az

üllői kaszárnya felől torlaszokat emelni, a lovasság elé tört üvegdarabokat hinteni, az olasz katonákat haranguirozni, egypár generálist kezesül letartóztatni, stb. stb., hogy én nekem a hajamszála mind az ég felé állt bele. Még akkor volt.

Sietve hivattak Rottenbillerhez, még nem is közölhettem senkivel a borzasztó haditervet. Ott találtam nála a tüzérség főparancsnokat Budáról. A kis köpcös ur szörnyü harcias képet mutatott, azt mondta, hogy ő be nem ereszt olyan nagy népsokaságot Budavárába, mint a mennyi bevonulni szándékozik. Ő becsukatja előttük a kaput. Rottenbiller figyelmezteté, hogy ez nagy baj lenne a kapura nézve, mert azt akkor bizonyosan betörnék. „Akkor én összefogom önöket kartácsoltatni!“ kiáltá a vitéz alezredes.

Erre én azt mondám neki: „Azt teheti ön, hanem, ha mi kiejtjük a kezünkből a háromszinü zászlót, akkor majd jön utánunk más, a ki a vörös zászlót emeli föl.“ S azzal megmutattam neki a kapott haditervet, eltakarva az aláírást.

A becsületes főtiszt azt mondta ennek fölolvasására, hogy „ez nem tréfa“, s aztán ő kezdett el bennünket kérni, hogy csak vezessük hát okosan a népet, majd ő is rajta lesz, hogy semmi baj ne történjék.

Ez volt Budavár vérnélküli bevételének genezise, melyhez a haditervet mi hárman csináltuk: Rottenbiller, a tüzéralezredes, meg én; bármennyire igyekezzenek is e körülményt a histórikusok agyonhallgatni.

Délután a nép a Nemzeti Muzeum köré gyült össze, a hol Petőfi a lépcső egyik párkányáról elszavalta a „Talpra magyar“-t, a mivel természetesen tomboló lelkesedést keltett. Majd

megválasztották a Budára induló küldöttséget, a melyhez tengernyi nép csatlakozott.

A helytartótanács ideiglenes elnöke, Zichy Ferenc gróf látta, hogy a nép mozgalma már óriási arányokat öltött, s hogy föltétlenül engednie kell; hozzájárult tehát a sajtó szabaddá tételéhez, s elrendelte, hogy Táncsicsot bocsássák szabadon.

Az első siker határtalanul föllelkesitette a népet, mely diadalmenetben vitte Budáról Pestre a börtönéből kiszabaditott Táncsicsot.

Szünetelt ezen a napon a fővárosban minden munka, s az utcán volt az egész lakosság még késő éjjel is.

A Nemzeti Szinház is kitett e napon magáért, irja Jókai, szinrehozták a cenzura által rég eltemetett nagyszerü Bánk bánt s ingyen előadást nyitottak a közönségnek. Képzeljen valaki ilyen látványt! Ingyen előadás, Bánk bán, szabadságtól idvezült, örömtől ittas nép, a szinház minden zúga tömve; szép hölgyek és kufárnők, elegáns urfiak és mesterlegények összekeveredve; és valamennyien oly sárosak, mint a kik egész nap barrikádokat ostromoltak.

Aztán megzendült a Rákóczy-induló. Még csak ez hiányzott! Az embernek kedve támadt az egész publikumot sorba csókolni. Aztán fölhuzták a függönyt; a Nemzeti Szinház egész személyzete teljes diszben állt a szinen s rákezdé a „Hazádnak rendületlenül"-t. Drámai tagok is énekeltek, ki hogy tudta. Utóljára a publikum is együtt énekelt velük. Végig az egész szózatot. Dehogy lehetett aztán szó Bánk bánról. Elébb kivánhatott volna egy kétségbeesett népszónok csendet a Niagara-zuhatagtól, mint ettől a lelkesedésében határt nem ismerő közönségtől. Nem kellett annak se Bánk bán, se Petur bán; nem

HÉTKÖZNAPOK.

REGÉNY

IRTA

JÓKAY MÓR.

Első füzet.

PEST.

HARTLEBEN C. A. TULAJDONA.

1846.

A Hétköznapok első kiadásának cimlapja.

volt türelme őket kihallgatni. Abba kellett hagyni a darabot. Ekkor Egressy Gábor, a nagy nap egyik hőse, arra az ötletre jött, hogy kiállt a szinpadra, fekete attilában, görbe karddal az oldalán, s elkezdé szavalni a Petőfi lángszavu versét: „Talpra magyar, hí a haza!" Erre egy kicsit elszenderültek a karzatok; de mikor odaért Egressy, hogy „Kárhozottak ősapáink!" lekiált egy hang a kakasülőről: „Ha kárhozottak, maradjanak a pokolban". S azontul nem tudom én mit szavalt Egressy Gábor, csak azt tudom, hogy minden ember kiabált, én is kiabáltam; de a magam szavát sem hallottam. Végre kitalálta a fölizgatott közönség, hogy mi kell neki? — „Lássuk Táncsicsot!" S azzal elkezdte a lelkesült nép hangoztatni Táncsics nevét. Táncsicsot akarták a szinpadon látni. Hasztalan volt minden józan ellenvetés; hogy szegény Táncsics most odahaza van a családjánál, pihen, ne háborgassuk; nem is illik, hogy egy nemzeti mártirt most ide a szinpadra cepeljünk, mint valami hires koncertistát s az itt hajtogassa magát a publikumnak. — Nem használt semmit. — A nép Táncsicsot akarta, s addig nem mozdult a helyéről, mig azt meg nem kapja; a zaj egyre növekedett. A nép vezérei zavarban voltak, hogy mint szabaduljanak meg az ünnepélyes napnak e derültté lenni fenyegető befejezésétől?

Hasztalan szónokolt Petőfi a zártszék tetejéről; hasztalan állt ki Irinyi a tudósok páholyának mellvédére a népet haranguirozni; elveszett még Vasváry szava is a zajban, pedig a legfelső kakasülőről kisérté meg a tengercsillapitó szónoklatot. A közönség a szinházat szétbontani készült.

Sokan már arra a gondolatra jöttek, hogy valakit föl kell öltöztetni Táncsicsnak, s bemutatni helyette a szinpadon, a mi nagy sérelem lett volna a nép jóhiszemüségén.

Ekkor nekem egy mentő gondolatom tá-

madt. Fölmegyek a szinpadra, s szólok a néphez a prosceniumból.

S azzal térdig sárosan, mint más, vállamon a karbonári köpönyeggel, behorpadt cilinderkalapom mellett egy óriási veres tollal, oldalamon egy jurátus-karddal fölrontok a szinpadra.

Ott találkoztam legelőször is Laborfalvy Rózával, ki saját nemzetiszinü kokárdáját vette le, s azt keblemre tüzte; azzal léptem a publikum elé.

Hanem ez aztán hatás volt!

Mit beszéltem, azt nem tudom; hanem hogy kihallgattak, az áll; s hogy aztán szép csendesen és lelkesülten hazaoszlott a publikum, nem követelte többé, hogy Táncsicsot a szinpadra hurcoljuk, az is igaz.

Március tizenötödikéről még egy érdekes följegyzése van Jókainak: ez a Magyar Nemzet 1899 október 1-i számában jelent meg, és igy szól:

Volt-e ennél bolondabb dolog valaha? Hiszen ha nem sikerül, ezt a napot örök időkig mint a bolondok napját fogják megülni, s miként a brittek Guy Fawkes kitömött szalmabábját, ugy fogják a mienket a piacon megégetni.

Nyugtalan éjszakám volt: a rossz ember,*) meg a jó ember nagy küzdésben volt egymással; az első azt suttogta: „ne légy bolond, hagyd itt ezt a helyet, menekülj haza szülővárosodba, huzd meg magad a kis benyilóba, a hol még megvan a nyugodalmas ágyad, folytasd a becsületes mesterségedet, a melyben apád megőszült, s hagyd magukra az elérhetetlen ideálokért őrjöngőket."

* Célzás Jókai e följegyzéseinek jeligéjére, mely igy szól: «Minden emberben két ember lakik; egy rossz ember, meg egy jó ember. A rossz ember mindig okosat tanácsol, a jó ember mindig bolondot. Hanem aztán van egy magasabb hatalom, mely a bolondot mindig jóra forditja . . .»

Ha a rossz emberemre hallgattam volna, a ki okosat tanácsolt: akkor nem irtam volna meg azt a száz kötetet, hanem volnék mostan komáromi polgármester. — Hirem, az igaz, hogy igy is elég nagy volna.

De én a jó emberemre hallgattam, a ki a bolondot tanácsolta, s a mit másnap tettem, annak a félszázados jubileumát tavaly ülte meg az egész nemzet.

Másnap, március 16-ikán megalakult a rend fenntartására a nemzetőrség, melybe több ezer polgár fölvétette magát. De a nemzetőrségnek nem volt fegyvere. Kértek tehát a katonai hatóságtól, mely a kérelemre azt felelte, hogy ötszáz puskánál többet nem adhat, mert a többi fegyvert elvitték Komáromba. A nép ezt nem hitte el, bár Lederer tábornok katonai becsületszavát adta rá, hogy igazat mondott. A nép meg akarta ostromolni az arzenált, s vérontás lett volna, ha Jókai egy lelkes szónoklattal szét nem oszlatja a tömeget.

A mozgalom első napjai igen fényesek voltak; folyton az utcákon volt a nép, s a legelőkelőbb urak és hölgyek is eljártak a Nemzeti Muzeum elé, a hol mindennap népgyülés volt, hogy az ifjak ébren tarthassák a nép lelkesedését.

A sajtó igyekezett hasznát venni a cenzura eltörlésének; most már minden lap politizált, az *Életképek* azonban csak óvatosan.

A nagy nap után, március 19-én, jelent meg először Jókai lapja. Most már a cimlapja is megváltozott: a cim fölé ez volt irva: „Egyenlőség, Szabadság, Testvériség," — alája pedig: „Népszava." Még egy változás volt a cimlapon: Jókai most már *y* nélkül, i-vel irta a nevét.

A lap első hire igy szól: „Jelentjük, miszerint lapunkból az Y ki van küszöbölve; ezentul senki nevét sem fogjuk az arisztokratikus végbetüvel irni többé.“

A lap boritékán, a belső oldalon olvassuk a következő sorokat:

A forradalom kiütött. Magyarország dicsősége napjait kezdi élni. Vidéki levelezőink tudni fogják: hogy ezentul melly dolgokról kell irniok. Béke, szabadság és egyetértés. A nép kivitta jogait egy csöpp vér nélkül, jelen lap már sajtószabadság mellett jelenik meg. Legyünk rajta, hogy a béke vidéken is fenntartassék. Isten és a szabadság lelke velünk!

Az április 30-iki szám boritékán már ezt olvassuk: „Felelős szerkesztők: Jókai Mór és Petőfi Sándor.“ A következő számon azonban már igy szerepel a szerkesztők neve: „Petőfi és Jókai.“ Az április 30-iki számban olvassuk:

Lapunk jelen számának homlokán már Petőfi neve is társ a szerkesztésben. Lapunk minden számában leend Petőfitől költemény, ki ezentul kizárólag csak az Életképekbe fog dolgozni.

Petőfi közremüködése az Életképeknél csak annyiból állott, hogy verseket irt a lapba, s ezért havi száz forint fizetést kapott. A szerkesztés minden gondja és munkája Jókaié maradt továbbra is. Attól fogva azonban, hogy Petőfi is szerkesztő lett: lehanyatlott az Életképek szerencsecsillaga. Az Életképeknek 1848 márciusban még 1500 előfizetője volt, pár hónap alatt azonban már 400-ra csökkent az előfizetők száma, s a lap még abban az évben megbukott. Jókai ezt ugy magyarázza, hogy a nagyközönség ellensége

volt Petőfinek, s nem tudta vagy nem akarta őt elismerni. Valószinü azonban, hogy a bukásnak más oka volt. Abban az időben ugyanis a szépirodalmi lapok egyszersmind divatlapok is voltak, s minden számhoz mellékeltek egy szines divatképet a hölgyek számára. Jókai és Petőfi szakitott ezzel a szokással, s a divatképet elhagyta. E miatt a hölgyek, a kik sokkal jobban tudták méltányolni a divatképet, mint Jókait és Petőfit, lemondottak az Életképekről, s inkább olyan lapot járattak, a melyben divatkép is volt.

Jókai előadása szerint az *Életképek* volt az oka annak is, hogy meghasonlott Petőfivel.

1848 augusztus havában a nemzetgyülés egy törvényjavaslatot tárgyalt, mely arról szólt, hogy a katonaságot hagyják meg továbbra is az osztrák szervezetben, német vezényszóval. A többség augusztus 21-ikén 222 szavazattal 117 ellen megszavazta a törvényjavaslatot, s a többséggel szavazott Vörösmarty is. Petőfi ezen rendkivül fölháborodott, s megirta „Vörösmartyhoz“ cimü hires versét, melyben előfordul ez a szakasz is:

Azért hagyád el a múzsákat,
Azért tevéd le lantodat,
Hogy földre szállván az egekből,
Tüstént besározd magadat?
Sarat, sarat kell látnom rajtad!
Jobban szeretnék látni vért —
Nem én tépem le homlokodról,
Magad tépted le a babért.

Petőfi megmutatta a verset Jókainak, s kivánta, hogy adja ki az Életképekben. Jókai ez ellen tiltakozott, s figyelmeztette Petőfit, hogy Vörösmartyról, ki mindig atyai szeretetet tanu-

sitott irántuk, s a ki bevezette őket az irodalomba, nem lehet igy irni. Látszólag meg is győzte Petőfit. Pár nap mulva azonban, mikor Jókai nem volt Pesten, s Petőfi állitotta össze a lapot, — Petőfi kiadta a versét az Életképek augusztus 27-iki számában, a következő megjegyzés kiséretében:

Én ha verset irok, nem irom a magam mulatságára, hanem irom azért, hogy kiadjam, hogy mások gyönyörködjenek benne vagy okuljanak rajta. (Elérem-e célomat vagy nem? az nem tartozik ide.) Sokan voltak, kik e költeményem kiadását ellenezték. Nem tehetek róla. Én érzem a legnagyobb fájdalmat, hogy erre kényszerülve vagyok, mert én szerettem és tiszteltem legjobban Vörösmartyt mindazok közt, kik őt valaha szerették, de elveimet még sokkal jobban szeretem és tisztelem, mint őt. Szivem sajog és vérzik, de kérlelhetetlen maradnék, ha elvérezném is bele. Brutus talán sirva szurta le jóltevőjét, apját, Caesart, de leszurta. Hogy Vörösmartyt elitélem, nagy áldozat, melyet szivem tesz elveimért; de bármily nagy ez áldozat, kész vagyok és kész leszek sokkal nagyobbakat is tenni értetek, szentséges elveim!

Az Életképek szeptember harmadiki számában Jókai mint szerkesztő tiltakozott az ellen, hogy távollétében Petőfi a versét közzétette a lapban, s kijelentette, hogy a vers közlését rosszalja. Petőfi szeptember 10-ikén nyilatkozott, s kijelentette, hogy a társszerkesztést az év végére fölmondja. Jókai erre szeptember 18-ikán válaszolt, s válaszában egyebek között ezt irta: „Petőfi kiméletlen, de erről nem tehet, mert ő ugy született.“

Ezzel véget ért közöttük a barátság, mely már ugyis gyenge lábon állott. Jókai pünkösd óta már nem lakott Petőfiéknél. Pünkösd hétfőjén este az olasz katonák föllázadtak a Károly-kaszárnyában. Nagy mozgalom volt az utcákon, s Jókai hazasietett nemzetőri kardjáért. Petőfi, a ki már lefeküdt, kikiáltott neki, hogy mi történt? Petőfiné kisietett a konyhába, s kérve-kérte Jókait, hogy a férjét ne vigye magával. Jókai teljesitette is a kérést: magával vitte a ház egyetlen kapukulcsát, s kivülről bezárta maga után az ajtót. Petőfi tehát, a ki még az ablakból is kiabált a távozó Jókai után, nem mehetett ki a házból. Ezen másnap reggel összevesztek, s Jókai elköltözött Petőfiéktől a Hatvani-utcába, abba a házba, a hol Laborfalvi Róza lakott.

Azonban ez sem igazi oka a két jóbarát elhidegülésének. Az igazi ok az volt, hogy Petőfi látta, hogy Jókai el akarja venni Laborfalvi Rózát, s ezen nagyon föl volt háborodva, Jókainak meg nagyon fájt az, hogy még legjobb barátja is oly szörnyü módon fölháborodik a tervezett házasság miatt.

IX.

Jókai első házassága. — Laborfalvy Róza. — Jókai följegyzései első házasságáról.

Nincs biztos adat arra nézve, hogy Jókai mikor ismerkedett meg első nejével, Laborfalvy Rózával. Önéletrajzi följegyzéseiben legelső adatként a március 15-iki epizód van följegyezve, s ez is másként, mint a hogyan más szemtanuk leirják, mert mig Jókai szerint Laborfalvy Róza még szinpadi szereplése előtt, a kulisszák mögött tüzte föl az ifju mellére a kokárdáját, addig más szemtanuk azt állitják, hogy ez a jelenet nyilt szinen, a közönség tapsai között játszódott le. Valószinü, hogy Jókai már 1848 előtt is ismerte későbbi nejét, mert az akkor még kicsiny irói világ állandó érintkezésben volt a szinészekkel, s Jókai, a ki szinikritikus is volt, abban az időben szükségképpen ismeretségben volt a szinészekkel.

Laborfalvi Róza 1848-ban már nem volt fiatal leány. Atyja, Laborfalvi Benke József a székelyföldről származott s a teológiai pályát elhagyva, 1808-ban csatlakozott ahhoz a nemzeti szinjátszó társasághoz, mely

Pestvármegye pártfogása alatt tartotta előadásait. 1815-ben Miskolcra került a társaság, s Benke ott később a szini pályát elhagyva, leányiskolát nyitott. Eredeti szinmüvein kivül irt röpiratokat is, melyekben állandó nemzeti szinház fölállitását sürgette. Sokat levelezett Kazinczy Ferenccel is. Leánya, Judit, ki Laborfalvy Róza név alatt lett hiressé, 1812-ben született Miskolcon; anyja Rácz Zsuzsanna szinésznő volt.

Gyermekéveit szülővárosában töltötte, hol többször látta őt Déryné, ki Naplójában is megemlékezik róla. A művészet iránt nagy vágyat érzett ő is, mikor felnövekedett. Döbrentey Gábornak az Akadémia akkori titkárának segitségével a budai szinházhoz szerződtették, a melynek akkoriban Kántorné volt a csillaga. Laborfalvy Róza eleintén csak kisebb szerepeket játszott; legelső szerepe „Náni szobalány“ volt egy furcsa darabban, a melynek ez volt a cime: „Benjámin Lengyelországból, vagy a nyolcgarasos atyafi.“ Laborfalvy Róza azonban nem sokáig érte be az apró szerepekkel, nagy művésznő akart lenni, s mivel nem tudott jó szerepekhez jutni, inkább elbucsuzott a szinészettől, s hazament Miskolcra. A régi lelkesedés azonban visszavitte őt ujra a szinészethez, ismét a budai szintársulathoz került, melynek akkoriban Komlóssy volt az igazgatója.

Mikor a társulat Budáról Székesfehérvárra ment, Kántorné nem ment a társulattal, s igy az ő szerepei Laborfalvy Rózának jutottak. Mindjárt első nagy szerepeiben teljes sikert ara-

tott, s a Pesten megnyitott állandó szinházba őt szerződtették hősnőnek, mert Kántorné valahol

Jókai ifjukori ön-arcképe.

betegen feküdt egy vidéki városban, s őt nem lehetett szerződtetni.

„Senkit sem találtak alkalmasabbnak,

irja Déryné naplójában, mint az akkor még igen fiatal s az ily matrónák, római hősnők szerepeiben gyakorlatlan Laborfalvy Rózát. S azt a kitüzött nagy szerepet ez a fiatal teremtés kénytelen volt három nap alatt betanulni és eljátszani. S eljátszotta és pedig mily meglepő sikerrel. De volt is hozzá királyi termete, klasszikus szépsége és azok a nagy fekete beszélő szemei! És mi több, abban a borzasztó forróságban játszani, a mi akkor itt uralkodott! Még könnyü nyári ruhában is majd összefőtt az ember. S ő abban a fekete posztóból készült, térdig érő, szörnyü bő ujakkal, háromrőfös uszálylyal ellátott, nyakig begombolt ruhában! Szegény gyermekleánynak még a nyakáról is csakugy omlott a verejték. Fáncsy volt az öltözékekre felügyelő rendező, s ő oly szigoruan ragaszkodott mindahhoz, a mi az öltözék jellemzetességére tartozott, hogy attól egy tűhegynyire sem hátrált. De Róza azért megúszta a tengert s legyőzte nehéz feladatát."

Az az előadás, a melyről Déryné ir, 1837 augusztus 22-ikén volt, a mikor a Nemzeti Szinház megnyitójául „Árpád ébredését" és a „Belizárt" adták. Ettől a naptól fogva 1849-ig Laborfalvy Róza állandóan tagja volt a Nemzeti Szinháznak, méltó társa az idősb Lendvaynak, Egressynek és Szerdahelyinek, s nem kisebb kritikusok magasztalták művészetét, mint Vörösmarty és Bajza.

Maga Jókai igy beszéli el első házassága történetét:*

Március 15-én, ezen a nagy napon találkoztam a szinpadon Laborfalvy Rózával. Nem játszottunk komoly volt a szerep. Egy fölizga-

* Az én életem regénye. Magyar Nemzet 1899.

tott néptengert kellett lecsillapitani: egy fejetlen oriást gondolkozásra birni.

Ott és akkor „Ő" tőle kaptam az első érdemrendet, a nemzetiszinü szalagcsillagot a mellemre. Ez volt az eljegyzésünk. Ha egyszer elfogadtam, azt nem lehetett többé letagadni. De őszintén, igazán megszerettük egymást, ugy, a hogy csak két tiszta lélek egybeolvadhat: mindegyikünk föltalálta a másikban saját lelkének kiegészitő felét. Nem csináltunk belőle titkot.

A kik ismertek, rokonaim, barátaim, a kik látták előre a végzetet, a kik tudták, hogy én csalni nem tudok: megcsalni egy nőt, a ki szeret, s a kit én szeretek; s ha elfogadok egy szivet, azért a magamét adom oda, s a hol a fizetés „becsület", ott nem fizetek gyalázattal; — hát azok mindent elkövettek, hogy ezt a végzetet elforditsák.

Nem szólok a cinikus rágalmazókról, kik kedvesemre árulkodtak; azokat röviden elkergettem.

De minden jóakaróm tudott ellene valamit mondani.

Az egyik fölfedezte, hogy tömérdek adóssága van; nincs annyi hajaszála. (Pedig de gyönyörü hajfürtjei voltak!)

A másik azzal ijesztett, hogy hidegvérü, szivtelen nő után járok, a ki mellett meg fogok fagyni.

Orvosom azzal fenyegetett, hogy én, ki csak most épültem ki egy nagy halálos betegségből, bele fogok halni egy házassági merényletbe.

Hát az életkorrul nem beszéltek?

Dehogy nem! Mindenki elmondta, hogy a menyasszony hét évvel idősebb a vőlegénynél: „te kiskoru nyáladék kölyök vagy, amaz meg egy matróna!"

Az ám, akkor ez volt a hajsza „tallyho“ szava.

És én azért mégis nőül vettem Laborfalvy Rózát.

Nem hallgattam a rossz emberemre, a ki az okos tanácsokat lajstromozta, hanem a jó emberemre: ki is kiáltottak bolondnak.

Végre a legdrasztikusabb modorhoz folyamodtak a jóakaróim, a barátaim.

Az én legkedvesebb barátom, Petőfi Sándor (a lelkemhez nőtt lélek) tette meg azt a kegyetlenséget, hogy lehozta Pestre az édesanyámat, ki csonttörésben szenvedő beteg volt, és a nővéremet, a kit oly nagyon szerettem, s ő maga vezette őket az én svábhegyi erdei menedékembe, melyről senki sem tudott más, csak ő. Ott voltunk elrejtőzve a menyasszonyommal.

Csak néhány perccel előbb értesültünk a közeledésünkről.

Az asztaltól ugrottunk föl, mely künn volt a fák alatt. Annyi időm már nem volt, hogy bemenjek a házba a kalapomért. Abban a nemzetiszinü házisipkában, melyet Laborfalvy Róza készitett számomra március 15-ike emlékeül (még most is őrzöm,) futottam el, a menyasszonyomat kézen ragadva, keresztül a sürü bozótokon, az uttalan erdőkön, kétségbeesett rohanással.

Üldöztek! Engem!

Hiszen ellenségtől üldöztetni is rettenetes dolog, de üldöztetni azok által, a kiket szeretünk! Hogy engemet kergessenek maguk előtt az én áldott jó anyám, a kedves néném, s az én szeretett Petőfi Sándorom!

És mégis feleségemmé tettem Laborfalvy Rózát. Elvittem magammal egy szegény kis faluba, s ott esküdtünk össze: násznagyunk voltak az egyházfi meg a harangozó. (Pilis-Csabának hivják a falut.)

Mindenki követ dobált utánunk.

Csak két ember nem: egy rokonom és egy jó barátom.

A rokonom volt az én jó Károly bátyám, a ki az életfordulóm napján levelet küldött hozzám, latin nyelven irva (hogy nők ne érthessék). „Azért, hogy az anyánkat megcsaltad, én tégedet soha el nem hagylak". És ezt nemcsak mondta, de meg is tette. Minden válságomban mellettem volt, nem hagyott el.

A jó barát pedig volt Szigligeti Ede, a ki az esketéshez szükséges okiratokat beszerezte, utánam küldte.

Ilyen volt az én egybekelésem.

És az a nő, a kit mindenki el akart tőlem szakitani, még erőszakkal is, lett az én sorsomnak az intézője, hűséges szerető társam, halálból, bujdosásból megszabaditóm, dicsőségemnek osztályosa, büszkeségem!

Sohasem bántam meg, hogy a „jó ember" szavára hallgattam: „Kövesd el ezt a *bolondot!*" Az a magasabb hatalom jóra forditotta azt.

És másfél év mulva az én áldott jó anyám maga jött oda hozzánk, hogy a nőmet kedves leányának nevezze, s meghivja magához régi otthonunkba, a komáromi apai házba.

Miért?

Mert megérdemelte!

A falun végbement esküvőm után visszatértem nőmmel együtt Pestre.

Az első föladatom az volt, hogy a Petőfivel oly régen fönnállott barátságot rögtön és erélyesen szétszakitsam. A nyilvánosság előtt erős ok volt rá, hogy ő távollétem alatt azt a bizonyos Vörösmartyhoz irt versét kiadta az Életképekben, dacára annak, hogy én a kiadás ellen tiltakoztam, még pedig egy közös jó barátunk, Emődy Dániel jelenlétében, ki szintén nagyon kérte Petőfit, hogy azt a verset ne vigye közönség elé. De a valódi oka szakitásunknak az volt,

hogy Petőfi oly erőszakos és rám nézve oly kínos módon akarta házasságomat megakadályozni. — A barátság csak érzelem; de a szerelem szenvedély: — azok ne keljenek egymással tusára, mert az első vérzik el.

De hát ki beszélt akkor az én házasságomról, meg Petőfivel való szakitásomról? A lapok tudomást sem vettek róla.

X.

Toborzó uton Kossuthtal. — Jókai és Rózsa Sándor. — Jókai bécsi missziója. — Jókai csüggedése. — A *Szomoru napok*. — Az *Életképek* bukása. — Menekülés Debrecenbe.

Mikor a forradalmi mozgalom folyamatában a népfölkelés szervezésére került a sor, és Kossuth elindult az Alföldre katonát szedni, Jókai is vele ment, több fiatalemberrel együtt, mint ő irja, testőrnek. Valóban azonban Kossuthnak nem testőrökre volt szüksége, hanem segitőkre, a kiktől izeneteket küldözgethetett, s a kik készek voltak szónokolni a néphez, ha ő belefáradt a beszédbe.

Erről a toborzó-utról igen sokat irt Jókai. „Sok nagy időt megértem azóta, ugymond, de ehhez hasonló napokat nem ismétel meg a történelem soha. Láttam azt a szellemóriást, a ki a népet felköltötte halálos álmából, hallottam a szavait, amik hősöket teremtettek a békés polgárokból; hadsorok nőttek a földből elő; napok alatt százezer férfi állt fegyverben, zászló alatt, a haza védelmére, halálra elszánva. Ezek voltak az én mézes heteimnek legédesebb napjai.“

Ezen a toborzó uton sorozta be Jókai Rózsa

Sándort, a hires rablóvezért is a szabadságharc katonájának. Ő maga igy beszéli el ezt az esetet:

Egy este a közös vacsora után, Kossuth behítt a hálószobájába.

— Valamit akarok rádbizni, a mihez szükséges egy kicsit poétának, és jó kicsit merész fickónak lenni. Neked még ma éjjel föl kell keresned Rózsa Sándort, a hirhedett rablóvezért: ott, a hol rátalálsz. Most kaptam a levelét, melyben ajánlkozik, azon esetre, ha a magyar kormánytól eddigi rablótetteiért bünbocsánatot kap, az egész szegény-legény csapatjával, a mi százötven főre mehet, a szabadságharc zászlóját szolgálni, s egy szabadcsapatot alakitani, mely a lázadó rácokat megtorolja. Ez pedig „duplex libelli dos“ lesz; mert egy ilyen százötven főnyi vakmerő lovas betyár nagy zürzavarokat okozhat a szintén rendetlen ellenség csapatai között, másfelől pedig ez a mi becsületes alföldi népünk szabadul meg a maga zsiványaitól, éppen akkor, a mikor az összes férfilakosság elhagyja a tüzhelyét, hogy táborba szálljon. Én elkészitettem már Rózsa Sándor amnesztia-levelét, rád bizom, hogy vidd el hozzá.

— Vállalom.

— Hadd látom, milyen leleményességed van, mint poétának; hogy kezdesz hozzá?

— Nagyon egyszerüen. Rózsa Sándor levelét valakinek idáig kellett hozni. Az a valaki itt vár a válaszra: s az elvezet engem a rablóvezér tanyájára.

— Helyes. Itt van az amnesztia-levél. Beszélj Veressel. Nekem csak Pesten fogsz referálni, ha visszakerülök. Ha Pestre érkezel, keresd föl Nyáryt; mondd el neki, a mit tudsz. Eddigelé harmincezer harcos indul a Duna felé az ellenséggel szembeszállni.

(Veres Tóni volt Kossuthnak a pénztár-

noka, Nyáry Pál pedig a honvédelmi bizottság tagja, mely a leköszönt magyar minisztérium helyét elfoglalta s a honvédség ügyét vezette.)

Veres Tóni átadott nekem utiköltségre száz forintot magyar ötösökben, a miről én nem tudtam, hogy mire lesz szükséges. Hisz szalonna, kenyér, butykos ott volt a tarisznyámban.

(Rózsa Sándor megbizottja — Jókai elbeszélése szerint — el is vezette Jókait a hires rablóvezér rejtekhelyére, a Tisza egy füzes szigetére. Rózsa Sándort igy irja le Jókai:)

Meg kell vallanom, hogy nagy csalódáson mentem keresztül. Én ezt az ország reszkettető rablóvezért a magam romantikus fantáziájával egészen másnak képzeltem, külső alakra, lélekállapotra egyaránt. Nem volt valami dalia; nem is alföldi magyar tipus: alacsony termet. De még alacsonyabb volt az egész eszejárása: nem lehetett ezt semmivel fölmelegiteni, mindig csak az iránt akart megnyugtatást szerezni, hogy hol kapja meg az ő kapitányi fizetését, meg a legényeinek a lénungját; e felől megnyugtattam, hogy a mint Fehértemplomba megérkezik, Damjanich fizeti a zsoldját. „De hát odáig? Mert hát lopni már tiltva van!“ Ott hagytam nála negyven kemény forintokat. — Most már tudtam, hogy mire való a Veres Tóni száz forintja.

Miután Rózsa Sándorral végezett Jókai, kocsin hazautazott Pestre, és sietett Nyáry Pálhoz, hogy utjáról beszámoljon neki.

Nyáry Pált ott találtam, irja, a honvédelmi bizottság szobájában. Rajta kivül jelen volt még egy másik tagja is az ideiglenes magyar kormánynak, mely ez idő szerint az ország sorsát vezette. Patay József, pestmegyei nagybirtokos ur és képviselő.

Ott ültek egy tintapettyes asztalnál s a beérkezett tudósitásokat szedték rendbe.

Én azon módon, ahogy a szekérről leszálltam, siettem föl Nyáry Pálhoz: a puska a vállamra csatolva, a kard az oldalomon, természetesen a vadásztáska is keresztbe vetve.

— No, Móric öcsém, hát mit lőttél? — kérdé tőlem ez az ember, aki ez időben hadügyminiszter is volt, belügyminiszter is volt.

Bennem még akkor nagyon sok pátosz és dicsekedési hajlam volt. Azon kezdtem, hogy Kossuth Lajos ötvenezer harcost küld az Alföldről a haza megvédésére. (Kossuth ugyan nekem csak harmincezret mondott; de én kiszámitottam, hogy azóta Szegedre is elment s onnan is hoz magával huszezret.)

— Hát aztán küld-e Kossuth ötvenezer kenyeret is hozzá? — kérdezé Nyáry.

Engem megzavart a kérdés. Kenyeret? Hát az minek?

Folytattam:

— Harmincezer harcos már elindult Pest felé.

— Tudom, öcsém, én már vissza is küldtem őket.

Megrettentem: „visszaküldte?!"

— Vissza bizony. Kell is nekem egy sereg szűrös, vasvillás ember, a ki a rendes hadsereg elől köröskörül felegye a vidéket. Katona kell nekünk, a ki *tud* verekedni; csak az a kérdés, hogy *akarnak-e?*

— No, ezek *akarnak.*

— De nem *tudnak.* Az első ágyuszóra ugy elszalad valamennyi, hogy a pegazusodon sem éred utól.

Nagyon elkedvetlenitett ez a szó. Hát annyi dicsőséges napnak az eredménye ne legyen egyéb, mint egy szappanbuborék?

No pedig még egy dologról kellett Nyáry

Pálnak referálnom: a Rózsa Sándornál teljesitett kiküldetésemről.

Végighallgatta szépen, s akkor azt mondotta rá:

— Tudod, öcsém, ezt mind leirhatod te a Charivariba. (Ez volt a lapom mellékletének a cime.) Ott nagyon beválik humorisztikus fres-

Jókai 1848-ban. (Saját rajza.)

kónak; de a hivatalos tudósitásodban ne irj te egyebet, mint annyit, hogy a kormány amnesztiáját kezéhez juttattad a hires zsiványnak.

Én allegálni akartam.

— De ez a csapat nagy dolgokat végezni van hivatva.

— Hogy sok birkát el fognak lopni a rácoktól, azt elhiszem: de katona nem lesz a zsiványból soha. Az csak fegyvertelen embereket

tud leverni; de ahol a saját bőrét féltheti, ott az árokba bujik. Én, ahány ellenséget a te Rózsa Sándor bandád megöl, mindannyinak monumentumot emeltetek.

Engemet ez a szó egészen elszomoritott. Hát semmi sem igaz, a mi a poézisban él? Milyen szép téma volna: „a rablóvezér, mint szabadsághős!"

— No hát ott van egy darab papiros, ird le rá röviden a referádádat s hagyd itt.

Ugy tettem.

— És most eredj haza, édes öcsém, a feleségedhez; de ne dicsekedj el neki a hősi kalandjaiddal, mert az igen okos asszony: ki fog nevetni vele.

Jókai erről a küldetéséről Kossuthnak is irt egy levelet, mely megvan a Nemzeti Muzeum levéltárában. Ez a levél halomra dönti a föntebb közölt elbeszélést, mert a levél szerint Jókai nem is találkozott Rózsa Sándorral, hanem Rózsa Sándor egyik emberének adta át az amnesztia-levelet. Jókainak ez a jelentése, mely 1848 október hó 31-ikén reggel félnyolckor kelt Félegyházán, igy szól:

Teljes hatalmu országos biztos ur.

Rózsa Sándor amnesztiáját kézbesitettem. Eljárásom kissé divergált a vett utasitástól, de a körülmények, ugy hiszem, igazolandják. A kérdéses hadnagy jelen nem létében a bocsánathirdető levelet Lukácsy Károly első őrmesternek adtam át, mint ki ez ügyben maga legtöbbet fáradozott, azon utasitással: hogy rögtön keresse föl Rózsa Sándort s a kérdéses föltételeket tudtára adva rögtön inditsa meg már 280-ra szaporodott csapatjával rendeltetése helyére.

Szentesen és Csongrádon az igaz ügy Judásai veszedelmes szenzációt okoztak a föl-

kelésre kész népben azon hir terjesztésével: hogy mig ők oda lesznek, falvaikat idegen katonaság szállandja meg; ezek most total desperáltak. Alapja tán e pletykának az lehet, hogy a Bamberg dzsidásait nem bocsáták be Szegeden. Jó volna ezek iránt valami megnyugtató intézkedéssel föllépni, tán lefegyverzeni a kérdéses katonaságot, vagy elküldeni Debrecenbe, hol elegendő controlleria volna rájuk nézve a mozdulni ugyis restelkedő népségben; ezek az emberek komolyan aggódnak s dacára Zichy példájának, még mindig akad, ki őket bujtogassa. Ne adja Isten, hogy az alatt, mig ők oda lesznek, valami baleset történjék falvaikban, ez mindenesetre az igaz ügy népszerüségének rovására menne.

Irtam egy proklamációt a már táborba szállt fölkelő néphez, az iránt szólva hozzá, hogy ott a táborban körülbelül mihez alkalmazza magát, hogy becsületet valljon. Mire találkozandunk, készen fogom magammal vinni, ha ugyan magamat is el nem visz valami; addig is maradok

alázatos szolgája

Jókai Mór.

Bármint történt is a dolog, az kétségtelen, hogy Rózsa Sándor csapata a szabadságharcban nem sok becsületet szerzett; egy-két csatában vitézkedtek ugyan, de két hét mulva már ujra megkezdték a zsiványkodást, s csapatukat föl kellett oszlatni.

Sok heti távollét után Jókai ismét Pestre érkezett; az első este alig hogy megvacsorált: őrségre kellett mennie. Nemzetőr volt, s egész éjszaka azzal kellett foglalatoskodnia, hogy bajtársaival összefogdossa a csavargókat Pest város

utcáin. Csak reggel került haza, a mikor felesége már próbán volt a Nemzeti Szinházban. Délután a nejével együtt ki akart kocsizni Érdre, hogy segitsen a katonaságnak sáncokat épiteni a horvátok ellen, de utközben értesült, hogy a horvátok már megfutottak, s igy visszafordult Pestre. Az nap délután gyilkolták meg a Lánchidon Lamberg grófot, a katonai főparancsnokot. Ismét izgalomban volt az egész város, a nemzetőrök folyton doboltak az utcákon, s várták, hogy a katonaság a citadellából mikor lövi rommá a várost. Sok heti távollét után ez volt Jókai első éjszakája Pesten.

Néhány nap mulva Kossuth Jókait és Csernátonyt Bécsbe küldte; izenetet vittek a magyar kormánytól a bécsi forradalmi kormánynak. A magyar kormány fölszólitotta a bécsi forradalmi kormányt, hogy a rendelkezése alatt levő csapatokkal akadályozza meg Jellacsicsnak Bécs felé való közeledését.

Jókai küldetésének az az eredménye volt, hogy a magyarok meggyőződhettek a bécsi forradalmi kormány fejetlenségéről és tehetetlenségéről. Jókai azonban kitünően értékesitette azt a pár napot, a mit Bécsben töltött; a „Kőszivü ember fiai"-ban néhány fejezet e napokból való bécsi reminiszcencia.

Bécsből visszatérve, Jókai tovább folytatta ujságirói müködését az Életképek-nél; Jókainak, a regényirónak azonban már el kellett némulnia. A magyar csapatok mindenütt iszonyu vereségeket szenvedtek, s Jókainak látnia kellett, hogy a nemzeti ügy védelmében a gyámoltalan-

ság vetélkedik a gyávasággal. „Láttam semmivé lenni a hazát, irja, mint a földrengés alatt, zuhant le egyik boltiv a másik után. Halottam az országgyülésen a jó öreg Mészáros Lázárt beszélni: ‚Szeretnék pincéből fölszólalni, hogy ne látszanék arcomnak pirulása!“ — nem ütközetről, hanem szégyenletes megfutamodásról szólt a gyászhir.“ Természetes, hogy Jókainak ily körülmények között elment a kedve a költészettől. „Nem tudtam szépirodalmi dolgot irni, — ugymond, — az én kifogyhatatlan ércforrásom, a költői véna, mind jegeccé fagyott a lelkem fenekén: a politika gálicköve lett belőle. A humorom elvadult paskvill-irássá. Megszüntem költő lenni! Lehet-e ennél rettenetesebb megsemmisülés? Két egész év van kitörülve költői életem folyamából; éppen a fiatalság korszaka.“

Ez időtájt kezdte el Jókai az Életképek-ben a „Szomoru napok“ közlését, a harmadik közlés után azonban abbahagyta müvét; ő azt irja, azért, mert elhagyta a képzelőtehetsége. Névy László azonban Jókairól irott kis munkájában más magyarázatát adja a regény megszakitásának. Az esemény szinhelye Felső-Magyarország, s nevezetes szerepe van benne a panszláv izgatásnak; mikor Jókai azt hallotta, hogy a tótok is lelkesednek a magyar ügyért, abbahagyta a „Szomoru napok“ irását, nehogy a tótok megsértődjenek. Később azonban, 1856-ban, befejezte a regényt.

Különben igen rövid idő mulva maga az Életképek cimü ujság is megbukott. A forradalom ideje alatt nem igen volt kedve a közönség-

nek szépirodalmi és divatlapot olvasni, sőt nem voltak irók sem, a kik dolgoztak volna, mert ki elment honvédnak, ki meg hivatalt kapott a kormánytól. A lap oly keveset jövedelmezett, hogy a kiadó az év végére felmondott Jókainak, s megszüntette a lapot.

A Landerer és Heckenast-cég ekkor Jókait hivta meg a kormány-hivatalt vállalt Csengery helyébe a Pesti Hirlap szerkesztőjének. Jókai örömmel fogadta a meghivást s előre megirta már december elején programját, s néhány cikket, hogy legyen anyaga az első napokban, mikor a szerkesztést átveszi. December közepén azonban Jókai már tudta, hogy a Pesti Hirlap-ot magát is veszedelem fenyegeti, annyira rosszra fordult a magyarok ügye. „Senki sem voltam már, irja, semmi sem voltam. Ha van valami a világon, a mi még a semminél kevesebb, hát az egy férj, a kinek a létezése a felesége jóvoltából áll fönn. Azzá lettem én."

És ez az állapot sokáig tartott. A moóri csata után a magyar kormány Budapestről Debrecenbe menekült. Jókai egy barátjától, Pálffy Alberttől száz forintot kapott kölcsön, s ezzel az utiköltséggel Debrecenbe menekült ő is. Felesége, a ki a többi szinészekkel Pesten maradhatott volna, szintén követte őt. Szolnokig már akkor is volt vasut, tehát vasuton utaztak. Szolnokon azonban öt teljes napot kellett vesztegelniök, mig a holmijukra vártak; a vonatok katonaságot és hadicikkeket szállitottak, s igy nem volt hely a menekülők podgyászainak. Szolnokon talán tizedmagukkal laktak egy szobában, volt köztük

egy őrült öregasszony, a ki még éjjel is folyton rémitgette őket. A hatodik nap reggelén Jókai megunta a várakozást s Pestre akart utazni a legszükségesebb holmiért. Szerencsére a ceglédi állomáson találkozott Madarász József képviselővel, a ki figyelmeztette, hogy Windischgrätz már bevonult Budára, igy nem tanácsos Pestre menni most egy iróembernek, a ki derekasan rászolgált az osztrákok halálos itéletére. Ceglédről visszafordult Jókai Szolnok felé s Szolnokról azonnal indultak tovább Debrecen felé, gyékényes szekéren, térdig érő hóban.

Ez 1849 január első napjaiban volt. „Ez volt aztán a nászutazás! — irja Jókai visszaemlékezéseiben, — farkasordító hidegben, keresztül befagyott folyokón, hólepte utakon, mezőkön. (Előttünk ugyan sokan taposták azt az utat, de a szél rögtön befútta.) Egy fakó szekér, gyékényernyővel volt a nászfogatunk; kenyér, szalonna a lakománk, a mit magunkkal hoztunk; mert az utban talált vendéglőkben semmi sem volt már kapható; aztán meghálni fűtetlen szobákban, a hol reggelre jéggé fagyott a viz a pohárban, s lepihenni a földre vetett szalmán, a miben az egerek cincogtak. No de volt egy közös köpönyegünk, s azzal betakarózni boldogság; mig napok mulva eljutottunk názutazásunk kitüzött céljához: a kálvinista Rómához, Debrecenhez.“

XI.

Jókai Debrecenben — Jókai cikkei a hivatalos *Közlöny*-ben. — Az *Esti Lapok.* — Jókai és Madarász László. — Klapka levele Jókaihoz az *Esti Lapok* ügyében. — Miért lett Jókai republikánus? — Visszatérése Pestre.

Debrecenben a városháza előtt állt meg a szekerük; Jókai fölment a főbiróhoz, szállást tudakolni. Igen sok volt akkor Debrecenben a menekülő, a minek a civisek szép hasznát látták. Jókainak Dudás szürszabó, a Nagy Péterfia-utcában, husz pengő forintért adott ki egy szobát. A debreceni első napok igen nyomoruságosak voltak; nem is tudnánk hű képet alkotni magunknak a Jókai-pár helyzetéről, ha maga Jókai föl nem jegyezte volna a következő megható sorokat:

Másnap korán reggel előttünk álltak az élet komoly föladatai.

Mi lesz ma ebédre?

No ti mai világbeli hősök és heroinák! Mit mondanátok erre a kérdésre, ha a nászutatok Debrecenben végződnék, a hol összevissza két vendégfogadó van: a „Bika“ meg a „Fehér ló“, de már azok ugy tömve vannak menekült képviselőkkel és kormányhivatalnokokkal, hogy a ki

egy sóskiflit akar kapni, annak előtte való nap kell rá magát abonálni.

„Magad uram, ha szolgád nincs!" De jó magyar közmondás ez! Ezt vettük elő. Én korán reggel a nyakamba keritettem a bundámat, kimentem a vásártérre, vásároltam lábasokat, bögréket, főzőkanalakat; azután a hentes, mészárosállásra, vettem hust levesnek, karmonádlinak valót, zsirt, szalonnát, kalbászt, a kofaasszonyságoknál lisztet, hagymát, sárgarépát, petrezselymet, birsalmát, turót; a korcsmában egy üveg bort: az mind elfért egy gyékény-szatyorban, a szatyrot takarta a bunda. Ezt mind hazavittem a szállásunkra. A szobánkban volt egy belülfütő kemence, annak a tüzénél az én feleségem (a magyar színművészet csillaga) olyan szépen megfőzte az ebédet, négy tál ételt, egyiket a másik után, hogy én soha életemben annál jobbat nem ettem. Milyen turós-csuszát tudott gyurni Gertrudis királyné!

Mielőtt hozzáültünk volna, odavetődött hozzánk Farkas Jancsi barátunk. Szépen kért, hogy fogadjuk el vendégnek. Volt elég! És aztán igy lakomázott lukullusi módon egy primadonna, egy poéta, meg egy kormánytanácsos abból, a mit egy szép asszony főzött egy belülfütő kemencében.

De a jutalom sem váratott magára. A kormánytanácsos annyira meg volt elégedve a lakomával, hogy a feleségemnek hatvan forintot ajánlott fel egy hónapra, ha őt elfogadja állandó kosztosának. Előre le is fizette.

Hatvan kemény forint! A mit Jókainé Laborfalvy Róza szerez a müvészetével, a főzőkanalával! Van hát már hivatal! Jövedelemforrás! Most már terjeszkedni lehetett a háztartással, kivehettük a szobához a félkonyhát is a nyitott tüzhelylyel, fogadhattunk cselédet, a ki helyettem eljárt a piacra bevásárolni, megrakta a tüzet, vigyázott az ételekre, elmosogatott.

Jókainak ekkor semmi egyéb dolga nem volt, mint hogy ellátogatott Nyáry Pálhoz, a ki akkor belügyminiszter volt. Nyáry egy szobában lakott Patay közlekedésügyi miniszterrel, s a hivatalos helyiségük is az az egy szoba volt. Két minisztérium egy szobában! A mi irni való volt, azt elvégezte Jókai.

Kevés idő mulva Nyáry Pál közbenjárására Jókai lett a hivatalos *Közlöny* szerkesztője, havi százötven forint fizetéssel, a felelős szerkesztő, Gyurmán Adolf, igen derék, pontos hivatalnok volt, de nem lehetett rábizni a politikai cikkek irását; ezért kellett melléje Jókai.

Az első cikkek igen nagy feltünést keltettek, mert Jókai azt fejtegette bennük, a mi akkor éppen nem volt népszerü: hogy a mostani hadviselés nem forradalom, hanem csak szabadságharc, hogy a nemzet nem az uralkodó, hanem csak a reakció ellen küzd, s hogyha a nemzet megkapja alkotmányos szabadságát, akkor véget kell vetni a harcnak. „Legyen bárki, ugymond, a ki Magyarországot hitünk és meggyőződésünk szerint boldogitani birja, helyt adunk neki az ország kormányán, — más föltétel alatt soha, senkinek!"

A többségnek nem tetszettek akkor az ilyen cikkek; a radikális „Március 15-ike" hevesen megtámadta Jókait, s szerkesztője, Pálffy Albert azonnal visszakérte tőle a Pesten kölcsönadott száz forintot. Azt hirdették Jókairól, hogy a békepárt szolgálatában van, s hogy mindenáron ki akar békülni a dinasztiával. Az országgyülésen is tárgyalták a cikkeket, s egy

radikális képviselő meginterpellálta miatta a kormányt. Kossuth azt felelte az interpellációra, hogy a kormánynak semmi köze a hirlapi cikkekhez, a szerző aláirta a cikket, a kinek kifogása van ellene: feleljen rá az ujságban. Kossuth azonban elhidegült Jókaitól, magához hivatta és felelősségre vonta. Jókai igen ügyesen védekezett, s meg is maradhatott volna szerkesztőnek, csak azt kivánták tőle, hogy a cikkeit ezentul a kinyomatás előtt mutassa meg Jósika Miklós bárónak, a közoktatásügyi miniszternek. Jókai azonban ezt a föltételt önérzetére sértőnek tartotta, s lemondott a szerkesztésről.

Ismét jövedelem nélkül maradt tehát, de Nyáry Pál ismét gondoskodott róla: a minisztertanácsban kieszközölte, hogy adják ki a fizetésüket azoknak a szinészeknek, a kik a kormányt Pestről Debrecenbe követték.

De Jókai nem sokáig maradt ujság nélkül. Pálffy Albert lapja, a *Március 15-ike* folyton támadta Nyáry Pált és társaságát, melynek védelmére Jókai napilapot inditott, 1849 február 22-ikén jelent meg a debreceni *Esti Lapok* első száma, a melynek az volt a célja, hogy „védje a parlament tekintélyét s a megtámadott hazát, s hogy tartsa fönn a 48-iki törvényeket — ellenség és *tulzók ellen.*" Az ujság igen jó lehetett, mert az első napon mind az ezer darab elkelt belőle, s igy a lap már az első napon jövedelmezett ötven forintot. Ez éppen elég volt: huszonöt forint járt belőle Csáthy nyomdásznak, huszonöt pedig megmaradt Jókainak, a ki az egész lapot egymaga irta. A lap lassankint

állandó közönséget hóditott, s igen hamar voltak már munkatársai is: a Jókaival hasonló gondolkodásu képviselők rendesen irtak bele cikkeket. Az ellentábornak ez természetesen nem tetszett; a radikális lapok folyton támadták Jókait, s végül, éppen március 15-ikén, kikiáltották hazaárulónak. Pedig akkoriban ez nemcsak sértés és gyalázás volt, hanem igen könnyen vértörvényszék elé is állitották azt, a kire e cimet rákiáltották.

Egészen természetes, hogy e támadások ellen Jókai védekezett; eleinte arra gondolt ugyan, hogy beáll Vasváry szabadcsapatába kapitánynak, de erről felesége és Nyáry Pál lebeszélte. A helyett, hogy ellenségei elől elmenekült volna, most már ő is kiméletlenül támadta őket, s különösen Madarász Lászlót, a rendőrminisztert, a kit lapjában nyiltan megvádolt azzal, hogy a kormány által lefoglalt Zichy-féle családi kincseket ellopta. Madarász azzal védekezett, hogy pártjával elfogadtatott egy törvényjavaslatot, a mely szerint halállal büntetendő mindenki, a kire gyanu van, hogy az ellenséggel cimborál. A törvényjavaslatnak az volt a nyilvánvaló célja, hogy Jókait eltegyék láb alól. Ez azonban még sem sikerült, mert Jókainak elég hatalmas védelmezői voltak, s különben is az országgyülési vizsgáló-bizottság igen hamar megállapitotta, hogy a rendőrminiszter sikkasztott, mire Madarász László a következményeket be nem várva, a minisztersége alatt folyton készen tartott fogaton, alkalmasint nem üres kézzel, megszökött, s azóta Amerikában él. Jókai

tehát a nagy hirlapi harcban, mely a szó szoros értelmében élet-halálra ment, győzedelmeskedett.

Kossuth Lajos Madarász László pártján volt, s meghagyta Nyáry Pál miniszternek, hogy inditson szigoru vizsgálatot Jókai ellen, a ki a kibékülés érdekében, a hadsereg elárulására izgat lapjában. Kossuth arra hivatkozott, hogy Klapka táborában igen nagy az elkeseredés Jókai ellen. Erre Jókai az Esti Lapok öszszes számait elküldte Klapka tábornoknak, a ki a következő levelet irta a bicskei csata után Jókainak:

Igen tisztelt Szerkesztő ur!

Becses levele következtében van szerencsém Szerkesztő urnak válaszolni, hogy az átnézet végett átküldeni tetszett példányaiból az Esti Lapoknak, melyeket mai napig, a fáradalmas hadi foglalatosságok miatt, csak gyéren volt alkalmam olvasni, tökéletesen meggyőződtem arról, hogy a minap tisztelt kormányelnök urnak, csupán mások állitása után, beszéd közben előhozott szavaim, mintha az Ön által szerkesztett lap a mindenáron békekötés és az elnyomott Olaszország elleni segitségadás szellemében müködnék, most, midőn az érintett lap minden számait átolvastam, alaptalannak mutatkozik, s azért is azt visszavonni, s azon egyszersmind szives örömet kifejezni el nem mulaszthatom, miként az átnézetnél e lapnak irányát a hadsereg tulajdon érdeke szellemében szerkesztve, és pedig egészen másképp találtam, mint arról ez előtt mások által értesültem.

Engedjen meg, tisztelt Szerkesztő ur, ezen minden további jelentőség nélkül kiejtett s Önnek tán kellemetlenséget is okozott szavaimért s legyen meggyőződve arról, hogy a sza-

bad sajtónak, melyet mindenkor a valódi szabadság kutfejének tekintettem, s mint a szabadság legfőbb kincsét tiszteltem, nincs nagyobb temjénezője, mint

Klapka m. k.

Jókai tehát fényesen diadalmaskodott: Klapka levele után senki sem merte többé gyanusitani. De a béke-pártnak, melyhez Jókai tartozott, csakhamar vége volt: Kossuth a radikálisokkal együtt meghozta az április 14-iki határozatot, mely a Habsburg-családot trónvesztettnek nyilvánitotta. Jókai szerint „ez volt a revans a béke-párt diadaláért Madarász felett."

Az április 14-iki határozat után Jókai tulzó radikális és köztársasági-párti lett. Ezt a köpenyegforditást azonban nagyon érdekesen magyarázza meg a következő sorokban:

Nagy volt az elbámulásunk, mikor Szemere Bertalan kormányelnöki programjában azt hirdette ki országnak-világnak, hogy ő *republikánus.*

Barátai, párthivei ijedten rohantak hozzá, számonkérve, hogy miért tette ezt?

— *Hát Kossuthot tul kell licitálnunk!*

Az igaz, hogy tullicitáltuk vele.

Tehát azért, hogy a tulvérmes, nagyravágyó Kossuth valahogy meg ne tehesse magát Magyarország királyának: a higgadtvérü hazafiaknak ki kellett kiáltani a reszpublikát.

A képviselők egy része meg akarta semmisiteni az április 14-iki határozatot, mire Kossuth mint kormányzó elrendelte, hogy az országgyülés Pesten folytassa tárgyalásait, s addig is négy hétre elnapolta az országgyülést.

Május végén Jókai is elköltözött Debrecenből az országgyülés után Pestre, feleségét

azonban, mivel ujabb veszedelmeket sejtett, még ott hagyta Debreczenben. Pestre érkezve, most már itt szerkesztette és adta ki az Esti Lapokat, s ezenkivül átvette Heckenast lapjának, a Pesti Hirlapnak szerkesztését is.

1849 május végén, a Budavár bevételének örömére rendezett lakomán, a Nemzeti Muzeum nagytermében találkozott utoljára Jókai Petőfivel.

Szemközt ültünk az asztalnál Petőfivel szép csendesen, irja Jókai. Két ismeretlen ifju. Mi sem ismertünk senkit, minket sem ismert senki. Uj emberek voltak itten, mi meg az elmultak. Tavaly még ünnepelt költők, hírneves népszónokok, ma már fakó civilisták, a kik örülhetnek, ha az asztal végén helyet kapnak. Porrá lettünk s ezt éreztük. S ha még csak magunk lettünk volna porrá, de éreztük, tudtuk, hogy porrá lett velünk együtt minden, a mi lelkünknek drága, a haza, a szabadság, a nemzet, a dicsőség, a költészet, az egész világ. Nincsen jövő.

És aztán egymást sem ismertük. Tavaly még „lelkemnek megmaradt fele.“ Ma már: „Ki az az ember? Nem ismerem“.

S miért igy?

Azért, mert én nőül vettem azt, a kit szerettem, s a ki engemet oly igazán szeretett. Igazabban, mint a „feleségek felesége“ az ő halhatatlanját.

Ez alatt csak lepergett a diszlakoma, a szokott rendben, egész az utolsó mogyoró-dessertig, a mit kiki saját fogával tört föl. (Még akkor volt foga a magyarnak.) S a kés-villa-csörömpölés közben hangzottak a körmönfont toasztok mind a jelenlevő, mind a távollevő celebritások fölmagasztalására. Engem émelyitettek ezek a toasztok, a melyekhez átkozott rossz vinkót kel-

lett innunk. Mikor a föld zeng a lábunk alatt, mikor a romok fejünkre akarnak szakadni, mikor a hulla-keselyük kárognak a fejünk fölött, akkor mi összeállunk dicsekedni, tömjénezni, hozsannát, vivátot kiabálunk, poharakkal csörömpölünk, a helyett, hogy a véres kardot körülhordanók völgyön-mezőn, a riadót kiáltva: „Fegyverre magyar! Itt az itélet napja!“

Csak ez a keserü hangulata a kedélyemnek magyarázza, ha nem is igazolja azt, hogy a toasztok végén én is fölemeltem poharamat, s ezt a szót mondtam áldomás gyanánt:

— Én poharat emelek azokra a hősökre, a kik a szabadságharc alatt még ezután el fognak esni.

Siri csönd támadt e szavam után. Senki sem nyult a pohárhoz. Hiszen bolond egy toaszt is volt. Méltó az agyonhallgatásra; de mikor én belőlem ugy kikivánkozott az a mondás!

Csak az átellenben ülő Petőfi emelte föl a poharát, s odakoccintá az enyémhez:

— Köszönöm pajtás, hogy rám köszöntötted a poharat!

Ekkor aztán megbántam nagyon, hogy ezt mondtam. Négy hó mulva már ott volt Petőfi az általam felköszöntöttek dicső sorában.

Jókainak ez az elbeszélése tökéletesen jellemzi a mellőzött Petőfi és Jókai akkori helyzetét; kitünik e sorokból az is, hogy Jókai, bár most már semmi szerepe nem volt a dolgok intézésében, — a Budavár visszavétele utáni nagy diadalmámorban is jól tudta, hogy a magyar ügy veszve van. És neki lett igaza.

XII.

Jókai menekülése a kormánnyal. — A szabadságharc utolsó napjai. — Világos. — Jókai bujdosása. — A tardonai rejtekhely. — Jókai komáromi kapitulációs levele.

Jókai az ellenség elől menekülő kormányt követte Szegedre, majd onnan Aradra is.

Aradon augusztus 8-ikán az országgyülés tagjai titkos értekezletet tartottak, melyen a kormány kijelentette, hogy többé nem tud gondoskodni az országgyülés biztosságáról. A politikusok nagyrésze még aznap elszéledt Aradról, s alkonyat felé elindult egy kocsin Simánd felé Jókai is, Nyáry Pál társaságában; egy másik kocsin Bajza és Vörösmarty menekült. Utközben arról értesültek, hogy az oroszok már Nagyváradnál járnak. Az első éjjel Jókaiék Zerinden háltak s másnap mentek tovább Szalonta felé. Szalontán meglátogatta Jókai Arany Jánost is, de ideje legnagyobb részét Nyáry Pál s Görgey és Leiningen tábornokok társaságában töltötte. E napok emlékét meg is örökitette „Életem legszomorubb napjai" cimü naplótöredékeiben, melyekben a szabadságharc számos alakjáról a mai köztudomással homlokegyenest ellenkező dolgo-

kat állit, Görgey és Leiningen nyilatkozatainak alapján.

Jókai Görgey hadtestével Szalontáról viszszafordult Aradra, a hol Görgeyvel, Csányival és Nyáryval egy házban szállott meg s igy a szabadságharc utolsó napjairól elég alkalma volt hiteles adatokat szereznie. Jókai augusztus 12-én este még abban a hitben feküdt le, hogy másnap nagy döntő ütközet lesz a magyar seregek és Haynau között, de már hajnalban azzal a hirrel ébresztette föl Nyáry Pál, hogy Dembinszky serege már szét van verve, ütközetre gondolni sem lehet, vége mindennek . . .

E pillanat emlékeinek leirását megtagadja tőlem a sziv, — irja Jókai, — megtagadja a kéz; annyit mondhatok, hogy ez beillik „kóstolónak az örök kárhozatból“.

Csak az volt már a kérdés: merre lehet még menekülni?

Csányi hidegvérrel ajándékozá el értékesebb holmiáit, könyveit, pisztolyait olyan embereknek, a kikről azt hitte, hogy tul fogják élni. Mikor pisztolyait osztogatta, én kértem, hogy adjon nekem is egyet.

Szemembe nézett s azzal haragosan elutasitott:

— Tedd, de ne mondd! . . .

Én nagyon elszégyeltem magamat, hogy arcom elárulta, mire gondolok, s kimentem a szobából.

Kiss Ernő utánam jött, s megfogva karomat, addig beszélt hozzám, mig kibeszélte fejemből azt a sötét gondolatot, a mit már homlokomon lehetett olvasni.

Ő volt az, a ki rábeszélt, hogy kedvem legyen ujra kezdeni azt a megsiratott drámát, a minek élet a neve; ő volt az, a ki arra a határo-

zatra birt, hogy meg ne adjam magamat sem a sorsnak, sem embernek, sem a halálnak, s nem bántam meg, hogy ezt tettem és köszönöm neki a föld porában azt a szót, a mi sorsomon határozott:

— Önnek neje is van . . .

Laborfalvy Róza.

Nőm Gyulán maradt el tőlem, odáig minden nyomoruságon átkisért; elhatározám, hogy visszajutok hozzá, ha lehet.

Még azon éjjel az egész hadsereg átvonult Világos alá.

Annyi fájdalom közt legjobban fájt az az ellenszenv, a mit honvédeink nyiltan mutattak

a polgári osztály bajtársai iránt. Ugy szégyenlettem magamat a porfedett vitézek előtt!

A következő napot már nem vártam be Világoson.

Még egy szomoru emlékkel nehezebben jöttem el onnan, mint mások.

Ottlétem néhány órája alatt egyike legjobb barátaimnak, a pesti vészbiróság elnöke, ki nem véritéletekkel, hanem bölcs kegyelmezéssel tünteté ki magát, egyike a legmagasabb szellemeknek, tiszta fő, igaz hazafi és becsületes ember: Molnár József — főbelőtte magát.*

És senkisem kivánta tőle ezt az utját a férfias szabadulásnak! Sietnem kellett e helyről.

Más helyütt („A látható Isten") irja:

Világosnál az „utolsó" napon egy olyan társasággal ebédeltem együtt, melynek minden tagja tudta már, hogy a fejét eljátszotta, s nekem sem volt semmi okom a magamét jobbnak hinni a többiekénél. Csak egy választás lehetett még: az, a mit egykori ügyvédi főnököm tett, a ki szemem láttára főbelőtte magát. Azon gondolkoztam, hogy melyik lesz jobb? Mert bizonyára az én életem is olyan jól be volt ott végezve, mint a többieké. — Ekkor egyike a legelkeseredettebb politikai ellenségeimnek, odatoppan elém, paraszt-kocsisnak átöltözve, s azt mondja: „a szomszéd városban van a feleséged, a ki utánad jött Pestről, ülj föl a szekeremre, viszlek", s ezzel a szóval ez az ember, a ki nem szeretett, kiragad a halál torkából, s a muszka táboron keresztül hatolva megszabadit.

Ez az ember Rákóczy János volt, Kossuthnak egyik titkára. Jókai Gyulán csakugyan találkozott nejével. Az ez után következő napokról csak ennyit ir Jókai: „Fél évig bujdostam erdőkben, ismeretlen emberek között. Azok, a

* Molnár József pesti ügyvéd volt; s Jókai 1845-ben nála jurátuskodott.

kiknek hivataluk lett volna, hogy üldözzenek, segiték elő menekülésemet."

Jókai bujdosásának napjairól Vadnay Károly a következő érdekes adatokat jegyezte föl:

Jókainé hamar megtudta, hogy férjének van oka félni a hatalom sujtó kezétől, mert irt olyan művet is eleget, melyeket az ellenség nagyon erősen bejegyzett az emlékezetébe. Biztos helyre rejteni el férjét: ez volt tehát éjjel-nappal főgondja. Fűhöz-fához folyamodott tanácsért.

A Nemzeti Szinháznak akkori gömbölyü, kisalaku és fejü, a már akkor öregedő furakomikusa, Telepi György azt mondta neki:

— Tudnék én egy jó rejtekhelyet Borsodban, a hegyek közt. Ez Tardona, a hol nekem is van egy kis viskóm. Ott, az Isten háta mögött, lakik az én feleségem nővére: Csányiné. Ha oda eljutnának, ott a férje olyan biztosságban volna, akár az észak-amerikai prairie-kben vagy London háztengerében. Ott ugyan el nem árulnák, de nem is keresnék.

Tehát oda jutni: ez volt a főtörekvés. A Sajó völgyétől oldalt, hegyek környezetében, fekszik e kis falu. Keskeny ut vezet bele, de ki — legalább akkor — nem vezetett ki belőle. Szárazföldön fekszik, mégis elszigetelt pont. Völgykatlanban huzódott meg, mindenfelől erdőség környezi, kis hegyi patak szeli át s annak jobb oldalán lejtőn épült a falu legnagyobb része. Közepe táján fekszik szegényes kálvinista temploma s ahhoz közel esik a szerény paplak, melyben ma is ugyanaz a derék lelkipásztor lakik, a ki akkor, negyvennégy évvel ezelőtt lakott. A neve Rácz Endre, ha ugyan ma már nem Andrásnak hivják. Az akkori fiatal lelkészből azóta nagytiszteletü vén pap lett; de most is ifjui kedélylyel emlékezik még s örömest emlegeti minden vendége előtt ama rossz idő szép

napját, melyen az ő hires bujdosójuk a faluba érkezett.

Nyár vége, szeptember eleje volt, midőn a Csányi Benjámin háza előtt, a falu felső végén, egy uri kocsi, ugynevezett „bricska“ állott meg. Meg volt az rakva mindenféle bőrönddel, utitáskával, dobozzal. A bakon erős nézésü, nagybajuszu, cselédruhás kocsis ült, mellette szelid, uri képü, szőke, fiatal inas, benn a kocsiban pedig feltünő szépségü, hosszu sugáralaku uri asszony.

Ilyen kocsi érkezése esemény volt abban a faluban, hol alig történik egyéb, mint hogy az emberek születnek, házasodnak és meghalnak, s közben dolgoznak a mezőn és erdőben s imádkoznak a templomban.

Sokan gyültek ki az utcára: nézni a kocsit és az uri asszonyt s csakhamar hire futott, hogy Csányiékhoz vendég érkezett. Elujságolták azt mindjárt a paplakban is, s mivel a papné testvére volt Csányinénak, az azonnal sarkalta az urát, nézze meg, ki érkezett, hátha nekik is jó ismerősük?

A fiatal pap csakhamar neki is indult s mire a sógora házához ért, akkor már a kocsiról be volt hordva minden málha s a feltünő szépségü, deli termetü nő benn ült a Csányiék szobájában s a mi a papot rögtön meglepte: ugyanott voltak benn a kocsis és az inas is.

Csányi Benjámin azonnal bemutatta a papot:

— Sógorom, Rácz Endre, helybeli református lelkész, s Jókai Mórné ő nagysága Pestről. Hisz tudod ki.

Az inas és kocsis azonnal távozni akartak, de Csányi eléjök állt.

— Sohase menjetek! Az én jó sógorom előtt nincs miért titkolódznunk. Bemutatlak titeket is. Ez az inas Jókai Mór, ez a kocsis Rákóczi János.

A pap egészen oda volt örömében. Igaz, hogy Jókai akkor még csak pályája elején állt s csak egy regény: a „Hétköznapok“ s pár kötetnyi beszély volt összes termése. De ő nem lassan növő fa volt az irodalom kertjében, hanem egyszeriben fölmagasodott. Képzelmének gazdagságát és humorának zsenialitását mindjárt legelső beszélyei is visszatükrözték, azonkivül szerkesztette már néhány hónapig az Életképeket s néhány hétig az Esti Lapokat. Olvasott töle már mindenki s igy a kis falu papja is — valamit, s tőle valamit olvasni annyi volt, mint egyszeriben nagyon megszeretni. Egész elfogódva szoritott most vele kezet. Rákóczi Jánosról azonban, e pestmegyei kisbirtokosról, mitsem tudott s most hallotta csak, hogy Kossuth Lajos bizalmas embere, ki a kormányzói irodának egyik főbb tagja volt honvédőrnagyi ranggal.

Gyorsan ment az ismerkedés s csakhamar bizalmasan folyt a társalgás a pár héttel ezelőtt lefolyt aradi és világosi szomoru napokról és az ország borzasztó helyzetéről. Vacsorára már a kocsis és inas levetették cselédruhájukat s uri köntöseikben ültek az asztalhoz.

Jókainé egyre ajánlotta férjét a tardonai urak figyelmébe és oltalmába, s azok fogadták, hogy ugy vigyáznak rá, mint tulajdon szemük fényére s rajta lesznek, hogy Tardonán otthon érezze magát.

Rákóczi János csak ez egy éjjel maradt a faluban. Reggel utazott tovább Gömörbe, Runyára, hol ismerősei laktak. Csányi vitte el a maga kocsiján, mint cselédjét, s utközben Putnokon, a bujdosó nem is tartotta tanácsosnak bemenni a vendéglő szobájába, mely tele volt mindenféle emberrel, hanem künn az istállóban szalonnázgatott. Óvatos volt nagyon, de nem sok idő mulva, midőn a Szepességen egy „gut gesinnt“ földesurhoz állott be kocsisnak, egy-

szer elárulta magát. Ez az előkelő ur egyik barátjával utban lévén, beszélgettek arról a régi hires miniszterről, ki XIV. Lajos alatt a francia ipart megteremté; de hiába törték a fejüket, a neve nem jutott eszükbe. A kocsis hallgatta egy darabig a nagy fejtörést s aztán türelmét vesztve, nem állhatta meg, hogy hátra ne szóljon: „Colbert“. Megriadtak s a földesur másnap elbocsátotta kocsisát, veszedelmesnek vélvén ilyen tudományos cselédet tartani. El is fogták és várfogságra itélték ezt a cselédet, nem sokára kiszabadulva igen elkeseredett politikus s a hatvanas évek elején Pestmegye főjegyzője lett.

Ugyanaz a kocsi, melyen Csányi őt akkor Runyára vitte, szállitotta be pár nap mulva Jókainét Miskolcra. Nem maradhatott tovább, mert már a Nemzeti Szinháznál kellett játszania. De minden szerepénél nagyobb gondja volt neki akkor az, hogy mint mentse meg a férjét.

Tardonai bucsuzásuk igen érzékeny volt. A művésznő egyre azzal vigasztalta férjét, hogy eljön őt meglátogatni többször. Aztán muljanak el csak a legádázabb napok, majd szerét ejti ő, hogy együtt mehessenek vissza a fővárosba.

Nehéz volt kezdetben a fiatal költőnek ez a tardonai „otthon“, midőn az igazi otthont elveszitette. Neki ugy közpályáján, mint magánéletén kegyetlenül átgázolt a sors. Nagyon szerette nejét, kitől távol kellett esnie s nem volt meg iróasztala, melyen — rendes időben — annyi kedvvel, gyönyörrel dolgozott volna. — Hireket is borzalmasakat hallott. Midőn Klapka tábornok kényszerült föladni Komárom várát, mely Jókait a szülőföld kapcsánál fogva különösebben is érdekelte; megindult a bosszu vérontása Aradon és az Ujépületben. A mi hir a külvilágról behatolt ama kis faluba, mind borzalmas volt: véritéletek, elkobzások, befogatá-

sok. Saját sorsa is aggasztá. A helység leggazdagabb portáján lakó Szentimrey Pál földbirtokos nővére, özvegy Lengyel Józsefné, lelkes magyar nő s mások is, ki-kirándultak Miskolcról Tardonára s megtudták, hogy ki lappang Csányiéknál. Föl is keresték őt, hogy lássák és vigasztalják. De a költőt meglepte a töprengés, hogy ha ennyien tudják már ottlétét, akkor vagy távoznia kell, vagy pedig elfogják.

— Ne aggódjál, — biztatta Csányi. — Hisz a házam magas eleje tornác, honnan nappal meszire ellátunk. Meglepetés nem érhet. Ha gyanus ember közeledik, a ház mögött az erdő, mely elrejt. Éjjelre pedig mindig bezárom a tornác ajtaját. A mig zörgetni hagynám a fogdmegeket, addig te a kertre nyiló ablakon megszökhetnél az erdőbe. Szobádban azért a kötél, hogy leereszkedhessél rajta. A vész multával reggel aztán szépen visszajöhetnél.

Ez megnyugtatta a költőt. A ház valóban alkalmas volt a szökésre. A falu felső részén a második telken feküdt, hegyoldalnak épitve. Jókai az első szobában lakott, melynek két ablaka észak és északnyugat felé nyilt. Kivülről oly magas, hogy csaknem emeletesnek látszott. Ma már e szoba nincs meg. Csányi Benjámin birtokai később idegen kézre jutván, házát egy parasztgazda vette meg és a saját céljai szerint alakitotta át. Az első szoba eltünt s az valamivel kijebb esett, mint a ház mostani első szobája.

A faluköznépe akkoriban a lappangó költőt inkább valami „furcsa, hóbortos idegen“-nek tartotta, mint rejtőzködő hazafinak. Erre a költő maga is hatott némely fölvett szokással. Ha a mezőn, szántóföldön sétált, görbe botját meszszire el-eldobta s rögtön szaladt utána fölkapni. A falusiak nem tudták mire vélni, hogy a Csányiék embere ezt vajjon miért teszi? Séta közben egyre faragcsált a botja fején, arra csinos alakzatokat formálva. Vagy apró malmokat ké-

szitett, elbocsátotta a patak vizén, hallgatta keleplésöket, s a falusiak azt mondták rá: a gyermek!

Legjobban szerette a hosszu gyalogsétákat, melyekre gyakran elkisérték házigazdája, a pap, az öreg Telepi, a ki beteg nejénél időzgetett és Bodolay. Mig a szép idő tartott, messzire is kikirándult. Megrakta tarisznyáját hidegsülttel, szalonnával, kenyérrel s egy-egy kies ponton tüzet rakott és szalonnát sütött — „csirizált", a hogy ott mondják. Fölment a dédesi várromhoz, mely török harcot is eleget látott, mig nem volt rom; eljárt a Bükk óriás sziklatömbjére, az Odvaskőre, honnan szép időben a Kárpátok is tisztán látszanak; vagy a Szentlélek-hegyre, a pálos kolostor omladékához, melynek környékén sok régi nemes gyümölcsfát és kerti virágot lehet találni elvadulva. Kétségkivül ott kötötte ő azt a benső frigyet a hegyi tájak természeti szépségeivel, melyeket nemsokára a „Bujdosó naplójá"-ban s nem olyan rég „A tengerszemü hölgy"-ben annyira szingazdagon festett le, hogy e leirásoknak alig van párja irodalmunkban. Mikor nem volt kisérő társasága, az őszre zordult napokban, magára öltötte szürke posztószürét s a közelebb eső hársas forráshoz sétált ki s ott faragta a botokat és hallgatta kis malmainak kereplését. Sokat beszélhettek azok neki a nemrégi dicsőségről, mely elmult, mint egy álom; a nemzet eltiprásáról, mely nyomta szivét, mint valami nagy malomkő; vagy házi tüzhelyének elveszitett paradicsomáról, melyet tán még visszanyerhet, — de mikor?

Ha a mogorva idő nem engedte kisétálni, honn olvasgatott, néha kártyát vetett vagy elment a paphoz sakkozni. A nagytiszteletü ur ma is büszke rá, hogy a „regényirodalom Cézár"-ját, — a hogy ő nevezi, — a sakktáblán rendesen legyőzte. Jókai nagyon megkedvelte a jó papot, mondotta is róla, hogy „melegszivü ember,

a kivel akkor sokat sakkoztam és a kinek prédikációjában sokat gyönyörködtem, mert kitünő hitszónok volt."

A templomba költőnk valóban sokat járt, néha még a délutáni istenitiszteletre is. Érezte, hogy szenvedőnek „drága kincs a hit, mely türni és remélni megtanit". Midőn délutánonként rajta kivül csak a gyerekek voltak a templomban, ezek éles hangu énekkarába kedvvel ereszté a maga mély és érces basszusát.

Mindent tett, a mit csak tehetett, csak éppen nem irt. Mikor kérdezték, hogy miért nem ir, azt felelte: „Mikor azt se tudom, van-e még nemzet, mely olvas, s van-e haza odakünn?"

Az afrikai sivatagok terméketlenségén néhol van egy-egy darabka viritó liget: az oáz. Jókai pályája ellenkező látványt mutat. Eme ötvenéves, szakadatlan termékenységü gazdag virányon csak egy tenyérnyi kopár folt van: a tardonai négy hónap. Ez időben nem termett semmi. De talán mégis termett: egy szál szokatlan szép prózai elégia. Midőn a Telepi György betegeskedő neje meghalt Tardonán a maguk kis házában: koporsója fölött Jókai mondta a „bucsuztató"-t, (a hogy ott a halotti beszédet nevezik), s mindenkit mélyen meghatott vele. Talán ez sem volt meg irásban, de ha megvolt, kár, hogy elveszett. Igazi szomoruság szülhette azt.

Vidámság nem is köszönte be akkor a költőnél, csak midőn neje párszor rövid időre meglátogatta. Pár napra szökött meg a Nemzeti Szinháztól, nehéz utat téve ama vasuttalan időben. Aggódva érkezett s bánkódva távozott.

De egyszer, utolszor, épp karácsony szombatján, örömtől sugárzó arccal, kezében lengetett papirral, mint valami diadaljellel, sietve lépett be a tardonai első szobába.

— Nincs többé mitől félnünk! — kiáltotta

kitünő kedvvel. — Viszlek magammal Pestre. Itt a menedék-leveled!

Ez a menedéklevél az akkori komáromi „Geleitschein“ volt, melyet Klapka a vár föladásakor kötött ki honvédjei számára. A ki azt fölmutatta, azt se be nem zárták, se be nem sorozták. Szigligeti Ede testvére; Szathmáry volt honvédszázados nagy bajjal szerzett egy ilyen aláirt, de be nem töltött lapot, s ennek rovatait Jókai személyleirásával töltötték ki. Igy lett ő, Komárom hires szülöttje, komáromi talmi-honvéd ez egyszer, hogy ne legyen bántódása.

A költő és neje örömkönyek közt borult egymásra. Jókainé már másnap vinni akarta férjét, de Csányiné és a papné esdve kérték őket, hogy töltsék még velük a karácsonyi ünnepeket. És ők, elgondolva, hogy teljesiteni tartoznak e jó asszonyok kérését, kik oly féltő, szerető óvatossággal rejtegették kedves bujdosójukat, ott is maradtak. Volt vig lakomázás és sok nevetés. De midőn ünnep multán bucsut kellett venniök: a Tardonaiak nehéz szivvel váltak meg a költőtől, bár jól érezték: az ő hivatása mennyire nem az, hogy egy kis faluban névtelenül lappangjon, hanem, hogy ország szivéből sok költői fényt áraszszon országra-világra.

El is kezdte nemsokára e fény árasztását a „Csataképek“ és „A bujdosó naplója“ ragyogó köteteivel. Ezek cimlapjain még álnév van: *Sajó*. Valószinüleg hálából kölcsönözte e nevet ama vármegye főfolyójáról, melynek egy kis faluja az ő életének legkeserübb hónapjaiban jó menedékhelyet adott neki.

XIII.

Jókai visszatérése Pestre. — Halálos vád-inditvány Jókai ellen. — Kossalkó János. — Irodalmi viszonyok az abszolutizmus kezdetén. — A *Délibáb*. — A *Vasárnapi Ujság* alapitása. — A *Magyar nábob* keletkezése. — Jókai naptárvállalata. — Kakas Márton levelei. — A *Nagy Tükör*. — Az *Üstökös* alapitása. — Jókai akadémiai székfoglalója. — Jókai és Gyulai Pál.

Pestre Kovács János névre, Miskolcon kiállitott utlevéllel tért vissza Jókai. Itt hónapokig rejtőzködnie kellett, hol a neje lakásán tartózkodott, hol pedig a budai hegyekben az Adliczer-vendéglőben. Bujdosása nem is volt egészen ok nélkül való, mint ez a következő önéletrajzi följegyzéséből is kitünik.

Mikor már le volt aratva a véres mezőn minden, akkor eszébe jutott egy közvádlónak* a rémuralom korszakából a magyar irodalom is. Nevét nem mondom meg. Rajta van a multakra vetett fátyol. Ez a kegyelmes ur harminckét magyar irót ajánlt a vértörvényszéknek kivégeztetésre. Ezek voltak: Vörösmarty, Bajza, Szigligeti, Petőfi, Arany, Csengery, Pálffy, Degré, Lisznyay, Szalay, Irinyi, Táncsics, Emődy, Gyurmán, Egressy, Vasváry, Sárossy, Csernátony, Lauka, Sükey, Vas Gereben, Bu-

* Hegyesi volt a neve.

lvovszky, Oroszhegyi, Losonczy, Vajda, Szász Károly, Szemere Miklós, Tompa, Orbán Pető, Erdélyi János és Jókai Mór. Egy egész komplet album. S ha ajánlata elfogadtatik, — pedig akkor jó idő járt rá, — a közönség szépen beköttethet bennünket mind egy csoportban. De ekkor előállt egy másik kormányi ügyvéd. Ezt már megnevezhetem: Kossalkó. Ez egy hosszu, több ives elleniratban bebizonyitá, hogy a fölsorolt irók együttvéve csak a napok uralkodó hangulatának voltak tolmácsai, azok nem üldözendők. Ennek következtében megszüntették a 48-iki magyar irók politikai üldöztetését.

Kossalkó János régi hive volt az abszolutizmusnak, — de meggyőződésből. Maga Jókai is azt irta róla, hogy „jó sziv, becsületes lélek“ volt; Jókai lapjából, az Esti Lapokból csak neki volt teljes gyüjteménye; más mindenki sietett a lapot elégetni, a kinek birtokában volt a rémuralom idején. Kossalkó azonban az Esti Lapokat csak mint magánember őrizte, mint ügyész nem vett róluk tudomást. S jó, hogy őrizte, mert ő mentette meg ebből az ujságból az egyetlen teljes gyüjteményt, melyet az ő hagyatékaként a Nemzeti Muzeum könyvtára őriz.

Rejtőzve kellett maradnom, irja Jókai, mert az osztrák menedéklevél biztositotta ugyan a fejemet a halálitélet ellen, de nem a lábaimat az ellen, hogy engem is ugy, mint a többieket (például Podmaniczky Frigyest) besorozzanak közkatonának az osztrák hadseregbe s elmasiroztassanak Lombardiába.

Nevem ki volt törülve az irodalomból két évig. Jókai Mór nem létezett. De azért tollam nem nyugodott. Egy szerencsétlen emlékü folyóviznek a nevét választottam magamnak irói álnévként: „Sajó“. (Ezt a nevet csak kutyának

szokták adni.) És ezen név alatt irtam a „Forradalmi és csataképeket". Szabadságtól és honszeretettől lángoló, keserüségkeltő elbeszélések hosszu sorozatát.

S ez volt a kezdete irói jellemem uj átalakulásának.

Elhagytam a beteges fantázia agyrémeit, s a hozzájuk illő bombasztos irályt: törekedtem az élet igazi alakjait megtalálni, s olyan nyelven irni, a minőn a nép beszél; legnagyobb sikernek tartva ama palóc parasztnő mondását, a ki egy elbeszélésemre azt véleményezte, hogy „hisz igy én is tudnék irni!"

A szépirodalmi lapok a szabadságharc után mind tönkrementek. Egyáltalában minden költészeti produkció el volt sekélyesedve. A közönségben el volt zsibbadva a kedv az olvasáshoz, a költőkben a kedv a lelkesedéshez.

Jókai 1850 elején a Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelent *Magyar Emléklapokba* dolgozott; itt jelentek meg e szomoru napokban irott apró munkái közül: A gyémántos miniszter, Az érc leány. A tarcali hadnagy, A fránya hadnagy, A székely asszony és Szenttamási György. *A Pesti Röpivek*-be irta a Poétaviselt ember levelét, Az erdők leányát, s a Sic vos non vobis és Egy halálitélet cimű elbeszélést. A *Magyar Irók Füzetei* cimű rövid életü folyóiratban jelent meg Jókaitól A vérontás angyala. Egy hóhér 1849-ből, Bujdosó tanyája, Csonka vitéz, s Az eltünt leányok. Ugyanebben az esztendőben egy-egy cikket irt a Reguly-Albumba s a Kazinczy-ünnep Emléklapjába.

1851-ben az oroszok által felgyujtott Losonc város fölsegitésére kiadott Losonci Phőnixben

Jókainak két munkája jelent meg. A láthatatlan csillag és Rozgonyi Cecilia.

Vahot Imre 1851-ben *Remény* cim alatt szépirodalmi füzetes vállalatot inditott meg, a melybe Jókai is dolgozott, sőt a második félévben már szerkesztőtársa lett Vahotnak. Ez a a lap azonban nem bizonyult hosszu életünek.

Jókai közremüködése nem tudta megmenteni a lapot a bukástól. Jókai különben is keveset dolgozott a *Reménybe,* itt jelent meg A népdalok hőse, Soliman álma, Béldi Pál, Egy lakoma a hun királynál és Tsong Nu cimü munkája. Jókainak alkalmasint kevés kedve volt Vahotnak dolgozni; neki már nagyobb tervek jártak a fejében, semhogy egy jelentéktelen hetilap sorsával sokat törődött volna. Már 1851-ben megirta Erdély aranykorát, s néhány kiváló munkája is jelent meg ez évben a Pesti Napló-ban; a Kalóz király, A varchoniták, Fortunátus Imre, és a Kétszarvu ember. Dolgozott ezenkivül a Magyar Hirlapban is. Tehát volt hova dolgoznia, s igy szinte érthetetlen az a panasza, hogy akkoriban nemcsak irnia kellett, hanem magának kellett teremtenie lapokat is, a melyekbe irhasson. E küzdelméről a következő vázlatos adatokat jegyezte föl:

1853-ban ismét én kisértettem meg egy szépirodalmi lap (a Délibáb) szerkesztését. Saját nevem alatt nem kaptam rá engedélyt: a Nemzeti Szinház igazgatója, Festetich Leó gróf kölcsönözte oda a magáét. A mint aztán Festetich megszünt intendáns lenni, az én Délibábomnak is meg kell szünni. Ekkor Heckenast Gusztáv nyomdatulajdonos inditott meg egy uj vállalatot: az első illusztrált magyar heti lapot, *Vasárnapi Ujság* cim alatt, (mely mind e

mai időkig kedvenc olvasmánya a magyar közönségnek). A kiadó engem szólitott föl ennek a szerkesztésére. Az én nevem azonban még folyvást a proskribáltak tábláján állt az osztrák kormány előtt. De nemcsak az enyém, hanem valamennyi magyar iróé. A felelős szerkesztő minőségét senkinek sem adták meg. Jó szerencsére volt egy irótársunk, a ki makacs betegség miatt az egész 48—49-iki korszakot a graefenbergi gyógyintézetben töltötte és igy nem lehetett a szabadságharcban kompromittálva: Pákh Albert, ezt neveztettük ki felelős szerkesztőnek; de a ki még ezután is hosszu időkig a graefenbergi gyógyintézetben maradt. Ennek a firmája alatt szerkesztettem én ezt a nagyhamar népszerüvé vált képes folyóiratot, melyben magam „Kakas Márton“ név alatt irtam a humorisztikus heti szemlét. Volt a V. U.-nak olyan évfolyama, melyben 12.000 volt az előfizetőinek száma. Ez volt a török-orosz-angol-francia-olasz keleti háboru alatt.

Ezen időközben irtam én az erdélyi fejedelmi és a török uralom alatti történelmi regényeimet: a török regényeket és a „Véres könyv“ cimü keleti novelláimat. De nyomban utánuk a „Magyar nábob“ és „Kárpáthy Zoltán“ cimü regényeimet, melyek nekem magamnak legrokonszenvesebbek.

Később kezdtem hozzá a Magyar dekameronhoz, mely száz novellát tartalmaz a legtarkázottabb tartalommal.

E közben drámákat is irtam, a mik között a „Dalma“, „Dózsa György“, „Szigetvári vértanuk“, hatással voltak a közönségre. A költészet nimbuszába burkolt hazaszeretet és szabadság eszméi megtalálták a fogékony kebleket. A szinpad volt a parlament helyettesitője.

Ekkor ismét egy uj vállalatot kezdeményeztem. Az első magyar karikaturákkal illusztrált humorisztikus lapot *Üstökös* cim alatt.

A kezdeményezés nehéz volt: se humorisztikus iró, se karikaturarajzoló hozzá. Magamnak kellett kezdetben irnom is, rajzolnom is, később segitett maga a közönség. Azóta a magyar humor magas fokra fejlődött mind irodalmi, mind művészi tekintetben; de azért az Üstökösnek első évfolyamai becsesek maradnak, melyekben a szöveget is, a képeket is maga a közönség hordta össze: jellemezve magát a magyar népéletet.

A csörgő-sipka alatt harcoltak a koreszmék. Tizenkét évfolyama e humoros lapnak élőképét örökiti meg a kort jellemző eszméknek és észjárásnak. Ebben is egy uj álnév alatt müködtem, mint Tallérossy Zebulon.

Ugyanebben a lapban kezdeményeztem én a nemzeti öltözet viselését (1860-ban), mint eleven tiltakozást az elnemzetietlenités ellen; a mi az egész országot magával ragadta, s éveken át fönntartotta magát.

Ezeket az önéletrajzi följegyzéseket kiegészitjük azzal, hogy Jókai 1853-ban beutazta Erdélyt, abból a célból, hogy később megirandó történelmi regényeihez és elbeszéléseihez tanulmányokat végezzen. „Erdély aranykorát", mely 1852-ben jelent meg, még a tanulmányut előtt irta, s ugy látszik, hogy a regény irása közben szerette meg Erdélyt. A *Délibáb*-ba az első évben csak elbeszéléseket irt; 1854-ben jelentek meg benne a „Janicsárok végnapjai". A Pesti Naplóba már 1851-ben állandóan dolgozott Jókai; csupán szépirodalmi dolgokat. Ugyancsak a Pesti Naplóban jelent meg két leghiresebb regénye, a *Magyar nábob* 1853-ban, s a *Kárpáthy Zoltán* 1854-ben. E két regényének léttrejöttéről ugyancsak a Pesti Naplóban 1896

augusztus 20-ikán Jókai a következő reminiszcenciát közölte:

A Pesti Napló tárcájában jött a *Magyar nábob*, első regényem, mely azzal a vakmerő furfanggal jött létre, hogy naponként egy tár-

Jókai az ötvenes években.

cára valót irtam meg belőle; a következő napra való még csak a fejemben volt meg. Könnyen beletörhetett volna a késem. Szép honoráriumot kaptam a regényért a Pesti Naplótól: ezer forintot. Rengeteg pénz volt ez akkor! Kivált nekem. Nem is tudtam volna mire elkölteni, ha a svábhegyi telket (egy elhagyott kőbányát) meg nem vettem volna rajta. Hanem ez még

csak felét adta ki a vételárnak: hogy a másik fele is megkerüljön, nem volt mit tennem mást, mint a jó magyar nábob örököséből egy másik regényt leszármaztatnom. Ekként támadt a Kárpáthy Zoltán.

Ezért is megkaptam előre a szép ezer forintokat Emichtől. S aztán irtam ezt is, egyik tárcát a másik után a Pesti Naplóba, nem aggódva a jövendők miatt.

Hanem ennél aztán csakugyan nagyon utólért a nemezis. Uj telkemen, galagonyabozótirtás közben a jobb kezem hüvelykujjának a körme alá huzódott egy tövis, beletört a hegye, az ujjam megyült, nem tudtam a tollat fogni: a tárca elmaradt a lapból.

De másnap már ott volt a szerkesztő kegyetlen fulmintoriuma az asztalomon: „Hallja az ur, vagy regényt irunk, vagy paszulyt öntözzünk! Ha fölvette az ur az árát, irja meg az aequivalensét! Én aztán mit tehettem? Török Jánosnak igaza volt. Irni kellett. Irtam a folytatást balkézzel. Ha a tisztelt olvasó talál valami nevetnivaló furcsát abban a regényben, gondoljon rá, hogy én azt balkézzel irtam, a jobb kezem hüvelykét az alatt székfü-főzetbe áztatva.

A Pesti Naplóval különben Jókai nem volt mindig jó viszonyban. Feltünő, hogy 1851-iki igen buzgó irodalmi munkássága után 1852-ben már nagyon keveset irt Jókai, s a Pesti Naplóban, melybe 1851-ben több kötetre valót irt, 1852-ben már egy sor sem jelent meg Jókai tollából. 1853-ban a Pesti Naplóban jelent meg a *Carinus* nevü novella, mely igen tetszett a közönségnek. Részint ez, részint pedig az időközben könyvalakban is megjelent Erdély aranykorának sikere birhatta rá a Pesti Napló kiadóját arra, hogy Jókaival regényt iratott s a Magyar nábobért ezer forintot előre kifiizetett.

Az 1854-ben megindult Vasárnapi Ujságnak Jókai volt az igazi szerkesztője, — Pákh Albert az első esztendőben csupán nevét adta a laphoz.

Az ötvenes években az irodalomban igen nagy szerepük volt a naptáraknak; mást a magyarok nem igen vásároltak, mint kalendáriomot, azt azonban vett mindenki. A naptár-üzlet tehát szépen virágzott. Egy élelmes kiadónak, Müller Gyulának az az ötlete támadt, hogy naptárában terjedelmes szépirodalmi részt is közölt, a legelső irók közremüködésével. Jókai is dolgozott neki, de már 1853-ban maga is adott ki egy kalendáriomot „Jókai országos nagy naptára“ cimmel, melyet ugyszólván elejétől-végig ő maga irt. A közönség azonban nem igen kedvelte meg az uj kalendáriomot, vagy Jókai nem értett jól a naptár-üzlethez, mert az „Országos nagy naptár“ 1854-ben már utoljára jelent meg a könyvpiacon és ponyván.

A Vasárnapi Ujság hasábjain Jókai főképpen a „Kakas Márton leveleivel“ tünt föl; e cim alatt szini kritikákat közölt; már a harmadik kritika után Heckenast kiadó évi ezerkétszáz forintot igért Jókainak, ha minden héten ir egy Kakas Márton-levelet, a mit Jókai meg is tett.

Akkoriban még jóformán csakis a vidéki közönség számára irták a hetilapokat, s a vidéki közönség számára irták még a szini birálatokat is. A szini kritika annak, a ki az előadást nem látta, rendesen unalmas olvasmány. Jókai azonban tudott rendkivül érdekes szinibirálatokat irni; mindig szem előtt tartotta, hogy kinek ir,

s a szini kritikát is ugy irta, hogy a falusi közönségnek is kedve teljék benne. Egy-egy operáról vagy balletről irt kritikáján kacagott az egész ország. De ki is ne kacagott volna, mikor például Rossini *Tell Vilmosának* bemutató előadásáról irván, igy kezdte a kritikáját:

Jól tudom, hogy falusi embereknek beszélek, s igy mindent az elején kell kezdenem. Megmagyarázom tehát, hogy mi az az opera?

Opera az, keresztyén atyámfiai, mikor az ember ezt a rövid mondást: „hozz nekem egy ital bort!“ — ilyformán ereszti ki a torkából: „hó-ha-hi-ha hozz ne-e-e-k-e-e-m e-e-egy ihahutahahul bolololllort.“ Továbbá, mikor a hős szerelmet vall: „Szivem elraboltatott,“ először ő mondja egyedül, azután mondják ketten, hároman, végre valamennyi inas, közkatona, paraszt és a silbakon álló strázsa is mind egyszerre énekli ugyanazt az érzékeny mondást: ez igy tart mintegy öt percig. S mikor vége van, megint ujra kezdik: „Szivem elraboltatott.“ Azután kettő, három, a ki jobban bizik a hangjához, előlép a sugólyukig, s gyönyörü nótákat énekel minden elképzelhető húzó és fúvó és ütő muzsika közremüködése mellett. A szöveget sem a hallgatónak, sem az éneklőnek nem mulhatatlan föladata tudni Hanem ezek nem olyan emberek ám édes, atyámfiai, mint talán a diákok kántusa. Először vannak közöttük olyan hangu asszonyszemélyek, hogy mikor megszólalnak, az ember azt gondolja a menyországból hallja a hangokat: azok a leirhatatlan játékok a hang minden kifejezéseivel, még a fülemilénél is furcsábbak. Az sem csekély mesterség, hogy annyiféle ember, a ki mind más szerepet énekel, a taktus szerint összevágó módon tudjon felelgetni, egyszerre belekapni a másik szavába. A midőn a legrettentőbb módon ütik az öreg dobot, fujják az üres fát, negyven ember ugy harsogtatja az éneket, hogy reng a föld bele;

a karmester egyet int egy akkora kis pálcával, mint a plajbász, s csitt! egyszerre elhallgatott öreg dob, klarinet, furulya és negyven torok, azután ujra int a plajbászszal, s akkor meg oly halkan zendül meg az ének és zene, mintha távoli szélzugás volna, melybe harangszó és bucsujárók éneke vegyül, ábrándozó pacsirta dalával.

No hát ilyenforma az opera!

A szatirikus levelek sikere fölbátoritotta Jókait, s meginditotta a *Nagy Tükör* cimü humorisztikus vállalatot; harminchat előfizetője volt csak, de azért hatezret nyomatott a Nagy Tükörből, s ez a nagy mennyiség kétszáz darab kivételével mind elkelt.

1858-ban Jókai egy kis bajba keveredett; egy barátjáért jót állt, a ki nem tudott fizetni, s helyette Jókait pörölték be. Jókainak nem volt pénze, hogy pénzt szerezzen: 1858 augusztus 21-én meginditotta az *Ustökös* cimü élclapot.

Az Üstökös volt az első önálló képes élclap Magyarországon. Állandó alakjai: Kakas Márton, Tallérosy Zebulon és a „politikus csizmadia" igen rövid idő alatt országszerte hiressé és népszerüvé váltak; mindhármat Jókai irta, sőt még rajzot és fametszetet is készitett a lapja számára. E mellett értékes tárcákat is közölt, jobbára visszaemlékezéseket, s egy igen érdekes anekdota-gyüjteményt, a melyből a magyar néphumort tanulmányozta.

Összesen körülbelül tizenhétezer anekdotát gyüjtött össze Jókai, s erre a gyüjteményére, méltán, rendkivül büszke volt.

A Magyar Tudományos Akadémiának Jókai volt az egyetlen kinevezett tagja, 1851-

ben ugyanis, a mikor az akadémiának még nem volt szabad üléseket tartania, a katonai főparancsnokság az akadémiai igazgató-tanács ajánlatára Jókait kinevezte az Akadémia levelező-tagjának. 1861-ben rendes-taggá választották Jókait; székfoglalója „a magyar nép humoráról“ szólott.

E rövid kis értekezést, melyben párhuzamot von a magyar és más nemzetek néphumora között, abban az időben irta, a mikor a folklorenak Magyarországon még hirét sem hallották. Jókai azonban már tisztában volt vele, hogy munkájának tudományos értéke is van; értekezését e szavakkal fejezte be:

A magyar néphumor tanulmánya elég fontos és elég mély arra, hogy a vele foglalkozás bármely hivatását komolyan vevő irónak szégyenére ne váljék. Ha engem valaki számadásra talál vonni: mi jogon faglalom a helyet derék szaktudósaink nagytekintélyü sorában? nem fogom neki azt felelni, hogy ime irtam kilencvenegy kötet regényt és egyebet, mert azok valószinüleg néhány hustrum elmultával Dugonicsnak azon korszakban közkedvességü regényei szomszédságában fogják pihenni a boldog elfeledés álmát; — de fogom mondani azt: im e kötetekben gyüjtöttem össze a magyar néphumor elszórt adalékait, ezeket hagytam az utókornak; és ezek a kötetek élni fognak és tanuskodni, mig a magyar él; — az pedig él, — mig a világ áll.“

A Magyar nábob és Kárpáthy Zoltán után is munkatársa maradt a Pesti Naplónak; ebben a lapban jelentek meg *A régi jó táblabirák, Szomoru napok,* s *Az elátkozott család* cimü regényei.

Ez utóbbinak megjelenése után Jókai nem

dolgozott többé a Pesti Naplóba. Ennek a szakitásnak tisztán csak személyi okai voltak. A Pesti Napló szerkesztőségében akkoriban Gyulai Pál és Salamon Ferenc uralkodott, s akkoriban mind-kettő egyetértett abban, hogy Jókai igen gyenge tehetségü iró; e meggyőződésük következtében minden alkalmat megragadtak arra, hogy abban az ujságban, melyben Jókai legkedveltebb regényei megjelentek, Jókai irói munkásságát ledorongolják. Salamon Ferenc már előbb is, a Budapesti Hirlapban, melynek kritikusa volt, heves támadást intézett Jókai ellen. Mikor Jókai látta, hogy a Pesti Naplóban Gyulainak és Salamonnak is tér nyilik, kijelentette, hogy nem dolgozik többé a Pesti Naplónak.

Ebben az időben (1857—59-ben) Jókai már heves tollharcot vivott kegyetlen kritikusával, Gyulai Pállal, Gyulai és Csengery a Pesti Naplóban, a Hölgyfutárban, Salamon Ferenc pedig a Budapesti Hirlapban nagyon kiméletlen kritikát mondott Jókai regényeiről és első szinmüvéről; Jókai eleinte „Válaszokat“ és „Végszavakat“ irt kritikusainak, védve a maga igazát, de végre is beleunt, s 1859 óta már nem reagált rá, akármit irtak is szépirodalmi müveiről. Politikai és ujságirói müködésében azonban nem türte a kritikát, — késő aggkoráig szenvedelmes nyilatkozó volt; a szerkesztésében megjelent lapokban százszámra olvashatjuk a nyilatkozatait.

1857 óta főmunkatársa volt a *Magyar Sajtó* cimü napilapnak, melybe elbeszéléseken kivül szini kritikákat és humorisztikus cikkeket irt.

1858-ban a Vasárnapi Ujság, a Magyar Sajtó és az Üstökös között oszlott meg Jókai irodalmi működése. 1858-ban jelent meg „Jókai Mór Dekameronja,“ — száz novella tiz kötetben.

1859-ben ugyszólván mit sem irt Jókai; harminc szini kritika, három kis történelmi cikk és egy nekrológ (Irányi Józsefről) a Vasárnapi Ujságban, — jóformán csak ennyi Jókai egész irodalmi müködése 1859-ben.

1860-ban szintén csak a Vasárnapi Ujságba és az Üstökösbe irogatott. Ez évben jelentek meg a *Szegény Gazdagok,* s Szigetvári vértanuk, Könyves Kálmán, Dózsa György, Manlius Sinister, Dalma és Murányi hölgy cimü szinművei.

XIV.

Jókai a képviselőházban. — Politikai programja 1861-ben. — A *Hon* megalapitása. — Jókai Mór és Zichy Nándor gróf fogsága.

1861-ben, mikor rövid időre ismét beköszöntött az alkotmányos korszak, Jókait a siklósi kerület országgyülési képviselőnek választotta. Jókai az ellenzékhez, a határozati párthoz csatlakozott. 1861 május 22-én mondotta az első parlamenti beszédét, melyben elmondotta egész politikai hitvallását. Ebből a beszédből idézzük jellemzésül, a következő részletet:

Mi korántsem követeljük Magyarország föltámasztását az osztrák kormánytól; él az, s életének öntudatával bir; intézményeink megvannak, azokat erőszakkal elvenni mindig lehet, de visszaadni nem szükség, mert a mint az erőszak megszünik, mi ismét birtokában vagyunk alkotmányunknak.

Hogy ez dualizmus a birodalomban, azt nem tagadjuk; de hogy a dualizmus egyértelmü volna a birodalom föloszlatásával, ez ráfogás.

Dualizmus idején érte a birodalom mindig története fénypontjait, tökéletes uniformitás alatt érte megaláztatásait, megérte II. József alatt, hogy a már akkor *beteg ember,* az ozmán birodalom egyetlen hadjárat alatt megalázta.

Dualizmus mellett állta ki Ausztria I. Napoleon majd negyedszázados hadjáratait, s tökéletes unitás mellett vesztette el két hónapi támadó, tehát előre készült hadjárat alatt Lombardiáját.

És annak egyszerüen az a kulcsa, hogy dualizmusban a monarkia minden hatalmát kifelé használhatja, mig az unitás ideje alatt egyik országnak kell a másikat nemcsak őrizni, de még adminisztrálni is, a mi legnagyobb erő- és pénzpazarlás, mint erre siralmas példák vagyunk mind-országostul.

Azért Európa megnyugodhatik abban, hogy Ausztria dualizmusa kétkaru óriás, mig az egységes Ausztria egy beteg szörny, mely önmagát elnyelte s nem birja megemészteni.

(Ugyanakkor a belső politika kérdéseiben Jókai a következő elveket vallotta:)

Mulhatatlannak tartom annak kimondását, hogy a magyar nemzet a vele együtt élő nemzetiségeket a legszabadelvübb bőkezüséggel kivánja részesiteni mindazon áldásaiban az alkotmányos szabadságnak, a miket saját maga élvezni óhajt, és a hol viszályok forognak fönn köztünk, inkább akar nemesen engedékeny, mint hatalmaskodó lenni és minden esetre be akarja bizonyitani, hogy a közelmult keserü napok alatt e tárgyban is tanult valamit. Továbbá, hogy a magyar nemzet semmi osztály, nemzetiség vagy vallásfelekezetre nézve kizáró vagy bezáró jogokat el nem ismer, hogy alkotmánya jótékonyságában mindenkit egyformán részesit, mert önmagát megbosszuló véteknek tartaná azt, hogy bármely osztályt vagy vallásfelekezetet előbb kizárnánk a polgárjogok teljes élvezetéből, s aztán polgár-erényeket követelnénk tőle, s ha azok a mi hibáink miatt annál hiányoznának, mi vétkünkért azokat itélnők el. Végül, hogy a magyar nemzet teljes szabadelvüséggel kivánja mindazon kérdéseket megoldatni, melyeket az

ujabb idők szültek, s melyek még eddig alkotmányunkban tárgyalva nem lehettek.

Ehhez a politikai programhoz Jókai mindvégig hü is maradt.

1862-ben Jókai Hajnik Károlytól, az or-

Jókai a hatvanas években.

szággyülés gyorsirójától átvette a Magyar Sajtó szerkesztését, de a következő évben már maga inditott egy nagy politikai napilapot. Ez volt a *Hon,* mely néha éveken át lefoglalta Jókai egész munkásságát, ugy hogy szépirodalmi müvek alkotására a nagy irónak alig maradt ideje.

A *Hon* megindítására Jókait a *Politikai*

divatok cimü hires regénye birta rá, a mint ezt a regény utószavában meg is irta.

Jókai már régen óhajtott regényt irni a szabadságharcról; mire azonban elkészült a regénynyel (1862-ben), akkorra már ismét az abszolutizmus uralkodott Magyarországon, s egy lap sem merte kiadni Jókainak a regényét.

A kézirat hevert az iróasztal fiókjában, mig végre Jókai biztatására az ellenálló nemzetipárt elhatározta egy nagy napilap alapitását.

A *Hon* alapitásáról és első küzdelmeiről Jókai a *Politikai divatok* utószavában a következő érdekes visszaemlékezéseket közli:

A magyarországi ellenzék megemberelte magát, vezérférfiai elhatározták, hogy egy sajtóorgánumot hoznak létre, mely nézeteiket képviselje. Engem biztak meg a szerkesztőséggel. Én adtam az uj lapnak a „Hon“ nevet. Magam jártam utána Bécsben az udvari kancelláriánál, hogy az engedély megadassék rá. Forgách Antal gróf első kértemre megadta az engedélyt. Én siettem az irásommal föl Budára Pálffy Móric grófhoz, bejelenteni, hogy van passzusom az uj lap kiadásához.

— Hjaj, barátom, — mondta a helytartó, — az még nem elég, hogy a kancellár beleegyezett; még én is itt vagyok. Önnek elébb reverzálist kell adni magáról, hogy lapjában a kormányt pártolni fogja.

— Kérem: itt van már a zsebemben a reverzális. Tudtam, hogy ez is szükséges.

Az volt pedig ebben a reverzálisban, hogy én kötelezem magamat a magas kormányt minden a hazára nézve üdvös intézkedéseiben teljes erőmmel támogatni.

A kormányzó nagyon csóválta a fejét: „a hazára nézve üdvös“.

— Hallja, barátom, maga nagyon ravasz ember. Hát csak irjon ujságot. De vigyázzon a pennájára, hogy valami ki ne cseppenjen belőle.

Az uj lap szerkesztősége nagyhamar megalakult, régi, kipróbált ellenzéki politikusokból és uj szabadelvü tehetségekből. Uj évre oly nagy előfizető közönség gyült össze melléje, mely annak fönnállását biztositani látszott; azonfölül voltak előkelő, nagybirtoku támogatói: azok között első rendben Almássy Pál (a debreceni országgyülés volt elnöke, ki már egy halálitéletet tartogatott az emlékei között).

Most azután módomban volt a „Politikai divatok"-at a közönség elé hozni a saját ujságomban.

Folyt a munka akadálytalanul valami hat hétig.

Ekkor egy uj munkatárs kocogtatott be hozzánk.

Egyike a legelőkelőbb magyar főuraknak: vagyonban gazdag, müveltségben alapos, testben, lélekben fiatal: Zichy Nándor gróf.

Egy terjedelmes, jól kidolgozott memorandumot hozott, melyben mély szakavatottsággal voltak kimutatva a politikai hibák, melyek Schmerling rendszerét Magyarországon kivihetetlenné teszik, s erőszakos keresztülvitel esetén Magyarországot és Ausztriát teljesen tönkretennék. Különösen nemzetgazdászati tekintetben volt ez fényesen megvilágitva.

Zichy Nándor elébb a Pesti Naplót kinálta meg ezzel az emlékirattal; de Kemény Zsigmondnak nem volt kedve a fejét az oroszlán torkába bedugni; akkor aztán én hozzám hozta a cikket. Én közöltem azt barátaimmal: nagyon tetszett nekik. Szerző beleegyezésével valami keveset módositottam rajta. (A módositás szelidités volt a kifejezésekben: szerző igen erősen bánt el az uralkodó politikai rendszer vezérférfiaival.) A memorandum egy számban jelent

meg. Roppant szenzációt idézett elő az olvasó közönség táborában.

Két nap mulva azonban egy jó barátom, kinek összeköttetései voltak a helytartóságnál, azzal a jó hirrel lepett meg, hogy „Pálfiy Móric dühös ránk a Zichy Nándor gróf cikke miatt, s kiadta a parancsot, hogy katonai törvényszék elé kell bennünket állitani, s mindkettőnket három havi börtönre elitélni.“ (Schmerling alatt az volt a politikai divat, hogy a szerzőn kivül még a szerkesztőt is becsukják.)

Én egy nagy plaidoyerre készültem, melyben napnál fényesebben bebizonyitottam, hogy Zichy Nándor grófnak tökéletes igaza van.

Ezt a védbeszédet (ékes német nyelven) elő is adtam a katonai törvényszék előtt, mely állt egy ezredesből, egy őrnagyból, egy századosból, egy főhadnagyból, egy alhadnagyból, egy őrmesterből, egy káplárból, egy frájterből és egy közbakából.

Ily szakértő biróság előtt lehetetlennek hittem, hogy argumentumaim meggyőző hatást ne eszközöljenek.

Annál nagyobb volt aztán a meglepetésem, mikor az auditor kihirdette az egyhangulag hozott itéletet.

„Egy esztendei tömlöc, nehéz vasban.“

— Mi a kakukk? — mondám én az auditornak; — hisz a helytartó csak három hónapi fogságot kért ránk kiméretni.

— Das übrige ist für die schöne Vertheidigung! — mondá nevetve az auditor major.

Azonkivül ezer forint birság.

A birságot lefizette Zichy Nándor; de a börtönt bizony együtt kellett leülnünk.

S a legszebb az volt az egész itéletben, hogy nem sajtóvétségért lettünk ám elitélve; nem valami politikai büntettért, hanem „közcsendháboritásért“. Tehát Zichy Nándor gróf és Jókai Mór elmehetnek vele dicsekedni, hogy ifju ko-

rukban együtt hajigáltak be ablakokat és gázlámpákat a Kerepesi-uton, a miért egy esztendei börtönre lettek elitélve, s fizettek ezer forintot az összetört üvegekért. Igy lett az megmagyarázva a morva eserepárnak, a mi törvénybiránknak.

És én azért mégis maradok a föntebbi állításom mellett, hogy a katonai kormányzat valóságos oltalom volt ránk, szegény szabadelvü hirlapirókra nézve, az adminisztracionális tyrannokkal szemben.

Először is a katonák megtették azt a kitünő tréfát, hogy nem érték be azzal, hogy minket elitéltek közcsendháboritás miatt ellenzéki cikkünkért, hanem aztán előfogták a kormány által szubvencionált schmerlingianus lapok szerkesztőit is, a kik minket, védtelen ellenfeleket, megtámadtak: azokat is elitélték, becsukatták: „közcsendháboritásért“. A ki csak vezércikket irt, akár a kormánypolitika mellett, akár ellene, az mind közcsendháboritó volt, mind becsukták. Pokoli humor volt ez!

A börtönben pedig a katonák oly emberségesen bántak velünk, elitéltekkel, a hogy csak magyar vendégszerető gazda bánhat a vendégével, szó sem volt „harminchárom fontos vasról, kezére lábára“. Pompásan éltünk, soha életemben több szabadságom nem volt, mint fogságomban, egész nap látogatókat fogadtam, este kimentem vacsorálni a Svábhegyre, a porkolábot is elvittem magammal. Térparancsnokunk, a jó Haymerle, kivül-belül valóságos mintaképe volt egy magyar vicispánnak.

Én egy héttel elébb kezdtem meg a fogságot, mint Zichy Nándor. A minek ez volt az oka: Ugyanazon a napon, a melyen Zichy Nándor a kegyetlen itélet folytán megfosztatott a nemességétől, (a mire Deák Ferenc azt az élcet csinálta, hogy jelenben nagy Magyarországon a leggazdagabb paraszt Zicsi (sic) Nándor), ugyanazon a napon ajándékoztatott meg egy

minden titulusoknál méltóságosabb cimmel, az „apa" cimével. Akkor született az első gyermeke. Fiatal, ideális szép neje gyermekágyban feküdt. A helytartó megengedte az apának, hogy egy hétig, a mig a neje veszélyen tul lesz, otthon maradhasson.

Mikor aztán az egy hét leteltével ő is bekerült, a derék Haymerle azonnal feljött hozzánk (két egymással szomszéd szobában laktunk) egész udvariassággal fölajánlani, hogy bárminő kivánságai lesznek a fogoly urnak, azokat készséggel teljesiteni fogja.

(Nekem például megengedte, hogy a faragó szerszámaimat fölhozassam a börtönbe; ott faragtam ki a feleségem mellszobrát fából.)

Zichy Nándor azt az egyetlen kivánságát nyilvánitotta a térparancsnok előtt, hogy engedtessék meg neki minden nap a börtönből kimehetni hajnali misére a templomba.

A jó Haymerle azt mondta, hogy erre az egyre nincs instrukciója a hadügyminisztériumtól; de majd kérdést fog intézni az iránt Bécsbe.

Megadták-e Bécsből e kegyes óhajtására az engedélyt az én mélyen tisztelt fogolytársamnak? azt nem tudom; mert én nekem Ő Felsége legmagasabb kegyével elengedte a hátralévő fogházbüntetésemet, s Zichy Nándornak is csak az otthon töltött héttel kellett tovább szenvedni nálamnál. Ugy látom, hogy a nemességét is visszakapta. Hanem az ezer forintot nem adták vissza: az ottmaradt a csendháboritás által okozott károk megtéritésére.

Hát ez idáig egész humorisztikus történet volt; de most következik a szomoru része — rám nézve.

A mint engemet elitéltek fogságra, az én lapomnak a publikuma ugy széjjel szaladt, hogy a második évnegyedre fele sem jött vissza. Megijedtek a tisztelt hazafiak, hogy odavész az öt forint, ha én ott rekedek; talán attól is tartot-

tak, hogy most már a prenumeránsokra kerül a sor: azokat is rendre fűzik rabszijakra, közcsendháboritás miatt. Most már veszteséggel folytattam a lapkiadást. A regényemért sem kaptam semmi honoráriumot. Ellenben megvolt vele az a kegyetlen mulatságom, hogy a cenzor minden lépten-nyomon lefoglalta a lapot a tárcában folyó regény miatt; nekem aztán egyre-másra törülnöm, másitanom kellett benne: kihagynom ivszámra azokat a részleteket, a mik a szabadságharcra vonatkoztak, a mik hőseimnek a jellemét kiemelték, megszöknöm a legjobb gondolataimtól, üresen hagynom az összekötő epizódok helyét. Soha még regényirónak keservesebb vajudása nem volt a munkájával, mint nekem ezzel az elbeszéléssel. Irigyeltem a muszka iróknak a sorsát. Igy készült, foltokra szakgatva, ujra összefoltozva a „Politikai divatok“.

A hirlapom közönsége pedig egyre apadt. Irni sem mert már bele senki a neve alatt. Egyszer aztán lapom főpártolóját, Almássy Pált is elfogták, állitólagos összeesküvés miatt. Erre a többi pártoló hivek is itt hagyták a fővárost.

Azért még folytattam a lapot, s vele együtt a regényt. Volt egy kis örökségem a szüleim után, az egy magyar-utcai házban feküdt. A házat eladtam, az örökségemet ráköltöttem a lapra, folyvást bizva a haza sorsának jobbra fordultában. De ez csak nem következett be. Aztán adósságra folytattam a lapot. Mikor aztán már a nyomdai hitelem is teljesen ki volt meritve, mikor a nyomdászom nem akart tovább kontóra nyomatni, az előtt a kényszerüség előtt álltam, hogy a lapot megszüntessem. Megegyeztem Keménynyel, hogy a még hátralevő egy hónapra a Hon előfizetőit a Pesti Naplóval fogja kielégiteni. Barátaim mind beleegyeztek az elhatározásomba. Minden embernek insége volt. A buza ára leszállt két forintra (olvasd 2 forintra o. é.). A mely nap reggel megegyeztem Keménynyel.

másnap kellett volna aláirnunk a szerződést, az nap este kaptam egy táviratot Zichy Nándortól: „Lapodat meg ne szüntesd, holnap reggel nálad leszek.“ Már nyolc órakor ott volt. Rövid volt a találkozásunk.

— Ámbár lapod politikáját nem osztom, pártodhoz nem tartozom, mégis nem engedhetem, hogy ez a lap megszünjék: mennyi összegre van szükséged, hogy azt folytathasd?

Mondtam neki valami összeget.

Szó nélkül kezembe adta; nem várta, hogy megköszönjem: eltávozott.

Én aztán folytattam a lapot, a jövő évnegyedben az előfizetők ujból fölsereglettek, nyomdászom vállalkozott az együttkiadásra, s attól fogva a Hon virágzásnak indult.

Ezt az adatot kötelességemnek tartottam az emlékezetnek átadni.

XV.

Jókai politikai és publicisztikai küzdelmei a hatvanas és hetvenes években. — Jókai és az udvar. — *Az Osztrák-Magyar Monarkia Irásban és Képben.* — Laborfalvy Róza halála.

A Zichy Nándor cikke miatt elszenvedett fogsággal véget ért Jókai életének kalandos, sok megpróbáltatással eltelt része.

Kezdődött azonban életének egy uj korszaka: a politikai és publicisztikai küzdelmeknek meddő korszaka. 1863-tól 1875-ig Jókait nagyon elfoglalta a politika; négy éven át, 1864-től 1868-ig kevés kiváló szépirodalmi művet alkotott; 1868-tól kezdve ismét minden évben irt ugyan egy-egy szép regényt, de még ezután is csaknem minden erejét abszorbeálta a pártklub és a szerkesztőség.

1864-ben csak ujság-cikkeket irt a Vasárnapi Ujságba, az Üstökösbe, a Koszoruba és a Honba.

1865-ben szintén csak a publicisztika terén müködött. Irodalomtörténeti szempontból igen értékes *Nevezetes férfiak* cimmel közölt negyven rajza, negyven kortársáról, mely az *Üstökösben* jelent meg. Ugyanez évben egy prológot

is irt, a debreceni szinház megnyitására, s a *Hon* tárcájában közölte *Mire megvénülünk* cimü regényét. E közben heves tollharcot vivott az alkotmányosság visszaállitása érdekében. Az ez évi politikai küzdelmeknek nem volt egyetlen fázisa sem, a melyről Jókai ki ne fejtette volna nézeteit a *Hon* hasábjain. 1865-ben jelentek meg Fáy Andrásról, Hajnik Pálról, Kazinczy Gáborról, Madách Imréről és Szalay Lászlóról irott kitünő tanulmányai a *Hazánk és a Külföld* cimü folvóiratban, mely a *Chinchilla herceg* cimü elbeszélését is közölte.

1865-ben, mikor a király ujból összehivta az országgyülést, Jókait a siklósi kerület ismét megválasztotta képviselőnek, ellenzéki programmal. Jókai leglelkesebb hive volt Tisza Kálmánnak, s első publicistája. A parlamenti életben igen élénk részt vett, sok beszédet mondott, sokat interpellált, s lapjában, a Honban is ő támogatta legtöbb sikerrel politikai vezérét. 1867-ben, a koronázás esztendejében alapitotta meg a balközép néplapját, az *Igazmondót,* melyet 1879-ig szerkesztett. Ha valaha meg fogják irni a magyar ujságirás történetét: fényes szerepe lesz benne az Igazmondónak: ez volt az első, s mind máig is páratlan néplap, mely nemcsak tudott a néphez beszélni, de a melynek értékes tartalma is volt. A legügyesebb, legelevenebb és legértékesebb néplapot Jókai alapitotta és tartotta fönn. A Hon mint irodalmi termék, korántsem vetekedhetett az Igazmondóval.

Az 1866-ik év Jókaira nézve, szintén publicisztikai küzdelmekkel telt el; nem számítva két

kis cikket a *Hazánk* és a *Külföld*-ben. Jókainak ez évben egész irodalmi munkásságát a *Hon* abszorbeálta. Az aktuális politika kérdései foglalkoztatták szüntelen. (Nevezetesebb cikkei ez évben: Egy napirenden levő kérdés felőli javaslat. Az országgyülés nevezetesebb momentumai. A válaszfölirati javaslat. Mit szóljon a magyar nemzet? Mire kellene hát az a Reichsrath most? Mit hozhat egy háboru előtti kongresszus? Inségi aggodalmak és megnyugtatási kisérletek. Hová juttatta az államot az egységes német politika? Somsich Pálnak.)

1867-ben Jókai szintén első sorban politikus volt, s nem regényeket, hanem politikai és egyéb polemikus cikkeket irogatott. Az ebben az évben elhunyt Jósika Miklósról remek emlékbeszédet mondott s nekrológot is irt róla a Kisfaludy Társaság Évlapjaiba. Az Igazmondóban megjelent egy igen érdekes cikksorozata: „Adatok a magyar szabadságharc kisebb történetéből."

1868-ban jelent meg a *Szerelem bolondjai* cimü regénye a Honban, melyet eredetileg egy naptár számára irt. Mikor ez a regénye könyvalakban négy kötetben megjelent, Jókai udvarképessé vált, s ettől kezdve egyik kedvelt irója volt Erzsébet királynénak.

Jókait hirből már régen ismerték az udvarnál, de eleintén nagy rebellisnek tartották, s ezt a hitet csak megerősitette a Jókai és Zichy Nándor gróf ellen inditott pör. Az udvarnak azonban csakhamar megváltozott a véleménye Jókairól. „A hatvanas években, irja Jókai egy kortársa, ha idegen uralkodók fordultak meg Budapesten,

első dolgaik közé tartozott Jókaival megösmerkedni. Emlékezetes dolog Don Pedro braziliai császár látogatása, a ki a királyi palotában fölajánlott lakás helyett a Hungáriába szállt, hogy ott, a mint mondta, fesztelenül tölthesse idejét a század egyik legnagyobb irójával. E látogatás után végre Bécsben is fölfedezték Jókait.“

Erzsébet királynét különben már előbb is figyelmeztette magyar nyelvtanitója, Falk Miksa, Jókai müveire. 1868-ban, mikor a *Szerelem bolondjai* megjelentek, a királyné látni kivánta Jókait, a ki magán-kihallgatáson adta át uj regényét a királynénak. Erzsébet királyné nagyon kedves volt hozzá, fesztelenül beszélgetett vele, sőt karjára adta ujszülött gyermekét, Mária Valéria királyi hercegnőt e szavakkal:

— Önnek ugy sem adhatok semmi emléket, de a mi az én szivemnek a legnagyobb kincs, azt vegye a karjaiba!

Jókai ettől fogva minden uj müvének első példányát maga adta át a királynénak. Hogy a nagy regényiró kedvelt emberré vált az udvarnál, abban nagy része volt annak is, hogy ő született udvari ember volt: nagyon ötletesen tudott kellemes, sőt hizelgő dolgokat mondani. Ime egy párbeszéd, mely a királyné és Jókai között egy udvari bálon folyt le:

— Régen láttam már önt, — szólt a királyné.

— Én pedig, — felelte Jókai, — még mindig magam előtt látom felségedet, azon pillanat óta, midőn megadatott a kegy szerény munkámat felségednek átnyujthatni.

— Ön azóta is sokat dolgozott.

— Azt hiszem, hogy porszemeket hordok vele hazám épületéhez.

— S ön mentül többet ir, nekem annál többet kell olvasnom.

— Felséged az irodalom pártolásában is első asszonya nemzetünknek.

— És ön mindig dolgozik?

— Ez az élet rám nézve.

— Akkor ön boldog ember.

— *Ma valóban az!*

Jókait tehát a királyné méltán nemcsak nagy irónak, de kellemes embernek is tartotta.

1869-ben Budapesten az akkor még egy választókerületet alkotó Erzsébet- és Terézváros léptette föl képviselőjelöltnek Jókait. Ellenjelöltje Gorove István kereskedelmi miniszter volt. A két párt között elkeseredett küzdelem fejlődött ki s ennek a választásnak nincs is párja a magyar képviselőválasztások történetében. Egy hónapig fel volt kavarva az egész kerület békessége; a népgyülések egymást érték, s a jelöltek és kortesek éjjel-nappal agitáltak. A választás napján este tiz órakor Jókainak 28 szavazattöbbsége volt. Lelkes kortesei az egész napi munkában nem lankadtak el, s egész éjjel folyton „szállitották" az egyre gyérebben szállingózó szavazókat. Hajnali öt órakor Jókainak 1370, Gorovenak 1335 szavazata volt. Ekkor kitüzték a záróórát, jó későre, déli féltizenkettőre. Reggel nyolc órakor Gorovenak már hat többsége volt; kilenc órakor egyformán álltak a szavazatok: 1448—1448. Az ezután következő órában Jókai még három szavazatot

kapott, Gorove ellenben tizenegyet. A Jókai-párt ekkor megfeszitette végső erejét is, és a záróóráig összegyüjtött 1502 szavazatot, mig Gorove 1472 szavazattal megbukott. Az utolsó Jókai-párti szavazókat a kortesek vállukon vitték végig a Király-utcán, a Lövölde nagytermében levő választási helyiségbe.

Három év mulva, 1872-ben ugyane kerü-

Jókai Stáció-utcai háza.

letben megbuktatta Jókait a Deák-párti Radocza János, a ki az 1869-iki választást vezette; a dárdai kerületben azonban csakhamar mandátumhoz jutott Jókai.

1869-ben megirta, s a *Hon* tárcájában közölte a *Kőszivü ember fiait;* 1870-ben ugyanott jelentek meg a *Fekete gyémántok,* 1871ben az *Eppur si muove,* 1872-ben az *Arany ember,* s 1873-ban a *Jövő század regénye.* 1871-ben je-

lent meg az *Üstökösben* a *Csigák regénye*, az *Igazmondóban* a *Párbaj az Istennel*, 1872-ben az Igazmondóban *A véres kenyér*, s külön kötetben a *Föld felett és viz alatt*.

1874-ben Jókai bejárta Ausztriát és Németországot; ez alkalommal Bismarckot is meglátogatta, a vele folytatott beszélgetését meg is irta utirajzaiban.

Jókai Stáció-utcai házának udvara.

Ez volt mindmáig a legérdekesebb intervju az egész magyar hirlapirodalomban; ez alkalommal váltak ismeretessé Bismarcknak a magyar-osztrák monarkiára s általában a világpolitikára vonatkozó nézetei.

1875-ben jelent meg *Enyém, tied, övé* cimü regénye a *Hon*-ban, s az *Egész az északi pólusig* cimü regénye az Üstökösben.

1875-ben ő is egyik szószólója volt a Deák-

párt és a balközép fuziójának, s mikor a fuzió megtörtént és megalakitották a szabadelvüpártot, Jókai oda is követte vezérét, Tisza Kálmánt. Hogy Tiszával ekkor is kitartott, s hogy a kiegyezés támogatója lett, azzal sokat veszitett abból a népszerüségből, a melyet azelőtt mint politikus is élvezett. 1875-ben még megválasztották képviselőnek Budapesten a Józsefvárosban, de 1878-ban már megbukott; ekkor Erdélyben, Erzsébetvároson, 1881-ben Kassán, 1884-től 1892-ig Kassán, 1892-ben pedig a Krassó-Szörénymegyei Oravicán kapott mandátumot.

1876-ban a Petőfi-Társaság elnöke lett, s e tisztségét meg is tartotta haláláig. 1876-ban Olaszországba utazott, s adatokat gyüjtött „Egy az Isten“ cimü regényéhez. Ugyanabban az esztendőben kitüntette őt a király a Szent István-rend kiskeresztjével.

1882-ben lapja, a Hon egybeolvadt egykori politikai ellenfelének s későbbi jó barátjának, Csernátonynak lapjával, az *Ellenőr*-rel, s e két lapból keletkezett a *Nemzet,* melynek megszüntéig, 1899-ig, majd a *Nemzet* utódának, a *Magyar Nemzet*-nek is 1899-től haláláig főszerkesztője volt.

1885-ben, mikor Rudolf trónörökös meginditotta „Az osztrák-magyar monarkia irásban és képben“ cimü vállalatot, a magyar rész szerkesztését Jókaira bizta.

Ugy ránk nézve, mint a vállalatra nézve nagy szerencse, hogy a magyar rész szerkesztését Jókaira bizta a trónörökös. Bécsben ugyanis olyan tervet készitettek e mű számára, mely

a monarkiát mint centralisztikusan kormányozott, egységes birodalmat tüntette volna föl. E tervvel szemben Jókai keresztülvitte, hogy a monarkia két államát egymástól teljesen különálló keretben mutatták be; a nagy műnek csak a cime maradt közös, a szerkezete és a szelleme azonban nem.

A nagy vállalkozás élén meg is maradt Jókai a trónörökös halála után is, egészen a mű befejezéseig. A következő esztendőben, 1886-ban, nagy csapás érte Jókait; meghalt a felesége, Laborfalvy Róza. November hó elején meghült a nagy művésznő, s rövid betegség után, november 20-ikán meghalt.

Laborfalvy Róza korának egyik legkiválóbb művésznője volt. Egyéniségéről és művészetéről Törs Kálmán a következőket jegyezte föl az utókor számára:

Rendkivüli jelenségnek kellett lenni e nőnek, hogy lebilincselve tudta tartani azt a férfiut, a ki életében mindenben az ideált keresé, s lebilincselve tudta tartani ugy, hogy az első szerelem himpora viszonyukon a negyedik évtized végén is, egész a koporsóig, érintetlen maradt. Ezt az a ragyogó külső, mely a nőt egykor az ország legszebb asszonyává tevé, nem fejti meg, mert azt nem kiméli meg az idő. Itt a lélekben kell keresni a büvös erő titkát, a lélekben, mely meg tud maradni időkön és viszontagságokon keresztül változatlannak. Jókainéban ilyen lélek lakott. Az is, mint férjeé, tele volt ideálokkal. A szépért, jóért, nemesért való lelkesedés, a művészetért való rajongás, a boldogságnak a csendes, kérkedés nélküli jótettekben keresése, a buzgó hazaszeretet alapvonásai közé tartoztak jellemének. Saját értékét tudta, ismerte jól, noha

semmi sem állt tőle távolabb, mint annyi sok művésznek visszatetsző önteltsége. Azt is tudta, hogy erkölcsi siker, anyagi jutalom tekintetében mily hálás az igazi művészek pályája egyebütt; de soha, soha még gondolatban sem fordult meg eszében, hogy művészi ragyogását másképp értékesitse, mint ennek a hazának a szolgálatában, mely legjobb, leghasznosabb gyermekeinek kivált a művészet kezdő korában oly nagyon is mostoha anyja volt.

Jókainéról, mint művésznőről, komoly esztétikai tanulmányt volna kötelesség irni. A szinművészet legnehezebb és legnemesebb szakmájának, a tragikának nagyszabásu alakjait ki tudja, fogják-e még valamikor oly tökélylyel bemutatni magyar szinpadon, azzal a természetes, nemes egyszerüséggel, mely oly közvetlen közelünkbe hozta a valót, mint azt ő tőle láttuk. Bethlen Miklós azt irja róla, hogy Jules Janint, a nagy francia kritikust, kapacitálni tudta a felől, hogy nekünk Jókainéban nem kisebb művésznőnk van Ristorinál, a világhirü tragikánál, pedig csak egy jelenetét vázolta Lady Macbethjének. De az is elegendő volt, hogy meggyőzze a nagy műitészt, hogy itt egy rendkivüli alakitó tehetségről van szó, a kinek csodálatosan eredeti invenciója van, valósággá varázsolni a látszatot. Lecouvreur Adrienne Rachelnek volt a legjobb szerepe; de a kik e szerepet mindkettőjöktől látták, bizonyságot tesznek a felől, hogy Rachel alakitása e szerepben a magyar művésznőének legföljebb melléje, de föléje nem volt tehető. „Paul Jones"-ben az anyát, Scribe „Egy pohár vizé"-ben Marlborough hercegnőt, „III. Richárd"-ban Anna királynét feledhetetlenül játszotta. Hogy mily kritikai erő lakozott Jókainéban, az kiderült, mikor — a mi különben ritkán történt — mások játékára kellett észrevételt tennie.

Jókainé az életben is az volt, a ki a szinpa-

don. Csodálatosan egyezett Egressyvel, a ki az utcán is valóságos Coriolan vala, vagy az idősb Lendvayval, a ki a valóságban is oly előkelő,

Jókai 1896-ban.

elegáns alak volt, mint hős-szerelmes szerepeiben. A ki Jókainét ismerte, Coriolan anyját látta benne, akarattal, mint kevés férfié, szeretettel,

mint kevés nőé, gyöngédséggel, minővel csak gyermek-kedély birhat. Lábaihoz hordá hódolatát az egész haza, s ő aratott koszorui között örülni tudott aprólékos házi gondjainak. Jósággal és méltósággal tele, ama fajtájából volt az asszonyi nemnek, melynek egyes alakjait a férfiasan erős lelkü és a nőiesen gyöngéd szivü magyar matrónákban őrzi az emlékezet.

Maga Jókai igy irt felesége művészetéről:

Nőm elsőrendü művésznő volt a Nemzeti Szinháznál: a magasabb dráma személyesitője, ki a shakespearei darabokban Lady Macbethet, Cleopátrát, Volumniát játszta. Szobortermet, klasszikus szépségü arc, csodálatos beszélő nagy szemekkel; hangja mély, lágy és erőteljes, minden indulatkifejezésre képes; szavalása tiszta és érzésteli. Az angol-amerikai Rosciussal, Ira Aldridgesel együtt játszott a pesti szinpadon, az Macbethet, ő a Ladyt, és játszta Rachel jelenlétében Lecouvreur Adriennet, egyik estén a nagy francia művésznő, másik estén ő.

Az egész nemzet részvéte Jókai felé fordult gyászának napjaiban; a királytól és a királynétól kapta a legelső részvét-táviratot. „A királyi szó malasztjától kezdve a szegény koldus-asszony jajszaváig minden részvétnyilatkozat azt tudatá velem, hogy a kit én szerettem, azt mindenki siratja, s ez megvigasztalt,“ irja Jókai.

A temetés után fogadott-leányával, Jókai Rózával, ki akkor festészeti tanulmányokat folytatott, Münkhenbe, majd Olaszországba utazott.

A következő évek csendes irodalmi munkálkodással teltek el. Egymásután jelentek meg a lapokban „Utazás egy sirdomb körül“, „A lélekidomár“, „A tengerszemü hölgy“, Gazdag szegények“ s „A ki a szivét a homlokán hordja“ cimü regényei.

XVI.

A Jókai-jubileum. — Az 1896-iki választás. — Jókai bucsuja a politikai élettől. — Kineveztetése a főrendiház tagjává.

1894-ben ünnepelte meg a magyar nemzet Jókai irói működésének ötvenéves jubileumát. Hogy az ünnepet emlékezetessé tegyék, s hogy a nagy költőt, ki akkor nem a legfényesebb viszonyok között volt, nemzeti adományban részesithessék: a jubileum rendező-bizottsága száz kötetben kiadta Jókai öszes műveit. A kibocsájtott előfizetési fölhivásnak nem remélt sikere volt.

A rendező-bizottság az országos Jókai-ünnepet 1894. január 6-ára tüzte ki. De az ünnepségek ugy a fővárosban, mint a vidéken már jóval a hivatalos ünnepnap előtt megkezdődtek. Küldöttségek tisztelegtek a jubilánsnál, testületek pompás emléktárgyakkal és diszoklevelekkel vonultak a költő elé, a ki szerető szavakkal köszönte meg a fényes ovációkat.

Január ötödikén, az országos ünnep előtt való napon Wohl Janka vezetése alatt a magyar hölgyek tisztelegtek Jókainál és átnyujtották neki a magyar nők ajándékát: egy hatalmas sző-

nyeget, melynek mindegyik kockáját más-más női kéz szőtte vagy himezte.

Az ünnep előestéjén a főváros szinházaiban diszelőadás volt. Jókai előbb a Nemzeti Szinház, utóbb a Népszinház ünnepén jelent meg; mindenütt meleg és zajos ovációval fogadták. A Nemzeti Szinházban Erkel Ferenc ünnepi nyitánya után a „Szigetvári vértanuk“ első és negyedik fölvonása került szinre. Az ünnepi est Jókai apoteozisával végződött. A Népszinházban a „Cigánybáró“-t játszották. A főváros összes iskoláiban szintén január ötödikén rendeztek Jókai-ünnepet.

A január hatodiki diszülésen, a Vigadóban egy nemzet mutatta be hódolatát Jókainak. A nagybizottság elnöke Eötvös Loránd volt, mellette megjelentek a kormány, *Wekerle* miniszterelnök vezetése alatt, a főrendiház, a képviselőház, a főváros, a megyék és a városok, az összes irodalmi, művészeti és tudományos testületek küldöttei.

Eötvös Loránd báró nyitotta meg a diszülést, azután nagy hatással Komócsy József szavalta el alkalmi ódáját. Ezután vonult be az iró-fejedelem: Jókai Mór és a hatalmas ovációk immár neki szóltak. Az egész közönség fölállva, percekig ünnepelte Jókait. Eötvös Loránd báró intézett Jókaihoz üdvözlő beszédet, melynek során fölolvasta Tisza Lajos grófnak, a király személye körüli miniszternek a levelét, a mely a király üdvözletét tolmácsolta. Jókai köszönete után állva fogadta az egymásután elébe lépő küldöttségek szónokait. A kormány nevében Csáky Al-

bin gróf kultuszminiszter, az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság nevében Szász Károly, Budapest székesfőváros nevében pedig Ráth Károly főpolgármester szólottak. A főpolgármester átnyujtotta Jókainak a remekmivü diszpolgári oklevelet is. Majd a megyék és városok, a magyar hölgyek, a Petőfi-Társaság, az ujságiró-egyesületek, a magyar művészek és a magyar ifjuság küldöttei hódoltak a költő előtt, a ki minden egyes üdvözlésre külön beszéddel válaszolt.

Végül, a mikor a tisztelgések véget értek, Jókai egy hatalmas, fenségesen szárnyaló beszédben köszönte meg az egész magyar közönségnek a páratlan ünneplést és a nemzeti diszkiadás megvalósitásához szükséges százezreket.

Ez a mai nemzeti ünnepség, ugymond, nem egy megőszült irónak, nem a nemzet kiszolgált harcosának jubileuma, de örömünnepe annak az ideálnak, a melyet műveimben fentartani mindenkor törekedtem.

Hiszen Magyarország ezredéves fennállása is egy ideál.

Ideál a haza, ideál a vallás, ideál a szabadság: ez ideálokért áldozott vért és veritéket őseink tábora, áldozunk mi kortársainkkal és áldozni fog a jövő nemzedék időtlen-időkig.

Ideál a koronás király és a nemzet között való szövetség: az alkotmány, a hűség.

Ideál minálunk a nő: s vele együtt a családi élet.

Ideál a becsület: a min a társadalom s a hitel alapszik.

Ideál a humanizmus: ez az uj korszak nemtője.

De ideál maga a magyar nép, annak egész élete, lelkülete, eszmejárása.

Tehettem-e én egyebet, mint hogy ennek az

ideálnak adtam kifejezést, melyet mindenütt magam előtt láttam, elevenen, igazán, alakokban és tettekben megvalósitva.

A költő tartozik nemzete lelkének kifejezése lenni.

És ha nem találná az életben az ideált: a költő missziója az, hogy azt keresse, megalkossa, nemzetével megismertesse.

A költő hivatása meglátni az égő csipkebokorban az Istent és tolmácsolni az égi szót a ráfigyelő nemzet előtt.

A költő megedzheti, a költő elpuhithatja a nemzetét.

A költő lehet őre a nemzeti és emberi erények frigyládájának, lehet bálvány-papja az érdekek aranyborjujának, a hiu gyönyörök rézkigyójának. Az isteni szikra minden oltárt meggyujtani jó.

Én választottam az oltárok között.

S éltemnek alkonyán megvan az a lelki megnyugvásom, hogy a miért ifju koromban lelkesültem, azt vénségemben megvalósulva látom; hogy nem hiában hirdettem a föltámadást.

S nekem Isten különös kegyelméből megadatott, hogy föltámadott nemzetemmel tovább is együtt éljek.

S erre nemzetemnek nemcsak éljenkiáltása buzdit, de nagylelkü adományozása is biztat.

A fényes nemzeti jutalomnak nem az anyagi értéke az, a mi lelkemet megragadja. Én eddig is munka után éltem, ezután is munka után fogok élni. Nálam a munkakedv az életmérő. De fölmagasztal az a tünemény, hogy a midőn az én irói tollam által hirdetett ideál megörökitése volt a jelszó: ezrével támadt nemzetem soraiból, ki érte áldozni kész volt. Ezek a magyar szellem, a magyar szabadság, a magyar hazaszeretet halhatlan ezredei. Hódolattal hajlok meg a közönség előtt. Ötven évig azt hittem, hogy egy

kis nemzetnek az irója vagyok: ma megtudtam, hogy egy nagy nemzet szolgája voltam.

Jókai Mór és Nagy Bella.

Azt a nemzetet, mely nemcsak gyökereit verte a véráztatta földbe kitéphetetlenül, de su-

darával is felnőtt az örök égbe: azt nem söpri el a századok semmi özönvize többé.

Jókait, a kit sem a beszédek meghallgatása, sem a valamennyire mondott válasz ki nem fárasztott, utolsó beszéde után, a melyet fiatalos hévvel és egyre növekvő lelkesedéssel, az egész teremben érthető hangon mondott el, leült néhány percre és ugy hallgatta végig mindazoknak a törvényhatóságoknak, városoknak, testületeknek felolvasott névsorát, a melyek magukat az ünnepen képviseltették. Azután leszállt az emelvényről és sorba kezet fogott a kormány tagjaival, az irodalom képviselőivel és a politika kimagaslóbb alakjaival, a kik köréje gyültek.

E közben az emelvény asztalai megteltek albumokkal, emléktárgyakkal, képekkel, diszoklevelekkel, föliratokkal, a melyeket a küldöttségek egy-egy tagja adott át a költőnek. Selyemboritékban szerényen meghuzódott a többi között egy igénytelennek látszó ajándék: a Belvárosi Takarékpénztárnak az a százezer forintos folyószámla-kivonata, a melyet Eötvös Loránd báró a nemzettől eredő tiszteletdijként, később egy mellékteremben, az ünnepeltnek átnyujtott. A program szerint ugyan a nyilvánosság előtt akarták ünnepélyesen átadni Jókainak az irói honoráriumot, a költő azonban kijelentette, hogy az összeg átvétele a nagyközönség előtt zavarba hozná.

Január hatodikán este fogadó-est volt a Vigadóban, a hova csak ugy özönlött a közönség, hogy Jókai Mórral beszélhessen. Amig az ünnepelt költő meg nem érkezett, mindenki nagy

érdeklődéssel nézte a Vigadó termeiben kiállitott albumokat, okleveleket.

Kilenc órakor zajos éljenzés hirdette, hogy Jókai megjött. Mindenki a nagy ajtó felé tódult s e perctől kezdve a költő az emberek sürü tömegétől körülvéve járkált föl s alá a teremben. Mindenkivel kezet szoritott s mindenkihez volt egy nyájas szava. Közben megnézte a kiállitott emléktárgyakat s a halomszámra érkezett üdvözlő iratokat. Azután átvette virágait s azonnal rózsánként kiosztotta a körülötte csoportosult fiatal hölgyek között.

Onnan az Operaházba ment, a hol bál volt tiszteletére. A szinpad hátterében emelvényen, délszaki növények között volt fölállitva Jókai mellszobra, tőle balra a lady patronessek páholya, jobbra a zenekar. A páholyokban együtt volt az arisztokrácia, mig a nézőtéren és a vele egymagasságra emelt szinpadon a politika, az irodalom és a müvészet legelőkelőbb alakjai fogták körül a jubilánst.

Ezrekre megy a száma azoknak az üdvözlő leveleknek és táviratoknak, melyeket Jókai jubileuma alkalmával a világ minden részéből kapott. Üdvözölték többek között *Stefánia* özvegy trónörökösné és *Ferdinánd* bolgár fejedelem.

Bár egész Magyarország képviselve volt a január hatodiki ünnepen: előtte és utána majdnem minden magyar város szentelt egy napot Jókai dicsőitésére. Nemkülönben a külföldi magyar egyesületek és társaskörök, a melyek diszüléssel, vagy a Jókai arcképének leleplezésével ünnepeltek a hazával. Emlékezetes ünnep volt

Pápán, a hol a „Jókai-Kör“ rendezett fényes disz-ülést: Pozsonyban, a hol emléktáblát helyeztek el annak a háznak a falába, a hol Jókai 1835—1837-ig tanulóéveit töltötte: s Oravicán, Jókai választókerületében, a hol az uj szinházat avatták föl a jubiláns darabjaival.

Egész Jókai-irodalom keletkezett az ünneppel kapcsolatosan. A sajtó hónapokig foglalkozott Jókaival. A jubileum alkalmából a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Jókait tiszteletbeli doktorrá avatta. A diplomát róla az egyetemi tanács és az egyetemi ifjuság küldöttsége vitte el Jókainak, a lakására.

A jubileum után következő években jelent meg „De kár megvénülni“, „A barátfalvi levita“ és „Öreg ember nem vén ember“ cimü regénye a lapokban.

1896-ban ismét keserüség érte: kibuktatták a képviselőházból, a melynek 1861. óta folyton tagja volt. A hirhedt Bánffy-féle választások alkalmával a szabadelvüpárt a karcagi kerületet juttatta neki, a hol a függetlenségi párt oly erős volt, hogy szabadelvüpárti jelöltnek győzelemre még csak gondolni sem lehetett. Ám Jókai azért megvivta az alkotmányos harcot, s mikor megbukott, érezte, hogy politikai pályafutásának örökre vége szakadt.

A választás után a következő levelet irta a karcagi szabadelvüpárt elnökének:

Isten látja a szivemet, hogy a legteljesebb nyugalommal fogadtam az alkotmányos ténykedés végeredményét.

Én a karcagi képviselőválasztásban poli-

tikai pályafutásomnak legjobb befejezését találom.

Hogy ezt a pályafutást be kell fejeznem, annak a belátására régóta eljutottam önmagamtól.

Nemcsak előrehaladott korom, s az azzal együtt járó ingadozó testi-lelki állapotok miatt, melyek nagyon is intenek, hogy ép, erős férfit igénylő feladatokra nem kell már vállalkoznom;

Jókai irószobájában.

de leginkább a jövő föladatok különleges sajátságai miatt.

Amig ideálokért kellett küzdeni, addig az én tehetségem is számot vethetett. Azok már ki vannak víva: diadalra jutottak, életbe léptek. Vissza nem forditja már azokat többé semmi hatalom Magyarországon.

Most azonban a gyakorlati élet föladványai ütik föl csiráikat a földből, a miknek már a megitéléséhez is gyakorlott szemlélés szüksé-

ges, melyikből lesz magtermő kalász, melyikből dudva? fölnevelésükhöz pedig tapasztalás, széles ismeret, mélyreható tanulmány kivántatik: itt állnak előttünk higgadt, okos letárgyalást követelve a nemzetgazdászati feladványok az Ausztriával kötendő szerződésnél, a financiális bonyolult, de egymásba vágó nagy problemák, a vámügy, a kvóta, a közlekedésügy megoldásánál; itt nyomul a törvényhozók elé egész tömegével az agrár-kérdés; a mezei gazdászat bajainak helyes megorvoslása s ezzel lépést tartva a hazai ipar és kereskedelem fölvirágoztatása, mely két együttes föladat az egész szociálizmus elméletét vonja maga után.

S mindezeken kivül elodázhatatlan föladat a közigazgatás államositásának, vagy legalább állandósitásának, de mindenesetre megjavitásának törvénybetevése.

A ki ezeknek a föladatoknak a megoldásához a törvényhozás termében hozzá akar szólni, az vagy képzett szakértő, sokoldalu okos ember legyen, — vagy egészen tudatlan és bornirt.

Minthogy pedig nem merem föltenni azt a kérdést, hogy én magam e két kategória közül melyikhez tartozom, annál fogva bele kell nyugodnom abba az elkerülhetetlen fátumba, hogy politikai pályafutásom befejezendő.

Ha egy ember fölöslegessé válik, az még kicsiny baj.

De az már nagy baj, ha ezt maga nem veszi észre.

De igen nagy baj, ha még e fölött el is keseredik.

Én idején észrevettem a magam helyzetét s nem támadt miatta bennem keserüség.

Ellenkezőleg: — a lelkem emelkedik attól a tudattól, hogy ime az uj nemzedékből mily hatalmas pálmageszt emelkedett fölém, melynek árnyékában most már megnyughatom.

Eltünni, elmulni, elnyugodni: ez volt a vágyam.

A disztelenségnek is megvan a maga nimbusza.

Ekkor jöttetek ti hozzám, kedves barátaim, Karcag szabadelvü polgárai, fölhivni az agg harcost még egy utolsó csatára.

Csak nekem volt az utolsó, nem Ti Nektek.

Nem ámitottatok csalóka diadalreménynyel, megmondtátok őszintén: szükség van a nevemre, hogy a nagy-kunok törzsfészkében a szabadelvüség várának fundamentuma megvettessék.

Ez a cél el lett érve, a szabadelvüség vára fennáll a Nagy-Kunságban.

Én pedig nyertem politikai pályám lefutó csillaga számára egy fényes végfelrobbanást, a helyett, hogy az elfeketülve hullott volna a tengerbe.

Emlékezhettek rá, mikor a megérkezésemre általatok rendezett fölvonulás véget ért, igy szóltam hozzátok:

„Szép temetést rendezzetek a számomra!“

Nekem temetés volt az, de a szabadelvüpártnak föltámadás.

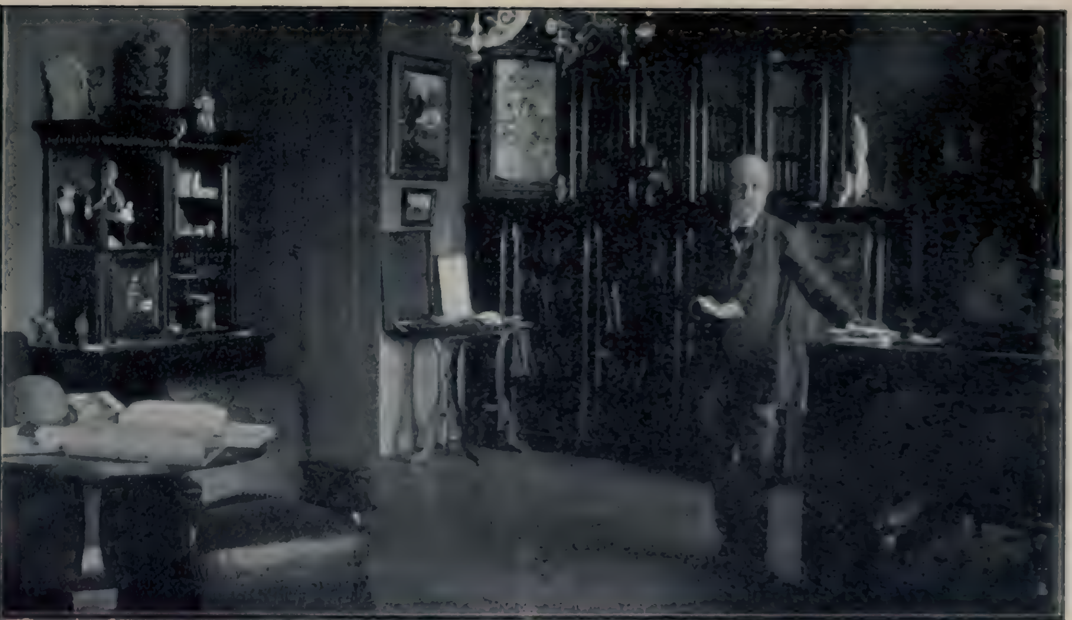
A bukásért kárpótolta őt a király, ki néhány hónap mulva kinevezte a főrendiház tagjává, és kitüntette őt a *Pro litteris et artibus* érdemjellel.

XVII.

Jókai második házassága. — Meghasonlása családjával. — Betegsége és halála.

1897-ben egy tavaszi napon bekopogtatott Jókai lakására egy fiatal, alig 18 éves leány, Grosz Bella, egy sok gyermekkel megáldott szegény zsidónak a leánya. Elmondta, hogy szinésznő szeretne lenni, de nagyon szegény, s e miatt nem járhat szini-iskolába. Hogy a tehetségét megmutassa, mindjárt el is szavalta a „Tetemre hivás“ cimü verset. Jókainak igen tetszett a leány, egy kis pénzbeli segitséget adott neki, s beiratta Rákosi Szidi asszonynak a sziniiskolájába. A fiatal leány, ki nevét csakhamar megmagyarositotta, Nagy Bella névvel néhányszor föl is lépett a budai szinkörben, rendesen Jókai darabjaiban, s az agg költő mindig jelen volt az előadáson és maga vitte haza kocsiján. Mindenki tudta, hogy mélységes vonzalom támadt Jókaiban a leány iránt, s a kik ismerték Jókainak az elveit, azok tudták, hogy bizonyára feleségül is akarja venni.

Két évi ismeretség után, 1899 szeptember 16-ikán ujból meg is nősült Jókai, — a Gyár-

Jókai Mór dolgozószobája.

utcai anyakönyvvezető előtt nőül vette Nagy Bellát, s vele még az nap Siciliába utazott.

Az agg költő örömébe azonban üröm is vegyült: meghasonlott a családjával, s barátaitól és közelebbi ismerőseitől sok keserüséget kellett tapasztalnia házassága miatt. Vonzalma fiatal neje iránt azonban oly erős volt, hogy semmi sem tántorithatta el tőle.

Nászutjáról visszatérve, az Erzsébet-körut 44. számu házába költözött, s ott is lakott halála napjáig nejével és annak családjával, melyhez igen ragaszkodott.

Az utolsó keserüség 1901-ben érte a nagy irót. Légrády Károly, a Pesti Hirlap tulajdonosa és főszerkesztője fölmondotta neki a Pesti Hirlapnál elfoglalt állását, mert sokalta a szerződésben megállapitott szerzői tiszteletdijat a Pesti Hirlapban megjelenő szépirodalmi művekért, melyeket most már sem a főszerkesztő, sem a közönség nem tartott eléggé vonzó olvasmánynak.

Ezután is irt ugyan még Jókai néhány regényt, de azokból már hiányzik nemcsak a Jókait késő aggkoráig jellemző ifjui tüz, hanem az önbizalom, az a tudat is, hogy a szerző kezében tartja a közönséget — a mit minden más korábbi művéből ki is lehetett érezni.

Ugyanebben az évben, sőt ezekben a napokban a képviselőházban is nagyon megbántották Jókait. Arról volt szó, hogy elkészülvén „Az osztrák-magyar monarkia irásban és képben“ cimü, államköltségen megjelent vállalat, Jókai továbbra is, a mű befejezte után is kapja az évi

8000 korona szerkesztői fizetést. Néhány obskurus képviselő ez ellen fölszólalt, s a vita hevében az öreg Madarász József, a ki nyilván nem feledhette el azt, hogy testvérére, Madarász László 1849-iki rendőrminiszterre éppen Jókai vádja és agitációja miatt sütötte rá a debreceni országgyülés bizottsága a Zichy-féle családi kincsek elsikkasztásának bélyegét, a szószékre lépve, ilyen beszédbe kezdett:

— Én a megnevezett Jókai Mórt házám ellen vétkes egyénnek ismerem . . .

Tovább azonban nem beszélhetett, mert elnémitotta az e szavakra kitört általános fölháborodás zaja.

Ettől az esettől kezdve már hirlapi cikkeket sem igen irt Jókai, hanem csakis a családjának élt.

1904 elején Nizzába ment nejével, anyósával, s a neje két hugával. Három hónapi üdülés után, április végén érkezett vissza Budapestre, s még az nap megbetegedett. Bár betegségére eleinte ügyet sem vetett, halálos baja csakhamar ágyba döntötte őt. Utolsó napjairól haziorvosa, Stricker Mór a következő adatokat jegyezte föl:

Jókai április 25-ikén ebéd után kikocsizott; haza térve, családjával jókedvüen beszélgetett, majd szobájába vonult. Rövid idő mulva kiáltozást hallottak a szobából; beszaladtak hozzá, s látták, hogy a földön ül; képtelenségeket beszélt, látták, hogy eszmélete meg van zavarva, s azonnal orvosért küldtek. Azt hitték, hogy megütötte a szél. Mikor Stricker doktor odaérkezett, Jókai arról panaszkodott, hogy a hasában heves fájdal-

mat érez. Ágyba fektették, s kininnel gyógyitották, hogy láza ne legyen.

Május másodikán reggel a betegen tüdőhurut mutatkozott, délután öt órakor pedig asphyxia lepte meg, s csak mesterséges lélegzéssel lehetett magához tériteni. Ettől kezdve az orvos állandóan mellette volt. Mivel a beteg a hideg borogatást nem türte, borszeszes vizzel mosogatták a mellét.

Május ötödikén reggel Jókai jobban érezte magát; egyik regényét kérte, s olvasgatta, mert azt tervezte, hogy drámát ir belőle. Estefelé azonban ismét igen rosszul lett, s már csak mesterségesen, izgatószerekkel lehetett életben tartani. Este nyolc órától fogva rohamosan fejlődött a betegség, s Jókai este 9 óra 20 perckor, szivbénulás tünetei között, meghalt. Utolsó szavai, melyeket a fal felé befordulva mondott, ezek voltak:

— *És most aludni fogok!*

A boncolás alkalmával tüdő- és mellhártyagyulladást s szivtágulást állapitottak meg az orvosok. Jókai halálát az egész nemzet gyászolta. Kifejezte részvétét a király, a képviselőházban Perczel Dezső elnök, Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter és Thaly Kálmán, a főrendiházban pedig Csáky Albin gróf elnök mondott gyászbeszédet. Temetése május 9-ikén volt. Mikor este hat órakor a költő holttestét leeresztették a sirba, a szomszéd bokorban egy fülemile éppen akkor kezdte panaszos énekét.

Jókai sirja a kerepesi-temetőben

XVIII.

Jókai mint iró. — Tóth Lőrinc birálata a *Hétköznapok*-ról. — Gyulai Pál, Péterfy Jenő, az Akadémia, Alexander Bernát, Névy László, Négyessy László és Beőthy Zsolt kritikája Jókairól. — Alexander Bernát Jókai fejlődéséről. — Jókai a saját irói müködéséről. — Jókai mint nyelvmüvész.

Jókai életében szerencsétlen volt a kritikusaival: hibáit mindannyian, egyértelmüséggel fölismerték, de erényeit nem igen tudták meglátni. Ha végigtekint az ember a Jókairól irott komoly kritikákon, szinte megdöbbenve látja, hogy mily sok volt ellene a gáncs és mily kevés volt vele szemben az elismerés. És irtak róla kritikát olyan hangon, melylyel mindenki másnak kedvét szegték volna. Jókai azonban kibirta a kritikát s nem tartóztatta őt föl az utján a zseniális Péterfy Jenő, a ki Jókai regényalakjait „hülyéknek" nyilvánitotta, sem Gyulai Pál, a ki azzal vigasztalta a Budapesti Szemle olvasóit, hogy Jókai szükségképpen ir silány regényeket, mert hiszen a tollát haszonlesés vezérli.

Legnagyobb elismeréssel mégis Péterfy és Gyulai irt Jókairól; Péterfy egy odavetett mondatban megvallotta, hogy Jókai remekül rajzolja a magyar tipust, Gyulai pedig megtalálta Jókai szinte elérhetetlen sikereinek titkát: fölismerte, hogy Jókai kitünő elbeszélő. Egy ki-

tünő elbeszélő, a ki remekül rajzolja a magyar tipust, egy pompás „fabulátor", — ennyi éppen elég nagyon sok kötetnyi lesujtó kritika ellensulyozására.

Maga Jókai általánosságban három korszakra osztja irói működését. Az első korszak 1843—60-ig tart, s ő szerinte Petőfi és a francia romantikusok befolyása jellemzi. A második korszak 1861-től az ujabb alkotmányos korszakig; ebbe a korszakba esnek többek közt költeményei is. A harmadik korszak 1880-tól haláláig tartott.

Jókai a maga irodalmi működésének kezdetét a „Zsidó fiutól" számitotta. 1843-ban indult meg irói pályáján egy drámával, mely drámának ugyan természetesen gyenge, de már kitünő irói kvalitásokat árul el. Jókai abban az időben nemcsak hogy a szinpadot nem ismerte, de dramaturgiai ismeretei is alig voltak; inkább sejtette, mint tudta, hogy mi a dráma, s a tizennyolc éves fiu mégis oly művet alkotott, a melynek kora két legkiválóbb kritikusa, Vörösmarty és Bajza, ki akarta adni az akadémiai jutalmat. A „Zsidó fiu" csupa regényesség, de hiszen szerzője tizennyolc éves volt; ez megmagyarázna mindent, ha nem tudnók is, hogy éppen az időtájt a romanticizmus virágjában volt.

Mint elbeszélő szintén a romantikus irány hive volt; nem is lehetett ez másként, mert hiszen csakis francia műveket olvasott s Hugo Viktor és Sue volt az ideálja. Első elbeszélései fantasztikus, regényes dolgok. (Marcze Záre, Nepean sziget.)

Első regénye, a „Hétköznapok“, első művének igen figyelemreméltó alkotás. Szerzője egyszerre föltünt vele, a miben nagy része volt atyai barátjának, Tóth Lőrincnek, a ki az Életképek kritikai mellékletén, az *Irodalmi Őr* hasábjain szeretettel teljes, igen alapos birálatot irt róla, olyan birálatot, melynek fő vonásai Jókainak összes későbbi műveire ráillenek. Jókai hatvan éves irói pályáján nagyon sokat tanult, de abban az irányban, a melyben kritikusai óhajtották, sohasem javult. Tóth Lőrincnek Jókai első regényével „meglepetést, mondhatni megdöbbenést okozott, s örvendetes sejtelmeket, hogy benne regényirodalmunk kitünő bajnoka rejlik“. Tóth Lőrinc fölismerte, hogy az alig husz éves iróban van erő, eredetiség és dús fantázia, fölismerte ritka leiró és elbeszélő talentumát, de látta a regény szerkezetének gyarlóságát, Jókainak a tulzásra és torzitásra való nagy hajlandóságát s pszihológiai ismereteinek fogyatékosságát.

Valóban, Jókai fantáziájának teremtő ereje már első regényében megnyilatkozik s már a „Hétköznapokban“ látjuk irói egyéniségének legnevezetesebb sajátosságát: azt, hogy az eseményt tartja fődolognak, nem az alakok rajzát, azt akarja, hogy cselekedeteikből ismerjük meg a hőseit, és ne abból, a mit a szerző jeles vagy gonosz tulajdonságaikról elmond.

A forradalom után megváltozott Jókai irói egyénisége. „Elhagytam a beteges fantázia agyrémeit, — irja, — s a hozzájuk illő bombasztos irályt: törekedtem az élet igaz alakjait megta-

lálni s olyan nyelven irni, a minőn a nép beszél.“ Egyik művének utószavában ki is jelentette, hogy azontul a realizmus hive lesz. Később egyik kritikusa, Péterfy, kegyetlenül megtámadta Jókainak ezt az állitását, pedig Jókainak is igaza volt: ő 1850-ben természetesen nem azt értette realizmus alatt, a mit Péterfy 1880-ban. Jókai csak azt akarta mondani a realizmusról, a mit az imént idézett mondatában megmagyarázott: hogy törekedett az élet igaz alakjait megtalálni s természetes, közönséges nyelven irni. Jókainak bizonyára eszébe se jutott, hogy a francia Flaubert és későbbi követőinek realizmusára gondoljon.

A forradalom után két történeti regényt irt; az egyik: „Erdély aranykora“, a másik „Török világ Magyarországon“. Romantikus regény mind a kettő; a történelem igen kevés bennök, de a politikai viszonyok akkoriban olyanok voltak, hogy a költő, ha magyar viszonyokról akart irni, kénytelen volt a multba elkalandozni. Ekkoriban irta a „Janicsárok végnapjait“ is, alkalmasint ifjukori reminiszcenciák alapján, mert gyermekkorában olvasta egy hasonló cimü, sok tekintetben hasonló tárgyu rossz német novella magyar forditását a Társalkodóban. (1834.)

1853-ban és 1854-ben már társadalmi, tendenciózus regényeket is irt; „A magyar nábob“-ot s a „Kárpáthy Zoltán“-t; az elsőben a magyar arisztokráciának a XIX. század elején való szánalmas kulturális állapotát, a másodikban pedig a szebb jövővel biztató uj nemzedék küz-

delmeit irja le. Mindkét regényének óriási hatása volt, mert Jókai minél többet irt, annál ügyesebb volt a meseszövésben s annál könnyebb volt a stilusa. Hasonlóképpen tendenciózus regény a „Régi jó táblabirák“, védőirat a régi megyei rendszer helyreállitása érdekében. „Az uj földesur“ (1863) a magyar föld, a magyar nép csodás asszimiláló erejét rajzolja. A „Politikai divatok“, s a „Kőszivü ember fiai“ szabadságharci történetek. Tendencia nélkül való, kiválóbb művei: a „Szegény gazdagok“, „Fekete gyémántok“, „Az arany ember“, „Egy az Isten“.

Már emlitettük, hogy Jókait a kritika nem kegyelte; legelső kritikusa, Tóth Lőrinc szólott róla legtöbb elismeréssel, s késő aggkorában, (mikor alkalma nyilt róla irni), Alexander Bernát; s a holta után Beőthy Zsolt. A mi e közé esik, abban sokkal több a gáncs, mint az elismerés, bár Erdélyi János már 1855-ben megirta, hogy „Jókai Mór inkább élvezendő, mint itélendő“. De hogyan is lehetne elitélni, lesujtani egy művet, ha azt olvasni élvezet? Ezért nem volt a legkevesebb befolyással sem a közönségre az a sok kritika, melyet Jókairól összeirtak.

Az ötvenes évek végén, Salamon Ferenc, Gyulay Pál és Csengery Antal nagyon hevesen támadta Jókait, a ki eleinte polemizált velük, de pár év alatt megunta a teljesen meddő vitatkozást, s nem reagált rá, bármit is irtak róla. De azért tisztelettel nyilatkozott a kritikusairól: „Én egyátaljában nagyon tisztelem a birálókat, — irja egyik önéletrajzában. — Köszönöm, ha

velem foglalkoznak, s tanulok tőlük. Petőfi mindig becézett, annak minden jó volt, a mit irok. Ez elrontja a fogat. A kritika keserü, de gyógyit. Sokat köszönök Gyulainak, még többet Aranynak és Keménynek, a kik, ha nem nyilvánosan is, de magánhasználatra szánt birálataikban olykor kegyetlenül bántak velem, s nagyon jót tettek vele."

A Jókairól irott kritikákból különben érdekesen meg lehet alkotni Jókai irói egyéniségének tipusát. Ez végre is játék, de érdekes; amerikai divat. Amerikában egymás tetejébe rajzolják tiz kitünő politikus arcképét, s az egyező vonásokból alkotnak egy uj, tizenegyedik arcképet: ez az amerikai politikus tipusa. Ime, itt következik egy sereg kritika Jókairól: tegye őket az olvasó egymás fölé, s az egyező vonásokból uj, talán nem igazi, de mindenesetre érdekes képet fog alkotni Jókai irói egyéniségéről.

Kezdjük a legelsőn, *Tóth* Lőrincen, ki az *Irodalmi Or* 1846 dec. 19-iki számában a következő kritikát irta Jókai első regényéről, a „Hétköznapok"-ról:

A fiatal szerzőt (ki Rév-Komáromban, ezen városnak valódi diszére, született, 's csak alig végezte iskoláit Kecskeméten) irodalmunk minden figyelmes barátja kétségkivül ismerni fogja divatlapjaink, az Életképek 's Pesti Divatlap hasábjairól, hol első hatalmas és erőteljes föllépésével meglepetést, mondhatni, megdöbbenést okozott, 's örvendetes sejtelmeket, hogy benne regény-irodalmunknak kitünő bajnoka rejlik. E meglepés, melyet a jelen regényből adott mutatványai egyikével (a „Mocsár") 's „Nepean szigetével" hozott elő, birálóra nézve,

ki a regényirodalom fontosságát a nyelv és izlés terjesztésére, az irodalom megkedveltetésére, s az erkölcsök nemesitésére teljesen tudta méltánylani, egy volt a legkellemesebbek közül, melyeket évek óta a magyar irodalmat figyelemmel kisérése közben tapasztalt, látta a fiatal szerzőben, az akkorig egészen ismeretlenben, az egyszerre olly magasan felmerülőben, az erőnek, eredetiségnek, képzelődésnek olly dús kincseivel biróban, ha lélektani 's emberismereti tanulmányait szorgalommal folytatja, nyelvét egészen correctté simitja 's némely tulságait mérsékli, irodalmunk egyik elsőrendü novella- és regényköltőjét, diszét 's kedvencét azon gyér sornak, mely ekkorig a' regényirodalom parlagát sikerrel műveli.

Nem sok idő mult 's Jókai Mór, az emlitett mutatványok által nagy figyelemre 's részvétre csigázott olvasóközönségnek bemutatá az első egészet, mellyet szilaj, erődús muzsája teremtett, *Hétköznapok* cimü kétkötetes regényét, Petőfiből vett jeligével: „Szép nagy alföld, legalább nekem szép", sejtetvén, hogy a' regény szinpada a sajátságos, eredeti jellemekkel dús, homokos, mocsáros, délibábos magyar alföldi sik, nagy szélvészek 's nagy hőség, nagy erények 's nagy bünök, városi álmüveltség által nem fedett természetes élet 's szenvedélyek hazája.

És a' regény nagy részében igazolta magas várakozásunkat. Megvannak ifju hibái 's öreg érdemei. Hatalmas elemek, megrázó képek, képzetdús, ragyogó előadás, erőteljes eredetiség, olykor valódi nagyszerüség, vegyitve ép, egészséges humorral; de gyarlóbb psychologia, kevesebb műgond az összeállitásban, hajlam a' tulzásra 's torzitásra; itt-ott nyerseség a' humorban 's nyelvben. Ha a' gazdagerü szerző a' különszerü elemeket művészibb gonddal rendezi 's teljes harmóniába olvasztja, ha nagy gondolatai 's képei gazdagságát célszerübb gazdál-

kodással 's helyzetekre és a mű alkatrészeire több tekintettel használja föl, — nem fog ugyan még ezuttal olly magasb nemü regényt adni, melly psychologiai világot vetvén az emberi cselekedetek legtitkosb rugóira, az életmozgalom legelrejtettebb indokaira, 's mind Fieldingről mondatott, ugy tüntetvén elő az emberi kebel belsejét, mint méhek munkálkodását látni üvegkas alatt, — nem csupán mulattat, kellemesen izgat, 's képzelődésünket és érzelmeinket érdekes és meglepő eseményekkel 's helyzetekkel, ragyogó leirásokkal foglalatoskodtatja, hanem izlést 's erkölcsöt is nemesit, 's valódi ember- és világismeretet terjeszt; de fog adhatni olly nemü jó 's kerek regényt, melly valódi ember- 's világismertetéssel, mihez sok emberismeret, hosszas lélektani tanulmány 's tapasztalás és többnyire érettebb kor kivántatik, nem sokat vesződik, hanem mindazon élvezetet nyujtja, mellyet élénk képzelődés 's érzelem és ragyogó esze adni képes, 's magasb becs nélkül van ugyan, de mulattat, megragad, érdekel. — Szerző a dús elemü regény személyeit 's eseményeit nem annyira a' tapasztalás és valódi emberismeret józan 's tanuságos világában, mint a' képzelődés 's meglepő túlságok idealizált részint hold-, részint sirlámpa fényében tünteti elő; meglep, megragad, tapsokra 's fölkiáltásokra késztet, borzadással, utálattal, gyülölettel, rémes bosszu vad örömével tölt; de nem oktat, nem nyugtat, nem békit ki sorssal, Istennel 's emberekkel.

(Itt következik a regény ismertetése, a melynek során a biráló több alkalommal szemére veti az irónak a cselekmény valószinütlenségét. Majd igy folytatja:)

Vannak szerzőnek események 's szenvedélyek festésében tagadhatatlan túlságai, 's ezen a' hihetetlenségig menő túlságok igen ártanak a' valódi nagyszerüségnek. Ha valaki képes, szerző bizonyosan képes nagyszerü alakokat,

szenvedélyeket 's eszményeket úgy föllelni, mint lerajzolni is, — és nincs szüksége, hogy erőltetett tulzásokhoz folyamodjék, mik minden valószinüséget túlhaladó nagyitottság által az olvasót csalódásából fölrázzák, 's a hatást, mit kissé mérsékeltebb uton biztosan elérhetett volna, a' „nimis" által ölik meg. A' szük hely nem engedi e' tulzásokat részletesen kimutatnom, szerző önmaga könnyen felfogja azokat fedezni.

Bár milly gyönyörüek azonban nemcsak egyes képek' hanem egész egyes fejezetek is, 's bármi fényesen van tanusitva e' regényben szerzőnek mind feltaláló, mind leiró tehetsége: azt meg kell vallani, hogy az egészre valódi műgond nincs forditva. Mintha egyes részeket sok szeretettel 's kedvvel dolgozott, de ezeket azután kedvetlenül 's hirtelenkedve fércelte volna össze egy egészszé. — 'S igy a' részek közt nincs harmonicus arány; egyes fénypontok ki vannak emelve, más nem kevésbé érdekes részek elhanyagolva.

Főhiba azonban: kevés gond a' psychologiára, 's némelly jellemek következetességére. Valamint egyes életképek, alakok 's jellemvonások igen helyesen 's hatásosan rajzolvák: ugy épen a' főszemélyek jelleme 's psychologiája — melly cselekvények 's események hosszabb sorozatán vitetik keresztül — nincs annyi gonddal 's következetességgel dolgozva, mennyit a' regények jobb és nemesb fajában, melly nem csupán érzék-izgatásra van számitva, fő lényegül tekintünk. Hogy hosszasak ne legyünk, figyelmeztetjük szerzőt csak a' fenebb emlitettekre, melylyek valódi erkölcsi lehetetlenségek 's egyszersmind társaséleti képtelenségek. Nem akarok hosszasb lenni a' mű jelességének s hiányainak mutogatásában, csak azt akarom még megemlitni, hogy a' borzasztó nagyon is halmozva van a' regényében 's e' miatt a' hatás, az érdek nagymértékü ugyan, de lázas, és csaknem ideg-

rángató; eped az olvasó kinyugvás után, mert a' nagy sötétben 's viharban alig-alig lel egy vigasztaló sugárt. A közbeszött humor is többnyire olly keserü, hogy enyhitő szerül alig tekinthető.

Ennyi jelensége közt egy fényes tehetségnek 's hatalmas erőnek, méltán megvárja a' közönség a' Hétköznapok irójától, hogy ezentul minél mélyebb 's valóbb lélektani tanulmányokat igyekezzék elsajátitani; tulságoktól festéseiben, durvaságtól humorában, 's helytelenségtől annak alkalmazásában, végre túlhalmozásától a' borzasztónak 's keserünek gondosan őrizkedjék, — és szétszaggatott szépségeit rendezőbb műgonddal ne sajnálja egy művészi egészbe fűzni. Illy feltételek alatt től e nagyot várunk, — mit egyszersmind a' hazai irodalom 's honszeretet nevében követelünk is.

Jókainak a köztudomás szerint *Gyulai* Pál volt a legszigorubb kritikusa, a mi azonban tévedés, mert Péterfy Jenő még szigorubb volt Jókaival szemben, mint Gyulai. 1857-ben jelent meg a Budapesti Szemlében Gyulai első kritikája Jókai *Dózsa György* történeti szinművéről. A kemény kritika nagy polémiát keltett, a melyben Arany János és Szász Károly is részt vett. 1869-ben a Budapesti Szemlében a Szerelem bolondjai s a *Virradóra* cmü novellakötet birálatában Jókairól igy nyilatkozott Gyulai:

Jókainak kitünő elbeszélő tehetsége van s e tekintetben egyetlen regényirónk sem versenyezhet vele. Egyszerü, folyamatos s egy pár vonással hol plasztikailag, hol festőileg emeli ki tárgyait. Valami kedves elevenséggel, lankadni nem tudó mozgékonysággal ragadja magával olvasóit, a nélkül, hogy fárasztaná. Átmeneti

fordulatai minden erőltetés nélküliek, mintegy ösztönszerüek. Könnyedén lebeg az elbeszélés folyamának kanyarulatain, a melyeket nem tartóztat föl a reflexiók tömege s hol rohamosan, hol csöndesen hömpölyögve halad tovább, megnyit egy-egy ujabb völgyet, de ritkán árad ki, vagy sülyed posványba. És e ritka adományhoz járul stiljének ereje, hangzatossága, jellemzetessége és magyarossága. E tekintetben is fölülmulja regényiró társait. Ment Jósika idegenszerüségétől vagy affektált magyarságától, nem találhatni benne Eötvös áradozó nehézkességét, sem Kemény szófüzési gondatlanságát s egyenetlenségeit. Egyetlen elbeszélő irónk sem olvasztja össze oly szerencsésen a népies és művelt magyar nyelv bájait, mint Jókai. Valódi magyar hangsuly vezérli szófüzéseit s a kifejezések árnyalatainak egész kincstára áll rendelkezésére.

Személyei azonban nem annyira jellemrajzok, mint inkább középszerü szinészek szereplései. Sajátságos, bizarr jelmezekbe öltözteti őket, erősen kitömve, vastagon kifestve. A melyik szép, az szebbnél szebb akar lenni; a rut, rutnál rutabb; a béna, bénánál bénább; a vitéz, vitéznél vitézebb; a bohó, bohónál bohóbb. Fantasztikus diszlet veszi őket körül, sokszinü tüz fényétől megvilágitva. Tetszetős csoportozatokat látunk, zajos jeleneteknek vagyunk tanui s meglepő látványok terülnek el előttünk. A költő oly ügyes, annyira ismeri közönsége gyöngéit, oly lelményes rendező, oly szemkápráztató diszmester, hogy majd mindig tud valami hatást előidézni s a nagy tömeg obligát tapsai soha sem maradnak el. Azonban néha kifárasztják a látványok, megunja a komédiázást, elejti a költői képmutatás álarcát, meghatja egy-egy igaz érzés, egy-egy gyermek- vagy ifjukori emlék, egy-egy ember, kit ismert, egy-egy esemény, melyet tapasztalt, egy-egy eszme, mely valóban szivén fekszik. Eltünik a szinpad festett világa

s a valódi élet képe ringatódzik a költészet félhomályán.

1873-ban ugyancsak a Budapesti Szemlében Gyulai igy vélekedett Jókai regényeiről:

Eötvös meghalt, Kemény ugylátszik örökre elhallgatott, csak Jókai él és uralkodik a magyar regényirodalomban versenytárs és korlát nélkül. A közönség ragaszkodik régi kedvencéhez s oly elnéző irányában, hogy az, mint elkényeztetett gyermek, már-már azt hiszi, neki minden szabad. A hirlapok jó visszhangjai a közönség e hangulatának s azért Jókait valóban birálni majdnem annyi, mint a politikai pártszenvedély vagy irodalmi cselszövény gyanujába keveredni. Mindez elősegiti Jókai népszerüségét, de inkább következménye, mint oka. A főok rendkivüli elbeszélő tehetségében rejlik. Elevenebb és magyarosabb elbeszélő minden eddigi regényirónknál. Ez oly tulajdonság, mely esztétikai szempontból valódi érdem, s melylyel éppen azért sok más hiányt is eltakarhatni. Innen Jókai ritkán unalmas s a ki csak unalomból olvas regényt, jó mulattatót talál benne. A mit elbeszél, a legtöbbször sokkal kevesebbet ér, mit a hogy elbeszéli. Nem hisszük el nagyrészt hihetetlen történeteit, szertelen tulzásait, bizarr leleményeit, de az az elevenség, természetesség, egyszerüség, melylyel e nem természetes dolgokat elbeszéli, többé-kevésbbé gyönyörködtet. Igaz, elbeszélő módjának is megvannak hiányai és hibái, de egészben véve mégis elbeszélő tehetsége az, a mit benne leginkább méltányolhatni s e tekintetben igen jótékony hatással volt egész beszély- és regényirodalmunkra. Divatba hozta az elbeszélés könnyed és egyszerü folyamatosságát, szemben azzal a hol szónokias, hol nehézkes értekező modorral, mely régebbi beszély- s regényirodalmunkat kisebb-nagyobb mértékben jellemezte.

Egy szóval: Jókai kitünő elbeszélő és stilista, csak kár, hogy aránylag kevés az elbeszélni valója. Azonban tárgyait rendesen jól választja meg, majd mindig olyanba fog, a mi leginkább érdekli a magyar közönséget s ez népszerüségének másik fő titka. Legnépszerübb regényei részben ennek köszönik hatásukat. Tudja, vagy ösztönszerüleg érzi, hogy mily korszakok, a multnak, a jelennek mily kapcsolata, mily egyének és viszonyok rajzával férkőzhetni leginkább a magyar közönség szivéhez. A *Magyar nábob* az 1848 előtti magyar társadalom rajza akar lenni, kivált a főnemességé, melynek egy része hazafiatlan, blazirt, külföldieskedő, a másik hazafias, de parlagias és betyáros, s köztük egy harmadik kezd képződni, mely uj fejlődést indit meg állam- és társadalomban egyaránt. *A régi jó táblabirák* a Bach-korszak szomoru idejében a régi pezsgő életü megyék és hazafias tisztviselők emlékét ujitja meg. *Az uj földesur* hőse egy osztrák tábornok, ki tele magyar-gyülölettel, elvben a Bach-rendszer hive, de jószágot vásárolva Magyarországon s ide telepedve, a mint érzi a rendszer sulyát, lassankint ellenzéki magyar hazafivá változik át. *A szerelem bolondjaiban* az 1864—65-iki inséges évek és hivatalos visszaélések eseményeiből szövi meséjét és igy tovább.

Mind oly tárgyak, melyek magukban is érdeket keltenek. De vajjon képes-e a jól választott tárgyakat egyszersmind jól földolgozni s egészben véve valóban költői értékre emelni, akár cselekmény, akár kor- és jellemrajz tekintetében? Aligha. Jókai nem annyira eszményiti az életet, mint meghamisitja. Nem lényegükben fogja föl az embereket és viszonyokat, mint inkább külsőségekben. Képzelme, melyet se erős itélet, se erkölcsi mélyebb érzés nem fékez, kedveli a kivételest, esetlegest, szeszélyest, léhát, bizarrt, szertelent s a psziholóqiai és erkölcsi

lehetetlenségek rajzában leli gyönyörét. Mindig kész leleményei nem annyira egymásból fejlődnek, mint inkább egymáshoz tapadnak s ragadják őt, maga sem tudja merre. Innen cselekvényének ritkán van központja, erős belső kapcsolata s gyakran mást fejez ki, mint ahova céloz. Jellemrajza éles és élénken szinezett, de nagyobbára torz vagy tuleszményitett s tarkánál tarkább. Hősei kivül szemkápráztatók, de belül meglehetős üresek. Ritkán tudjuk, hányadán vagyunk velük s hogy mivé váljanak, nem anynyira szenvedélyük természetétől függ, mint a költő szeszélyétől. Korrajza igen hasonlit a népmesék világához, mely a mindennapit a csodálatossal szokta egyesiteni; nem sokat gondol a földirattal és történelmi adatokkal, s inkább képzeli a dolgokat, mint ismeri. Ki fog például az *Egy magyar nábob*-ban, egypár találó vonás mellett is, az 1848 előtti magyar társadalomra ismerni? S vajjon a kitünő expoziciónak megfelel-e a fejlődő bonyodalom, a megtérő Kárpáthy János nem veszti-e el minden költői érdekét s megoldása-e a csomónak, hogy Fanny gyerekágyban meghal? *A régi jó táblabirák*-ban a régi megyének csak külsőségeit látjuk. *Az uj földesur*-at, mely legjobban gondolt s legkerekebb szerkezetü regénye, megrontja a sok tulzás s kivált Ankerschmidt mesterkélt átalakulása, melyre ugyan elég ok van mind a viszonyban, mind magában a jellemben, de se ez, se az nincs jól és jellemzőn földolgozva, nem is emlitve, hogy elcsábitott leányának viszonya teljesen elhibázott. *A szerelem bolondjai*-ban a főszemélyek eltitkolva szenvedélyük mivoltát, minden lelki fejlemény nélkül hajtják végre a cselekvényt, s közülük egyik sem tud állandó érdeket gerjeszteni. Különben jól elbeszélt regények; a sikerült részletek sem hiányzanak bennük, kivált a mellékdolgokban. Jókainak a főcselekvény és személyek mindig kevésbbé sikerülnek, mint a

mellékesek. A melyik személye csak egyszer-kétszer jelen meg, mindig jobb annál, a kivel sokszor találkozunk. Amazokat nincs ideje és tere elrontani, emezeket annyira átalakitja, földisziti, hogy elvégre maguk is alig ismernek magukra. Jókai egészben véve nem irt sikerült regényt, de irt sikerült részleteket, s némely humoros genre-képei kiváló méltánylatot érdemelnek. Jobb beszély-, mint regényiró. A regény, melynek történelmi és társadalmi feladatokkal kell megküzdeni, megkedveli a viszonyok és szenvedélyek részletes rajzát, több ember- és világismeretet, behatóbb szellemet és alapjában több komolyságot kiván, mint a mennyi Jókaiban van, kinek csak elbeszélő tehetsége gazdag, s ki éppen azért mindig kész elbeszélő, még akkor is, midőn nem igen van elbeszélni valója.

Legujabb regénye, *Eppur si muove,* éppen nem cáfolja meg a fennebb mondottakat, sőt ugy látszik, hogy Jókain évről-évre mindinkább erőt vesznek könnyelmü hajlamai, bizarr szeszélyei. Már a regény cime sem helyes. Galilei hires mondása éppen oly kevéssé illik a regényre, mint Kárpáthy Jánosra a magyar nábob . . . (Itt következik a regény aprólékos kritikája, melyet Gyulai igy fejez be:) Ez méltó tárgy egy nemzeti költőhöz, de maga a mű nem méltó se a tárgyhoz, se a nemzethez. Jókai nem a multat varázsolja elő a képzelme tükrében, hanem képzelme lázbeteg álmait erőszakolja a multra, mennyre-földre esküvén, hogy mindaz igaz, s ha nem hiszszük el, nem benne van a hiba, hanem bennünk jámbor olvasókban, kik a nemzeti lét e jobb korában nem birjuk fölfogni a hazafi-martirok küzdelmeit.

. . . Az irók rendesen két fő betegségben szoktak szenvedni: vagy megbénitja munkásságukat a tulságos műgond, mikor a gondban elvész a gondolat, vagy könnyü és gyors dolgozásra sarkalja őket a könnyelmü elbizakodás,

mikor aztán a gondolatnak nincs ideje megérni. Jókai ez utóbbi betegségben szenved, s ugy látszik, nem is fog belőle kigyógyulni. Miért is? A közönség ugyis mohón kapkodja müveit, s pénzugyi tekintetben igy sokkal előnyösebb. Európai divat, hogy hirre kapott irók ritkán tudnak ellentállani az industriálizmus kisértésének. De az sem ment ki még szokásból, hogy ez ellen koronként fölszólaljon a kritika és sokkal élesebben, mint mi, a kiknek szintén hasonló kötelességet kell teljesitenünk.

Péterfy Jenő a Budapesti Szemle 1881 áprilisi számában közölt tanulmányt Jókairól. A tanulmány Gyulai Pál Budapesti Szemléjében jelent meg: konkluzióival tehát tisztában lehet az is, a ki egy sort sem olvasott belőle.

Péterfy szerint a regényiróra döntő körülmény, hogyan fogja föl az az embert. E szempontból legélesebben meghatározhatni az iró értékét, jellemét. Vizsgálja Jókai embereit s azt látja, hogy nem valóságos emberek; a regényhősök mindnyájan érdekesek, nagyobbára szépek, fiatalok és házasulók. Arcuk, hajzatuk, maguktartása közös eszményi tipusra vall; csak abban különböznek, hogy vagy szőkék, vagy barnák. Majdnem kivétel nélkül rendkivüli izmokkal és még hatalmasabb idegekkel birnak. Minduntalan bámulatba ejtik az embert velük született ügyességük által. „Jókai hőseiben van valami a garabonciás diákból. Csak egy lépést kellene még tennünk s eljutnánk a mesebeli hercegekhez, kik zárt ajtón lépnek a szobába, felhőn lovagolnak.“

A nők is valósággal csodái a természetnek: mind szépek, minden testi és lelki tökéletes-

ségekkel megáldva. „S az anyák, óh! azok hősök, mint a történet nagy hadvezérei." — „Tagadhatatlan, hogy ez az eszmény egy kissé naiv olvasók szája ize szerint, kissé diákosan van rajzolva." Természetes, hogy ha Jókai hősei oly eszményiek, akkor a megforditott eszmény: a rossz ember valóságos ördögnek van rajzolva Jókai műveiben. „A költő koromfeketének festi a rosszat egyszerüen azért, mert nem lát be a természetébe; az ördögöt rajzolja ember helyett, pedig a költőnek az ördögben is az emberi lélek törvényeit kellene keresnie. De hát Jókai költői képzelmében Faust és Mefisztó nem járnak karöltve, működésük *egy* pontban sem találkozik. A jó az ég felé lebeg, a rossz a föld alatt bujkál. Mefisztó nem eleme az emberi természetnek, hanem csakis ellensége. Igy aztán a jó csupa fény, az árnyék egészen kivüle esik. Mondhatnám azt is, hogy Jókai nagy gyermekek számára irta meséit: a jók számára piskóta hull az égből, a rossz pedig csak olyan szilva-mumus." Jókai az ötvenes években igen büszke volt müveinek a realizmusára. Péterffy nem hisz ebben a realizmusban sem, sőt azt, hogy Jókai realista, „mulatságos képzet"-nek tartja.

Jókai képzelme már eredetétől olyan, hogy káprázatos világot teremt a legegyszerübb tényekből; a tényekkel nem meggyőzni, hanem — meglepni akarja az olvasót. E meglepetést pedig Jókai az által éri el, hogy az oksági kapocs helyébe, mely az életben a tények egymásutánját, a jellemek cselekvését határozza meg — *saját képzelmének törvényeit bujtatja.* Jókai világát, „realizmusát" tehát legjobban akkor fogjuk megérteni, ha képzelme törvényei

után kutatunk. E törvények fogják azután eldönteni, hogy az a meglepetés, melyet olvasóinak szerez, mennyire csak az iró pusztán egyéni sajátságaiból fakad, mennyire a költői erő s mennyire csak az önkényesség kifolyása.

Maradjunk meg egyelőre Jókai regényhőseinél. Már láttuk, hogy bennök egy végtelenre törő eszmény él, valami szellemi multiplicator működik, mely tehetségeiket óriási arányokig hatványozza. Ez abstract eszmény azonban Jókai regényeiben — ha mondhatjuk — azonnal megsürüsödik; összefonódik bizonyos nemzeti vonásokkal és a „homo omnipotens és omnivolens" mögött egy csapásra föltünik a *typikus magyar ember.* Ezzel két dolgot ér el Jókai. Először a psychologiai lehetetlenségeket elfödi a magyar életből vett typikus vonások igazságával. S éppen ebből áll elő másodszor az, mit euphemistice alakja realizmusának lehetne nevezni. Csakugyan amennyiben nemzeti vágyakat, a magyar jellem bizonyos általánosabb sajátságait tükrözik, az alakok találóak s illuziót költenek; a magyar genius megannyi huszár tréfája, melyeken a magyar zamatot jobban megérezzük, mint a füllentést. A *Eppur si muove*-ban például csak azon lelkesedés festése igaz, mely a nemzeti ébredés, az irodalmi ujjászületés korában minden jobb hazafi szivét eltölté, mely Széchenyiből agitátort s a szegény költőkből a nemzetiség apostolait teremté. Hanem a hol a regényben ez általános páthosz az alakok jellemét alakitja, sorsukat intézi, ott már csak a „poëtis multa licent" jut eszünkbe. Jókai alakitó ereje a „magyar typus" feltüntetésében határát éri; a hol e mesgyén átlép s az egyén psychologiáját akarja megteremteni, ott mesterséges fogásokhoz kell nyulnia, melyek azonban jeles jellemrajzolók módszerét legfölebb — tréfából pótolhatják.

Innen magyarázható, hogy Jókai alakjai-

ban minduntalan ismétli magát; a typusok változatossága hamar véget ér s a mint már regényét egy s ugyanazon „eszmebeli" regény százféle fordulatának lehetne nevezni, ugy az ő millió alakja is csak néhány typus vissza-visszatérő többszörösitése. Jókai tiz művét még érdekkel lehet olvasni, a tizenegyediknél már unatkozunk, a huszadiknál bosszankodunk: mintha álarcosok között mozognánk, kiknek titkát régen ismerjük. Mosolyoghatnak már a szépek, büszkélkedhetnek a lovagok, ugrálhat a bohóc, mi vesszük kalapunkat s távozunk.

De hát miből áll titkuk; mily költői szerrel ad Jókai képzelme egyéni szint alakjainak; hogy bujtatja száz ruhába néhány maradó typusát? E ponton kezdődik Jókai költészetében Bosco művészete, melynek tréfája mulattat, ügyessége gyönyörködtet, míg csak a költői játéknak nyomára nem jutunk. De ha talányát megfejtjük is, észreveszszük, hogy ezt a Boscót utánozni nem könnyü, mert költő szemfényvesztése nem eltanulható dolog... Jókai realizmusa a meséig nagyitó hyperbola paripáján nyargal, s midőn jellemezni akar, ötleteket kerget. A hyperbola és az ötlet — ez ama titok nyitja, melylyel Jókai alakjai az olvasót megtréfálják... Jókai hősei mindenben alkalmazkodnak a költőhöz; engednek intéseinek, mint közlegény a káplárjának; az ő ötletei nekik — parancs. S most világossá válik előttünk azon néha csodálatos következetessége, éppen ugy, mint következetlensége is. Mindkettőnek egy a gyökere. Az alakok következetesek mindaddig, mig a költő azt az ötletet, melyet hozzájok köt, tovább birja fonni; ha pedig az ötlet nála elszakad, előáll hőseiben az a „saltus", a milyen „non datur in natura"...

... Jókai kevesebbet gondol alakjaival, mint meséi érdekfeszitő voltával. Keresi a kalandos helyzeteket... Mintha csupa abroncsot fa-

ragna, melyeken majd hőseinek cirkuszi ügyességgel keresztül kell ugraniok . . . Jókainál első sorban a roman des aventures áll, s nem a roman des caractéres. Ezért alakjainak tulajdonképpen alig van külön élete; mindig csak azon egyes helyzetek szerint élnek, mozognak, éreznek, gondolkoznak, melybe őket a kalandos mese önkényszerüleg tereli. Tiz közül kilencnél, psychologiai valóságuk áldozatul esik a helyzetek csillogó voltának. Csakugyan Jókainál nem a mese van a jellemek feltüntetésére, hanem a jellemek legfölebb azért valók, hogy érdekes, minél érdekesebb mesét lehessen hozzájok füzni. Jókaiban az adomázó, a humoros, a pathetikus fabulator hasonlithatatlanul nagyobb, mint a psycholog.

Természetes dolog, hogy különösen Jókai hősei érzik meg legjobban a fabulator önkényét, a ki magával ragadja őket a mese minden szövevényébe. Azért bizonyos szempontból sikerültebbek, különösen humorisztikus mellékalakjai, hol a kirivó vonások eleven kirajzolása, a hyperbola, a jóizü ötlet egészen helyén van. S ezek feltüntetésében Jókai igazán virtuóz. Hogy tud életből ellesett typikus vonásokat tréfás alakká tömöriteni, hogy tud néha puszta adomát dramatizálni! S a népies gondolkozásnak mily humoros értelmezője; a nép szokásának, a debreceni civisnek, deáknak, a magyar táblabirónak, kurtanemesnek, a nagy iróknak, egyszóval a magyar genrenak mily ötletes rajzolója; olyan izletes szüzdohányt nem szinak sehol, mint az ő vidéki fenegyerekeinél s ha mi ifjabbak az „extra Hungarian non est vita“ zamatos értelmét hamarjában elfelejtenők, ezek biz' arra is megtanitanának . . .

Jókai költészetét improvizált hatások költészetének lehetne neveznünk, s éppen nem csodálkozhatunk, ha néha valami kedvenc eszme, tetszetős ötlet, meglepő humoros vagy tragikai fordulat kedveért áldozatul esik a mese valószi-

nüsége, az alakok belső egysége. Mondanunk sem kell, hogy ily körülmények között maga az egész regény is csak *hevenyészett* dolog benyomását teszi, hol a részek aránya, egymástól függése egészen az iró kényén fordul meg. Pedig regény olvasásánál a legkiválóbb élvezetekhez tartozik, ha a véletlen játékában is ott látjuk a szükségszerüséget, a mint az esemény szálait fonja s végül csomóra köti. Ez élvezetről Jókainál le kell mondanunk; regénye fejlődését inkább kötetszám szerint mérhetjük... A mesés termékenység átka Jókain is beteljesül; regényein a gépszerüség bélyege mindinkább kinyomódik, s a költő ugy tünik elénk, mintha a muzsák fizetett hivatalnoka volna, kinek acták helyett évenkint bizonyos kötetszám regényt kell feldolgoznia. Mert végre a leggazdagabb erü rögtönző is kimerül; már ismételt dolgokat ujra ismétel, meséibe észrevétlenül régi alakjait csusztatja, sőt mesét is már csak előbbi meséi szálaiból sző. Ilyenkor aztán a költői intuitio helyébe a körmönfont számitás, a természetes könnyüség helyébe a virtuóz puszta ügyessége lép...

...Láttuk Jókaiban a psychologust. De hol marad, kérdezhetik, a kitünő elbeszélő, a népies nyelv mestere, a jeles festő, kinek néhány rajza a legkiválóbb irókéval versenyezhet? S nem érdemel-e külön fejezetet Jókai humora? Egész külön dolgozatot. Hanem most az egyszer ugy voltam Jókaival, mint botanikus valami növénynyel; megfosztja a szép virág-kelyhet minden ékességétől, hogy jobban megláthassa egy-egy rejtett szálát. Barbár munka, de nem érdektelen, legalább rám nézve nem. S épp azért bocsássa meg az olvasó, ha szinte feledők, hogy egyik élő költőnkkel van dolgunk; nehány pillanatra Jókai Mór nem volt előttem egyéb, mint az a hetven-nyolcvan kötet regény, melyet tőle olvastam.

Megemlékezett Jókai irói müködéséről a Magyar Tudományos Akadémia is, mely mikor 1890-ben először került kiosztársa a regények jutalmazására szánt ezer forintos Péczely-dij. *Vadnay* Károly, *Berczik* Árpád és *Beöthy* Zsolt jelentése alapján Jókainak itélte oda a dijat a *Tengerszemü hölgy* cimü regényeért.

Az Akadémia elé terjesztett bizottsági jelentés igy szól:

A döntésnél, a regény kiváló jelességei mellett, Jókai Mór egész fényes regényirói pályáját is tekintetbe kellett vennie a biráló bizottságnak akkor, midőn az Akadémia először jutott ama helyzetbe, hogy regényt és regényirót, mint ilyenet, tüntethet ki. Előttük kellett lebegnie ama kiapadhatatlan forrásu termékenységnek, mely már több mint négy évtizede olyan nagy és gazdag regény-könyvtárral gazdagitotta szépirodalmunkat, mely nem csupán a hazai olvasóközönségre hatott folyvást élénken, és az ifjabb elbeszélő irókra is termékenyitőleg; hanem számos kiváló munkának külföldi nyelvekre való leforditása utján, nagy kultur-nemzetek irodalmában is elismerést és diszt szerzett egy magyar iró költői képzelmének és ritka humorának, a mi végeredményében az egész nemzetnek is erkölcsi javára esik.

A döntésnél továbbá tényezőül szolgált az is, hogy „A tengerszemü hölgy“ ugy kerete, mint számos jelenete által a történelmi regény mesgyéit érinti, mert korrajzi vonásokkal járul a szabadságharc történetéhez és a fegyverlerakást követő bujdosás szomoru idejéhez; továbbá adatokat nyujt az 1848-at közvetlenül megelőző pesti irodalmi élethez, valamint magának az irónak első időbeli életrajzához, bár némely adata nélkülözi a pontosságot; az adathibák azonban egy tollvonással kijavithatók.

Nehezebb volna segiteni ama lényegbe vágó hibákon és hiányokon, melyek a szerkezetben, a jellemzésben, a lélektanban ejtettek csorbát. Mert ez a regény, a mely a Jókai Mór fényes képzelmének, szingazdag festéseinek, elbeszélői varázsának ugyszólván minden oldalát annyiféle élénk szinben ragyogtatja, hogy az opál nemes köve sem csillog többtől, nem kerülte ki a kompozició és emberfestés oly fogyatékait sem, melyek a műgond rovására esnek.

Nem *egy történet* van benne kikerekitve, hanem a hősnő egymást követő életszakait, quasi epizódjait kapcsolja össze. Tulajdonképp a regény szabad formájában ez még nem elitélendő hiba. Vannak minden idő bámulatára termett remekek, melyek egy-egy hős kalandjait, epizódjait festik, mint a Cervantes Don Quijote-ja is, de az ily művekben különösen szükség a hős jellemének teljes lélektani kidomboritása és a hang egyenletessége utján adni meg a művészi egységet. „A tengerszemü hölgy"-nek nagyobb hibája az, hogy a hős, — az elbeszélő maga, — nincs eléggé hőssé téve, a hősnő pedig, az asszony, a tengerszemü hölgy, csak hipothézisekkel, még pedig különfélékkel, érthető meg teljesen. De hozzá kell tennünk, hogy mind a két hiba a költő emberi és irói erényéből ered. Szerénysége akadályozta abban, hogy magát egész regényhőssé tegye; abból az eléggé nem dicsérhető tulajdonságából pedig, mely egész pályáján kerülteté vele az érzékinek, az állatinak minden erősbb szinezését, származik az a hiány, hogy „A tengerszemü hölgy"-ben inkább sejteti, mint festi a vérnek ama zabolázhatatlan hevét, mely a boldogtalan sorsu szép asszonyt annyiféle frigy labdájává teszi és végre szenvedélyességének áldozatává ejti. De ha értjük és érezzük a forradalomnak ama égető levegőjét, mely — mint irónk is emliti — a gyávából hamar csinált hőst, a gyengéből erőset, az

asszonyból férfit vagy ördögöt, melyben a gyors elszántság és békés időben érthetlen tulzottság exotikus példái termettek: akkor a regény lapjain is sok olyannal jövünk tisztába, a mit máskülönben valószinütlennek kellene tartanunk. Maga az akkori való is ugyszólván valószinütlennek, az égve folyó élet mintegy álomnak tünik föl e zivataros időből, mely annyi férfit és asszonyt forgatott ki sarkaiból . . . A hol a regényben hézag vagy érthetetlenség homálya marad, betölti és megvilágitja az elbeszélés varázsa. Ebben a tekintetben „A tengerszemü hölgy“ Jókai regényeinek első sorába tartozik. Irói erényei fényesen nyilatkoznak benne s olyan elbeszélőt mutatnak, ki korunk egész irodalmának legjelesb prózai epikusai közé tartozik. Egyes rajzainak, jeleneteinek mély hangulatossága lángeszüségéből ered . . . A költő maga, ébredő fiatal koráról beszélve, mintegy összes tehetségeiben ujra megfiatalodott e regény lapjain. S milyen epikai erő van Komárom égésének és a menekülő, tolongó nép riadásának borzalmasan szép képében! A hol pedig a humornak jut helye, ott ez mindig a maga ártatlan vagy groteszk sajátosságában nyilvánul, megragadva, elbájolva az olvasót. Néha a jókedv ragadja el irónkat, mint egy szivesen hallgatott mesemondót. Máshol az élesszemü megfigyelő lep meg sajátos leleményinek bőségével. Majd az egykori márciusi ifju lelkesedése lobog előttünk, midőn arról a feledhetetlen március 15-ikének eseményeiről beszél, melyekben neki magának is oly bő része volt. A „Szent Lélelk“ hegyének természeti szépségeit ecset nem festheti szebben, mint költőnk tolla. A természet iránti emez eleven érzék leirásának szinben és érzésben való gazdagsága valóban bámulatraméltó a Jókai mai korában. Példátlan, hogy a ki annyit és oly régóta irt, ennyire meg birja őrizni a kedélynek és képzelemnek teljes frisseségét. Költészetének

üdeségét nem halványitja el semmiféle reflekszióval. Megmarad teljesen mesemondónak, megóva naivitását, kedvét, s emelve azt művészetével. Mert ha az egész mű kompoziciójában, az alakok lélektani jellemzésében nem kap is teljes uralomra a művészet, annál ragyogóbban jelentkezik az az előadás szépségében, az egyes rajzokban, leirásokban, fordulatokban.

Stiljében is a művészit és természetest, csaknem népiest, páratlan hatással olvasztja össze. E stil, mely tisztaság tekintetében, — kivált ujabb időben, — nincs foltok nélkül, Jókainak olyan páratlan adománya, minővel regényiróink közül senki sem bir, de a nagy irodalomban is csak kevesen. A bizottság egyik tagjának kifejezését használva: „a magyar költői próza ebben a stilben lett legméltóbbá Arany János versművészetéhez.“

Ime az okok, melyek a biráló-bizottságot azon egyértelmü határozatra inditák, hogy az Akadémia a legelső regényjutalommal Jókai Mórt tüntesse ki „A tengerszemü hölgy“ sok jelességgel biró és gazdag fénynyel elbeszélt regényeért.

Alexander Bernát 1894-ben igy irt Jókairól:

A mig Jókai Mórról nem feledkezünk meg, a magyar szellem sok becses kincse marad meg közöttünk.

E kincsek közé első helyre tesszük a *nyelvet*. Sok nagy művészével a magyar nyelvnek áldott meg bennünket a sors ez évszázadban, de Jókaiban a magyar nyelv géniusza külön hangokat, külön bájt, külön erőt hozott mérhetetlen mélységeiből a fölszinre. A lángész nyelve pedig örök gazdagodása a nemzet nyelvének.

Olyan, mint a nemes érc, melynek értéke nem függ attól, hogy mily fölirásu pénzt vernek belőle, kelendő az minden korban. Eljön bizonyára az az idő, midőn Jókai gondolatai ujab-

baknak adnak helyet, de azokat az uj gondolatokat is azon a nyelven fogják elmondani, melyet Jókai mindenidőre gazdagitott. Ha Petőfi a magyar nyelvből az érzelem minden árnyalatának legalkalmasabb organumát alkotta és Arany művészi tökéletességet ért el, Jókaira maradt e művészi organumot mintegy kiszélesiteni, meghóditani vele a legnagyobb területet. Egy Jókai-szótár megmutatná, hogy a mi a szavakban való gazdagságot illeti, talán senki a mi irodalmunkban nem vetekedhetik Jókaival s egy Jókai-frazeológia kitüntetné, hogy a gondolat árnyalatainak kifejezésében is az ő nyelve rendelkezik leggazdagabb eszközökkel. Mindez azonban még távolról sem adna képet az ő nyelvének eleven valóságáról, milyen egyszerü, kedves, előkelő, zengzetes, gazdagságát nem fitogtató, szemléletes, a tárgyakhoz simuló. Csak igy lehetett az elbeszélő prózára nézve Jókai, a mi Arany, Petőfi, Vörösmarty a magyar költői nyelvnek volt. Elbeszélő költőink mind tőle tanultak irni, s fájdalom, nem mindnyájan tanultak eleget e kitünő iskolában.

A nyelvbeli művészetet a műgond fejleszti, de forrásai sokkal mélyebben rejlenek, ott, hol az egész rejtélyes módon érintkezik a *nép lelkével*. Nincs a nyelvnek nagy művésze, a kit nem az tesz azzá, hogy legbensőbben érintkezett a nép lelkével. A nyelv nem abstraktum, nem a szótárakban s nyelvtanokban él, hanem a nép ajkán, mint érzelmek és gondolatok kifejezése, a mely érzelmeket éreznünk, a mely gondolatokat gondolnunk kell, hogy a nyelvbeli kifejezésüket elsajátithassuk. Ez a két dolog mindig együtt jár: a nyelv művészete s a néplélekkel való egység. Nem véletlen, hogy az irodalmi lángeszek majdnem mind vagy a nép alsó rétegeiből, vagy a velük közvetetlenül érintkező felsőbbekből keletkeztek. A ki a nép nyelvén tud, a nép lelkének erejét érzi magában és megfor-

ditva: a ki a nép nyelvének képviselője, az tud az ő nyelvén is. A magyar irodalom azóta fejlődött nagygyá, mióta a nép képviselői számára nyilt meg az ut, mely hozzá elvezet. Jókai pedig a magyar néplélek egyik leghivebb tükre, igen sajátos egyéniség, de épp azért egyéniség s nem mindennapi ember, mert a magyar néplélek néhány vonása legtisztábban jut benne kifejezésre. Ha nagyobb távolságból fogjuk nézni Jókait, művei gazdag forrása lesznek a magyar nép lélektanának; most ezt az egységet inkább közvetetlenül érezzük. Ezért hóditotta ő meg, mint senki előtte, a magyar olvasóközönséget. Vannak szigoru kritikusaink, kik nagyon megütköznek Jókai regényeinek egyes vonásain. Az egyiknek nagyon fantasztikus, a másiknak nagyon optimista, a harmadiknak nem tetszik regényeinek kompoziciója. De azért, azt hiszem, mind szivesen olvassák. Ő szenvedélyes regényolvasóvá teszi az embert. S a mig olvassuk, mindig élvezzük. Vannak, a kik restelnek egy jó bohózat bolondságaiban mulatságot találni s igy járnak a kritikusok is, a kik restelhetik, hogy ilyen „rosz regényeket“ el tudtak nyelni. Ne resteljék. A ki Jókait szereti, az szereti a magyar nép lelkét. Minden az ő regényeiben olyan ismerősnek tetszik, oly meghittnek, oly természetesnek. Jókai őserő. Maga a magyar nép lelke szólalt meg benne a maga eredeti s erős mivoltában. A kritikának megvannak a maga jogai; a kritika a művészet érdekeit védi. De minden kritikát Jókaival szemben meg kell hogy előzze őserejének szeretettel való elismerése.

Jókaiban minden magyar. Magyar az ő szines *fantáziája*, mely mindig a szemléletes világ fölszinén marad s még szertelenségeiben is inkább ámulatba ejtő, mint megdöbbentő vagy rémes. Mintha csak látnók, miként ülik körül egyszerü hallgatói, kiknek csodálkozását kelti föl merész kalandozásával s meglepő fordula-

taival. Jókai nem tépelődik és nem is mélyed el. A dolgok szinei és formái az eleven világ külső jelenségeiben: ez az ő világa. Jókai harmonikus. Maguktól illeszkednek dolgai a szépség ritmusos vonalainak keretébe. — Magyar Jókainak *optimizmusa* s lelkesedése, egy romlatlan s raffinálatlan lélek természetes hite s lendülete. Oly korban gyökerezik, melyben a néplélek e természetes hajlandóságát nem rontotta meg a társadalmi s állami élet gazdagabb kifejlése, melyben a műveltek világnézlete velejében egy volt a néplélek e meggyőződésével. Ama korban a társadalom élete még szükebb körben mozgott, de egységes volt s ez az egység áldása a magyar irodalom ama korszakának, melyhez Jókai is tartozik. Ez adta meg Jókainak azt az erős alapot, melyről soha le nem bukott, ez óvta meg lelkében azt az ifjuságot, melyet ma is szeretünk benne.

Magyar Jókai humora, egy naiv léleknek természetes jókedve, mely szeret játszani a dolgokkal, de a játékban is megőriz bizonyos öntudatot és méltóságot, nem bohóskodik, csak pillanatokra feledkezik meg magáról, jóságos, a nagy fájdalom közepett sem esik kétségbe, rugékony, könyek közt mosolygó. Jókainak erős érzéke van a komikum iránt, derült lélek, olyan, mint a napsugár, melyet néha felhők takarnak, mely néha emésztően éget, de szeret játszi fényt is vetni a dolgokra. Jókai sehol sem sejtelmes, mindenütt átlátszó, világos, maga-magával s a világgal rendben, s ez adja meg neki azt a jósága által mérsékelt szuverénitást, melylyel az emberekkel s dolgokkal elbánik.

Magyar az ő nagy *elbeszélő ereje*, művészetének legkimagaslóbb vonása, melylyel világirodalmi jelentőségre emelkedik. Ez az ereje a magyar nép mesélő hajlamából hajt ki s művészi kifejlődésében is megőrizte népies eredetét. A hogy Jókai elbeszél, csak az tud elbeszélni,

a ki naiv közvetetlenséggel érdeklődik a dolgok iránt, a ki egészen beleolvad tárgyába, nem áll fölötte, nem is reflektál tehát sokat, a ki egynek érzi magát hőseivel, a ki ennyiben drámai formában tud mesélni. Csodálatos, hogy épp a dráma terén nem ért el nagyobb sikereket. Talán mert nem tudta magát koncentrálni, talán mert a cselekvésnek a jellemből való fejlesztése külön adomány, mely kisebb mértékben van meg benne.

Jókai sohasem unalmas, mert ő mindig a tárgynál van, mindig egynek érzi magát vele s azért az elbeszélést sohasem hagyja el a lélek, az mindig rohan előre, néha nagy szökésekkel, de nem grácia nélkül. Vannak jobb s rosszabb regényei, de nincs regénye, mely az érdeklődést le nem kőtné s melyben ősereje nem kárpótolna a fogyatkozásokért. De a mikor igy fölsorolom egyes jelességeit s lelkem elé idézve valamely regényét, azt kérdem magamtól, hogy megtalálom-e ebben a regényben ezeket az ő jelességeit s ezekben a jelességekben az ő regényét: szégyenkezve állok meg a nagy űr láttára, mely ily fölsorolás s a regény közt tátong. Igen, ezek mind megtalálhatók az ő regényeiben, de természetesen nem igy külön, hanem együtt: szines, kalandozó fantázia, mely lelkesedik ideálokért, hisz bennük, játszik dolgokkal, mindig tárgyszerü, harmonikus, zengzetes nyelven szólal meg, mindez sajátságos eredeti kapcsolatban, melyről semmiféle abstrakt analizis képet nem adhat. Ha adhatna, minek kellene a regényeket olvasni? Egy Jókai-féle regény nem egyéb, — mint egy Jókai-féle regény; ez a kritikai bölcsesség végső szava. Olvassátok s élvezzétek.

S mégis kell még valamit mondani, különben a lelket felejtettem volna el: Jókai regényeinek lelke a *szeretet*. Azt hiszem, ha választanom kellene, hogy mely tulajdonság teszi őket legkedvesebbé, ennél állapodnám meg.

Névy László „Jókai Mór“ cimü kis munkájában, melyet Jókai ötvenéves irói jubileumára adott ki a Petőfi-Társaság, igy ir a nagy regényiróról:

Jókai Mórnak kiváló része volt a nemzetmivelő szellemi munkában. Szinte zsenge ifjuságában lépvén az irói pályára, félszázadon keresztül páratlan termékenységgel, soha nem lankadó munkaerővel és munkakedvvel dolgozott. A müvelt magyar közönség tudja, mit bir Jókaiban. Gyönyörködik fantasztikus, csodás bübájos világában, okul és nemesedik eszményi és erkölcsi irányán, édes könnyebbülést érez gondjai között búoszlató humorától. Nem kell különösen emlitenem, hogy Jókai müveiben a hazafi is gazdag forrását találja az élvezetnek. A kor hangulatát, a közérzést, a nemzet vágyait és reményeit, örömét és búját mindig hiven tükrözik le. A hazának, a nemzetiségnek, a népnek forró szeretete sugározván ki belőlök, a szivet a nemzeti ideálokért lelkesedéssel töltik el. Petőfin kivül nincs olvasottabb, népszerübb irója Magyarországnak, mint Jókai. Mester lévén az előadás minden formájában, az ifjuságot épp ugy gyönyörködteti, mint az aggkort, a nép egyszerü fiát épp ugy, mint a szalonok hölgyeit, s ha csak abból itélnők is meg hatását, hogy mennyire növekedett ő általa a magyar szépirodalom olvasóközönsége, érdemét magasztalva kellene emlegetnünk.

Jókaiban mindenekelőtt a fantáziának az a rendkivüli ereje lep meg bennünket, mely az alakok, helyzetek és cselekvények föltalálásában nyilatkozik. Leleményességében elmegy a végső határig, de megvan az az ereje, hogy a legmerészebb koncepció kifejtésében sem ingadozik, tárgyán mindig tökéletesen uralkodik.

Jókainak bámulatosan finom érzéke van a természeti világ hatásai iránt: szeme meglát

mindent, a mi jellemző vagy érdekes; a mily eleven az ő szemlélete, épp ugy tudja foglalkoztatni olvasója képzelmét mindig mesterien összhangzatos leirásával. Rajzai nem a Jósika-féle részletező, gondos, szinte tulságosan pontos rajzok, de annál megkapóbbak, a vonások erejénél és összhangjánál fogva annál hatásosabbak.

Jellemző, egészen egyéni vonás Jókainál, hogy személyeinek lelki élete mindig cselekvényben nyilatkozik. Elbeszéléseiben a *történet* a lényeg; reflexiói ritkák és sohasem terjedelmesek; inkább ötletekkel, csattanó elmésséggel gyakorolja a kritikát, mint filozófiával, minek következtében az esemény gyorsan halad, s ragadja magával az olvasót.

Előadásában az érzelmek egész fokozata: a szerelem édes suttogásától a szenvedélyek ádáz viharáig a legtermészetesebb módon nyilatkozik. Nála a beszéd mindig a lélek leghivebb tolmácsa; szóáradatot, mesterkéltséget nem ismer. Innen van, hogy dialogusai mindig könnyen, elevenen, drámai gyorsasággal, jellemzetesen folynak s nagy mértékben teszik élvezetessé az olvasást.

Meglepő Jókainál a nyelvnek gazdagsága. Ebben a kincses házban mindig megtalálja azt a kifejezést, melyre szüksége van; a legegyszerübbet és a legjobbat. Nem hajhászsza a népiességet, a körmönfont szólásmódokat, de olyan igazán magyarul tud beszélni, mint ma kevesen tudnak, akkor pedig novellistáink közül senki sem tudott. Az ő stilusán is meg-meglátszik a neologia hatása; akkor azonban még nem volt nyelvkritika, a neologia tekintélye érintetlen s az irodalmi izlés bombasztokra volt hajlandó. Erős nyelvérzékének kellett lennie, a ki bámult irók példája ellen megmaradt a természetesség utján s a ki csak apróságokban tévedett. Jókait megóvta egészséges ösztöne az utánzástól s abban a nagy változásban, melyen az irodalmi

nyelv természetesség és magyarosság dolgában azon idő óta keresztulment, az ő műveinek nagy érdemük van . . .

. . . Ha a szigoru kritika szemüvegével nézzük regényeit, megtaláljuk bennuk azt, a mi Jókainak egyik jellemző irói tulajdonsága: a hajlamot a tulzásra. Az ő képzelődése ritkán elégszik meg a közönséges emberi méretekkel, szereti a jót és rosszat végleteiben festeni; de e regényekben — különösen az epizód-alakok közt — egész sora van a kitünően rajzolt jellemeknek, melyek nemcsak változatossá teszik a cselekvényt, hanem az élethűség föltételeit is megadják neki. A könnyed, szellemes, ragyogó előadás a regény-stilus mintája; egyes leirásai a legszebbek közé tartoznak, melyekkel regényiró olvasóit gyönyörködteté.

Jókai hatásának és népszerüségének az esztétikaiakon kivül más okai is vannak. Tud hatni az ujság, a változatosság ingerével. Ha végiggondoljuk, minő tárgyakat dolgozott föl, az időnek és térnek minő köreit járta be, az emberek mily tömegének jellemét s történetét rajzolta le: a látvány szemkápráztató·

Négyesi László egyetemi tanár kritikája:

Jókai művei egész tömegükben a magyar szépirodalom gazdagságának egyik legjelentősebb részét alkotják. Termékenységre fölülmulta az eddig legtermékenyebb magyar regényirót, báró Jósika Miklóst, és jóformán tulszárnyalta a század derekán divatos, gyakran gyárilag dolgozó francia regényirókat. Az ő képzelete győzi a folytonos termelést s egy műve sincs ragyogó szépségek hiján. Művei belsőleg kevésbé vannak jól alkotva, mint a mily kitünőleg előadva. Főereje az elmesélés, az előadás, a magyaros és hangulatos nyelv; ha vét is a nyelvtisztaság ellen, kivált ujabban, oly ékesen egy prózairónak tollából sem foly a magyar szó, mint az övéből. Elbeszélő prózánkra az ő hatása mindenesetre

maradandó. Könnyüséget, hajlékonyságot, szint, bájt ő lehelt abba eddig legtöbbet. Egész irányára nézve romantikus, mind szellemi diszpoziciójánál, mind azon irodalmi áramlatnál fogva, mely nevelte és emelte; szereti a végletességet mesében, helyzetben, eszményi testben és torzitásban. Sokszor megjegyezték kritikusai, hogy személyei vagy angyalok, vagy ördögök. Pedig tud alakokat teremteni, rendkivüli könnyüséggel és biztos vonásokkal, csalódásig menő éléthüséggel; de mintegy az alkotás sikerétől elkapatva, annyira megszereti hőseit maga is, hogy aztán minden erényt rájuk ruház és minden dicső tettet velük végeztet. Kisebb kompoziciókban nincs alkalma elmosni a jellemek eredeti vonásait s azért a novellákban legerősebb. De gyöngéinek is van bizonyos megvesztegető varázsuk, s képzeletének ragyogó játéka, tulzott eszményitése minden ifju olvasóra mély benyomást tesz; az 50-es évektől fejlődő magyar nemzedék nagyon sok erkölcsi hatást meritett Jókai műveiből. Idealizmusában a lelkesitő mellett némi kábitó elem is van, s e tekintetben hatása nem csupán üdvös, de fajunk, földünk, multunk szeretetét az ő művei rendkivüli mértékben erősitették. Általán csodás mértékben megvan az az adománya, hogy szeretettel ir és szeretetét át tudja árasztani olvasójára is.

A költő halálát követő napon *Beőthy* Zsolt az egyetemen Jókairól tartott előadást. E remek kis essayben igy jellemezte Jókai irói egyéniségét:

Ennek a költői szellemnek két vonása az, melyből a többi mind kifejthető és megérthető. Ez a két vonás: *magyarsága* és *ifjusága;* magyarsága, a melynek személyiségében, munkáiban, egész pályájában tipikus képviselője volt; és ifjusága, melynek frissesége, ereje, szeretetreméltósága, közvetetlen melegsége hosszu pályá-

ján sohase lankadt, sohase fogyott. Jókait, a költőt, önök, a magyar ifjuság élvezheti, értheti és ismerheti teljesen, tökéletesen. De Jókai történeti nagyságát, azt a föladatot, melyet ő a magyar közélet fejlődésében, a magyar irodalmi élet folyamában, politikai és költői eszményeink szolgálatában félszázadnál hosszabb idő alatt kifejtett, azt a szolgálatot mi, öregek, a kik tanui voltunk munkái közvetetlen benyomásának és hatásának, mi ismerjük csak teljes jelentőségében. Melyik az a hely, melyet a magyar irodalomtörténet irója Jókainak juttatni köteles? — Tudjuk azt, hogy a magyar nemzeti széleknek költői képe a maga mélységében és igazságában a mult évszázad közepén mi módon és kik által teljesedett be. A lelkesedésnek szilaj erejét, az érzéseknek és gondolatoknak föltétlen szabadságát *Petőfi* fejezte ki. A szemlélet hűségét, a rajznak ezen alapuló plasztikai erejét, a mult hősi eszményeinek varázsát *Arany*-nak köszönjük. A magyar nép mesemondó kedvének, a magyar néplélek humoros hangulatának bevonása az irodalom lélektani tényezői közé: *Jókai*-ra várt és Jókai által teljesedett be. Ha pedig nyelvét tekintjük, mit látunk? A mint a magyar néplélek különböző vonásainak e lángelmék a képviselői: épp ugy azok a nyelvi tényezők is az országnak különböző tájékairól folydogáltak össze: a *kún* nép magyar nyelve Petőfiben, a *bihar*i nép magyar nyelve Aranyban, a *dunántuli* nép magyar nyelvével teljesedett ki Jókai lángelméje által. A dunántuli könnyen, frissen omló magyar beszéddel, nyelvvel egészitette ki Jókai azt az irodalmi nyelvet, a melyet talált. Ez a három lángelme nemcsak irodalmunk csucspontján, költészetünknek uralkodó bércén ragyog, hanem együtt, egyik a másikat kiegészitve, a legtalálóbb, legigazabb, legteljesebb képét szolgáltatja annak a *magyar léleknek*, mely szülte és ihlette őket. Jókairól bátran és habozás nélkül elmond-

hatjuk, hogy nincs egyetlen irónk, egyetlen költőnk, a kinek gazdagabb szókincse volna, mint Jókainak. És nincs senki, a kinek tehetsége által a magyar költői nyelvnek gazdagsága, majdnem teljes szókincse: minden irányu hatását oly mélyen, oly tökéletesen kifejtette volna, mint Jókai által, Jókai költészetében. — Petőfivel és Arannyal ennek a dicső korszaknak a triászát alkotja; és elmondhatjuk, hogy a mi a költői nyelv fölszabaditására, természetessé tételére, zengőn és költőin magyarrá tételére nézve: Petőfi és Arany, ugyanaz a magyar elbeszélő prózának a nyelvére nézve: Jókai.

Szélesebb körben, a magyar közélet mezején ki volt ő nekünk? Egy regényének, a *Politikai divatok*-nak bevezetésében ő maga azt mondja, hogy a mint a magyar költői, épp ugy a magyar magánéletnek minden körét százszoros és elszakihatatlan kötelék füzi a magyar közélethez. Ezt a magyar költő és a magyar politikus közt a magyar irodalom kezdetétől fogva figyelemmel kisérhető, szembetünő köteléket: a legerősebbnek, a leghatározóbbnak mutatja Jókai pályája is. Nem a politikusról kivánok szólni, csak az ő irói hatásának politikai jelentőségére mutatok rá. Még a negyvenes években kezd irni; még résztvesz a nemzetébredés munkájában. A következő idők politikai föladataihoz képest közrehat a nemzeti szellem fölgyujtásának munkájában. Szomoru időkben talán ő az első és a legjelentékenyebb mindazok közt, a kik a nemzeti lélek megtartásán dolgoztak. A magyar reformkor, a forradalmi kor és az önkényuralom kora történetének ez az a három mozzanata, melyben az irodalomra óriás föladat vár, s melyre nézve az irodalom óriás, mérhetetlen jelentőségü nemzeti föladatot töltött be. Előbb arról volt szó: a nemzeti lélek fölébresztessék! Azután annak szüksége következett el, hogy a fölébredt nemzeti lélek fölgyujtassék! Majd annak

a szomoru szüksége állt előttünk, hogy ez a nemzeti lélek megtartassék maga-magának.

E három nagy, nemzet-lélektani föladatot három politikai, három költői nemzedék végezte; s e három nemzedék mindegyikének föladatában része volt Jókainak. A nemzeti léleknek e fejlődését végigkisérte, végigküzdötte. Harcolt azokkal, a kik ébresztették; küzdött azokkal, a kik fölgyujtották, dolgozott azokkal, a kik megtartották. Képzelete is a leghatalmasabb, legigazabb alkotásaiban ezt a nemzeti fejlődést kiséri végig. A magyar reformkornak nincs irodalmunkban, nincs költészetünkben oly gazdag, oly fényes, oly igaz költői képtára, mint a milyet Jókai regényei nyujtanak nekünk. Az ébredés első apostolai: az *Eppur si mouve*-ban, *A magyar nábob*-ban; a forradalmi élet: regényeinek egész sorozatában, a *Politikai divatok*-ban, *Egy az Isten*-ben, *A kőszivü ember fiai*-ban; az önkényuralom magyar élete pedig, valamennyi közt talán a legkitünőbben: *Az uj földesur*-ban.

Itt, ebben a harmadik fokozatban, mely a nemzeti lélek megtartását tekintette föladatának, ebben fejtette ki Jókai leghatalmasabb erejét. Az irgalmatlanul nyomott magyarság, az üldözőbe vett nemzeti eszmények elevenitése, szolgálata dolgában: senki nagyobb szolgálatot e nemzetnek és nemzeti művelődésünknek nem tett, mint Jókai, az ő szellemének hóditó erejével, vonzó kedvességével és munkabirásának lankadatlan kitartásával.

Utolsó gondolatai is a körül a fejlődés körül jártak, melynek részeséül, költőjéül érezte magát. Alig egy órával halála előtt, talán utolsó szavaiul hallottam haldokló ágyán ezt a két nyilatkozatát: *Az Isten áldja meg a királyt!* és *Lesznek még nekünk vigabb napjaink is!* — Ezeket a szavakat ugy hallottam, ugy értettem, mint a Kölcsey imádságának visszhangját a hazára vonatkoztatva, a ki vig esztendőt kér a ma-

gyar nemzetre! Ugyanennek az elhozatalán munkálkodott *Ő* is félszázadnál hosszabb időn át.

Jókai irói egyéniségének fejlődését *Alexander* Bernát a következő kis cikkben ismertette:

Iróművészre vonatkozólag nincs érdekesebb kérdés, mint miféle fejlődésen ment keresztül. A fejlődésnek sokféle tipusa van. *Arany* János Toldija: szinarany ifjuság; a költő itt oly naiv, mint a hőse és művészete oly biztos is, mint csak a naiv művészé lehet. Ez a művészete később tanultabb, gazdagabb, finomabb lesz, de naivsága örökre elveszett. Más a virág szépsége, más a gyümölcsé. Mig később Arany borongós, melankólikus, humoros lesz, a késő ősz szépségével gyönyörködteti szivünket. Hasonló fejlődésen ment keresztül *Shakespeare,* Romeo és Juliában lángban ég, a Szent-Ivánéji álomban képzelete határtalanul csapong, Hamletben, Mackbethben tragikusan mély és keserü, mig végre a Téli regében, a Viharban stb. bánatosan, rezignáltan mosolyog a világ bolondságain. Az előadásban Arany első műveiben friss és egyszerü, később művészibb, de keresettebb tanultabb. Shakespeare megforditva, első műveiben cikornyás, mesterkélt, később mind egyszerübb és plasztikusabb lesz. Mindkettő azonban megegyezik abban, hogy utolsó műveikben néha a homályosságig tömött.

Változik az életfelfogás, a művészi előadás, a nyelv. Változnak a tárgyak. Változnak a célok. Változik a teknika.

Némelyik művész lassan fejlődik, emelkedik; más hosszu és lassu fejlődés után egyszerre szédítő magaslatra jut; *Madách* sok gyönge mű után irja remek művét, a mely után megáll. *Katona* első ifjuságában irja Bánk bánját, azután leteszi drámairói tollát.

Hogyan fejlődött Jókai?

Szép, harmonikus fejlődésen ment keresztül. Nem mutat életének egy korszakában sem

féktelenséget. Mindig egyenletesen nő. Egyenletesen fejlődik előadásának művészete, mesemondó készsége, humora, nyelvbeli gazdagsága. Van csecsemő, ki mindjárt első nap oly szép, mintha későbbi szépségének kisebbitett kiadása volna. Ilyen Jókai. Oly folytonosan, harmonikusan, egyenletesen nő, hogy kedvünk támad azt mondani, nem is fejlődött, majdnem készen ajándékozta őt nekünk a sors. Ha csak műveit nézzük, nehéz volna belső jelekből kronologiai sorrendjüket megállapitani. Csak a finomabb szem látja a fokozódó finomodást, melyet itt-ott az erőnek egy-egy lankadása szakit félbe. Az iróművészet terén szinte páratlan életpálya. Évtizedeken jár magas hegynek majdnem egyenletes gerincén. Néha-néha a gerincen hegyes csucs emelkedik; máskor némileg ereszkedik a gerinc. Egészben azonban magas és egyenletes, verőfényes és virágos. Nézni is öröm.

De fejlődésének még egy vonása van, mely a legjellemzőbb. Ez az a költő, kit az istenek örökifjusággal áldottak meg. Szive nem vesztette el illuzióit, lelkének megmarad hamvassága, fantáziája megőrizte lendületét. Ilyen lehetett Rafael, de Rafael fiatalon halt meg. Némileg emlékeztet Goethére, de Goethének aggkorában inkább ifjusági rohamai voltak. Jókai is szeretett filozofálni, de ebben is megőrizte csodálatos naivságát. Mig köztünk járt, mi bölcsek, mi öregek bámultuk szivének gyermekdedségét és a mi ostoba bölcseségünk talán le is sajnálta őt. De ki tudja, mit ér a mi bölcseségünk? Hogy az ő ifjusága mit ért, bámulva tapasztaltuk. A gyermekben nem az az isteni, hogy sokat nem tud, a mit mi keservesen megtanultunk, hanem hogy lelke mindent friss erővel fogad be és mindenre friss erővel reagál. Bölcsnek lenni gyermekszivvel, van-e ennél szebb sors a világon?

Jókai örökifjusága varázslatos vonása az ő fejlődésének. Olyan volt, mint azok a ritka szép

nők, kik nem tudnak megöregedni. Jókainak semmi mesterséges fogást nem kellett megtanulnia, a mivel az öregedők elrejtik a vénülés jeleit. Nem kellett magát kendőznie. Nőtt, erősbödött, de soha sem öregbedett. Örökifjusággal a sors csak legritkább kedveltjeit ajándékozza meg. Ifjusága volt az a varázs, mely fejlődését egy magaslaton tartotta. Sohasem vetődött szélsőségből szélsőségbe. Sohasem vált keserüvé. Sohasem volt szakadozott. Mindig egységes, harmonikus maradt.

Mosolygó, nyájas, erdőkoszoruzta fensík volt élete és művészete. Egy pillantással át lehet tekinteni, de nem mert kisterjedelmü, hanem mert egyenletes és tiszta levegő járja. A vihar nem tépte. Csak nyári zivatart ismert. Gyönyörüség bejárni.

Élete és költészete jelképe a magyar géniusznak, mely kevés emberben testesült meg kedvesebben. A magyar lélek örökifjuságát igéri nekünk.

Jókairól mint *nyelvművészről* Simonyi Zsigmond a következő ismertetést irta:

Jókai első sorban áll a magyar nyelv művészei közt és ujabb irodalmi nyelvünk egészségesebb fejlődéseért talán ő neki tartozunk legtöbb hálával.

Jókai a nyelv gazdagságával minden más magyar irót fölülmul. Fölülmulja őket először is a szók bőségével. A régi szók fölélesztésében remekelt Vörösmarty és Arany, Jókainak csak a példát kellet követni s történeti regényeiben őneki volt erre legtöbb alkalma. De ahhoz senki sem értett ugy, mint ő, hogy hogyan lehet a nép gazdag nyelvkincseiből nemcsak azt fölhasználni, a mi saját gyermekéveiből maradt az iró lelkében, hanem azt is elsajátitani, a mi más vidékek beszédében szép és megkapó. Jókai stilusában nemcsak a dunántuli népnyelv tükrö-

zödik, hanem majd épp oly mértékben az alföldé s a székelységé. A nemzeti lélek egyetlen egy irónkban se nyilatkozik oly teljességgel, mint Jókaiban. A nyelvész sem olvashat Jókaitól uj kötetet a nélkül, hogy itt is, ott is egy-egy uj, előtte ismeretlen, de tartalmas és tetszetős szót ne találna.

De Jókai stilusának zamatjában és kedvességében még sokkal nagyobb részük van a változatos, magyaros frázisoknak, szólásoknak, fordulatoknak. Jókai valósággal remekel abban a művészetben, hogy a szólásoknak mindig uj meg uj szint, meg formát ád, mindig uj meg uj módon alkalmazza a helyzethez, a hangulathoz. E tekintetben csak Arany János fogható hozzá, a kiről ismeretes, mennyire tudta az állandó szólásokat is egy-egy apróka vonás változtatásával művészi céljaihoz idomitani. Jókaiban azonban nem olyan tudatos e dolog, mint Aranyban. Aranyt a művészi szándék vezeti: Jókaiban a népnyelvi őserő, a nemzeti géniusz teremtő munkáját látjuk folytatódni. Vörösmartyn kivül nincs irónk, kinél annyira nyilvánvaló és szoros kapcsolatban volna az előadás hatásossága a nyelv jelességével, mint Jókainál. Mind a kettő elragad bennünket. Csakhogy Vörösmarty nyelve pompájával sokszor kápráztat és fáraszt, Jókaié ellenben kedves melegségével behizelgi magát szivünkbe. Ez az oka, hogy egy-egy könyvét, ha belefogunk, le nem tesszük, a mig végig nem olvastuk, még akkor is, ha az irónak képzelete lankad, vagy helyzeteit a lélektani lehetetlenség zavarja.

Vannak ugyan Jókai nyelvének szeplői is, mert találkozunk nála nem egy idegenszerü szólásmóddal. De ezek nem afféle hirlapi germanizmusok, hanem rendszerint olyanok, a mik az élő beszédbe, a vidéki városok nyelvébe is bevették magukat. Ezeket tehát Jókai éppen azért alkalmazza, mert az élet nyelvén ir, azzal a közvetet-

lenséggel, melylyel iróink közül ő szólalt meg először s ezzel példát adott az egész mai irodalomnak. S valósággal szerencséje volt irodalmunknak és közmüvelődésünknek, hogy Jókai ismét természetessé és közérthetővé tette irodalmunk nyelvét.

És most végül lássuk, miként jellemezte maga Jókai a maga irodalmi müködését.

Végigéltem, — irja, — egy nemzet ujjászületését, a mesés harcokat, a mámoritó diadalokat, a kétségbeesett elbukást, a szivós ellenállást, a világháboritó reménykedést. Láttam az ezerféle ellentétes helyzetet, indulatot, fogalmat; a mai nap hőseit, kik holnap földönfutók, a rémület szörnyetegeit a nevetség karikaturáivá torzulva; koldussá lett nagyurakat; rablókat, mint népmesék hőseit. És most ismerem az uj korszakot, uj jelszavaival, tágult látkörével, fölmagasult céljaival, reális eszközeivel, ideáljainak megtartása mellett. Egy ily mozgalmas életpálya mellett, mennyi alakjával kellett megismerkednem az egymást fölváltó korszakoknak! Élők és halottak nekem modellt álltak; hivásomra most is előjönnek, változatosságban kifogyhatatlanok.

Azt mondják rólam, hogy mint regényiró, idealista vagyok. Vádnak nem volna megszégyenitő, de nem fogadhatom el. Hogy rendkivüli alakokat, szokatlan helyzeteket rajzolok: az nem teszi sem a tárgyat, sem az egyént lehetetlenné. Én azokkal együtt éltem, s a mi exorbitans fantáziának látszik, az visszaemlékező tapasztalat többnyire.

Én jártam a korszak legnagyobb hőseivel együtt diadalutjaikon s futottam, vesztett csaták után, futó betyárok vezetése mellett, uttalan mocsarakon, pusztákon keresztül. Ott voltam Bécs város és Buda ostrománál a bombák tüzijátéka közepett s láttam egy rombadőlt világot fejemre szakadni Világosnál. Résztvettem egy

elnyomott nemzet halálveszélyes konspirációiban s részesültem a koronás király legkegyelmesebb kitüntetéseiben; voltam szegény ördög, a ki zsidógyerekeket tanit magyar nyelvre havi két forintert, s voltam komoly vállalatok szerencsés igazgatója. Viseltem a sors minden csapását, s élveztem minden kedvezését; volt a nyakamon kötélhurok és érdemrend-szalag; hullott a fejemre a dicsőités arany virágpora s a rágalom assa foetidája. Voltam szeretve és voltam gyülölve, mint talán senki más. S a saját életem szjnének keresztül kell rémleni a munkáimon. S a mig ezt a furcsa földglóbust, a minek Magyarország a neve, s mely a külvilág előtt oly ismeretlen, mint a hold tulsó oldala, keresztülkasul jártam (hol kergetve, hol hivogatva, hol meg a magam gyönyörüségére) — mennyi alakjával kellett megismerkednem a népéletnek; mennyi drámát láttam, a mi valóság volt; mennyi különösséget, mely nemzeti sajátságot képviselt és mennyire meg kellett győződnöm arról, hogy fajomnak és a civilizált társadalomnak alaplelkülete a becsület, az emberszeretet, az igazság. S a mi ezzel ellenkezik, az kivétel. Én is megtalálom a rutat, a rosszat a közéletben, föl is mutatom, de nem csinálok az árnyékból alapszint, nem használom célnak az eszközt, nem veszem ethikának a pesszimizmust. Lehet-e engem ezért idealistának szidalmazni? A nyomort én is gyógyitandónak hirdetem, de nem hiresztelem kétségbeejtően gyógyithatatlannak.

Hogy tárgyaimból nem tudok kifogyni, abban segitségemre van maga a közönség. A mi csak jellemző adat, ötlet fölmerül a napok történetében, azt nekem mindenünnen beküldi egy-egy ismeretlen jó barát. Két élő krónikája volt a magyar közéletnek: Deák Ferenc és Nyáry Pál; azokat én jó barátaim, mondom inkább protektoraim közé számitottam, tőlük nyertem

sok adatot, a mit munkáimban fölhasználtam. Magyarországon a vidék tele van anekdotákkal s a mező népdalokkal.

És akármerre járok az országban, jó akaróim (s mint regényirónak minden párt jóakaróm, még a legtulzóbb nemzetiségiek is) mindenütt elém hozzák azokat a hagyományokat, a mik vidékükhöz vannak kötve; régiségbuvárok, történettudósok figyelmeztetnek a históriai emlékek közül kivillanó epizódokra; nyomába igazitanak rejtélyes, titokszerü eseményeknek, rámbizva a lélektani kutatást, ugy, hogy mondhatnám, hogy az egész magyar nemzet együtt dolgozik velem.

Igaz, hogy ez a közremunkálás csak olyan, mint mikor Liszt Ferencnek a zeneérzékét megkapta ez a népdal: „Nem ettem én ma egyebet: fekete retket, kenyeret“. S csinált belőle egy nagyszabásu oratóriumot. Én is csak egy akkordot kapok meg, egy vég-katasztrófát. S ahhoz kell hozzá divinálnom a megelőző regényt.

De hadd emlékezzem meg méltó hálával költői munkásságom legerősebb támaszáról, a könyvtáramról.

Munkáimnak nagyobbik fele magyar tárgyu, s ebből ismét tetemes részt foglalnak el a történelmi regények és elbeszélések, melyek a régi pogány magyarok korszakától kezdve, átvonulnak az első kereszténység, Kálmán király, a tatárpusztitás, a Dózsa pórlázadás, a török uralom, az erdélyi fejedelmi udvar, a Zrinyiek, a Tököly és Rákóczi szabadságharcok, a törökök kiüzetése, Rákóczi fiai, Mária Terézia, II. József, a magyar insurrekció és napoleoni hadjárat eseményein keresztül, egész az 1848—49-iki szabadságharcig.

A régi Magyarországot bejárta a fantáziám a Kárpátokon kezdve, a Székelyföldön, a magyar tengerparton, a pusztákon, mocsarakon, a várakon keresztül, a bányákig és a névtelen

Dunaszigetig s aztán átszáguldozta a kerek földet: elbeszéléseim játszanak a tengereken és azok szigetein, Észak- és Dél-Amerikában, a régi és uj Egyiptomban, a Cézárok Rómájában s a forradalmi Rómában, Párisban, Londonban, Szent-Pétervárott (itt különös előszeretettel), Lengyelországban; azután az orosz sivatagokon, Szibériában, Kamcsatkában, Törökország története, kelet meséi, Stambul, nagy tért foglalnak el regényeimben, hozzájárul a Krim, a Kaukázus; továbbá Perzsia, Palmyra, Afganisztán, Kina, az Amurvidék, Ázsia pompás városai, majd Styria, a régi Palesztina; visszatérve meg Szicilia, az egész olasz paradicsom, Raguza, Bosznia; aztán Poroszország, megállapodva a régi Bécsben. Azonkivül még szárnyára eresztve uratlan, léttelen régiókba; az elsülyedt világrészbe, Oczeániába, az eltemetett Leaotungba, a hozzájárulhatatlan északi pólus alá, s a jövő század álomországába, sőt a pliocene özönviz-előtti világába.

Annyi esze azonban már van a fantáziának, hogy saját szárnyain kivül fölhasználja a rendelkezésére álló gőzerőt, sőt a hol meredek az ut, az öszvér hátára sem átal fölülni. Ennyi történelmi és tájleirási művet puszta képzeletből nem lehet, nem „szabad" előteremteni.

Az én könyvtáram egyike a (magán kézben levő) legbecsesebb gyüjteményeknek, a melyben minden nevezetes utleirás, néprajzi, természettudományi mű a legdiszesebb illusztrált kiadásokban föltalálható s legbecsesebbek közte azok az egérrágta régi krónikák. Ezek az én kalauzaim a multak történetében s a széles nagy világban. Nincs olyan elrejtett völgye a földnek, olyan tájék, olyan vegetáció, a mit könyveimből ne ismernék. De hát ehhez tanulni is kell sokat. Először is az anyanyelvemen kivül teljesen el kellett sajátitanom a latin, angol, francia német nyelvet; azután az olasz, szláv,

görög nyelvben annyira vinnem, hogy szótár segélyével eligazodjam benne, a saját nemzetem történetét és a világhistóriát keresztül tanulmányoznom, a természetrajzot erősen kultiválnom, (a növényeket névszerint mind ismerem, csigák dolgában egyikét a legszebb gyüjteményeknek birom), a mellett a modern társadalom irányeszméivel, a teknika vivmányaival, a csodatermő korszellem hóditásaival, a politikai eseményekkel folyvást ismeretségben maradnom. Mint a hogy az akrobatának minden nap kell gyakorolni az izmait: ugy kell nekem folyton fejleszteni az ismeretemet könyvekből és lapokból. A napi sajtó maga egy nagy iskola, melyből a regényirónak egy leckét sem szabad elmulasztani.

Bevett fogalom az elmetehetséget három minőségre szétválasztani: judicium, memoria, fantázia. Sőt ezek még ellentétbe is hozatnak; a kinek erős a fantáziája, annak gyönge a memoriája, vagy megforditva. Az én tapasztalatom szerint a regényirónál együtt kell dolgozni mind a háromnak. Különben tündérmeséket teremtünk. Ebből a fajtából is található müveim közt elég, talán több is a kelleténél. Hanem ennek is megvan a közönsége, a melynek számára érdemes irni. Nálunk különösen még a naiv kedélyek nem fogyatkozának el, s a magyar gyermekvilág egy nagy olvosóközönséget képez.

A regényirás mestersége pedig igy megy.

„Elmondom az egész titkomat: utánam csinálhatja akárki. Vagy egy vezéreszmém akad, vagy egy történelmi adatom vagy egy lélektanilag megoldatlan eseményem az életből. Ez ötlet, véletlen, ajándék, lelet. Akkor ehhez meg kell találnom az alakokat, a mik ezt a történetet keresztülviszik. Ez már tanulmány. Sok munka, buvárkodás, megfigyelés, megválogatás kell hozzá. Utmutató a korszak; de még arra is rá kell előbb találni, mert nem minden mesét lehet akármely korba áthelyezni.

Annak a kornak szokásait, hangulatát, fogalmait, uralkodó eszméit, divatját, néha még a nyelvét, kifejezéseit is át kell tanulmányozni; gyakran a történet helyszinét beutazni, tájak, viseletek rajzait fölvenni, műhelyek titkait tanulmányozni, szaktudósoktól leckét venni stb. stb. Mikor aztán ez megvan, akkor maguknak az előteremtett alakoknak kell kidolgozniok a regénymese egész szövevényét. Itt már nem segit senki, egyedül a fantázia. Akkor belehelyezem magam az egyes alakoknak a kedélyhangulatába: iparkodom bennük élni. A gyilkosnak, az árulónak, a kéjencnek, a zsugorinak a lelkiállapotját éppen ugy a magamévá teszem, mint a szenvedőét, a kétségbeesetté, a haragos bosszuállóét. Ilyenkor, ha a családom tagja, vagy a legkedvesebb barátom háborgat is, rosszul esik; lehet, hogy akkor éppen zsarnoki kedvemben talál, indulatos vagyok, vagy elérzékenyülök a könyekre fakadásig; vagy az egekben járok és gyönyörködöm. Egy ajtónyitás s az egész hangulatnak vége van. Ujra kell kezdeni. — Bele kell melegednem a tárgyamba: a nélkül is lehet ugyan irni, hidegen, kiszámitva; hanem olyan munka is az aztán. Lehet, hogy szabályszerübb, de én azt akarom, hogy az olvasó érezze azt a meleget, a mi engem hevitett. Ülve sohasem gondolkozom, hanem járkálva. Előbb az egész hosszu regényt apróra kidolgozom a fejemben, a legrészletesebb dialógokig (kivéve a leiró részeket). Ilyenkor a fantázia átveszi a memória szerepét s az egész munka ugy készen van a fejemben, hogy le tudnám diktálni. Hanem diktálni nem szeretek; mikor dolgozom, nem akarok emberi arcot látni. Mikor aztán leülök, akkor egyszerre megirok egy nyomtatott ivet; de megesik, hogy kettőt is, egy szó kitörlés, igazitás nélkül. S hogy valósággal a képzelet pótolja az emlékezetet, bizonyitja az, hogy egy év mulva már ugy olvashatom a regényemet, mint valami idegen munkát, nem

tudom, mi van benne, s nagyon kiváncsi vagyok rá, hogy a regényhősöm hogy fog kigázolni abból a hinárból, a mibe belelovagolt?

Ha hibásak a regényalakjaim, az a hibájuk, hogy nem látom őket; mert bennük vagyok. Ha kivülről mintáznám őket, lehet, hogy jobb lábon állnának; — de mi lenne a szárnyaikból?

Már ezt a hibámat meg nem javithatom. Vénebb leszek, de okosabb nem. Igy kell azt a közönségnek elfogadni, a hogy megvan negyven esztendő óta.

Nem tartom semmi érdemnek, hogy sokat dolgoztam: nem követelek érte se a jelenkortól, se az utókortól semmit, még azt sem, hogy olvassák. Magamnak irtam; gyönyörüségem volt benne. Ez volt a világom, életemnek titka, utamnak vezetője, nagy bajokban vigasztalóm, balsors csapásai között védelmezőm, jobb idők reményét, megnyugvást, uj erőt uj küzdelmekhez ez adott, ez az iróasztal; elveszett vagyont ez adott vissza; az életet ujra kezdeni ez buzditott. Negyven éve beszélgetünk egymással s még mindig van egymásnak valami mondani valónk. Sok jó volt, a mit szerettem ezen a világon, sok elmult már belőle: a többit itt kell hagynom. Megnyugszom benne. Hanem hogy az iróasztalomat itt kell hagynom: azt sajnálom.

XIX.

Jókai mint szinműiró. — Jókai költeményei. — Olvasottsága. — Jókai és a külföld.

Jókainak, irói müködéséről szólva, rendesen csak regényeire és elbeszéléseire gondol az ember. Pedig Jókai egyike volt a legtermékenyebb szinműiróknak is. Mint szinműiró azonban (nem szólva a *Szigetvári vértanuk* és az *Aranyember* igen nagy sikeréről), csak efemer értékü darabokat irt.

Jókai 1843-ban irta a *Zsidófiu* cimü drámáját, mely 1893-ban jelent meg nyomtatásban. A darabot Kecskeméten irta 1842-ben egy pályázatra.

A Nemzeti Szinház számára irta *Két gyám* cimü szinművét, mely kéziratban maradt. Ez a drámai kisérlete 1846 április 18-án a Nemzeti Szinházban szinre került. A legkiválóbb művészek kezében voltak a jobb szerepek. Egressy Gábor, Lendvay, Bartha, Szentpétery, László, Fáncsy, Füredy, Lendvayné és Szathmáryné játszottak Jókai első, előadásra került darabjában. A *Két gyám* fényesen megbukott; látszólag nagy sikere volt, de mégis megbukott. Az

Életképek szerint „ugy mult ki, mint egy római gladiátor: éljenzések és tapsvihar között.“ A *Pesti Divatlap* sajnálkozott rajta, hogy ily gyönge drámával a közönség elé állott egy kitünő novellairó. A *Honderü* szerint maga Jókai is belátta drámájának gyöngeségét, s ő maga kérte, hogy ne adják elő többé.

A hulla férje cimü drámában 1851 november 15-én Jókainé is játszott, mikor először adták a Nemzeti Szinházban. De két előadás után már lekerült a műsorról, bár az akkori *Hölgyfutár* szerint a közönség a drámát tetszéssel fogadta, s a szerzőt kitapsolta. A *Dalma* 1852 november 27-én került szinre először a Nemzeti Szinházban, hol eentul Jókai valamennyi darabjában mindig játszott Jókainé Laborfalvy Róza. Tizenkét előadást ért. A *Dalmát,* mely a *Varchoniták* cimü novellából készült, 1899-ben ujra szinre hozták a krisztinavárosi szinkörben; a cimszerepet ezuttal Nagy Bella játszotta, kit később Jókai feleségül is vett.

Az *Immetullah* melodráma 1853-ban készült s csak 1893-ban jelent meg nyomtatásban. Nem került szinre soha.

A *Manlius Sinister*-t 1853 december 10-én mutatták be először a Nemzeti Szinházban, a a hol kilencszer ismételték. Később is többször fölujitották ezt a ragyogó stilusban irott drámát, mely a *Carinus* cimü novella után készült. A Pesti Napló 1853-ban igy irt róla: „Nyelve szép, emelkedett, Dalmánál tizszer jobb. Eddigelé legjobb eredeti drámáink közé tartozik, mely nyereség a szinházra, irodalomra egyaránt.“ A

Hölgyfutár azonban már 1853-ban kifogásolta, hogy a darab meséje már a harmadik felvonás végével megszünik.

Jókai egyik legjobb drámája, a *Könyves Kálmán*, 1855 december 18-ikán került bemutatóra, a mely máig is műsoron maradt.

A Könyves Kálmán-nal Jókai pályázott a Tomori-dijra, a dijnak azonban csak felét nyerte meg, mert művével a biráló bizottság egyenlő értékünek tartotta Berényi Antal „Vak Béla király“ cimü drámáját, mely a dij másik felét kapta. A Könyves Kálmán első előadása Jókainé jutalomjátéka volt, s fényes sikerrel járt. A kritika, akkori szokás szerint, jóval a bemutató előadás után irt csak a darabról. Salamon Ferenc kritikája, mely a mit csak lehetett, gáncsolt a darabban, 1853. december 20-ikán jelent meg a Budapesti Hirlap tárcarovatában. A cikk befejezése igy szól:

Általában szólva e darabban hiányzik a drámai egység, s mindamellett, hogy Jókai jobban tudott gazdálkodni a jelenetek elrendezésében, hibákba esett. Regényes cselekvényt nem elég hatalmas indokolással vett alapul. A történetet dolgozta föl, s hiven követte az események menetét. De a motiváció nemcsak kétes lélektani hipotéziseken nyugszik, hanem mindenütt és változatlanul a lélektani tünemények közül is csupán a szenvedélyek szolgálnak motivumul. (Jókainé oly viharos tapsokat kapott, hogy kétségbe kellene esni, ha azt is le kellene irni.) Többek óhajtását mondjuk ki, vajha Jókai ur vigjáték vagy népszinművekben kisértené meg tehetségét!

A *Könyves Kálmánt* különben németre is leforditották, s nagy sikerrel adták elő a bécsi Burg-szinházban.

Dózsa György-öt, Egressyvel a cimszerepben, 1857 november 3-án mutatták be először a Nemzeti Szinházban. Jókainak e drámája miatt, mely állitólag az Akadémia Teleki-pályázatán is megfordult, nagy irodalmi viták folytak. Éppen akkor indult meg Csengery szerkesztésében a Budapesti Szemle, melynek első számában Gyulai apróra szétszedte és nagyon megtámadta a drámát; kedvezőtlen kritikát irt róla Kemény Zsigmond is. A Szépirodalmi Közlönyben, a fiatal irók lapjában Szegfy Mór kelt Jókai védelmére; szerinte Gyulai és Kemény összeesküdött a magyar irodalom ellen, mert ha Jókaival igy elbánnak, mit várhatnak tőlük a kisebb irók? A fiatalok pártfogását általában rossz néven vették Jókainak; még Beöthy Zsolt is igy irt Jókairól: „Legeslegifjabb irók közt kereste szorosabb irodalmi pártfeleit, kiknek naiv lelkesedése ép anynyit hizelgett hiuságának, a mennyit ártott hirének.“ Nagyon leszólta a drámát *Greguss* Ágost is. (Tanulmányok, II. 212.) a ki szerint Dózsa György elhibázott drámai hős, és a nép szerepeltetése is helytelen, mert a XVI. század pór hada nem küzdött a XIX. század uralkodó eszméiért. A mellékalakok Gregus szerint *hülyék;* a humoros jelenetekben csak bohóságot lát, de humort nem. Gregus elfogultságát különben igen élénken jellemzik tanulmányának e sorai: „A költőnek társadalmi kötelességei is vannak; mikor ir, neki nem szabad magát korából kiszakitania. Nem korszerü dolog az osztályok közt a feszültséget oly minden engesztelődés nélkül fölmutatni; ez nem növeli a bizalmat az osztályok között.“ *Dózsa György* 1878-ban ujra szinre ke-

rült. „Kitör ugyan a sirból, — irja ez alkalommal Beöthy Zsolt, — meg is tapsolták egy-két sikerültebb jelenetét, de a természet rendje szerint ujra vissza fog hanyatlani belé, mert hiján van az igazi életnek." Jókai legnépszerübb drámája, *A szigetvári vértanuk* 1860 március 29-én került először szinre a Nemzeti Szinházban. E darabot több mint ötvenszer előadták; a hatvanas években minden ünnepi előadáson a Szigetvári vértanukat adták, melynek egyik főalakja Jókainénak legitünőbb szerepe volt. 1866 szeptember 7-ikén, Zrinyi Miklós halálának háromszázadik évfordulóján is ezt a darabot adták a budapesti Nemzeti Szinházban.

A *Szigetvári vértanuk* után Jókai tizenhat esztendeig nem irt drámát. 1876 április 3-dikán lépett föl ismét uj darabbal, a *Milton*-nal; e dramatizált regényt 1877 március 9-ikén mutatták be először a Nemzeti Szinházban. *Hős Pálffy* 1879 április 24-ikén került szinre először.

1884-ben Jókai egyik legnépszerübb regényét, az *Arany ember*-t irta át drámának.

Az Aranyember egyike a legismertebb magyar drámáknak; minden szintársulat műsorán szerepel, s a budapesti Nemzeti Szinházban már több mint százszor adták elő.

1885 október 9-ikén mutatták be először a *Fekete gyémántok*-at, az *Olympusi verseny* 1887 szeptember 28-án a Nemzeti Szinház félszázados fönnállása ünnepén rendezett diszelőadásnak volt a bevezetője. A *Jószivü ember*-t 1888 május 31-ikén adták először a Jósziv-egyesület javára. A *Thespis kordéja* vagy a *Földönjáró csillagok* cimü alkalmi szinmű 1890

október 24-ikén jelent meg a Nemzeti Szinház deszkáin a magyar szinészet százéves jubileumára.

Az *Aradi hősnők* cimü történeti vigjáték 1891 január 6-ikán került szinre a Nemzeti Szinházban.

E különben meglehetősen gyenge drámájának érdekes története van; 1889-ben Jókai a véderő-vitában kormánypárti beszédet mondott, s e miatt a közvélemény fel is zudult ellene; az aradi nők pedig elhatározták, hogy Jókaitól többé nem olvasnak semmit. Jókai ezt azzal viszonozta, hogy irt egy drámát az aradi nőkről, — hogy mégis legyen valami, a mit elolvasnak az aradi hölgyek, — bár Jókai irta is.

A *Bolondok grófja* cimü bohózat a Népsznházban került szinre először s onnan indult vidéki körutra. *A cigánybáró*-hoz Jókai librettóját Schnitzer készitette elő Strauss számára. A *Gazdag szegények*-et a Budai Szinkörben 1893-ban mutatták be. Utolsó szinpadi müve a *Levente* cimü dráma volt, melynek előadást kicsinyes intrikák hiusitották meg a Nemzeti Szinházban.

Jókai mint versköltő is igen sokat alkotott, de verseit ő maga sem hitte kiváló müvészi alkotásoknak. Feltünő, hogy milv gyenge verselő teknikája volt. Hogy szatirikus verseinek a maguk idejében mégis nagy hatásuk volt, annak Jókai szellemessége és a sajtóban akkoriban páratlan bátorsága a magyarázata.

Versei közül legismeretesebb és talán legsikerültebb a *Holt költő szerelme, — Minek jön*

az vissza, a kit eltemettek, s az *Utca szegletén ül a csonka hős.*

Mint ujságiró Jókai igen sokat dolgozott az ötvenes és hatvanas években. A Vasárnapi Ujság első évfolyamaiban tömérdek cikke jelent meg; többnyire ismertetések, táj- és utleirások, s történelmi rajzok. Saját lapjába, a *Hon*-ba éveken át csaknem mindennap irt politikai cikket: többnyire polemikus természetü iratok ezek, s miben sem különböznek a hatvanas évek többi publicistáinak igen egyforma irásaitól.

Természetes, hogy oly kiváló szellem, mint Jókai, a külfölddel is élénk összeköttetésben volt. Tanult a külföldiektől, — később pedig a külföld tanult ő tőle. Többször megirta, hogy különösen első müveinek irásakor mennyi idegen hatás alatt állott. Olvasottságáról a következő sorokat jegyezte föl:

A legelső regény, melyet olvastam, Scott Walter „Ivanhoe"-ja volt magyar forditásban. Németül már akkor tudtam jól: Pozsonyban tanultam meg, mint ceregyerek. Én azonban előszeretettel viseltettem az angol és francia költők iránt. Tizenöt-tizenhat éves koromban megtanultam angolul és franciául grammatikából nyelvmester nélkül, — hogy Boz Dickenst és Coopert olvashassam eredetiben. A franciák közül első volt Hugo Viktor, a kit megkedveltem. Boznak még akkor csak egy regénye volt nálunk kapható: a „Pickwick-klubb". Coopertől az „Utolsó Mohikánok", Hugotól „Bug Jargal" és „Han D'Island". Ezekhez jött később Sue Eugen, kinek exotikus regényei (többek közt a „Női kékszakáll") végzetes szuggesztiókkal voltak a fantáziámra. Dumast legkésőbb

ismertem meg a „Trois musquetaires“-ből. A mint azonban Shakespeare több művét megszerezhettem: Lear királyt, III. Rikhardot, ez az olvasmány végképpen holdkórosává tett a nagy irodalmi planétának. Jogász voltam a kecskeméti kollégiumban, Petőfi pedig szinész egy ott letelepült vándortársulatnál. Neki is jelent már meg két verse a lapokban. Együtt álmodoztunk elérhetlen dicsőségről és a mellett tanultunk angolul, franciául. Megtettük azt, hogy leforditottuk Lear királyt és aztán rábirtuk a kecskeméti közönséget, hogy Shakespeare darabjára a szinházat megtöltse és tapsoljon Lear királynak! — Az a tulvilági mámor, a mit a fölséges szellemóriás ihlete támasztott agyamban, mentheti azt a vakmerőséget, hogy én, a tizenhét éves gyerek, egy dráma megirására vállalkoztam (mindjárt a legmagasabban kezdve) s megirtam a „Zsidó fiut“.

Jókait ma már az egész világon ismerik; legjobb művei minden művelt nyelvre le vannak forditva. A külföldön legelőször szomszédaink, a németek ismerkedtek meg Jókaival. *Dux* Adolf, Petőfi forditója, a *Magyar Nábob*-ot 1856-ban németre forditotta. *Bródy* Zsigmond 1864-ben adott ki egy kötet novellát Jókaitól a német közönség számára. Az igazi Jókai-kultusz azonban csak a hetvenes években kezdődött Németországban. *Kertbeny,* Petőfi egyik forditója, 1872-ben Brémában, *Achtzeu humoristische Erzählungen* cim alatt Jókai arcképével és életirásával adott ki egy kötet novellát. A kötetet Bismarck Ottó hercegnek, Magyarország barátjának ajánlotta. *Die Narren der Liebe* 1874-ben Berlinben jelent meg. A német sajtó valóságos óvációval fogadta. *Wechsler* József forditásában ismerte meg a külföld

Jókai következő regényeit: *Die Türken in Ungarn*, *Die Götterburg* (Bálványos vár), *Ein Frauenhaar*, *Die Warchoniten*, *Zweimal zwei sind vier*, *Der Piraten-König*.

Franciaországban Madame *Adam* kezdte meg a Jókai-kultuszt a nyolcvanas években. *Le nouveau Seigneur* (Az uj földesur) 1886-ban a német forditás után jelent meg francia kiadásban. *Les fils de l'homme au coeur de pierre* (A kőszivü ember fiai) *Gerando* Antónia forditásában jelent meg Párisban 1880-ban Ollendorf kiadásában, Tisza Kálmánnénak ajánlva. *Le tapis vert* (Szabadság a hó alatt) cimü regényét Ulbach, a jeles költő forditotta németből. *La rose jaune* (Sárga rózsa) regény forditása Horn Ernesztintől, Horn Ede volt államtitkár leányától Párisban jelent meg.

Angolországban és Amerikában sokkal inkább tetszett Jókai. *Patterson*, a budapesti egyetem angol tanára még 1868-ban adta ki az Uj földesurat ilyen cimmel: *The new Landlord*. 1888-ban jelent meg *Timars Two Worlds* (Aranyember) Hegan Kernard forditásában, mely több kiadást ért. *Prety Mikhal* (Szép Mikhál) 1892-ben jelent meg *Eyes like the Sea* (A tengerszemü hölgy) szintén Nisbet Bain forditásában. Amerikában jelent meg *There is no devil* (Nincsen ördög). *Midas* (Aranyember), *The Son of the Jairy* (Hadak utja) szintén amerikai kiadások.

Olasz nyelven Jókainak szintén több müve jelent meg. A szlávoknál is nagy kelete van Jókainak. A svédeknél *De faltiga Rika* (A szegény gazdagok) cimü regénye jelent meg 1875-

ben. A dánoknál *De faltige Rike* cim alatt jelent meg ugyanaz a regény. A finneknél több Jókai-regény ismeretes. A hollandoknál megjelent *A szegény gazdagok, Az uj földesur.* A románoknál a *Janicsárok végnapjai* s az *Aktiari fogoly.* A görögök számára Télfy Iván forditott Jókaiból. A törököknek Kunos Ignác mutatta be Jókait.

XX.

Jókai mint politikus. — Politikai szereplése a szabadságharc alatt. — Jókai mint ellenzéki képviselő. — Jókai és Tisza Kálmán. — Parlamenti felszólalásai. — Jókai a képviselőházban és a pártkörben.

Gyakran halljuk, hogy Jókai rossz politikus volt. Ez igaz itélet is, ha a mai kornak nyelvén beszélünk, a mely korban a politika helyességének csak egyetlenegy kriteriuma van: a siker. Jókai sohasem látta hasznát politikájának. Tehát rossz politikus volt. Nem jutott soha politikai hatalomhoz, politikájával soha pénzt nem szerzett, sőt rajta veszitett a politikán, mert volt idő, mikor népszerüsége nagyon megcsappant, — a politikája miatt. A mai korban az olyan politikai pályafutás, mint Jókaié, már a legnagyobb ritkaság.

Ő valóban akarata ellenére lett politikussá. Az 1848. évi márciusi események sodorták bele a politikába. Ez szükségszerü dolog volt, mert azokban a napokban nem volt közpályán szereplő ember, a ki részese ne lett volna a politikai eseményeknek. Hogy Jókait menynyire fölhevitették a márciusi eszmék, azt tudjuk, látjuk nagyon jól, negyven-ötven év mulva

irt visszaemlékezéseiből. De hogy Jókai még a legerősebb láz napjaiban is az egyetlen ember volt Magyarországon, a ki higgadtságra és bölcs megfontolásra intette nemzetét, azt kevesen tudják. 1848-iki ujságjának, az *Életképeknek* számait végiglapozva, mindenütt intelmeket találunk, hogy a rendelet, a közbátorságot, a törvényességet meg kell tartani, s hogy a kivivott szabadsághoz méltóan kell viselkedni. Minden szava falrahányt borsó volt, s Jókai, a ki március 15-ikén Petőfivel együtt a nemzet bálványa volt: pár hét alatt elvesztette a nép kegyét. Mikor a magyar kormány megalakult, mindenkinek juttatott hivatalt, csak Jókainak nem, s a honvédségben ezrével osztogatták a tiszti állásokat, csak Jókainak nem jutott semmi sem. Ráadásul még egyetlen jövedelmi forrása, a lapja is megbukott. 1849 első napjaiban kölcsönvett pénzzel menekült a magyar kormány után Debrecenbe.

Köztudomásu dolog, hogy a debreceni országgyülés ideje alatt Jókai, a kinek éppen mint Petőfinek, még képviselői mandátumot sem juttattak, — a békepárt hive volt. Hogy azonban ez köztudattá váljék, ahhoz nagy rosszakarat volt szükséges. A politikusoknak arra a csoportjára, a melynek Jókai is hive volt, s a melynek Batthyány Lajos gróf és Nyáry Pál volt a vezére, mindenféle név jobban ráillett volna, mint a „békepárt". Nem békülni akartak ők, csak nem akartak fejükkel a falnak rohanni. A „békepárt" nevet azoktól kapták, a kik a kulisszák mögé nem látó nép előtt gyülöletesekké akarták őket tenni. Minden hadjárat nyomában

ott látjuk a zsebrákokat a kik a küzdőtértől csak hasznot remélnek; nem kivétel ez alól a magyar szabadságharc sem, a melynek szintén megvoltak a maga szomoru alakjai. Minél jobban távolodunk azonban e nagy korszaktól, annál jobban oszlani fog a fátyol, a melyet ráteritettek, s a mint egyszer a *történelmi kutatás* is beleavatkozik a dologba: sok (ma szintén köztudomásu) legenda fog szétoszlani, az alakokat egészen más világitásban fogjuk látni, s látni fogjuk majd azt is, hogy az igazán nagy, hősalakok árnyékában mint huzódtak meg a zsebrákok. Kossuthnak a köpenye sokakat betakart. Jókai elég vakmerő volt e köpeny alá tekinteni, s oly dolgokat látott, hogy azonnal „Tolvaj!“-t kiáltott. Kiáltására meg kellett mozdulnia az országgyülésnek is, mire aztán Debrecenből egy kompromittált miniszter Amerikába utazott.

A „békepárti“ név azonban rajta maradt Jókain, mert a magyar nemzet szeret illuziókban élni, ha a multra tekint, előitéletek után indul, — s általános emberi tulajdonság, hogy a gyanu a legisebb, sőt a nem is gyanitott nyiláson keresztül is behatol a szivekbe, s ha oda egyszer bejutott, ott is marad örökre. Calumniare audacter! Biztos méreg ez a politikában, sohasem lesz ellenszere.

Bizonyos mérséklet volt Jókaiban, de szabad-e politikát csinálni annak, a kiben nincs semmi mérséklet? Hogy a trónvesztési nyilatkozat után Jókai pártja is elvesztette mérsékletét, azt megmagyarázta maga Jókai: tul kellett licitálni Kossuthot, a respublikát kellett követelni.

nehogy a meggondolatlanok Kossuthot királynak választva, egyenesen Magyarország megsemmisitésére birják rá a hatalmas szövetségessel rendelkező dinasztiát.

Jókai nem sokáig lehetett republikánus: az események csakhamar elnémitottak minden politikát; a nagy politikusok fejetlensége, az asszonyi politika, egyes hadvezérek hiusága, vetélkedése és gyülölködése igen rövid idő alatt megteremtette gyümölcsét: a világosi fegyverletételt.

Jókai, bár nem volt se képviselő, se a magyar kormány alkalmazottja, se katona, egy esztendeig bujdosott, mint annyi más hazafi. A közelmultban hallottuk egy függetlenségi politikustól, hogy Jókait senki se kereste, bujdosása csak szinészkedés volt. Ez még a régi, Madarász László-párti fölfogás. Abban az időben senkinek sem volt fölösleges bujdosnia, mert senki sem volt biztosságban. Jókaira meg éppen halálbüntetést kért egy Hegyesi nevü fiskális, ki az abszolutizmus beköszöntésekor sietett ügyészi hivatalt vállalni. Azokban az években néhány honfitársunk, mint biró és ügyész több vérengző kedvet árult el, mint Haynau; hogy közülök némelyek az alkotmányos korszakban is, sőt egészen napjainkig is tekintélyes politikusok és államférfiak lehettek, azon félszázad mulva igen fog csodálkozni a történetiró.

Az alkotmányosság ujraébredésével Jókai is képviselő lett, s az országgyülésen, a hová a siklósi kerület küldötte, a határozati párthoz csatlakozott. Deák Ferencnek nem volt hive sohasem, mert Deákban nem látta a bátorság szük-

séges mértékét. Ha csak az valósult volna meg, a mit Deák 1861-ben akart, az 1867-iki kiegyezés a magyar állam önállóságának még kevesebb attributumát tartalmazná. A határozati párt nagy szolgálatot tett a nemzeti ügynek, s nem volt olyan veszedelmes, mint a minőnek gyakran föltüntetik. A miért akkoriban az embert becsukták, azt pár év mulva törvénybe kellett iktatni. Zichy Nándor grófnak az a hires cikke, a mely miatt őt és Jókait bebörtönözték, egy betüvel sem kivánt a magyar nemzet számára több jogot, mint a mennyi az 1867. évi XII. törvényben benne van.

Jókai nem volt kimagasló alak a határozati pártban. Kiváló szónok volt, de 1861-ben valahány képviselő volt, mind kitünő szónoknak bizonyult; az abszolutizmus ideje alatt annyi keserüség gyült össze a szivekben, hogy csak ki kellett önteni; tizenkét év óta oly sokat kellett gondolkozni, töprengeni, s oly keveset volt szabad beszélni, hogy kész szónokká értek az emberek.

Az 1865-iki országgyülésen ujból a siklósi kerület mandátumával, ismét az ellenzék soraiban szerepelt. Ő volt az ellenzék első publicistája, s népszerüsége tetőpontján volt. Már ekkor rendithetetlen hive volt Tiszának. Az 1869-iki választáson, melyet e mü életrajzi részében ismertetünk, a budapesti Teréz- és Erzsébetváros mandátumát kapta; ugyan e kerületben 1872-ben Radocza Jánossal szemben kisebbségben maradt, de a dárdai kerület mandátumával mégis bejutott az országgyülésbe. Később, különösen a példátlanul

korrupt Lónyay-kormány ellen küzdött, s hogy Lónyay megbukott, abban oroszlánrésze van Jókainak. 1872-ben politikai körutat tett az országban, s az agitiációs ut diadaluttá fejlődött. A vasuti állomásokon mindenütt ezrekre menő sokaság fogadta, s a hová Jókai elment, ott megvetette lábát az ellenzék. „Különös bájt kölcsönözött az ünneplésnek, — irja erről a körutról egy régi publicista, — hogy a városok előkelő hölgyei vezették a küldöttségeket, s a költőnek nemcsak virágot és babérkoszorukat adtak át, hanem a mire aligha volt még példa, megragadták a kezét és összecsókolták. Ezen kezdte tudniillik az első küldöttség — a többi városban már óvatosabb volt a költő s a lelkes hölgyek csak az arcához férhettek hozzá. Fehérbe öltözött szüzek, fiatal menyecskék és tisztes matronák — boldog volt, a ki eldicsekedhetett, hogy visszakapta a csókot Jókai Mórtól. Soha még embert igy nem ünnepeltek Magyarországon és senki ebben nem talált kifogásolni valót, sem a férjek, sem a vőlegények. Pedig Jókai akkor még nem volt több negyvenhét esztendősnél s még mindig meglátszott rajta, hogy egykor kora legszebb férfiai közé tartozott.“

Jókai politikai népszerüségének azonban csakhamar véget vetett a fuzió. Tisza Kálmán 1875 elején elveinek megvalósitásáról lemondva, kormányra lépett, s Jókai követte őt a kormánypártba. Hogy miért? Erre a kérdésre csak az felelhet, a ki ismeri az ország közállapotát 1875-ben. Megbukott egy kormány, a melynek bukása után az egész nem-

zet föllélekzett, azt hivén, hogy örökre vége van a korrupciónak. Az uj kormánytól mindenki egy uj és jobb korszak beköszöntését remélte. Tiszát örömmel és reménységgel üdvözölte az egész ország, mert különben meg nem bocsájtotta volna neki az elveinek megvalósitásáról való lemondását. A nemzet nagy többségét a hét évi tapasztalat meggyőzte arról, hogy a kiegyezés alkalmas alap Magyarország független államiságának fejlesztésére; meggyőződött erről Tisza is és a helyett, hogy uj alap lerakásához kezdett volna hozzá, mikor pártja uralomra jutott: elfogadta elődének az elég biztosnak hitt közjogi alapját, s azon akarta tovább épiteni a magyar államnak épületét. Ezt igen helyeselte Jókai is. „Végzete volt, hogy a Tisza erős egyéniségének hatása alól nem vonhatta ki magát. Erényt csinált abból, hogy Tiszát vakon követi és bünnek tartotta volna, ha valaha számon kéri csak egyetlen lépését is. Megdönthetetlen meggyőződéssé vált lelkében, hogy Tisza nemcsak a legjobbat akarta mindig, de a mit tesz, azt a legjobb eszközökkel is teszi.“ Egy alkalommal figyelmeztették rá, hogy Tisza Kálmánnak a tulságos szeretetével, támogatásával eljátsza azt a népszerüséget, a mit a műveivel magának megszerzett, a mire kissé elborultan válaszolt:

— Arról pedig nem tehetek. Nem is törődöm vele. Mert én Tisza Kálmánt el nem hagyom soha, és vele megyek mindenüvé, még ha a pokolba vezet is. De nem oda vezet!

Az 1875-iki országgyülésen a budapesti józsefvárosi kerületben kapott mandátumot; 1878-

ban azonban ugyanitt megbuktatta őt Szilágyi Dezső, ki akkor a mérsékelt ellenzék hive volt. A választási küzdelemre, melyben Szilágyi csak 69 szótöbbséggel győzött, döntő befolyással volt a magláji (boszniai) vesztett csata hire, mely éppen a választás ideje alatt érkezett Budapestre, az ellenzék plakátokon terjesztette a rossz hirt, mire a kormánypárti Jókainak természetesen buknia kellett. Azonban ekkor is mandátumot kapott Erdélyben, Erzsébetvárosban; 1881-ben Illyefalván, 1884-ben és 1887-ben Kassán, 1892-ben pedig Oravicán választották meg képviselőnek. 1896-ban Bánffy Dezső báró, a ki annyi személyes hivének és annyi ujságirónak juttatott mandátumot, Jókait a kormánypárti szempontból legrosszabb kerületek egyikében jelöltette, s Jókai — megbukott. Ekkor végképpen elbucsuzott a politikától, s bár néhány hónap mulva kinevezte őt a király főrendiházi tagnak, többé nem vett részt a törvényhozó testület működésében.

Jókai egyike volt a legszorgalmasabb képviselőknek. A mig tagja volt a képviselőháznak, csaknem minden ülésen ott volt, a mikor Budapesten tartózkodott, s a hatvanas és hetvenes években nagyon élénk részt vett a képviselőház vitáiban is.

Az 1861-iki országgyülésen négyszer szólalt föl: Palóczy László halálakor, a fölirati vitában, az ülésterem ventillációja, s a szinházi bizottmány ügyében.

Az 1865—68-iki országgyülésen már tágabb tér nyilott parlamenti munkásságának; több,

mint huszszor szólalt föl; részt vett a trónbeszédről szóló föliratí vitában, az ujoncjavaslat tárgyalásában is. Fölszólalt a köztörvényhatóságok visszaállitása, a közös ügyek rendezése, a konstantinápolyi magyarok, az államadósság, a vám- és kereskedelmi szerződés, a görög-keleti egyház rendezése és végül a jövedelmi adó ügyében.

Az 1869—72-iki országgyülésen sokszor interpellált; interpellációinak tárgya: a salgótarjáni kőszénbánya, a pest—váci országut, magyar bank-törvény alkotása, a vakok pesti intézete, a gyapju- és nyersbőr-kivitelnél kiállitott egészségügyi bizonyitványok dijának hovaforditása, pénzzavarok a pesti kereskedelmi és ipari világban, s az ujpesti kikötő mocsarai. Ezenkivül részt vett a válaszfölirati vitában, beszédet mondott a birói hatalom gyakorlásáról, az 1869-iki ujonczozásról, a jegybankról, a budapesti szabad vallásközségről, az 1870. és 1871. évi állami költségvetésről, a báttaszék—dombovár—zákányi vasutról, s köztörvényhatóságok rendezéséről, a rokkant honvédekről, a honvédlovasságról, a pesti köruti házak adómentességéről, az államkölcsönről, az ipar-törvényjavaslatról, a bécsi nemzeti bank magatartásáról, Buda és Pest egyesitéséről, s a választói jogról.

Az 1872—75-iki országgyülésen az udvarhelyszéki képviselőválasztásokról, Budapest rendezéséről, az 1873. és 1875. évi állami költségvetésről, a leszámitoló és kereskedelmi bankról s a kereskedelmi törvényjavaslatról beszélt Jókai.

A következő, 1875—78-iki országgyülésen

a vám- és kereskedelmi szövetség, a gyülekezési jog, a hatvanmilliós rendkivüli hadügyi hitel, s az országgyülés berekesztése ügyében szólalt föl.

. Az 1878—81-iki országgyülésen Jókai beszédeinek tárgyai: az 1879., 1880. és 1881. évi költségvetés, a szegedi árviz, a berlini szerződés becikkelyezése, Kisküküllő vármegye székhelye, Bosznia és Hercegovina közigazgatása, a hamis bor kivitele, az 1879. évi ujoncjutalék, az ülések meghosszabbitása, az egri zászlósértés, és a cukor-, kávé- és sörfogyasztás megadóztatása.

Az 1881—84-iki országgyülésen részt vett a fölirati vitában, az 1882. és 1883. évi költségvetés és a katonai póthitel tárgyalásában, s beszélt a keresztények és izraeliták között, valamint a külföldön kötött polgári házaságról, az irói és művészi jogról, s az állandó országház épitéséről.

Az 1884—87-iki országgyülésen csak egyszer szólalt föl: a főrendiház reformja ügyében.

Az 1887—92-iki országgyülésen szerepelt utóljára a beszédeivel; a fogyasztási adókról, az 1890. évi költségvetésről, az indemnitásról, a királyi táblák és főügyészségek szervezéséről s a szőlőterületek állami kedvezményeiről beszélt.

Jókait, mint képviselőt, *Mikszáth* Kálmán a következő karcolatban ismertette:

Még csak évek előtt is gyakran lehetett látni a nagy irót a folyosó valamely csendes részében sétálni, hátratett s keresztbe font kezekkel. A hátul keresztbe tett kezek a fejtörést jelezték nála. Ez azt jelentette, hogy beszédre készül. Csodálatos regényeinek meséit is ilyen hátrarakott kezekkel gondolta ki.

Jókai mindig egyformán öltözött. Egy sötét, hátul is gombos Ferenc József-kabát van rajta, sötétbarna nadrág, tarka nyakkendő egy karneol-kutyafej-tűvel. Másforma ruhát soha senki se látott rajta, kivéve, ha frakkban vagy diszmagyarban van.

A Házba képviselőségének utolsó éveiben eljárt ugyan, de beszédet nem tartott többé, a tárgyalás menete nem érdekelte, korrekturákat csinált, a padban, vagy ábrándozva tarka-barka meséket szőtt az ellenzéki szónokok beszéde alatt, s mikor látta, hogy pártja (az a bizonyos erdő) fölállt, ő is fölemelkedett velök gépiesen, s igen sokszor utólag kérdé a szomszédait:

— Miről is van szó, kérlek?

A parlamentben az utóbbi időben már semmi szerepet se akart vinni. A bizottságok közül egyikben sem vett részt, csak a delegációkba járt még.

Boldog volt, ha az ülésekről a végük előtt szökhetett el.

Hazatérve megebédel otthon, ebéd után rászedi a szemét egy félórára s aztán ujra odaül abba a karszékba az iróasztala mellé, mely megrázkódik, mint a mesebeli csikó, s viszi a gazdáját a csillagok, felhők közt azokba a büvös tartományokba, melyekben olyan jók, olyan bölcsek és olyan elmések az emberek, — de a mint a vén óra elüti az ötöt, egyszerre csökönyös lesz a csikó és nem akar tovább inditani.

Az ötöt elütötte már. A pajtások most kezdenek gyülekezni a klubban a parthiehoz.

S a mint rajzanak fejében a regénybeli alakjai, a mint jönnek-mennek, látja közöttük ballagni nagy köpenyegében Nedeczky Istvánt is. Valami csodálatos telepátiával megérzi, hogy Sváb Károly a Sugár-uton lépeget: éppen a Petánovics előtt megy e percben. A Tisza Kálmán kocsija pedig éppen ebben a szent pillanatban robog be a klub udvarára.

Nosza, hamar pontot s Jókai is siet a tarokparthiehoz. A skiz, az a csodálatos, gonosz skiz még a muzsáktól is el tudja szakitani!

Üdén, frissen érkeznek a partnerek, az örök csaták vivói. Tegnap fáradtan távoztak, győzve és legyőzetve, ma már semmi nyoma a tegnapi ütközetnek, uj harcot folytatni mindig készek, semmi gyüröttség sincs egyiken sem.

Ez a legősibb parthie a klubban. Jókai még meg sem áll a tanácskozóteremben (a konferenciákon csak rendkivüli események idejében szokott megjelenni), a miniszterelnöktől nincs semmi kérnivalója, a kulisszatitkokra nem kiváncsi, siet be gyorsan a szentélybe, a billiárd melletti szoba ismeretes szögletasztalához, hol nagy reményekkel és kedélyes fenyegetésekkel kezdődik meg a két óra hosszáig tartó megütközés.

— Ma visszaveszem a tiz forintomat.

— Hát az én öt forintom? — szólal fel a másik tegnapi vesztő.

Osztanak, kedélyeskednek, biztatják, szidják egymást.

— Azt hittem, urakkal játszom, — sóhajt föl Jókai egy-egy rossz vételnél.

— Nem voltál katona, — haragitja Tisza, ha az első kártyánál megállapodik.

A kibicek egész raja üli körül az egész asztalt, hol a magyar közélet ilyen kiváló alakjai szórakoznak éppen olyan vehemenciával, passzióval, mintha soha egyebet se csináltak volna a világon.

Megérkezvén aztán a „hora legalis“ (a félnyolc), kimondatnak a tourok, összeszámittatnak, beváltatnak a blokok s Jókai ugy, a mint jött, észrevétlenül siet el a termeken át a politizálók tömege közt a felső kabátjához.

XXI.

Jókai műveinek bibliografiája, időrendben. — Jókai kiadói. — Jókai nyilatkozata hazai és külföldi kiadóiról s forditóiról. — Irodalmi hagyatéka.

Jókai Mór összes műveit fölsorolni, róluk teljes bibliografiát késziteni nagy föladat; oly tömérdek műve jelent meg folyóiratokban és ujságokban, hogy maga sem tartotta számon az irásait. Ha mindazt fölsorolnók, amit Jókai irt, a fölsorolás maga is csak nagy kötetben férne el. Az itt következő adatok azonban, melyeket legkiválóbb bibliografusunk, idősb Szinnyei József gyűjtött össze, időrendben felölelik a nagy irónak minden nevezetes művét, a kevésbbé jelentékeny hirlapi cikkeket kivéve.

1834.

Egy vers a *Társalkodóban.*
Egy adoma a *Regélőben.*

1844.

Románc a *Pesti Divatlap*-ban.

Az arany és az ember. Vers, a *Pesti Divatlap*-ban.

Hármas kín, vers, a *Pesti Divatlap*-ban.

1845.

Az ingovány oáza. *(Pesti Divatlap.)*
Csodák. *(Pesti Divatlap.)*

Kártya. *(Pesti Divatlap.)*
Marce Záre. *(Pesti Divatlap.)*
Istenitélet. *(Tavasz.)*
Nepean sziget. *(Életképek.)*
A fukar végpercei. *(Életképek.)*

1846.

A nyomorék naplója. *(Pesti Divatlap.)*
A gonosz lélek. *(Pesti Divatlap.)*
Házasságok desperációból. *(Pesti Divatlap.)*
A csavargó. *(Életképek.)*
Sonkolyi Gergely. (*Életképek.*)
Hétköznapok. *Regény két kötetben.*

1847.

A remete hagyománya. *(Pesti Divatlap.)*
A bűntárs. *(Életképek.)*
A serfőző. *(Életképek.)*
Irodalmi levelek. *(Életképek.)*
Az aegyiptusi rózsa. *(Életképek.)*
Mi hir Budán? *(Életképek.)*
Hirlapi kacsák. *(Életképek.)*
Hölgyszalon. *(Életképek.)*
Keselyeő Péter. *(Életképek.)*
Adamante. (*Életképek.*)
Czakó Zsigmond emléke. *(Életképek.)*

1848.

Forradalom vér nélkül. *(Életképek.)*
Nyilt szavak honunk fiatalságához. *(Életképek.)*.
Nőszabadság. *(Életképek.)*
A napok hangulata. *(Életképek.)*
A világhirü Martinovics-összeesküvés részletei. (*Életképek.*)
Hyppona romjai. *(Életképek.)*
Egy római polgárnő. *(Életképek.)*
Pillanatnyi fényül némely sötétebb helyekre. *(Életképek.)*
Charivari. *(Életképek.)*

A forradalom költészete. *(Életképek.)*
Congrev rakéták. *(Életképek.)*
Fiatalság. *(Életképek.)*
Pesti polgárság. *(Életképek.)*
Nép. *(Életképek.)*
Nemesség és táblabirák. *(Életképek.)*
Diplomatikus barometrumok. *(Életképek.)*
Az utolsó fejedelem. *(Életképek.)*
Hol leszünk két év mulva? *(Életképek.)*
Szomoru napok. *(Életképek.)*
Szegény király. *(Életképek.)*
Nem szeretem a sápadt arcokat. *(Életképek.)*
Bizalmi hévmérő. *(Életképek.)*
Keserü hangok. *(Életképek.)*
A forradalom metempsychosisa. *(Életképek.)*
Pan Jelasics. *(Életképek.)*
Az átkozott ház. *(Unio zsebkönyv.)*
Az üstökös utja *(Országgyülési Emlék.)*
Vadon virágai. *Novellák, két kötetben.*

1849.

Magyarhon népei. *(Közlöny.)*
A civakodás nem nagy mesterség. *(Esti Lapok.)*
Nagy napok előperceit éljük. *(Esti Lapok.)*
Mi lesz belőlünk? (*Esti Lapok.*)
Miért küzdünk? *(Esti Lapok.)*
Pro memoria. Mártius 15. Habsburg-ház. 1848-diki törvény. Politikai horoskop. Respublika. Békepárt. Kaputosok. Arisztokraták és demokraták. Odiózus elnevezések. Klapka levele. A király felesége. A huszárkáplár. *(Esti Lapok.)*

1850.

A gyémántos miniszter. (*Magyar Emléklapok.*)
Az érc leány. (*Magyar Emléklapok.*)

A tarcali hadnagy. (*Magyar Emléklapok.*) *lapok.*)

Székely asszony. (*Magyar Emléklapok.*)

Szenttamási György. (*Magyar Emléklapok.*)

A vérontás angyala. Egy hóhér 1849-ből. Bujdosó tanyája. Csonka vitéz. Az eltünt leányok. (*Magyar Irók Füzetei.*)

Egy poétaviselt ember levele. Az erdők leánya. Sic vos non vobis. Egy halálitélet. (*Pesti Röpivek.*)

A munkácsi rab. (*Reguly-Album.*) Széchenyi feltámadása. (*Kazinczy-ünnep Emléklapja.*)

Forradalmi és csataképek. *Elbeszélések, két kötetben.*

1851.

A láthatatlan csillag. Rozgonyi Cecilia. (*Losonci Phőnix.*)

Másik haza. (*Romemlékek.*)

A népdalok hőse. Soliman álma. Béldi Pál. Egy lakoma a hun királynál. Tsong Nu. (*Remény.*)

Koronát szerelemért. (*Nagyenyedi Album.*)

Egy halálitélet. Vándoroljatok ki! (*Magyar Hirlap.*)

Erdély aranykora. *Regény.* Az utolsó tengeristen. Kelet királynője. Kalóz király. A varchoniták. Fortunátus Imre. A kétszarvu ember. (*Pesti Napló.*)

Egy bujdosó naplója. *Egy kötet novella.*

1852.

Shirin. (*Értesitő.*)

Az örmény és családja. Egy bukott angyal. (*Hölgyfutár.*)

Mahizet. (*Müller Gyula Nagy Naptára.*)

Hangok a vihar után. *Egy kötet novella.*

Erdély aranykora. *Regény két kötetben.*

A kétszarvu ember. *Történelmi elbeszélés, egy kötetben.*

1853.

Carinus. *(Pesti Napló.)*

Egy magyar nábob. *Regény.* (*Pesti Napló.*)

Egy komondor naplója. *(Müller Gyula Nagy Naptára.)*

Petki Farkas leányai. Magyar Népvilág. Uti levelek. A nagyenyedi két füzfa. Háromszéki leányok. Papagályom emlékiratai. Egy agg szinész naplójából. Halil Patrona. (*Délibáb.*)

Perozes. Egy ünnep a Svábhegyen. A nagyidai nóta. Bacsó Tamás. A játékos. Különös kvalifikáció. Ötven adoma és életkép. *Jókai Országos Nagy Naptára.*

Szent Anna tava. *(Magyarország és Erdély Képekben.)*

Törökvilág Magyarországon. *Regény három kötetben.*

Egy magyar nábob. *Regény négy kötetben.*

1854.

Kárpáthy Zoltán. Regény. *(Pesti Napló.)*

A janicsárok végnapjai. *(Délibáb.)*

A janicsárok végnapjai regény folytatása. Manlius Sinister, dráma. Holtak harca, regék. *(Hölgyfutár.)*

Az utolsó csatár. *(Müller Gyula Nagy Naptára.)*

A Hargita. Anekdoták. *(Jókai Országos Nagy Naptára.)*

Az utolsó cigányország. Magyar költők sorsa. A hosszu álom. Hinni és nem hinni. Történeti rajzok. A székelyek. Fejedelmi párbaj. Az avar vezér. Könyves Kálmán. A koldus gyermek. *(Vasárnapi Ujság.)*

Dsem herceg. *(Divatcsarnok.)*

A hazajáró lélek. *(Magyar Nép Könyve.)*

Janicsárok végnapjai. *Regény három kötetben.* Erdélyi képek. *Novellák, két kötetben.* Kárpáthy Zoltán. *Regény négy kötetben.* A magyar nemzet története. *Egy kötet.* Török mozgalmak 1733-ban. *Regény két kötetben.*

1855.

A bajadér. *(Hölgyfutár.)*

Az akhtiari fogoly. Emlékezzünk régiekről. Valahány ház, annyi szokás. A szegedi vésznapok. Gonosz háznak gonosz vége. Egy népnevelő. A karácsonyi dolgozó. *(Vasárnapi Ujság.)*

A veszélyes sakkjáték. *(Divatcsarnok.)*

A kötél áztatva jó. *(Magyar Nép Könyve.)*

A tengerszem tündére. *(Magyar Hölgyek Naptára.)*

Thorlatievna. *(Lacikonyha.)*

Cigánynő. *(Család könyve.)*

Véres könyv. *Csataképek, három kötetben.* A magyar előidőkből. *Egy kötet novella.* Tarka élet. *Két kötet.*

1856.

A régi jó táblabirák. Regény. Szomoru napok. Regény. *(Pesti Napló.)*

A nőlázadás. A koldus veréb. Föltámadunk. A rézpataki lelkész. Melyik a kilenc közül? Kakas Márton levelei. A mohácsi veszedelem. *(Vasárnapi Ujság.)*

Kincses Abdul és a gyáva Izmál. *(Budapesti Visszhang.)*

Thonuzoba. *(Magyar Hölgyek Naptára.)*

Bokácius kalandjai. *(Nemzeti Képes Naptár.)*

Oceánia. *Elbeszélés egy kötetben.* Délvirágok. *Két kötet.* Árnyképek. *Két kötet.* Szomoru napok. *Regény két kötetben.* A magyar nép adomái. *Egy kötet.* A legvitézebb huszár. *Történeti rajz, egy kötet.* A régi jó táblabirák. *Regény négy kötetben.*

1857.

Az elátkozott család. Regény. *(Pesti Napló.)*

Az első alapkő. A aradi vérnap. Magyar szinészet a legrégibb időkben. Népszokások a magyar szinészek országából. Az istenhegyi székely-leány. Kakas Márton levelei. *(Vasárnapi Ujság.)*

A gyémántkirály. *(Nemzeti Képes Nagy Naptár.)*

A világ vége. *(Délibáb Naptár.)*

A hold. *(Sárosy Album.)*

Politikai körut gyalog. Jaska és Jaksa. Diplomatia. Barom-történetek. Koldusnő aszszonyság. Ez a világ sorja. Kutya históriák. Kiliameron. Szaladj, szaladj, jön a billog. *(Nagy Tükör.)*

A megölt ország. *(Szinházi Naptár.)*

Uj dekameron. *(Nővilág.)*

A hősök könyvéből. A debreceni krónikákból. Hogyan lett Dull Mátyás uramból Rácz János? Korán elsült pisztoly. *(Magyar Sajtó.)*

Jordaki feje. *(Szépirodalmi Közlöny.)*

Novellák. *Egy kötet.* Népvilág. *Két kötet elbeszélés.*

1858.

Sylvester-éjszakák. *(Hölgyfutár.)*

A regényes Tempevölgye. Vatha lázadása. A peregrinus. More patrio. A tatárfutás után. Farsang bolondjai. Kakas Márton levelei. Husvéti piros tojások. *(Vasárnapi Ujság.)*

Mi van a föld alatt? Történetek egy ócska kastélyban. *(Nővilág.)*

Fölfordult világ. Regény. *(Magyar Sajtó.)*

Violenta. *(Szépirodalmi Közlöny.)*

Mátyás király fája. *(Nemzeti Szinházi Naptár.)*

Bizebán. *(Remény.)*

Bürgözdi bácsi csintevései. Exotikus történetek. Négy óra egy vulkán fenekén. *(Üstökös.)*

Az áruló gyürü. (*Szépirodalmi Album.*)

Az elátkozott család. *Regény két kötetben.*

Jókai Mór Dekameronja. *Száz novella tiz kötetben.*

1859.

Az utolsó budai basa. Giskra hadai. Kakas Márton levelei. *(Vasárnapi Ujság.)*

A magyar divat. Első az etiquette. (*Üstökös.*)

Kakas Márton Naptára.

1860.

Még egy csókot. Benzerade szerelme. Egy női szó. A magyar néphumorról. Kurbán bég. Egy család drámája. Korona és kard. Az első testvérharcok. *(Vasárnapi Ujság.)*

A három Csák. A szerelem és a kis kutya. A huszti beteglátogatók. (*Ustökös.*)

Mit tudnak a nők? *(Családi kör.)*

A kurucvilág után. *(Szépirodalmi Figyelő.)*

A gyujtogató. *(Szigeti-Album.)*

Bábel. *(Kisfaludy Társaság Évlapjai.)*

Fulkó lovag. *(Emich Gusztáv Nagy Naptára.)*

A magyar néphumorról. *(Akadémiai Értesitő.)*

Kakas Márton Naptára.

Kakas Márton tolltaraja. *Két kötet vers, levelek, stb.*

Szegény gazdagok. *Regény négy kötetben.* Szinművek. *(Szigetvári vértanuk. Könyves Kálmán. Dózsa György. Manlius Sinister. Dalma. Murányi hölgy.) Három kötet.*

1861.

Életem legszomorubb napja. Smaragdok és zafirok. A debreceni kastély. Igazi cigánypetició. *(Vasárnapi Ujság.)*

Visszaemlékezések 1849-re. *(Magyar Sajtó.)*

A sánta koldus. Tallérosi Zebulon levelei. Ha az ember híressé lesz. *(Ustökös.)*

Kakas Márton Naptára.

1862.

Miranda. Egy lengyel történet. A kalifa papucsa. A mig a termő rügyből körte lesz. *(Vasárnapi Ujság.)*

Hol születnek a regények? Száz év mulva. Csodabogarak. Emina. Egy kritikus álmai. *(Ustökös.)*

A fehér lap. *(Emich Gusztáv Nagy Naptára.)*

A kardvas és a villám. *(Részvét Könyve.)*

Milyenek a nők? *(Koszoru.)*

Politikai divatok. Regény. Mi mindent tudna tenni a magyar ember, ha sokat járna Bécsbe. *(Hon.)*

Kakas Márton Naptára.

Az uj földesur. *Regény három kötetben.* Szélcsend alatt. *Két kötet elbeszélés.* Felfordult világ. *Humorisztikus papirszeletek, két kötetben.*

1864.

A hittagadó. A vakmerő. *(Vasárnapi Ujság.)*

Juida. Egy csók, egy szó. A hivatalviselő hölgyek. Tudtán kivül férj. Szinházi publikumfogás fürdőn. *(Ustökös.)*

Fredegonda. Lucretia. *(Koszoru.)*

Hétköznapi fecsegések. A rabnő. Az urnő. *(Hon.)*

1865.

Jókai első és utolsó pöre. *(Ustökös.)*

Mire megvénülünk. Regény. A sajtó, a tanácsterem és a könyvpiac. *(Hon.)*

Két menyegző. *(Regélő.)*

Chinchilla herceg. Kerüld a szépet. *(Hazánk s a külföld.)*

Milyenek a nők? *Elbeszélések két kötetben.* Milyenek a férfiak? *Elbeszélések egy kötetben.* Mire megvénülünk. *Regény négy kötetben.* Kakas Márton Albuma. *Két kötet.*

1866.

Politikai cikkek a *Hon*-ban.

Baróthy Ilona. A mostoha meséi. *(Hazánk és a Külföld.)*

1867.

Szerelem bolondjai. *(Emich Gusztáv Nagy Naptára.)*

A magyar „úr“ Amerikában. Ezer év. A politika a malom alatt. Egy ember, a ki nem akar koronázni. Balaton-Füred. A multakra vetett fátyol. *(Hon.)*

A hosszuhaju hölgy. *(Hazánk és a Külföld.)*

Egy magyar honvéd. Még sem lesz belőle tekintetes asszony. Adatok a magyar szabadságharc történetéből. *(Igazmondó.)*

A magyar nép adomái. *Egy kötet.*

1868.

A szerelem bolondjai. Regény. *(Hon.)*

A fekete sereg. Azok a szegény honvédek. Mi az a munkás kéz. A tizenegyedik. *(Igazmondó.)*

A honvédek 1848-ban. *(Honvéd-Világ.)*

A két hizó. *(Népiskolai Könyvtár.)*

Virradóra. *Négy kötet novella.* Szerelem bolondjai. *Regény négy kötetben.*

1869.

A kőszivü ember fiai. Regény. *(Hon.)*

A malom alatt. *Egy kötet.*

A kőszivü ember fiai. *Regény hat kötetben.*

1870.

Vértanuk emléke. *(Üstökös.)*

A szellem meghamisitása. *(Kisfaludy-Társaság Évlapjai.)*

Fekete gyémántok. Az országházból. *(Hon.)*

A fekete gyémántok. *Regény öt kötetben.*

1871.

A magyar Faust. *(Kisfaludy Társaság Évlapjai.)*

A csigák regénye. Milyen demokraták vagyunk mi? A Jakli. *(Üstökös.)*

Eppur si muove! És mégis mozog a föld. Regény. *(Hon.)*

Párbaj az istennel. A siámi ikrek. *(Igazmondó.)*

Kakas Márton humorisztikus levelei. *Egy kötet.*

1872.

Az én szinpadi életem. *(Üstökös. Hon. Igazmondó.)*

Az én kortársaim. *(Kisfaludy Társaság Évlapjai.)*

Az aranyember. Regény. *(Hon.)*

A véres kenyér. *(Igazmondó.)*

Föld felett és viz alatt. *Regénykék. Egy kötet.* Eppur si muove! És mégis mozog a föld! *Regény hat kötetben.* A jövő század regénye. *Regény kilenc kötetben.* Válogatott beszélyek. *Két kötet.* A véres kenyér. Egy ifju hős naplója. *Egy kötet.*

1873.

A jövő század regénye. Regény. Petőfi. Bernáth Gáspár. *(Hon.)*

Az angyalarcu démon. Irodalmi statisztika. *(Igazmondó.)*

Ősapánk. *(Athenaeum Nagy Képes Naptára.)*

Kis Dekameron. *Egy kötet.* Az arany ember. *Regény öt kötetben.* Két menyegző. *Egy kötet.* Chinchilla herceg. *Egy kötet.* A Fránya hadnagy. *Egy kötet.* Fekete sereg. *Egy kötet.*

1874.

A lőporos látogatók. Mi lesz a feltámadás után? A jól nevelt ifju. A hochbreitensteni uralkodó herceg. Kit tetszik keresni? Hogy lett Miklós öcsémből szakács? Holt költő szerelme. Egy föltétel alatt. Hol van Sas Pál? Mindent látni sem jó. Egy ember, a ki mindent tud. Bölcs bolondságok. Petőfi mint szinész. *(Vasárnapi Ujság.)*

Az itélet utolsó napja. A befagyott Balaton. Ölelkező várromok. Azok a sok keresztek. Német irodalmi viszonyok. A főherceg és a fuvaros. A félkrajcáros pör. A tens asszony. A veszélyes titok. Sobri Jóska elfogatása. *(Hon.)*

A Bravalla-mező hölgyei. Zafireh. Holt költő szerelme. A philolog szerelme. Isaszegh. *(Igazmondó.)*

A szegénység utja. *Egy kötet.* Egy ember, a ki mindent tud. *Egy kötet.*

1875.

A zsolcai hős. A Balaton vőlegénye. *(Vasárnapi Ujság.)*

Egész az északi pólusig. *Regény.* A debreceni lunatikus. Ne hagyd magad. Az ecsedi láp. A bambuki nótáriusné. A bátorság próbája. Petőfi-ébresztő. (*Üstökös.*)

Az élet komédiásai. Regény. *(Hon.)*

Frettwell. Az ezerkettedik éjszaka. *(Igazmondó.)*

Enyim, tied, övé. *Regény hat kötetben.* Emlékeim. *Két kötet.* Forradalom alatt irt művei. *Egy kötet.* Elbeszélő költeményei és satyrái. *Egy kötet.*

1876.

Atlantis. Egy elsülyedt világrész története. Szenttamási György. *(Igazmondó.)*

Az utolsó eszménykép. Milton. Dráma. Feredzse. Medzsidée. Utazás a harangokkal együtt. Rendkivüli nők. Excusé. Hajdan, most és valaha. Az emberkerülők tanyája. A rémnap. Az emberszeretők tanyája. A Parnassus. A nagy nap. A szőlőmivelő vandalok. Uti táskámból. A megénekelt cigány. Pila Anikó. Kakas fogta Farkast. Szép Mikhál. *Regény.* *(Életképek.)*

A debreceni lunatikus. *Egy kötet.* Egész az északi pólusig. *Regény két kötetben.* Az élet komédiásai. *Regény két kötetben.*

1877.

Ne nyulj hozzám. Uti táskámból. *(Vasárnapi Ujság.)*

Muszka rajzok. A tüzesvas próba. A király és bolondja. Amirani. Hogyan kezdik és hogyan végzik. A három karácsonyfa. *(Üstökös.)*

Egy az Isten. Regény. Az ál-báró. Phantasmagoria. Ördögsánc. Görögtüz: elbeszélések. *(Hon.)*

Egy szent nő. *(Athenaeum Nagy Képes Naptára.)*

Egy az Isten. *Regény hat kötetben.* Névtelen vár. *Történelmi regény három kötetben.* Szép Mikhál. *Regény három kötetben.* Milton. *Dráma egy kötetben.*

1878.

Tisztelt ház, karzat és buffet. Mahadi. Jedikulai rab. A nyulak históriája. Boszniai huszárkaland. Hogyan ontottam én a véremet Franciaországért? Az angol. Az utolsó kacaj. *(Üstökös.)*

Egy hirhedt kalandor. Regény. *(Hon.)*

Az utolsó mór királyok. Rendkivüli nők. *(Igazmondó.)*

A fátyol. *(Athenaeum Nagy Képes Naptára.)*

Az életből ellesve. *Három kötet elbeszélés.* Egy asszonyi hajszál. *Történelmi regényvázlat egy kötetben.* Észak honából. *Muszka rajzok egy kötetben.* Görögtüz. *Elbeszélések három kötetben.*

1879.

Hogy született, hogy dajkáltuk. *(Vasárnapi Ujság.)*

Petőfi és ellenségei. Rab Ráby. Jön a deres. *(Üstökös.)*

Szabadság a hó alatt. Regény. A költő. Csöndes évek. A Petőfi-megjelenések rejtélyének megoldása. *(Hon.)*

A látható Isten. *(Koszoru.)*

A bölcső. A csendes évek története. A hazajáró lelkek. *(Magyar Népvilág.)*

Egy hirhedett kalandor a XVII. századból. *Regényes korrajz három kötetben.* Hős Pálffy. *Drámai jelenetek egy kötetben.* Rab Ráby. *Regény három kötetben.* Szabadság a hó alatt. *Regény négy kötetben.* A magyar világból. *Ifjusági olvasmányok.*

1880.

Asszonyt kisér, Istent kisért. Petőfi jellemzéséhez Nemfélsz Pista. *(Üstökös.)*

A kik kétszer halnak meg. Regény. Petőfi István. Orlai Petrich Soma. A drága karácsonyi kalács. *(Hon.)*

Ne bántsd a magyart! Drámai jelenetek. *(Koszoru.)*

Kamoensz. Az egyhuszasos leány. Az orgyilkos. Mátyás király és a szegény varga. *(Magyar Népvilág.)*

A török világból. *Három kötet.* Bacsó Tamás. Egy bukott angyal. *Egy kötet.*

1881.

A kik kétszer halnak meg. Regény. A „Ma". Regény. *(Hon.)*

Jókai önéletirása. *(Pesti Hirlap.)*

A kik kétszer halnak meg. *Regény négy kötetben.* Páter Péter. *Regény egy kötetben.*

1882.

Szeretve mind a vérpadig. Regény. *(Hon.)*

Delianna. *(Koszoru.)*

Az életből ellesve. A panszlávok földjén. A miskolci szüz. Bálványos vár. *Történeti regény.* Mire megvénülünk? *(Nemzet.)*

Asszonyt kisér, Istent kisért. *Regény.* Targallyak. *Elbeszélések.* Szeretve mind a vérpadig. *Regény öt kötetben.* Egy játékos, a ki nyer. *Regény két kötetben.* A „Ma". *Regény három kötetben.*

1883.

A kőszegi hősök. *(Képes Családi Lapok.)*

Fejedelem és Fra Diavolo. *(Pesti Hirlap.)*

A Damokosok. *Regényes történet.* A koldusok királya. A pénz betegségei. Oroszlánhüség. A király a pusztán. Történeti kommentár a Lőcsei Fehérasszonyhoz. *(Nemzet.)*

Szaffi. Háromszéki beszédek. *(Székely Nemzet.)*

A pénz betegségei. *Egy kötet elbeszélés.* Bálványos vár. *Történeti regény két kötetben.* A Damokosok. *Regényes történet két kötetben.*

1884.

Hogyan lettem én filoszemitává? *(Pesti Hirlap.)*

A lőcsei fehérasszony. *Történeti regény.* Villámvonat szekerén. *(Nemzet.)*

Negyven év visszhangja. *Egy kötet.* Minden poklokon keresztül. *Történeti regény két kötetben.* Magyarország története a népiskolák részére. *Egy kötet.* Magyar föld. *Egy kötet.*

1885.

A kis királyok. *Regény.* Milyen a török nép? *(Nemzet.)*

A lőcsei fehérasszony. *Regény öt kötetben.* Az aranyember. Dráma. A cigánybáró. Regény.

1886.

Lidércfény. *(Vasárnapi Ujság.)* . .

Három márványfej. *Regény.* Egy ember, a ki nem akar adós maradni. *(Nemzet.)*

A kis királyok. *Regény öt kötetben.* Fekete gyémántok. *Dráma.* Életemből. *Három kötet.* Még egy csokrot. *Elbeszélések.*

1887.

Mátyás király forrása. Olympi verseny. Magyar családélet. *(Vasárnapi Ujság.)*

Utazás egy sírdomb körül. (*Nemzet.*)

A Maglay-család. A ki holta után áll boszszut. *Egy kötet.* Keresd a szived. *Dráma.* Három márványfej. *Regény három kötetben.* Gróf Benyovszky Móric életrajza. *Két kötet.*

1888.

A világlátott fiu. Tiszamenti élet. *(Vasárnapi Ujság.)*

A lélekidomár. *Regény.* A tengerszemü hölgy. *Regény. (Nemzet.)*

Barak Haget asszonyai. *(Mikszáth Almanachja.)*

Jocus és Momus. *Egy kötet adoma.* Lenci fráter. *Regény.*

1889.

A rosszul osztozott testvérek. *(Vasárnapi Ujság.)*

A Hortobágy. Egy sirkert. Gazdag szegények. Regény. (*Nemzet.*(

A ki a szivét a homlokán hordja. Regény. *(Budapesti Hirlap.)*

Utazás egy sirdomb körül. *Egy kötet.* A lélekidomár. *Regény öt kötetben.* Szemelvények Jókai Mór müveiből. *Egy kötet.*

1890.

A jószivü ember. Vigjáték. *(Vasárnapi Ujság.)*

Kassári Dániel. Regény. Kétszer kettő négy. Elbeszélés. Elisanne. *(Képes Családi Lapok.)*

A kajmános hölgy. A kit nem engednek meghalni. A királyleány babái. Thespis kordéja, vagy a földönjáró csillagok. Majmuna, az álomtündér. A leaotungi emberkék. Szent Antal generális. (*Pesti Hirlap.*)

Nincsen ördög. Regény. Volt, van és lesz. *(Nemzet.)*

Szegedinecz Péró viselt dolgai. (*Mikszáth Almanachja.)*

A tengerszemü hölgy. *Regény három kötetben.* Gazdag szegények. *Regény két kötetben.* A ki a szivét a homlokán hordja. *Regény egy kötetben.* Thespis kordéja. *Egy kötet.*

1891.

Vén emberek nyara. *(Vasárnapi Ujság.)*

A legdrágább öltöny. Az aradi hősnők. Vigjáték. A névtelen társaság. A két póluson. Pulvis et umbra sumus. A fekete vér. Regény. Hányféle a becsület. *(Pesti Hirlap.)*

Rákóczi fia. Regény. Királyhimnusz. Komárom. Brazil Heliogabálné asszony férje. A béke. *(Nemzet.)*..

Csel-csal. *(Mikszáth Almanachja.)*

A rémhalász. *(Pesti Hirlap Naptára.)*

Napraforgók. *Ujabb elbeszélések két kötetben.* Nincsen ördög. *Regény két kötetben.*

1892.

Házasság éhségből. *(Vasárnapi Ujság.)*

Petőfi könyve. Mátyás-ugrás napja. A sza-

tyor. A mándruc-király. A hét nemes. Sárga rózsa. Regény. Szép lövés volt! A két Trenck. Történeti regény. Mink szegény tótok. *(Pesti Hirlap.)*

Fráter György. Regény. *(Nemzet.)*

A glóriás hölgy. *(Mikszáth Almanachja.)*

A fekete vér. *Regény két kötetben.* Rákóczi fia. *Regény három kötetben.* Meséskönyv. *Egy kötet.* Rozgonyi Cecilia. Az ellenséges koponyák. *Egy kötet.* A cseregyermekek. *Egy kötet.*

1893.

Askrlje-dlnicai kariatidák. *(Athenaeum Nagy Képes Naptára.)*

A faggyugyertya. *(Képes Családi Lapok.)*

Trenck Frigyes. Regény. A királynőnyárfa-vesszeje. Az első temetkezés és az első feltámadás. A hol sok ember van, s a hol senki sincs. Génuai levelek. Az én iskolatársaim. A háromszinü kandur. A zálog. *(Pesti Hirlap.)*

A varázsing. Rút leányok mentsvára.

A halberstadti Ádám. *(Mikszáth Almanachja.)*

A zálog. A három királyné. *(Ország-Világ.)*

Imetullah. *(Hazánk.)*

Házasság éhségből s egyéb elbeszélések. *Egy kötet.* Vén emberek nyara. *Egy kötet.* Kétszer kettő négy. *Egy kötet.* Sárga rózsa. *Regény egy kötetben.* Fráter György. *Regény öt kötetben.* A két Trenck. *Történeti regény két kötetben.* Szinművek. *Három kötetben.*

1894.

A nagy ellenség. *(Vasárnapi Ujság.)*

Hogy kezdődött ez a dolog. *(Képes Családi Lapok.)*

Koronás gyermekek. Regényes korrajz. A halál után. Egy kis falsum. Ugyan értsünk tréfát. A régi boldog ujságirók. A három királyok csillaga. Miért nem ismerik az én nevemet

külföldön. Csodák. Magneta. Regény. Utóhang a politikai divatokhoz. *(Pesti Hirlap.)*

Tégy jót! Regény. A halál után; egy férj viziói. *(Nemzet.)*

A zálog. *(Mikszáth Almanachja.)*

Egy régi adoma, mely mindig uj marad. *(Ország-Világ.)*

A gyermek. *Egy kötet elbeszélés.* Magyar nemzeti vértanuk. *Egy kötet.*

1895.

De kár megvénülni. Regény. *(Pesti Hirlap.)*

Keresztény-e vagy keresztyén? Jókai önéletirása. A históriai tarokkparti. A magyar vér a munkás szivében. *(Nemzet.)*

A hármas párbaj. *(Ország-Világ.)*

Magneta. *Regény egy kötetben.* Trenck Frigyes. *Regény egy kötetben.* A Kráó. *Regény egy kötetben.* Tégy jót! *Regény egy kötetben.*

1896.

A két életü. *(Vasárnapi Ujság.)*

Mi a cynikus? *(Pesti Hirlap.)*

Jókai statisztikai jegyzetei. *(Vasárnapi Ujság.)*

Daliás uj nemzedék. Naplóm lapjaiból. Etetés, itatás. A vaskapu és az aranykapu. Az albumlegyező. Komámasszony-orvosság. A legerősebb fej. *(Pesti Hirlap.)*

A költő joga. Erős várunk nekünk a tudomány. *(Nemzet.)*

De kár megvénülni! *Regény egy kötetben.* Kertészgazdászati jegyzetek. *Egy kötet.* Budapestnek emlékül. *Versek.*

1897.

Az asztalos családja. *(Vasárnapi Ujság.)*

A barátfalvi levita. Regény. Astral szellemek. Honnan jön az abcug? A mi klubjaink. Eltévesztett életpálya. Petőfiről. *(Pesti Hirlap.)*

A gellérthegyi citadella. Hypparata. A kuruti rektor. A legalsó tizezer becsülete. Papirrongyok. *(Nemzet.)*

Milyen demokraták vagyunk mi? Solitudo. A nemzetiszin sipka. A győri ütközet emléke. A nazarénusok nálam. Miért kétszer kettő a négy? *(Magyar Hirlap.)*

Ne hagyd magad és egyéb elbeszélések. Ezernyolcszáznegyvennyolc. *Egy kötet.*

1898.

Tallérossy Zebulon levelei. A márciusi fiatalság. Petőfi-emlékek. Elmult évek. Öreg ember nem vén ember. Regény. Levente. Történeti drámai költemény. A Henczi-ügyről. *(Magyar Hirlap.)*

Helvila. *Dráma egy kötetben.* A fekete vér. *Dráma egy kötetben.*

1899.

Az én életem regénye. *(Magyar Nemzet.)*

1900.

Az én életem regénye. *(Magyar Nemzet.)*

1901.

A mi lengyelünk. *(Pesti Hirlap.)*

1902.

Ahol a pénz nem isten. *(Budapesti Napló.)*

1904.

A börtön virága. *(Uj idők.)*

Jókai irói működésével kapcsolatban hátra volna még, hogy megemlékezzünk a kiadóiról is. Mint csaknem minden fiatal irót, úgy eleintén Jókait is a jóakarói és barátai segitették kiadó-

hoz. Már legelső verse is Tóth Lőrinc támogatásával jelent meg a *Társalkodóban*.

Első regényét, a *Hétköznapokat* a világhiru Hartleben C. A. cég adta ki, Nagy Ignácnak, egy akkoriban kedvelt irónak pártfogásával. Az ez után következő önálló müve, a *Vadon virágai* cimü novella-gyűjtemény (1848.), már Heckenast Gusztávnál jelent meg. Mint Jókainak egy 1846. február 20-án anyjához irott levele bizonyitja, Jókait Heckenast figyelmébe főnöke, Molnár József ügyvéd ajánlotta. Heckenast tüstént vállalkozott is rá, hogy Jókai minden művét kiadja; valami azonban történhetett, mert a Hétköznapok Hartlebennél jelentek meg, s Heckenast csak 1848-tól fogva volt Jókai kiadója. A forradalom után, 1850-ben is Heckenastnál jelentek meg a *Forradalmi és csataképek*, két kötetben.

1852-ben a *Bujdoso naplója* Geibel Árminnál jelent meg; 1852-ben *Erdély aranykorát* Emich Gusztáv, a *Hangok a vihar után* cimü novella-gyűjteményt és *A kétszarvu embert* pedig az Eisenfels cég adta ki.

A *Török világ* cimü regényre Jókai sokáig nem talált kiadót; nem volt hajlandó az érdekes mű kiadására se Hartleben, se Emich, bár már mindketten tudták, hogy Jókai művét kiadni jó üzlet, politikai tekintetben azonban veszedelmes dolog volt Jókai műveit terjeszteni.

Heckenast Gusztáv, *Jósika* Miklós báró műveinek kiadója, szintén nem vállalkozott Jókai regényeinek kiadására.

A többi könyvárusok: *Edelmanné*, később

Laufer és Stolp, Eggenberger stb. leginkább külföldön megjelent tiltott könyvek behozatalára gondoltak, a mi ez időtájt biztos jövedelem volt, mig az uj művek kiadása, még a legjobb nevü iróéi is, mindig kockáztatással járt. Jókai tehát ezeknél is sikertelenül kopogtatott.

Még egy könyvárus volt akkor a Szervita-tér és a Korona-utca szögletén. *Müller* Gyula, a kinek naptára nagy népszerüségnek örvendett akkor tájban.

Müller Gyula a nagy naptáron kivül kiadója volt *Beöthy* László, *Dobsa* Lajos és *Degré* Alajos müveinek s egyike a legkevésbbé önző kiadóknak.

Valami fényes tiszteletdijat ő sem fizetett ugyan az iróknak, de sohasem fordult hozzá egyikük sem hiába, ha műveik kiadásáról, sőt még ha előlegezésről volt is szó.

Mi volt tehát természetesebb ily körülmények között, mint az, hogy Jókai is a fiatalább irók kiadójához, *Müller* Gyulához fordult.

Nemsokára ezután megjelent a *Törökvilág Magyarországon,* még pedig elég csinos kiállitásban az akkori viszonyokhoz képest

Nem is volt többször baja Jókainak kiadókereséssel.

A *Magyar nábob* és *Kárpáthy Zoltán,* bár mindkettő előzőleg már a Pesti Naplóban is megjelent, igen sokat jövedelmezett kiadójának, Emich Gusztávnak; ő adta ki a Délvirágokat, Árnyképeket, Szomoru napokat, A régi jó táblabirákat, a Szegény gazdagokat, Az uj földesurat, Kakas Márton albumát s a Virradóra cimü

novella-kötetet. Ezzel egyidejüleg azonban más kiadóknak is dolgozott Jókai. *A magyar nemzet történetét*, a *Véres könyvet*, *A magyar elöidökből* cimü novella-gyüjteményt, A magyar nép adomáit, A legvitézebb huszárt, a Népvilágot, az Elátkozott családot, a Dekameront, a Szinműveket, a *Szélcsend alatt* cimü elbeszélés-gyüjteményt, a Milyenek a nők? Milyenek a férfiak? cimü elbeszéléseket, s a Mire megvénülünk cimü regényt Heckenast Gusztáv adta ki.

1868-tól kezdve Jókai önálló művei jobbára az Athenaeum Társaságnál jelentek meg; nevezetesen az Athenaeum adta ki a következő műveket: Szerelem bolondjai, A kőszivü ember fiai, A fekete gyémántok, Eppur si muove, A jövő század regénye, A véres kenyér, Az aranyember, Két menyegző, Chinchilla herceg, A fránya hadnagy, Fekete sereg, A szegénység útja, Egy ember, aki mindent tud, Enyim, tied, övé, Forradalom alatt irt művek, Elbeszélő költemények és szatirák, A debreceni lunatikus, Egész az északi pólusig, Az élet komédiásai, Egy az isten, Görög tüz, Egy hirhedt kalandor a XVII. századból, Szabadság a hó alatt, Akik kétszer halnak meg, Targallyak, Szeretve mind a vérpadig, A ma, A bálványos vár, A Domokosok, Még egy csokrot.

Pfeiffer Ferdinándnál jelent meg a Névtelen vár, Milton, Egy asszonyi hajszál, Mondjuk ki az igazat, Hős Pálfy.

A Révai Testvérek 1882 óta voltak Jókai kiadói; ők adták ki a *Játékos aki nyer* cimü regényt s a következő könyveket: Minden poklo-

kon keresztül, A lőcsei fehér asszony, A cigánybáró, A kis királyok, A Magláy család, Keresd a szived, Három márványfej, Jocus és Momus, Lenczi fráter, Utazás egy sirdomb körül, A lélekidomár, A tengerszemü hölgy, Gazdag szegények, A ki a szivét a homlokán hordja, Napraforgók, A fekete vér, Rákóczy fia, Meséskönyv, Házasság éhségből, Vén emberek nyara, Kétszer kettő négy, Sárga rózsa, Fráter György, A két Trenk, Magneta, Trenk Frigyes, A Kráó, Tégy jót!, De kár megvénülni!, Kertészgazdászati jegyzetek, Ezernyolcszáznegyvennyolc.

Ráth Mór adta ki a Politikai divatokat, Benyovszkyt és Jókai Emlékeit.

A Franklin Társulatnál jelent meg Jókai színműveinek új kiadása, s a Magyar nemzeti vértanuk, — a *Magyar föld* pedig Kilián Frigyesnél.

A Révai Testvérek rendezték a százkötetes díszkiadást is, a melyre, Rákosi Jenő felhivására, annyi megrendelő jelentkezett, hogy a Jókai-jubileumon 1894 január 5-ikén a kiadócég átadhatta Jókainak a százezer forintos tiszteletdijat.

Jókai mindig nagy szeretettel gondolt a kiadóira; 1883-ban ezt irta róluk:

Az iró hiába dicsekszik Apolló kegyeivel, ha a főszemély nincs az oldala mellett: a kiadó. Horatius Flaccus idejében: Maecenas, atavis edite regibus! Én profeszionátus iró vagyok negyven év óta. Szépirodalmi munkáim jövedelméből élek, tisztességesen, jogosult igényeimnek megfelelő módon. Akik ebben segédkezet nyujtanak, akik a közönség részvétét számomra

fenntartják, terjesztik, méltók rá, hogy hálás emlékezettel chronológiai sorban fölemlitsem őket. Magyar kiadóim voltak: Hartleben Adolf, Heckenast Gusztáv, Emich Gusztáv, Muller Gyula, az Athenaeum, a Franklin Társulat, Pfeiffer Nándor és István, Ráth Mór, Révai Testvérek, Stampfel Károly, Abafi — és a Nemzeti Szinház. Munkáimból magyar nyelven mintegy kétmillió kötet számra menőt terjesztettek el.*)

De amit még kevésbbé hagyhatok fölemlités nélkül, ez azon külföldi kiadók és forditók megbecsülhetlen barátsága, amelylyel ők egy ilyen kis „anonym" nemzet troglodyth irójának a műveit a földrészünkön lakozó minden nemzet nyelvén megismertetni törekedtek. Angol, német, francia, hollandi, dán, svéd, lengyel, orosz, finn, román, szerb, szláv, horvát és török nyelven megjelent műveimnek kiadói, átültetői, megbirálói sorából alig tudom kiválasztani azokat, akiknek legtöbb hálával tartozom: Wallner, Janke Ottó, Braun von Wiesbaden, Schmidt Julián, Uhlbach, Jalava, Patterson, de Gerando Antónia grófnő, Stuart M. grófnő, Callier A. grófnő, Hemgren Károly, Axel Damkier, Jovanovics, Kertbeny Károly, Dux Adolf, Kárffy, Silberstein, Geist, Schwarz Ármin, Weisz Julián, Helfy I., Brelich E., Pock Waczlaw, Sasváry, Erődy, Lindau Pál, Fleischer Richárd, Karpeles, Heigel s Prochaska tescheni könyvkiadó. — Tisztelet annak, akit megillet. A jó fordító és a jó kiadó az irónak az, a mi a *szárny* a madárnak. Egy *„toll"* még nem röpit el.

Az itt felsorolt kiadókon kívül különös említést érdemel a londoni *Jarrold and Sons* cég, mely Jókai több művét (Black diamonds, The green book, Pretty Michal, Midst the wild Car-

* Azóta ez a szám bizvást megkétszereződött.

pathians. The lion of Janina, or the Last days of the jennisarie, Dr. Dumayns wife) kitünő fordításban mutatta be az angol közönségnek.

*

Jókai irodalmi hagyatékáról most még keveset tudunk; hogy kéziratban micsoda műveket és micsoda följegyzéseket hagyott hátra, ezek egyelőre gondosan őrzött titkai és kincsei családjának. Tudjuk azonban, hogy van néhány szinműve, mely még nem jelent meg nyomtatásban. Ezek a következők:

1. *Két gyám,* népszinmű öt felvonásban. A budapesti Nemzeti Szinházban előadták 1846. április 18-ikán. A kézirat megvan a Nemzeti Szinház könyvtárában.

2. *Kincstárnok,* dráma három felvonásban.

3. *A hulla férje,* dráma három felvonásban; előadták 1851-ben a Nemzeti Szinházban.

4. *Földönfutó,* népszinmü három felvonásban; előadták 1850-ben a Nemzeti Szinházban.

5. *A harangok,* vigjáték három felvonásban, előadták a Vigszinházban 1896. május 1-én.

6. *Helvila,* szinmű öt felvonásban; előadták a budai szinkörben 1897-ben.

7. *Levente,* Dráma.

XXII.

Jókai egyénisége. — Vallásossága. — Családi élete. — Második nejéhez való viszonya.

Jókai egyéniségéről képet rajzolni könnyü feladat; a ki annyit irt, mint ő, s a kinek irásait mindenütt a szubjektivitás jellemzi: az maga megfestette önarcképét az utókor számára. De teljes képet alkotni az ő egyéniségéről nehéz dolog; élete története, a melyet ugyszólván minden izében ismerünk, nyolcvan esztendőre terjed, s Jókai alakját e hosszu pályán végigkisérve, az emberi tulajdonságoknak annyi változatát látjuk benne, bár egyike volt a legkevésbbé változandó, erkölcsökben és szokásokban legkonzervativebb embereknek, hogy reflexióink leirására kötetek kellenének. Elég különben Jókai egyéniségét vázlatos, nagy vonásokkal bemutatni; a ki többet akar látni: tekintsen müveibe.

Hogy Jókai vallásos ember volt, tudjuk mindnyájan, sőt vannak, a kik szemére vetik, hogy a vallás-erkölcsiség tendenciája minduntalan kilátszik a müveiből. Jókai hivő volt. Az Isten létéről talán senki sem irt oly szép, oly meggyőző sorokat, mint Jókai *A látható Isten* cimü müvében.

Én látom őt, irja, a csillagtejutakban, látom az aszú falevél férgeinek életében; látom saját sorsom rejtélyes fordulataiban, látom nemzetem csodateljes történetében, látom az emberi lángész remekeiben, látom az üres papirlapon előttem.

Nincs olyan nagy, és nincs olyan kicsiny, a hol őt ne látnám.

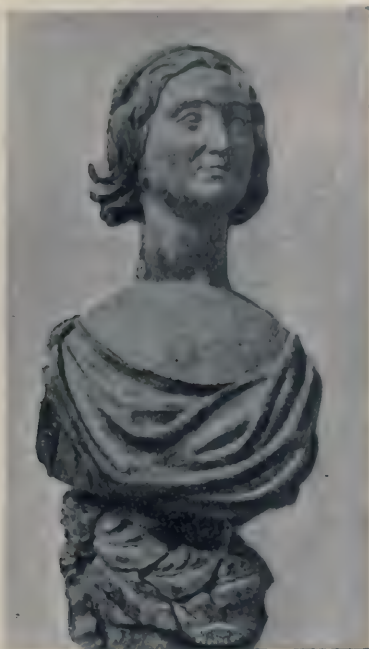
S nem félek kimondani, hogy a nagy és kicsiny között, a ki középen áll, az az ember.

Nem a csillagos ég, az ember az istenség tanuja.

A nap csak eszköz, a föld a cél, bárha ez forog is amaz körül; s a mindenség közepe nem a Syrius, hanem az emberi sziv, mely megtelt Istennel!

A Jókai-családban öröklött volt a vallásos érzület; Jókai nagyatyja tulbuzgó vallásos ember volt, s szüleinek vallásosságáról is szép emlékek maradtak fönn. Igen erkölcsös és vallásos környezetben nőtt fel, buzgó kálvinista családban, és csodálatos: Jókai mégsem volt oly buzgó kálvinista, mint az ember gondolná. Fiatal éveiben, politikai pályája kezdetén vett csak részt egyháza életében, mikor a felső-baranyai egyházmegye gondnokának választotta. Jókai vallási tekintetben is rendkivül liberális volt, s a felekezetiességet nem szerette. „A hit dolgairól vitatkozni nem laikus embernek való, irja. Minden hit jó, csak megtartsátok, s legyen mindenki tisztelettel a másé iránt. A teremtő egyik embernek is olyan édesatyja, mint a másiknak; nem elég, hogy valaki azt mondja: „uram-uram!", hanem szükséges, hogy szivében szeretet legyen, mely nélkül a hit megholt állat."

Erkölcsi tekintetben Jókai egyike volt a legérdekesebb alakoknak. Egy ember, a ki élte derekáig megőrzi leányos szemérmetességét, a ki az első csókot a feleségétől kapa, a mint ezt

Laborfalvy Róza mellszobra.
(Fából faragta Jókai Mór.)

maga is megirta. A *Tengerszemü hölgy* cimü regényében, mely jórészt autobiográfia, e pontot illetőleg szintén érdekes adatokat olvasunk. És vajjon nőül vette volna-e második nejét, ha nem lett volna a szerelemnek ritka ideálistája? Idealista volt, s irói működésének kritikájában is

legelőször azt kell megállapitanunk, hogy akkor, mikor az erkölcsös irás a legkevésbbé kelendő portéka, Jókai minden irásában az erkölcsösségnek, az ideáloknak volt nemcsak meggyőző, de elragadó ereju prédikátora.

Hogy a családjához mennyire ragaszkodott Jókai, azt tudjuk önéletrajzi följegyzéseiből. Jókai, a ki oly fényesen tudott minden erénynyel tündöklő hősöket rajzolni, gyönyörü emléket állitott műveiben az atyjának is. E munka életrajzi részében láttuk, hogy szinte imádattal irt Jókai az atyjáról. Feltünő, hogy az édesanyjáról kevesebbet irt, bár róla is a legnagyobb tisztelet és a szeretet hangján emlékezett meg. Ennek a feltünő dolognak magyarázatául egyebet nem találunk, mint hogy Jókai első házasságát anyja nagyon ellenezte, ugy, hogy Jókai a menyasszonyával együtt valósággal elszökött előle, mikor Jókainé fiának házasodási szándékáról értesülve, váratlanul a fővárosba érkezett. Ennek Petőfi volt az oka, a kinek igen kedvezőtlen véleménye volt Laborfalvy Rózáról, s a róla hallott hireket egy terjedelmes levélben megirta Jókainénak, hogy ezzel a tervezett házaságot meghiusitsa. Később, a szabadságharc után, Jókainé megbékült a fiával, s befogadta családjába menyét, Laborfalvy Rózát.

Első feleségéről, Laborfalvy Rózáról, szinte legendás tisztelettel nyilatkozott mindig Jókai, s az irásaiban is gyakran megemlékezett róla. Följegyzéseiből közöljük a következő sorokat:

A mi életemben sikernek nevezhető, annak legnagyobb részét neki köszönhetem. Nem be-

Feszty Árpádné Jókai Róza.

szélek életem regényéről, a minek ő volt vezérfénye s azt hálával kell elismernem; a ki olvassa *Politikai divatok* cimü regényemet, az ott a főalakban sokszor ráösmerhet. Hogy keresett föl bujdosásomban, hogy szabaditott meg ezer veszély közül, hogy jött velem fényes életmódból hosszu nyomort, üldözést, halálrettegést viselni a szabadságharc alatt: ez mind az „embert" illeti csak. De hogy mi befolyást gyakorolt egész irodalmi működésem irányzatára, arról műveimnek egész sorozata beszél. A mi láng van bennök, az az ő szikrájával gyult meg. Egy irónak a kedély az, a mi az eső és napsugár a kertésznek; mesterség, üvegház pótolja mind a kettőt, de a zamatot csak amaz adhatja meg. S ezt a kedélyt köszönhetem ez asszonynak.

Annak, hogy olyan sokat dolgozom, az egyik oka az is, hogy szeretek otthon lenni. S hogy még egyet megvalljak, még a birálóim legelsőjét is tisztelem az én asszonyomban. Az ő itélete orákulum.

Művészete mellett a legegyszerübb háziasszony volt, minden rigolyák nélkül; lelke művelt, a hazai és külföldi irodalmat jól ismerte. Szive tiszta volt és jóemberszerető a szegények iránt, független és büszke a nagyokkal és gazdagokkal szemben. Irántam csak mint költő iránt volt szigoru; hosszu életen át hányszor éreztette velem önfeláldozó jóságát nehéz napjaimban! S nekem sok nehéz napom volt, a miknek emlékét nem fogom megörökiteni.

Ugyanily gondos szeretetet tanusitott azonban Jókai is a felesége iránt. Laborfalvy Róza utolsó éveiben sokat betegeskedett és Jókai férfiutól valóban ritka önfeláldozással s páratlan gyöngédséggel ápolta.

Jókai otthonülő ember volt, s e miatt a barátai gyakran évődtek vele, hogy papucskormány

alatt van. Erre a gunyolódásra válaszul irta a következő érdekes sorokat:

Hát olyan nagy baj az a papucskormány? A legjobb asszonyok szerelme a legjobb papucskormány. A nő föláldozott érted mindent: világi szerencsét, vagyoni állását, kényelmet, rangot; elfelejthetnéd-e, milyen adósa vagy? A nő járt utánad, a mikor bujdostál, veszélyeken, háboruk borzalmain keresztül keresé nyomodat; el tudnád-e őt hagyni most vig cimborák kedvéért? A nő átvette a férfi szerepét, csodamódon kezébe vette sorsod kormányát s a hajótörésből parthoz vezetett: most elbocsátanád-e kezét? A nő éjeket virrasztott, mikor rejtve voltál, mikor beteg voltál: most megzavarnád-e álmát egy éjszakai ajtóbecsapással, víg mulatságból hazatérve? A nő elzárta magát a világ elől, midőn el volt zárva a világ: most, midőn nyitva áll előtted, elhagynád-e az egész világért őt? Egy egész paradicsom mosolygása helyrehozhatna-e egy elborult tekintetet az ő arcán?

Laborfalvy Róza különben nemcsak jó feleség, de gondos háziasszony is volt. A férje dolgaiba nem avatkozott bele, csak akkor, ha gyámkodására föltétlenül szükség volt. Jókai sok tekintetben olyan volt, mint egy nagy gyermek: nem tudott bánni a pénzzel és a protekcióval, s „jó barátai“ igen gyakran szereztek neki e miatt nagy kellemetlenségeket, nem is szólva arról, hogy volt idő, a mikor hónapokig se tudott irni, mert reggetől estig mindig a nyakán ültek a látogatói. Laborfalvy Róza ezen csak energikus intézkedéssel tudott segiteni. Mikor látta, hogy a férje dolgozik, látogatóinak egyszerüen kiüzente, hogy „Jókai nincs itthon“. E miatt természetesen sokan megsértődtek és sokan igye-

keztek is ellenszenvessé tenni Jókainét, mint a ki férjét zár alatt tartja, de Jókai nagyon hálás volt a felesége gondoskodásáért, a mely nélkül sok, nagyon sok kötettel kevesebb volna Jókai műveinek gyüjteménye.

Jókai igen büszke volt a felesége működésére, s később, a mikor már nagy iró volt, gyakran emlékezett meg arról, hogy házasságának idején ő még csak igen kis ember, a felesége pedig már hirneves szinésznő volt. Voltak hónapok, sőt voltak évek, a mikor Jókainak a felesége keresményéből kellett élnie. S ez az állapot később is, mikor már Jókai nagy ember volt, megismétlődött volna gyakran, ha Laborfalvy Róza nem tudta volna mérsékelni Jókai tékozlási hajlamait s határt nem ismerő baráti áldozatkészségét.

Laborfalvy Róza, bár szinésznő volt, bővelkedett a házi erényekben. Az ő művészi pályájának kezdetén a szinészéletnek még sokkal nagyobb volt a nyomorusága, hogysem más, mint házias lehetett volna. Ma már cifra nyomoruság a szinészélet, akkor még csak puszta nyomoruság volt, jó iskola annak, a ki tanulni akart. Hogy még az ötvenes években is milyenek voltak e tekintetben a viszonyok, ennek illusztrálására közöljük Jókainak a következő, szinte drámai elevenségü sorait: . . . .

Tud kegyed mosni, vasalni? Tud varrni, főzni? Mert ez a fődolog. A szinpadi királynők civillistája nálunk nem akkora, hogy abból minisztériumot lehetne tartani. A királynénak, mikor nagy szerepe van, reggel még sötétben föl kell neszezni, hogy szobáját kitakaritsa, mert a bejáró cselédje akkor még alszik. Akkor a ki-

rályné megfőzi reggelijét s az alatt az idő alatt ráér szerepét megtanulni, hogy nyolc órára ké-

Feszty Árpád kis leánya.

szen legyen, mikor próbára kell menni. Tizenegykor a királyné hazajön, tüzet rak, rántást készit, mert a vendéglői háztartás sokba kerül, s

a bejáró cseléd ehhez nem ért; főzés közben a szerepe főbb momentumait átgondolja s azután iparkodik az ebéden mentől előbb átesni, a min segit az, hogy igen rövid. Aztán előkeresi öltönyeit, mik estére szükségesek. Egyikre uj diszitményt kell varrni, másikat korszakhoz idomitani; némelyiket ki is kell vasalni. A királyné ezalatt beleélheti magát szerepe lelkületébe. Azután következik a dicsőség. A királynét taps és diadalzaj fogadja, felvonás után háromszor kihivják; a királyné sóhajva gondol rá, bárcsak ne hínnák ki annyit, hogy meghalhatna kapuzárás előtt, ne kellene két garast fizetni a házmesternek . . .

Első nejének halála nagyon lesujtotta Jókait; sokat és szeretettel gondolt reá még akkor is, mikor ujból megnősült; második nejével együtt járt ki a temetőbe Laborfalvy Róza sirjához, s ágya fölött halálakor is ott függött első feleségének arcképe.

Nagyon szerette Jókai a testvéreit, Károlyt és Esztert is. Gyakran emlitette, hogy Károly bátyja volt neki ebben az életben legjobb barátja, minden bajában hűséges támogatója. Szeretettel emlékezett meg Eszter nénjéről, valamint ennek férjéről, Vály Ferenc pápai tanárról is, a kivel azonban első házassága után szintén meghasonlott, s az egész családból legutoljára békült ki. Fogadott gyermekeit, Hegedüs Sándorné Jókai Jolánt, a ki Jókai Károlynak volt a gyermeke és Jókai Rózát ugy szerette, mint saját gyermekeit. Második házassága után ezekkel is meghasonlott ugyan, de voltak órák, mikor nagyon megindultan panaszkodott bizalmas embereinek, mennyire fáj neki ez a szakitás.

Második feleségét rajongó, ifju szivre valló

szerelemmel szerette. Sokan már ízléstelennek tartották azokat az ömlengő, áradozó cikkeket és verseket, melyeket Jókai második feleségéről irt, ő azonban jól tudta, hogy miért kérte a legkülönbözőbb lapokban e bizalmas irásainak közlését. Tudta, hogy a közvélemény sajnálja őt, s ő, a kinek a gáncs soha nem okozott fájdalmat, s a magasztalás örömet, nem birta elviselni azt, hogy rajta sajnálkozzanak. Ez kiri minden sorából, melyet második házassága óta magamagáról irt és közzétett. Hogy pedig második feleségén kivül ennek népes családját is magához fogadta s a nyomorból nagyuri jólétbe juttatta, ez igazán a jellemnek oly nemes vonása, minőt egy Jókaiban nem is csodálhatunk.

XXIII.

Jókai házai. — Jókai Balatonfüreden. — Az *Aranyember* keletkezése. — Jókai társadalmi regényeinek hősei. — Hogyan irt Jókai? — Jókai és a pénz. — Anyagi viszonyai. — Jókai és az udvar. — A természetért való rajongása. — Kertészkedése.

Jókai, a ki ily példás családi életet élt, természetesen nagyon szerette az otthonát is. Az ötvenes évek elején a Magyar-utcában a 21. számu ház az övé volt, az anyai örökségéből vette, de csak kevés ideig örülhetett neki, mert pár év mulva kénytelen volt eladni; a hatvanas évek elején ismét fölcsapott háziurnak s megvette a Stáció- (ma Baross-) utca 80-ik számu házat. Nagyon igénytelen, szinte falusias külsejü, kissé már roskatag sárga ház volt, Jókainak azonban igen tetszett, mert igen tágas udvara volt, lombos fákkal. Ha ide kiült Jókai, könnyen azt képzelhette, hogy falun van. Ebben a házban lakott Jókai Jolán is férjével, Hegedüs Sándorral. A nyolcvanas években, mikor a házat lebontották, már nem volt Jókaié. Egy hirneves politikusért, egy országgyülési képviselőért Jókai váltó-jótállást vállalt tizenötezer forint erejéig, s a váltót neki kellett kifizetnie. A házat el kellett

adni, s Jókai a Kerepesi-utra költözött, egy régi, egyemeletes házba, a melynek helyén most az Uránia-szinház van. Akkoriban ott lakott Blaha Lujza is, és ebben a házban halt meg Laborfalvy Róza. Fogadott leányának, Jókai Rózának férjhezmenetele után az ifju párhoz, Feszty-ékhez ment lakni, az ujonnan épült Bajza-utcai kis palotába, a mely már pazar fényüzéssel volt berendezve. Második házassága után az Erzsébet-körut 46. számu bérházba költözött s ott is halt meg.

1853-ban vette meg Jókai svábhegyi telkét, a melyen csakhamar villát épittetett; igen egyszerü, igénytelen külsejü épület volt ez, de Jókainak igen tetszett, s az egész nyarat benne töltötte; ha az irásban kifáradt, a kertészkedésben gyönyörködött. Az ötvenes évek végén valami korcsma nyilt a villa közelében, s Jókai a mulatozók zajától nem tudott nyugodni. Igy került Jókai 1860-ban a Balaton vidékére, a hova azután évtizedekig eljárt nyaralni. Legelőször sógorának (Laborfalvy Jozefa férjének), Hurray István tihanyi és balatonfüredi orvosnak látogatására érkezett Balatonfüredre, s a „magyar tenger“ annyira megtetszett neki, hogy szebbnél-szebb utiképeket irt róla. Balatonfüredet Jókai tette divatossá és Laborfalvy Róza, a ki mindig szivesen játszott a füredi szinkörben. 1866-ban villát is épittetett Balatonfüreden s 1873-ban ott ülte meg ezüstlakodalmát.

Eötvös Károly följegyzései szerint Jókai legelőször azért ment Balatonfüredre, mert nagy beteg volt. „A tudós doktorok nem találták

benne a hosszu életre való reménységet. Kedves rokona, Huray, Balatonfüred főorvosa, bizott az ő Balatonjában, Balaton vizének, napja sugarának, levegője illatának csodatévő erejében. Azt tanácsolta Jókainak: töltse a nyarat Balatonfüreden, elmulik minden veszedelme, minden nyavalyája, akár őseitől örökölte, akár maga szerezte. Ugy is lett. Jókai a Balatonhoz költözött s azóta olyan egészséges lett, mint a makk. Holmi hörgő hurutok, mellvérzések, kínos köhögések ugy elmultak, mintha sohase lettek volna. Meghizott, megszinesedett, munkáló kedve is fokozódott. Valóságos csoda történt vele."

Eötvös Károly, a ki veszprémi alügyész korában gyakran megfordult a szomszédos Balatonfüreden, Jókaival is gyakran érintkezett és sok érdekes adatot jegyzett föl róla az utókor számára. E balatonfüredi reminiszcenciák közül való a következő is:

Jókaiban megvolt az a jó magyar természet, hogy nem szeretett más házában lakni. Pesten is háziur volt örökösen. (?) A mi azért is érdekes, mert a hány költőnk volt, a mióta irni-olvasni tud a magyar, sohase tudott házat szerezni egy se. Jókai szerzett Balatonfüreden is.

A hol a Savanyuvizről kihajlik az ut Füredfalva felé, ott a templom mögött szerzett egy szélső, puszta telket. De olyan telket, a minőt a zalai ember kübörcnek nevez. Kübörc azt teszi: kőbérc. Nem volt azon a telken egy talpalatnyi termőföld sem. Ide épitett egy szép villát öt-hat kisebb-nagyobb szobával, emelettel és kerttel. A kertnek való földet virágcserépben kellett tartani, máskülönben megette a kavics. A villát egy dülőut választotta el a viz partjától. Itt a parton is megszerezte nyaraló-telkének folytatását. Itt

termesztett aztán gondosan szunyogot, szőlőt, nádat és gyümölcsöt.

Itt lakott nyaranta vagy husz éven át. Boldogult neje nagy gazdasszony volt, a szinművészet muzsáit ritkán fogadta ekkor már, e helyett nagy gondot forditott a konyhára és éléskamrára és a téli főzelékek, aszalékok és befőttek elkészitésére. Néha minden szoba, szék, asztal, pamlag, ugy tele volt mindenféle konyhai és éléstári készséggel, valamint Jókai szobája is papirossal, levéllel, kézirattal, ujsággal és könyvvel, hogy ha oda mentünk, alig tudtuk a kalapunkat hova tenni. De meleg szivet, jó szót mindenki talált.

Itt készült az „Arany ember".

Ennek a szép és csodálatos regénynek egy gyermekkorabeli komáromi emlékezet volt a kezdő meséje. De minő tündérszépségü mese lett abból az ő keze alatt, az ő tolla alatt, az ő költészetének teremtő erejével! Egy regénye se készült olyan gyorsan, mint az „Arany ember". S Balaton-Füreden készült el az egész alig pár hónap alatt.

Az „Arany ember"-ben irta le Jókai a téli Balatont. Az Arany ember balaton-füredi kastélya a költői képzelet alkotása. Olyan kastély ez előtt hatvan-hetven évvel nem volt a part közelében. Két kastélyszerü nyaraló akkor is állott már a fürdőtelepen kivül. Egyik a Balaton-Füred falvára vezető ut mellett, közel a faluhoz. Ez a régi Vargha-féle ház, melyet a hatvanas években egy jó magyarrá lett derék angol, Teasdale Vilmos alakitott át. Családja a lánchid épitése idején jött hozzánk s itt maradt. Teasdale gyönyörü nyaralóvá alakitotta át a régi magyar nemesi egyszerü házat s mintaszerü szőlőteleppel vette körül. A filokszéra azonban elpusztitotta a szőlőt is, az angolt is.

A másik az Arácsra vezető ut mellett feküdt. Magánosan álló kétemeletes komor épület

volt gyermekkoromban. Kassich-ház volt a neve. Épitője régen elhalt, az épületet télen nem lakta senki, nyáron is kevés lakója akadt. Most a szeretetház gyermekei s tanitói lakják.

Ez a ház állott Jókai képzelete előtt, mikor az Arany ember nyaralóját leirta.

A téli Balatonnak sok tüneménye van. A sok közül kettőt választott ki Jókai. Az egyik az éjjeli vihar s ennek is csak a hangja. A másik a rianás.

Kérdeztem Jókait, látta-e már a rianást?

— Nem láttam én.

— Hallottad-e hangját?

— Nem hallottam én.

— Hát hogy jutott eszedbe leirni az „Arany ember"-ben?

— Huray beszélt néha egyszer-másszor.

Ilyen a költő. Ilyen Jókainál a teremtő lélek. Nem azt irja le, a mit lát, hall, érint, tapasztal, megfigyel. Ezt minden ember tudja. Ezt még a tudós is tudja. Ezt még a szakértő Balatoni Bizottság is tudja. A költő egészen mást ir le. Hall vagy lát valamit. Látása, hallása, hangulatot szül lelkében. A hangulat és érzés egy pillanatig még néptelen és alaktalan, mint az egeknek kéksége. Majd élettel, alakokkal, mozgással lesz tele, mint a hogy az ég megtelik nappal, holddal, csillaggal, sugarakkal, fellegekkel. A teremtő lélek népesiti be az eget, az érzést és a hangulatot. Megfogamzik aztán eszméje, melynek szolgálatába állnak a tünemények. S a mint az eszmének szóban, hangban, szinben megtalálja igaz alakját s elénk állitja mint élőt, küzdőt, viharzót, győzőt vagy legyőzöttet: előáll a költemény, a zene, a festmény.

Jókai legtöbb regényéről az a legenda van elterjedve a kövéleményben, hogy az, a mit leirt, jórészben megtörtént, hogy alakjai, bár más néven, de valóban éltek. Ebben kétségtelenül van

is valami igazság; számos regény-alakja valóban élt, — de nem olyan volt a való életben, mint a minőnek Jókai leirta; az iró tulságosan eszményitette a hőseit. Ő maga bár társalgás közben gyakran megnevezte egyes regényalakjait (sőt ilyen céizásokat műveiben is bőven találunk), a nyilvánosság előtt tiltakozott az ellen, hogy az olvasó közönsége találgassa: ez vagy az a regényhős vajjon ki volt a valóságban? A *Nemzet* 1884. január 17-iki számában a következő nyilatkozatot tette közzé:

Sokszor történt velem, hogy megszólitanak olvasóim, annak meg annak a társadalmi regényemnek a hőse voltaképpen ki volt az életben. Természetes, válaszom rendesen az, hogy senki sem; az alakok és a mese egyaránt az én képzeletem szüleménye. Ha históriai regényt irok, ott meg is nevezem az igazi nevükön a szereplőket s hivatkozom az adatokra.

Most egy hasonló insinuatioval találkozom a Budapesti Hirlap tárcájában, a hol a „Szegény gazdagok" cimü regényemnek főalakja, a „fatia negra" egy legközelebb elhalt főur személyével azonosittatik. Ez ellen a leghatározottabban tiltakoznom kell. Az emlitett regény elejétől végig az én saját költészetem szüleménye, abban senkinek az ismerős emberek közül sem az alakja, sem a róluk beszélt dolgok mondája átvéve nincs, s az egész regényem az emlitett cikkben aposztrofált főur személyére nem vonatkozik, valamint az abban előkerülő többi alakok is semmi élő személylyel nem azonosak.

*

Jókai első nejének halála után elpártolt a Balatontól, s ismét a Svábhegyen töltötte a nyarat. Néhányszor megfordult Olaszországban is, egy nyarat pedig Abbáziában töltött; onnan

adta férjhez fogadott leányát, Rózát is Feszty Árpádhoz.

Jókai azért szerette az otthonát, mert csak otthon tudott dolgozni. Mikor szerkesztő volt s nemcsak cimzetes szerkesztő, akkor is rendesen otthon irta a cikkeit; ha pedig nagy ritkán a szerkesztőségben kellett irnia, akkor is félrehuzódott, s külön szobában dolgozott.

Minden lakásán igen nagy volt a dolgozó szobája, mert csak tágas, levegős helyen tudott dolgozni, a hol irás közben sétálgathatott. Ha uj lakásba költözött, rendesen az volt az első dolga, hogy a falakat áttörette, s két-három szobából csinált egy nagy termet, hogy legyen hol dolgoznia.

Hogy Jókai hogyan dolgozott, erre az érdekes kérdésre megtaláljuk a feleletet *Törs* Kálmán irásai között, a hol a következő megfigyeléseket olvassuk:

„Jókai dolgozószobája egész muzeum, tele emléktárgyakkal, ritkaságokkal, becses régiségekkel. Iróasztalát mindenféle csinos csecsebecse boritja, mindmegannyi kedves, drága emlék. A nagy mozaik iróasztalon csak éppen annyi hely áll üresen, a hova a finom, sima miniszterpapir egy kvart-ive elfér. Más papirra, regényt legalább, irni nem szokott. Tolla is sajátságos alaku apró aranyszin jószág, s egy ilyen toll egy négykötetes regényt megirni éppen elég. Mindig violaszin tintával ir; s ezt annyira megszokta már, hogy egy egyszerü levélnél is megakad, ha idegen helyen kell megirnia, a hol a tinta fekete. Azt mondja, más tintával nem jönnek ugy a gondolatai. Legföljebb ceruzával tud még irni, de csak kisebb dolgokat, s ilyenkor aztán kék vagy fehér regálpapirra is. Mikor az

Üstököst szerkesztette, abba többnyire ilyen papirszeletekre, irónnal irta a Tallérossy Zebulont, Kakas Mártont és Politikus csizmadiát.

Törlés kéziratában nagyon ritkán fordul elő. Szép gömbölyü, inkább egyenest álló betüket vet a papirra s ha egyszer bele melegedett az irásba, meg nem áll, mig legalább két nyomtatott ivet tele nem irt; de sokszor még ennél is többet megir egyhuzamban.

Iróasztala egyik sarkában van egy kis miniatür könyvtár, rézsarku apró jegyzőkönyvecskékből, a melyek mind tele vannak irva. Ezekben vannak ujabb regényei mind, a mint azokat eredetileg kigondolta. Benne van az egész mese, még a fejezetek szerinti beosztás is, hanem ezek röviden, egyes emlékeztető szavakkal, egy ötkötetes regény öt lapon.

Az iróasztal mellett esztergályozott lábon áll agy fatál, tele apró vésőkkel, késekkel, kis kalapácsokkal, s kisebb-nagyobb fa- és elefántcsont-darabokkal. Ezek az ő faragó szerszámai, melyekkel igen ügyes mitológiai alakokat farag, melyekből már egész kiállitást rendezhetne. Ebbeli ügyességét egy hires pesti esztergályosmester is tudta már méltányolni, s csalogatta is magához legénynek, naponkint öt forint dijért. „Lásd, — mondta akkor a feleségének, — ha nem volnék poéta, el tudnálak a karom munkájával tartani.“

Dolgozószobája butorai mind becses antik dolgok, arany- és gyöngyház-berakatokkal, titkos fiókokra járó mozaik-szekrények, ládák, pohárszék-alaku állványok festésekkel, üveg-szekrények, mindez elboritva drágakötésü óriás diszművekkel, albumokkal, ritka illusztrációkkal, melyek a világirodalom legszebb ilynemü kiadványai közé tartoznak, továbbá mindenféle régi fegyverekkel, irószerekkel, térképekkel, vázákkal, ritka edényekkel. A falakon mind családi és irodalmi vonatkozásu képek, egy óriási régi fali-

óra, a maga nemében unikum, s a fal melletti üveg-szekrényben egy szerfölött érdekes és gazdag csiga- és kagyló-gyüjtemény, melynek már „regényét“ is megirta. Egy másik üvegszekrényben vannak a különböző alkalmakkor kapott emléktárgyak: aranytollak, billikomok, ezüstkoszoruk, diszoklevelek, emlékkönyvek, gyürük, melltük és egyéb apróságok, melyek nem annyira belső értéküknél, mint a hozzájuk füződő emlékeknél fogva becsesek, mint Hugo Viktor egy festménye, Petőfi házisipkája és dohányzacskója, s 48-iki első szalagja. Van a többi közt egy nagy feketekötésü kapcsos könyve, fehér lapokkal. De e lapok közé érdekes iratok vannak téve: levelek a költő kortársainak bel- és külföldi kitünőségeitől: Garibalditól, Kossuthtól, a magyar dolgokkal foglalkozó idegen tudósoktól, iróktól és költőktől, József királyi hercegtől, a trónörököstől, a magyar politikai és irodalmi nevezetességektől, — egy oly kéziratgyüjtemény, mely ritkitja párját, s mely históriai és irodalomtörténeti szempontból is nagyérdekü.

S az irószoba legszebb disze: Jókai összes művei, diszkötésekben, nemcsak magyarul, hanem műveinek német, francia, angol, olasz, flamand, finn, orosz, tót, lengyel, cseh, szerb, román, török, de sőt még japán nyelven megjelent forditásai is. Ez már egymagában is olyan jelentékeny könyvtár, a melyhez hasonlóval kevés gazdag ember dicsekedhetik nagy Magyarországon. Csak elolvasni is nagy föladat, a mit Jókai életében összeirt. Pedig Jókai nemcsak hogy maga irta mindazokat, — diktálni sohasem szokott, — hanem könyvalakban megjelent minden művét maga nézte át, maga korrigálta, maga revideálta, kétszer-háromszor is — és föltehető, hogy azon fölül is csak olvasott valamit!“

Ugyanerről a témáról *Ballagi* Géza országgyülési képviselő a következő sorokat irta az „Ujság“-ban:

„Évekkel ezelőtt boldogult édes atyámmal meglátogattam őt balatonfuredi nyaralójában. Beszélgetés közben csodálkozásomat fejezvén ki rendkivüli termékenysége fölött, megkérdeztem tőle, hogyan képes egyszerre három regényt, két szindarabot, egy csomó novellát, apróságot, vezércikket, országgyülési beszédet irni? Mire ő — jól emlékszem — azt felelte, hogy a miről irni akar, azt előbb az utolsó részletig megfogalmazza; a regényt elejétől végig, még az epizódokra is kiterjeszkedve, a szindarabot jelenetről-jelenetre kidolgozza a fejében; mikor az utcán jár, vagy mikor az országgyülésen van, sőt még mikor a klubban tarokkozik is, szellemét a készülőben levő irói mű foglalja el. Mikor aztán az iróasztalhoz ül: jóformán csak fizikai munkát végez; „mint a hogy a fiókból kihuzza az ember irományait, — ezek voltak az ő saját szavai, — ugy veti ő papirra az agyában teljesen megszerkesztett gondolat-készletet.

Jókai tehát kielégitette a kiváncsiságomat arra nézve, hogy miként irja a munkáit. Egy más alkalommal azonban azt is elmondta, hogy miképpen készül hozzá a munkához?

Valamelyik nyáron, midőn egy felvidéki utjáról tért haza, a Szikszayban együtt ebédelvén vele, arra a kérdésemre, hogy min dolgozik, elővette a mindig magával hordott kis jegyzőkönyvét s azt felelte, hogy egy nagyobb regényt szándékozik irni, melyhez az anyagot felvidéki utjában immár összegyüjtötte Ez az anyag pedig: egy csomó népmonda, népies szólásformák, népszokások, adomák, tájképek stb. tarka vegyülékéből állt. Mindazt, a mit tárgyára vonatkozólag utközben hallott vagy megfigyelt, hüségesenföljegyezte s esetleg reflexiókkal kisérte. Sőt engem is, a ki ama tárgyra nézve fölvilágositással szolgálhattam neki, kivallatott s egy pár megjegyzésemet ott nyomban beirta a könyvecskéjébe. Ily módon szerzett adatait azután sokol-

dalu ismereteivel, hozzáfogott a munkához. Ekkor mondta nekem, hogy „irni könnyü, de kellőképpen elkészülni az iráshoz, ez az, a mi mindig nagy fáradságába kerül.“

A fáradsággal azonban Jókai soha nem törődött. „Nem tartom semmi érdemnek, — mondta valamikor, — hogy sokat dolgoztam; nem követelek érte se a jelenkortól, se az utókortól, semmit, még azt sem, hogy olvassák. Magamnak irtam: gyönyörüségem telt benne.“

Az oly óriási munkásság mellett, mint Jókaié, azt hinné az ember, hogy a nagy iró tömérdek pénzt szerzett és milliókat hagyott hátra. Sokat szerzett és sokat költött, különösen mikor nem volt, a ki ügyelt volna a háztartására. Föntebb már emlitettük, hogy a gazdálkodáshoz nem értett; de nemcsak hogy nem értett, hanem a pénz értékéről is éppen ugy nem volt fogalma, mint a hogyan a vakon születettnek nincs fogalma a szinekről. E föltünő jelenséget el sem hinné az ember, ha föl nem jegyezték volna Jókairól a következő érdekes adatokat.

Mikszáth Kálmán irja:

Mit tudta ő, mi a pénz? Abszolute nem volt arról fogalma ennek a nagy gyermeknek.

Egyszer nagyon régen, még a nyolcvanas évek elején egy négyezer forintos váltója járt le; valahol Balaton-Füreden nyaralt, uj váltót nem küldött, tehát megovatolták és perelni kezdték; egy könyvkereskedő barátja, a ki félig-meddig meg volt bizva, hogy az ügyeiben járjon el, kétségbeesve sürgönyöz neki, mire beállit másnap Füredről s jelenti neki a kereskedő:

— Megovatolták a négyezer forintos váltóját.

Az öreg (már akkor is öreg volt) édesdeden mosolygott.

— Ejnye fékomadta!

— Igen, de baj van, mert azt most már előbb ki kell fizetni és csak akkor adhatunk be uj váltót.

— Hát fizessük ki, — mondta Jókai könnyedén.

— Igen, hiszen már én eddig is megtettem volna, de nincsen most annyi pénzem — mentegetődzött a kereskedő — és nem is birok előteremteni, mert az atyám utazik a külföldön.

— Hm, — szólt Jókai gondtalanul — tegyük hát össze, a mink van. Ön is ad, én is adok s élünk tovább boldogan, mig a halál megrohan.

— Nos akkor rendbe hozhatjuk, csak az a kérdés, hogy mennyi pénzt adhat?

— Azt majd meglátom, hogy mennyivel járulhatok hozzá; összeszedek, a mennyit lehet s délután majd elküldöm. Jó lesz?

— Jó.

Ki tanuja voltam a jelenetnek, megkérdeztem másnap, hogy mennyi pénzt küldött. Feleli a könyvkereskedő megbotránkozva:

— Képzelje, harmincöt forintot hozott. Persze kinevettem.

— És ő mit mondott?

— Látszott rajta, hogy csodálkozik, a miért én keveslem az összeget.

Anyagi kalamitások és konfliktusok az ő jókedvét, tündéri álmait általában soha nem zavarták. (Tudja a természet, hogy hol, miképp kell berendezkedni.) Mikor a legutolsó követválasztáson megbukott, sok ezer forintnyi számlák szakadoztak a nyakába a vesztett csatatérről; mig pénze volt, fizette is, de mikor elfogyott, hozzányult az arany rudjaihoz, a humorához s abból hasitott egy darabkát, ezeket irván a főispánjának, Almássy Gézának: „Kedves barátom! Én már többször elvéreztem a hazáért és megtanultam, hogy a temetési költségeket soha se fizeti a halott. Gondoskodj hát és csinálj valamit, stb.“

Ugyanerről a tárgyról *Eötvös* Károly a következő érdekes epizódot jegyezte föl:

Jókai föltette magában, hogy Horn Edét besegiti a parlamentbe. Járt vele kerületről-kerületre. Az élcelő ujságok már ugy rajzolták le, mint a fiahordó kéngurut. Az öléből Horn Ede furcsa bajuszos furcsa képe kandikált ki. Tizenegy kerületben tilódott meg vele, mig végre képviselőséghez juttatta. Megfordult vele a pápai kerületben is.

Itt Vály Ferenc pápai kollégiumbeli tanár volt a Horn Ede-párt elnöke. Egykor Jókainak is tanára, később nekem is tanárom. Jókainak sógora, az angyal lelkü Jókai Eszternek férje s egyébént is nagy tudós, kitünő tanár, nemes ember. Gyöngéd, szép emlékezete él a pápai kollégiumban. Nagy jóltevője a tanuló ifjuságnak.

A választás megtörtént, Horn Ede megbukott s valami négy-ötezer forintnyi alkotmányos költségért elkezdték pörölni Vály Ferencet. A jámbor professzort, a ki soha hirét se hallotta semmiféle alkotmányos költségnek. De hiába védekezett: pártelnök volt.

Irt utóbb Jókainak.

— Azt szeretném tudni, micsoda nagy bűnt követtem én el, hogy az ágyat kihuzzák alólam, a fejem fölül meg elviszik a háztetőt.

Hajh öreg, megbuktál a választásnál. Politikában pedig megbukni nagy bűn, ha az ember Jézus Krisztus is. Győzni pedig nagy erény, ha az ember Rózsa Sándor is. Nem értesz te ahhoz.

Jókai nem az az ember, a ki cserben hagyta volna hű rokonát, jó barátját, pártelnökét. Fogott egy váltót, alákanyaritotta a nevét, aláiratta szivességből egy nagynevü barátjával és elvtársával is és igy megszerezte a pénzt s Vály Ferencet kimentette.

Csakhogy Jókai meg a váltót és a váltóbeli szivességet nem ismerte. Ha már neki az ő nagy-

nevü elvtársa aláirt: ő se tagadhatta meg annak a hasonló váltóbeli szivességet. Sőt nagy örömest teljesitette, hogy háláját leróhassa.

Egészen természetes lett a sok kölcsönös szivesség vége. Egyszer csak azt vette észre Jókai, hogy mindenféle végrehajtók járnak a nyakára. Először azt gondolta: kéregetők. Adott nekik hol egy, hol két, hol öt forintot — kinek mennyit, a hogy szebben tudtak beszélni. Kinevették vele. Vagy tizenkét hitelező harmincezer forintig akarta elvinni ökrét, szamarát, minden némü jószágát, ingót, ingatlant.

Gondolt egyet. Ő ezzel a sok duvaddal nem vesződik. Kiruccant balaton-füredi nyaralójába.

— Jer ide tollam, édes jó tollam, a végrehajtók hadd irjanak Budapesten, a mit ők akarnak, majd én is irok veled valamit.

S megirta az „Arany ember"-t.

Bródy Sándor irja:

Jókainak igen sok ügye-baja volt a váltókkal. Különösen a mások váltóival, a melyeket hüségesen és állandóan fizetett. Egy időben iparszerüen hamisitották a nevét ama hosszukás cédulák alá. Az eset — természetesen — mindig tragikus, kivételes az ő szemében; megbocsájtott, együtt sirt a hamisitóval, s fizetett. Becsületes, rendes girója is szép vagyonba került, ezt emlegette is, de nem haragosan.

Szóval: Jókainak a nagy jövedelmét igen sokan élvezték.

Bármily igénytelen, egyszerü és szerény ember volt is Jókai, — volt egy gyengéje is: igen büszke volt arra, hogy ő róla tudomást szerzett az udvar is.Az a kitüntető figyelem, a melyben őt a királyi pár, Rudolf trónörökös és József királyi herceg részesitette, valósággal boldoggá tette őt. Meg is emlékezett erről egy életrajzában, melyben a következő sorokat irja:

Azon fényes alakok között, a kik életem egének első csillagait képezték, elsők közé jegyezhetem dicsőséges királyunkat és királynénkat, József főherceget és mindnyájunk közös fájó emlékét, Rudolf trónörököst és Stefániát. A csillagászok találnak az égen olyan foltot, melyen a legerősebb távcsővel sem lehet találni legkisebb csillagot; azt ugy hivják, hogy „szénüreg." Arról az üres foltról a „mi" csillagunk futott le.

Annyi bizonyos, hogy a királyi család népszerüsitésével Jókai nagyobb érdemet szerzett az udvar előtt, mint bárki az országban.

A király iránti tisztelet, s a Rudolf trónörökös iránt érzett atyai barátság valósággal megihlette Jókait a mayerlingi dráma után; az Akadémiában Rudolf trónörökösről olyan gyászbeszédet mondott, mely a szónoklati remekművek közé tartozik.

*

Jókai egészséges, edzett szervezetü ember volt; fiatal korában sokat tornászott, kitünően lőtt és vivott. Két párbaja volt, hirlapi közlemény miatt mind a kettő. Bulyovszky Gyulával kardra mérkőzött, s a párbaj Bulyovszky megsebesülésével végződött. A másik párbajt Pulszky Ferenccel vivta, pisztolyra; ebben egyikük sem sérült meg.

Jókai igen józan, mértékletes életü ember volt, különösen fiatal korában. Öreg korában azonban nagyon tudta méltányolni a konyhaművészet remekeit, — de mindig csak a magyar konyhát tudta becsülni. S ő, a ki fiatal korában hónapokig nem ivott bort, második házassága óta örömet talált a borban is, a minek, sajnos,

része volt abban is, hogy legutolsó betegségét már nem tudta leküzdeni.

Jókai imádta a természetet; sehol sem érezte magát oly jól, mint a szabadban. Élte legboldogabb napjait svábhegyi kertjében töltötte el; csak a természet ölén érezte magát jól, s csak ilyenkor tudott igzán dolgozni. Erről a szeretetéről egyik életrajzának befejezéseül a következő sorokat irta:

Hadd szóljak rólatok, leghivebb munkatársaim, segitőim, gyámolitóim: *édes szép zöld fáim!* a kiket ültettem, magjáról neveltem, ójtva idomitottam: égnek emelkedő földi társak. Ti tudjátok, mennyit suttogtatok nekem? mennyi gondolatot hullattatok alá virágaitokkal? hányszor kerestem nálatok eszmét, fölüdülést? mennyi álmot, ábrándot árnyékoltatok be? egész világ üldözése ellen hogy rejtettetek el? szivnek nehéz háborgásait hogy csendesitettétek el? Ha egyszer valaki idejön, azt kérdezni, miért tudtam többet dolgozni nyáron, mint télen, mondjátok el neki, hogy ti is ott voltatok akkor.

A szabad természet volt az én sokatirásomnak legfőbb, legmélyebb titka!

Hogy Jókai szenvedelmes kertész volt, azt tudja mindenki. De hogy kitünő kertész is volt, erről fényes bizonyitványt adott neki a gellérthegyi kertészeti iskola igazgatója, Molnár István a *Vasárnapi Ujság* 1893. évfolyamának legutolsó számában, melyben leirta, hogy Jókai mily kitünő szőlősgazda, és hogy mily ügyes pomologus. Különben Jókai kertészkedéséről fogadott leányának, Jókay Jolánnak fia, ifjabb *Hegedüs* Sándor egy igen érdekes cikkében egyebek között a következő érdekes apróságokat beszélte el:

Alig várta a közelgő tavaszt, hogy a virágos május közepén kiszállhasson svábhegyi otthonába ismerős, szeretett és hálálkodó virágai, fái közé. Ha aranyos kedvére a város füstös levegőjéből valami por rakodott, eltünik az az első gyönge fuvalommal, melynek üditő, balzsamos lehét svábhegyi lombjai közt élvezi.

Itt volt ő igazán otthon. Előszedte kerti szerszámait, nagy szalmakalapját, kezébe vette a kampós juhászos botot és átváltozott. Már kora reggel, 4—fél 5 órakor hosszu szőlőlugasában sétált, melyre a szeszélyesen kuszó indákat maga kötözte fel. Ha a mozgást megunta, letelepedett a lugas közepén levő gyeppadra, honnan kedves körtefáit nézegeté, melyek virágos tetejére a kelő nap sugarai fényes kört rajzoltak föléje. Itt nem volt egyedül, vele voltak álmai, a bátor, merész, ideális alakok, kik oly szépen tudnak beszélni, tenni, mint a földi emberek egyike sem.

Itt ülve, vagy föl s alá járálva szőtte tündérmeséit. Pihent és dolgozott. Mire más fölkelt, ő már a reggelihez ült. A délelőttöt munkával és kertészkedéssel töltötte. Fölkereste ápolgatott fügefáit, melyek a kert északi oldalán és a villa alatti kőfal mellett terpeszkednek; kezében éles nyesőkésével végigkutatta a bokrok sötét belsejét és hol egy sárgult levelet, vagy fonnyadt hajtást talált, irgalmatlanul irtotta ki. Ne disztelenkedjék. Rendes utjában megnézte a violaágyakat, kedvenc virágait. Mint egy biborszőnyeg terült a virágágy a tekéző háta mögött. Itt megállt a gondos kertész, fürkésző szemei rögtön fölfedezték a gyomot, dudvát, ezeket kigyomlálta, hogy kedves violáitól az éltető nedvet el ne szivják.

A tekézőhöz ért; talán eszébe jutottak azok az idők, mikor fiatalságtól és erőtől duzzadva látott golyókat repkedni a levegőben. Megpróbálta, mit tud most a pályán. Évekkel

ezelőtt háromszor dobott és dobására öt baba esett. Tiz év óta már nem vállalkozott hasonló sikerekre. Délben ebédelt, mint a romlatlan magyar ember; ha tésztásnak kapros turós lepény volt, ebédjének az a lelke. Tiz év előtti életrendje ez. Ebéd után pihent, majd szobájába zárkózott dolgozni. Szürkületkor a verandára ment ki, a széles, keményfa asztal mellé, honnan az alant elterülő fiatal Budapest panorámáján merengett. Sötétedett, a város pislogó lámpái és a fénylő csillagok lassanként összefolytak: körötte mindenütt csillagos eget látott. Lámpagyujtáskor dolgozóasztalához ült, melyen garmadával állt a sok teleirt papir, jaj volt annak, ki szorgoskodó kézzel rendet akart teremteni. Az volt ott a rend, a melyet ő rendnek tartott. Kis király akart lenni nagy birodalmában, azon az iróasztalon, mely munkájában hüséges társa volt. Ha közönséges rendet akart látni, takarittatott. „Ne nyulj hozzám“ volt másnak az az iróasztal.

Az ősz a kertészek boldogsága. Ekkor a természet ezerszeresen jutalmazta a gondot, melyben gyermekeit: a fákat, tőkéket részesitették. Mikor a szőlő érni kezdett, az öreg ur gyakrabban sétált a lugasban és néha-néha lecsipett egy korábban érett szemet, de nem állta meg szó nélkül: „János, ne okozza a tyukokat, én csiptem le!“

Ilyenkor nyilatkozott az áldott, szelidlelkü Jókaiban a zsarnok vonása. Kiadta a szigoru rendeletet Füri Jánosnak (kertész, majoros), hogy a baromfiakat el kell zárni. Pedig bizony rosszul esett tudnia, hogy az Isten szárnyas teremtményei nem turkálhatnak mindenfelé, kedvük szerint. Gondosságának volt is látszatja: a szüret öt hektó bort hozott a konyhára.

Körtefáival méltán büszkélkedett; sárguló gyümölcsei oly csábitóak, hogy maga a kertész, a gondos Jókai sem állhatott ellen kisértésüknek. Egy-egy szebb, nagyobb darabot

leszakitott, de csak megint nem hagyta szó nélkül: „János, ne keresse, ezt én vettem le!“ De János mégis dohog és a mikor csak szerét ejtheti, a fehér cselédekre igyekszik háritani a gyanut.

Nagy öröme volt az öreg urnak, ha szép gyümölcseit hamvas szőlőlevelek közé rakva, tálastól asztalára tette, János szerint, mindig valami különös figurával.

Voltak kiválasztott növényei: ilyenek a gránátalma, melynek piros virágai jó kedvre hangolták, ilyen a villa előtt álló rózsakirálynő, melynek feje télen szalmába takargatva, puha földdel volt behantolva, a kiméletlen fagy elől. Rózsáit különösen szerette, maga oltogatott, szemezgetett és ebben is szerencsés keze volt. Alcsuthról, a főherceg kertészetéből bodzabokrokat hozatott; maga jelölte ki helyöket, a bejáró ut jobb oldalán, de a bodza csak tengődött, élődött, erősödni nem akart.

Rózsái egész nyáron és őszszel nyiltak, volt köztük olyan tő is, mely három-négyféle virággal diszlett. Nagy kitüntetés volt, ha valaki a költő kezéből kapott egy-egy rózsát; ily kitüntetésben rendszerint csak a hölgyek részesültek.

A villa egyszerü épitmény. Terpeszkedő, de nem nyomott alház, elől, a város felé néző oldalán nagy szőlővel befuttatott verandával. Ebből az öreg ur dolgozó szobájának két fala örökzölddel volt benőve. Itt van a széles asztal, mellette egy fonott szalmaágy, a milyent az Alföldön használnak, itt szokott olvasgatni. Ugyanilyen szalmaágya volt kint a rózsák közt.

Mint Kisfaludy Sándornak Badacsonyban, Jókainak is voltak diófái.

Különben nehéz megmondani, melyiket szerette jobban, egész kertje egyformán kedves volt neki, hiszen az egészet maga teremtette. Választott fáinak mégis jobb dolguk volt. Egyedül

rózsái és körtefái azok, melyekhez osztatlan és változatlan szeretettel vonzódott.

Ilyen volt Jókai svábhegyi tuskulanumában; a városból magával mást nem vitt ki, csak fáradhatlan munkásságát, melyet itt az irodalom és természet között osztott meg. Mindkettő egyformán hálás volt kitünő művelője iránt. Szüret után szomoru lett a kert, még nyilott itt-ott egy-egy késői rózsa, még rábukkantak egy-egy elhagyott fürtre, de a dísze, a büszkesége már oda volt.

A levelek sárgultak, esténkint már kelt a hüvös éjszaki szél, október derekán a gazda is bucsuzott kedveseitől.

Még egyszer körüljárt, megnézegetett mindent. Beállt a tél, a fák csupasz galyaikkal szomoruan meredtek az égnek, a rózsák szalmába kötve, vagy földbe dugva nyugodtak.

XXIV.

Jókai-anekdoták. — Jókai szálló-igéi.

Jókai, a kitünő humoru és csaknem mindig derült kedvü iró, a nagyszivü és mindig ötletes ember természetesen nemcsak gyüjtötte ezrével az anekdotákat, hanem maga is sok anekdotának vált hősévé. Ezeket az anekdotákat ismeri a közönség egyenkint, mert részint keletkezésük idején, részint később, alkalomadtán közölték őket a lapok. Mig azonban az egyes anekdoták csupán csak szórakoztató olvasmányok: összes gyüjteményük nem csupán szórakoztat, hanem egyszersmind érdekes képet is tár elénk Jókai egyéniségéről. Egy-egy anekdota jobban megismerteti velünk szereplőjét, mint egy tudományos értekezés. Ezért van helye ebben a könyvben az itt következő anekdotikus adatoknak is.

Emlékkő.

A török-orosz háboru idején, midőn a távíró meghozta azt a hirt, hogy Plevna sáncainál negyvenezer muszka esett el, az egyetemi fiatalság fáklyás zenét akart rendezni a török konzulnak, de a rendőrség megtiltotta. Ekkor az orosz konzult akarták megtisztelni macskazenével, a

mit a rendőrség még inkább meghiusitott. Végre nem maradt más hátra, mint *Jókai* Mór ellen tüntetni, mert ő is a rendőrség pártján volt lapjában.

Jókai a Stáció-utcában (a mai Baross-utcában) lakott, a saját házában s mikor a zendülő fiatalság már verdesni kezdte az ablakait, kijött szépen az iróasztalától s a kapuban egy székre állván, melegen vibráló, rokonszenves bariton hangján beszélni kezdett a viharral.

— Ifju barátaim, — kezdte hősi nyugodtsággal, — az utcán nem lehet külpolitikát elvégezni.

Jókai tudta, hogy az összes kaszárnyákban konszignált katonaság éles töltényeket kapott s ha az ifjuság ki nem tombolja magát, akkor vér fog még ma este folyni.

Addig beszélt tehát, a mig a tigriseket tökéletesen fölingerelte, s mikor lelépett a szószékről s betette maga után az ajtót, sorra betörték az ablakait.

Mikor vége volt a forradalomnak, Jókai fölvett egy követ a szalonja szőnyegéről és igy fohászkodott:

— Ezt a követ elteszem emlékül!

Ő tudta legjobban, hogy az a drága kő hány fiatalember vére ontását hiusitotta meg azon a veszedelmes estén.

Jókai, a szerecsen.

Egy öreg táblabiró mesélte a következő kis történetkét:

Köztudomásu, hogy mikor *Jókai* nevét Mórnak irta, egyszerre megszünt Magyarországon a Móric név s derüre-borura mindenki Mór-nak nevezte magát. Nem tetszett ez azonban néhai S... Móric temesvári ügyvédnek, ki abban az időben a Temesvárer Intelligenzblatt-ot szerkesztette s egész komolyan azt a javaslatot tette *Jó-*

kai-hoz irott magánlevelében, hogy mivel a Mór szó nem magyar s a mórokat nyelvünkön általánosan bevett szokás szerint szerecseneknek nevezzük, — tegye le ő is a Mór nevet s irja keresztnevét magyar szokás szerint Szerecsennek. — „Szépen festene az irói gárda, — vágta vissza Jókai, — ha egyszerre felmerülne egy csapat Szerecsen: *Jókai* Szerecsen, *Ballagi* Szerecsen, *Szegfi* Szerecsen, stb.“ *Jókait* tehát nem sikerült Szerecsen-né feketiteni.

Mór és Lőr.

Az öreg *Tóth* Lőrinc, a ki a negyvenes években hires fiatal poéta és nevezetes világfi volt, levelet irt *Jókai*-nak, a melyen ez a divatos cim ékeskedett:

Tek. *Jókai* Mór urnak.

Jókait akkor még nagyon fölbosszantotta ez a levél s rögtön felelt *Tóth* Lőrincnek, megirván, hogy régi magyar nemes ember ő, nem pedig szerecsen, senki őt Mór-nak ne titulázza. „Ne sajnáld tőlem azt az -ic-et a nevem végén!“ — mondta, a boritékra pedig szép kalligrafiával ezt a cimet irta föl:

Tek. *Tóth Lőr* urnak.

Jókai szerkesztő definiciója.

Jókai, a ki különben az esztergályosságot tanulta s nem egyszer dicsekedve mondta a feleségének, hogy ha iró nem volna, a keze munkájával is el birná tartani a családját, mint nagy politikai vállalatok névleges szerkesztője gyakran érezte a felelősség töviseit.

Jókai egyszer a maga szerkesztői definicióját körülbelül igy fogalmazta meg munkatársai előtt:

— Annyi közöm van nékem ti hozzátok,

mint a füszeresbolt elé cimerül pingált vadembernek: hozzá tartozik ugyan a bolthoz az is, de se a bolt nem az övé, se ő a boltban nincsen soha.

Szobor és szivar.

Egy másik alkalomkor azt ujságolta valaki a képviselőházi folyosón, hogy *Zichy* Jenő gróf egy szobrot ajándékozott a városnak, *Huszár* Adolf utolsó művét s dicsérte Zichy Jenőt.

A nagy dicséretekbe beleszól egy hirlapiró:

— No ugyan nagy dolog is az. Aránylag éppen olyan, mintha én egy britannika-szivart adtam volna a városnak. Nem igaz, Móric bácsi?

— Olyan, fiacskám, — szólt Jókai elgondolkozva, — dehát adtál-e te már valamikor a városnak egy britannika-szivart?

A koronás gyermekek.

Mikszáth Kálmán beszéli: Szép regény folyt a Hirlapban a *Koronás gyermekek* cim alatt. Szó volt benne I. Napoleon fiáról, a reichstadti hercegről, a Braganzákról és sok más jó familiákról, a kik valamennyien koronákban dolgoznak. Irta pedig a regényt Jókai Mór, a ki szintén olyan ember, hogy az összes toilette-darabok közt a koronát tartja a legszebbnek.

Hát szép volt a regény, a publikum bolondult érte, az iró nagy kedvvel, üde tollal szőtte nap-nap után, folytatásról-folytatásra.

És egyszer csak éppen a legszebb helyen, a regény derekán irt egy levelet a szerkesztőségnek, hogy „közbejött körülmények“ miatt megszünteti a regényt, nem fog megiródni sohasem. Mintha az anya azt mondaná a magzatról, a kit a szive alatt hord: „Nem fog megszületni, nem akarom.“

A regény tehát abba maradt. Éppen olyan zavaros világ volt a politikában, hogy nem tünt

fel. Hiszen magyarok vagyunk. Ha valamelyik nap nem kapunk a péknél Stefánia-kiflit a reggelihez, egész nap mérgesek vagyunk; ha az ollónk vagy a zsebkésünk elvész, képesek vagyunk az egész házat fölforditani. Hát még akkor, ha a kormány például beszüntet egy megszokott cigarettafajt. De hogy egy regény elvész a nagy mindenségben, és elvész örökre (még ha Jókai elméjében termett is), azon ugyan nem igen busul senki. Hiszen az ugyis csak egy mese. És a hol egész osztályok élnek abból, hogy lepleznek, nyomoznak és kombinálnak, senki se moccant, senki se gondolt a szegény *Koronás gyermekekre:* ki sikkasztotta el azokat?

Egypár honleány (óh, a honleányok még legalább kiváncsiak!) a szerkesztői üzenetek közt kért fölvilágositást: miért maradt el a *Koronás gyermekek?* Hogy mért? Könnyü volt a szerkesztő felelete: „Közbejött körülmények miatt.“ És ezzel vége szakadt. Ám lesznek olyan bolondok a jövő évszázadban, a kik irodalomtörténetet irván, nyomozni fogják a regény elmaradás okát, hát hogy ne sokat törjék a fejüket, elmondom az egészet, hogy történt a dolog!

Abban az időben Wekerle Sándor kormányzott Magyarországon. Egy nap, midőn éppen Bécsből jött (akkor mindig nyomott hangulat volt a klubban), az elnöki pulpitushoz támaszkodva, beszélte széles jó kedvvel bécsi élményeit a körülállóknak. Az ő jó kedve kipusztithatatlan volt; azt a király sem vehette el tőle. Éppen abban a percben, midőn egy témát bevégzett, jött ki a kártyaszobából Jókai, csörgetve zsebében koronáit, hatosait, dicsekedvén a kikkel utközben találkozott: „Megnyuztam őket!“

— Kiket?

— Ezeket a rablókat. (Tisza Kálmánra mutatott.)

A mint ilyen vigan cikáznék a nagyteremben, egyszerre észreveszi Wekerlét; s minthogy

Wekerle éppen bevégzett egy témát, ő is észreveszi Jókait.

— Szervusz, Móric!

— Mi ujság Bécsben? — kérdezi Jókai.

Wekerle egyszerre komoly arcot vág:

— Haragszanak rád.

— Én rám?

— Hogy valami regényt irsz és a Károly Lajos főhercegné nagyapját ugyancsak feketén fested benne.

— A portugál királyt, — tagolta Jókai fázékonyan, fojtott hangon.

Ezzel Wekerle megint belekezdett valami mosolygós élménybe, szemfül lett minden mameluk; senki se vette észre, hogy Jókai Mór mikor osont el, hogy haza hajtasson.

Otthon a nagy iró csöndes szobáiban, a nagy karosszékben, a sok szines kagyló és csiga között, a hatalmas szellemek, kik szolgálatára vagynak, ott termettek, a mint az éjjeli lámpáját meggyujtotta. (Az Aladin szellemei is lámpában laktak.) Az egyik hozta kezében az óriás nagyitóüveget, a másik cipelte a szivárványt, a szinek fönséges pompáját, a harmadik hozta palackokba leszürve az összes virágok illatát — segitségére.

Hm! . . . kezdett Jókai gondolkozni. Haragszanak rám Bécsben . . . És egyszerre ugy tünt föl neki Bécs, mint egy fekete posztóval bevont város. A Szent István-templom szaladni látszik végig a Ringstrassén és a tornya jobbra-balra dülöng, mintha csóválná fejét. Az öreg király boszusan jár-kel a Burgban. A szép Mária Terézia becsukakozik szobáiba, bújában se nem eszik, se nem iszik, hanem csak azt hajtja egyre: „Mit vétettünk mi Jókainak?“ Királyi herold futja be az utcákat és hirdeti: „Minden fülemilét ki kell irtani az erdőkből, mert már a fülemilék is harapnak.“

E viziók elől lehangoltan menekül a poéta iróasztalához. Az ugyis extra territorium; egy

négyszögletü terület, de olyan természetü, mint a kisértetek ellen szenteltvizzel megvont bűvkör.

De hah! Ott meredezik a *Koronás gyermekek* holnaputáni kézirata. A fekete gyöngybetük hánykolódnak, ugrálnak, fenyegetőznek. „Te rebellis, rebellis", mintha csupa zsandárfejek lennének . . .

Jókai összerezzen, leül és megirja a szerkesztőségnek a levelet, hogy közbejött körülmények miatt a regényt nem irja meg.

*

Néhány hét mulva egy este csöndesen vacsorálgattunk az István főhercegben, a mameluk-tanyán; midőn benyit egy régi, jó barátunk. Ugy néz ki, mintha Pulszkyból és Wekerléből volna összeállitva a képe, se bajusza, se szakálla, hanem az orra, mint egy nagy uborka.

— Ohó ni! Huszár Imre!

Ő volt. Éppen Bécsből jött, a hol lakik most; vig ember, jó ember, szellemes ember, hirekkel is tele van mindig a tárcája, nagy örömmel fogadtuk.

Még akkor élt az öreg Kemény János báró is, ott ült közöttünk az asztalfőn és éppen engem szidott, hogy még nem akarok hazamenni.

— Te sohase fekszel le azon a napon, mikor fölkeltél, — mondá szemrehányóan, — nem fogsz sokáig élni.

Jó kedvem volt, visszaforditottam ellene a szemrehányást:

— Te pedig, kegyelmes uram, sohase kelsz fel azon a napon, a mikor lefeküdtél; nem fogsz sokáig élni.

Az öregebbek hamar hazamentek, négyen ottan maradtunk s Huszár vitte a szót:

— Kár siettetnie Wekerlének az egyházpolitikai reformokat, — mondá. — Ha neki volnék, huznám-halasztanám, a meddig lehet. Mert ugy lesz ő, mint a hektikás viselős asszony, ki immu-

nis addig, mig a gyereket meg nem szüli (a gyermek ereje, vére tartja benne a szuszt), de mihelyt megszülte, jön a galoppirende tuberkulózis.

— Van benne valami. Mért nem mondod ezt meg Wekerlének?

— Pedig találkoztam vele a minap Bécsben, de nem beszéltünk a politikáról . . . Miről is beszéltünk csak? Igaz, dicsértem neki a Jókai regényét, a *Koronás gyermekek*-et.

— Mi? A *Koronás gyermekek*-ről beszéltél vele?

— Igen, igen, mondtam, hogy olvassa el, mert érdekes és pikáns, minthogy éppen a Mária Terézia nagyapját festi fekete, de igazi szinekkel.

— És ő mit mondott? — kérdém mohón.

— Semmit, nem is tudott a regényről.

— Most már mindent tudok, — feleltem nevetve.

— Mi az a minden?

— Hogy éppen ti hárman kellettetek a regény elsikkasztásához. Egy, a ki semmiről tud fecsegni, egy, a ki a semmit ki tudja szinezni és egy, a ki a semmitől meg tud ijedni.

Paraplüi-revolució.

Széchenyi István gróf 1848 március 15-ikét „paraplüi-revolució"-nak csufolta, mert miközben a szabad sajtó termékét, a tizenkét pontot és a *Talpra magyar*-t nyomtatták Landerer és Heckenast műhelyében, az eső megeredt s a Hatvani-utcán várakozó lelkes közönség kifeszitette ernyőit.

De ezalatt az is megtörtént, hogy Jókai Mór a könyvnyomtató műhely ajtajából alákiáltott a sokasághoz:

— Urak, ha az eső ellen is paraplét feszitünk ki, hátha egy óra mulva golyók fognak hullani, akkor mivel fedezzük magunkat?

Erre a beszédre eltünt minden ernyő s azontul nem is mutatkozott.

Bernát Gazsi tréfáiból.

Egyszer Vadnay Károly sziszegve dugta zsebébe kezét, melyet Jókai jól megszoritott.

— Az még csak semmi, — vigasztalta Bernát Gazsi, — hanem Jókai minap ugy megszoritott a markában egy lázsiást, hogy az az ember orditott bele Körmöcön, a ki kalapálta.

A Jókai két feje.

Midőn Erzsébet királynét az 1885-iki kiállitáson Tisza Kálmán miniszterelnök a Műcsarnokban kalauzolta, figyelmeztette a felséges asszonyt Jókai egy igen sikerült arcképére. A királyné kétkedőleg jegyezte meg:

— Lehetetlen, hogy ez Jókai volna! Itt egészen kopasz, holott neki dús haja van.

— Ez, felséges asszonyom, Jókainak a nyári feje; mert van neki téli feje is, de mikor nagyon meleg van, akkor nem viseli a haját.

Jókai hegedűje.

Kossuth Lajos beszélte, hogy egyszer cigánybanda tévedt Turinba, s a primás kérdeztette Kossuthtól: elfogadná-e tisztelgésüket. Kossuth azt üzente, hogy szivesen látja; de hagyják otthon a hegedüket.

Jókai ezt tudta, s a mikor Olaszországban utazott, elkerülte Kossuthot, a mit itthon a szemére vetettek. Jókai ugy vágta ki magát, hogy elmondta a cigányok esetét s hozzátette:

— Nem mentem hozzá, mert nem hagyhattam otthon a hegedümet.

Kossuth beszélte el ezt Herman Ottónénak.

Jókai meg a kalapok.

Egy svábhegyi estén beszélte ezt Jókai:

— Nekem is kicserélték már egypárszor a kalapomat. A hatvanas években egy nagyfejü

képviselő cserélte ki egyszer. Mindig becsipetten jött a Házba és az vitte el. Gondoltam, most már mindegy, a kocsimig csak eltart a kalapja, de mikor rátettem a fejemre, hát leesett a vállamig. Utoljára is kénytelen voltam hátul beledugni a botomat és igy vittem a kalapot félig a fejemen, félig a botomon a kocsiig.

Még furcsább esetem volt egyszer az Akadémián. Valami gyülésre szólitottak be. Onnan meg ugy elvitte valaki a kalapomat, hogy a magáét se hagyta ott helyette.

No még ilyet nem értem, gondoltam. Ez valami kétfejü ember lehetett, hogy mind a két kalap kellett neki.

Aztán a szavazó-urnában jöttem haza, vagyis van ott egy hagyományos kopott kalap, a mibe a szavazó-cédulákat szokták dobni, — azt tettem a fejemre.

A gentry definiciója.

Mikor a főrendiház reformjának törvényjavaslatát tárgyalták, Jókai szintén beszélt. Ekkor mondta a következő jóizü dolgot:

— A gyerek azt kérdezte egyszer az apjától, mi a különbség a gentry és a nemes ember közt. Az apa ezt mondta: Hát fiam, a nemes ember olyan gentry, a kinek van pénze, a gentry pedig olyan nemes ember, a kinek már nincsen pénze.

Jókai a saját műveiről.

Egyszer történt, hogy a saját műveiről beszélt Jókai; a mikor Irányi Dániel szóba hozta azt a léha irányt, a mely szerinte a magyar irodalomban is lábra kapott. Többek között ezt mondta akkor Jókai:

— A mi magamat illet, bár nem szoktam semmiféle elismerésekkel dicsekedni, azt az egyet azonban legyen szabad kimondanom, hogy Toldy

Ferenc ezt irta rólam: Összes munkáim között nem talált egy kötetet sem, a melyet leánya kezébe nem lehetne adni.

Jókai és a hadsereg.

1868-ban a védelmi törvényjavaslatok tárgyalásakor mondott beszédét igy fejezte be Jókai:

— A hadseregnek szüksége van tizenötezer lovasra, ezeket nem lehet leszállitani, mert a lónál a lelkesedés nem pótolja a betanitást. (Nagy derültség.) Nemzetőrséggel csatákat vívni — én megvallom — nem szeretnék; a csupa családapákból összeállitott és rendezetlen tömeggé alakitott sereggel ellenség-vadászatra menni én bizonyára nem óhajtanék, mert ott az első puskaszóra — ágyuról nem is beszélek — elszaladnánk. *Madarász* tisztelt barátom legelől, én pedig mindjárt utána. (Általános nagy derültség.)

A gyermektelen várurnő porontyai.

A Poklokon keresztül cimü regény a Regény-Világ cimü folyóiratban jelent meg. *Jókai* megmagyarázta röviden a piktornak, hogy a bucsuzkodó várurat rajzolja meg. A klisé elkészült, de sehogysem talált a szöveghez. Hiszen a várur azért megy a szent földre, hogy áldás érje virágtalan családfáját. Már pedig a piktor ugy rajzolta a várurnőt, hogy egész sereg poronty kapaszkodik a szoknyájába. A kiadó kétségbe volt esve. Ebből nagy irodalmi botrány lesz. Végre *Jókai* mentegetni kezdé a piktort, a kinek nem magyarázott meg mindent elég részletesen s megirja a következő néhány sort toldalékképpen:

— Pedig a várurnő olyan végtelenül szerette a gyermekeket, hogy összeszedte a béresek, gazdatisztek porontyait s reggeltől estig játszott velük, becézgette és a karjain hordozta őket.

Jókai nemzetiségi képviselő.

Jókai utoljára az oravicai kerületet képviselte.

— *Jókai* is csak nemzetiségi kerülethez tudott jutni! — mondták a képviselőházban, a mi *Jókait* kihozta sodrából, följratkozott s akkor mondotta azon emlékezetes szavakat, hogy:

— Rossz szolgálatot tesznek azok hazájuknak, a kik Magyarország vidékeit nemzetiségek szerint osztályozzák.

Jókai babérjai.

A pénzügyminiszteri költségvetés tárgyalásán belekiáltotta valaki *Jókai* beszédébe:

— Komédia!

Erre *Jókai* igy replikázott:

— Nekem ezen a szinpadon éppen annyi veszteni valóm van, mint a képviselő urnak; ez a haza csak ugy az enyém, mint az önöké. Én ezen a szinpadon sohasem áhitoztam babér után, de itt tépték le rólam azt a babért, a mit másutt szereztem.

A tordai nők.

Jókai Mór erdélyi utjában ki nem kerülhette a tordaiak lakomáját. Megvendégelték nagy dáridóval.

A költő egyszerüen szólt a szivekhez, mialatt dús gesztenyeszin fürteit meg-megsimogatta. Beszéde meghatotta az egész ünneplő sokaságot. Könyektől csillogó szemekkel figyeltek a következendőkre az emberek, s *Jókai* ezzel fejezte be a tósztját:

— Éltetem szivemből Torda városának szives, vendéglátó hölgyeit. Éljenek addig, a mig én megszürkülök . . .

Ez a jó kivánság nem tette meg a hatást, sőt az eddigit is lerontotta.

— Ej, gondolták a hölgyek, milyen önző s milyen udvariatlan ez a *Jókai*.

De azért csak megéljenezték.

Az „éljen" szóra a költő fölállott. Köszönetképpen levette a fejéről és meglóbálta a levegőben a parókáját:

— Az én hajam nem szürkül meg soha . . .

A tósztnak igy frenetikus hatása volt. A hölgyek azonban mind elszomorodtak:

— Szegény *Jókai* . . .

És most már hivatlanul is, önként odamentek hozzá, hogy megcirógassák s egy-egy csókot leheljenek magas, fehér homlokára.

Miért párbajozott?

Megjelent *Jókai* lapjában valami sérelmes cikk. *Pulszky* Ferenc felelősségre vonta *Jókait*, a szerkesztőt.

Párbaj után ezt kérdi *Jókai*:

— Ugyan mondd csak, kérlek miért is verekedtünk mi tulajdonképpen, mert én azt a bizonyos cikket se nem irtam, se nem olvastam, sőt még csak nem is láttam és igy sejtelmem sincs róla, hogy mi volt benne.

Jókai parókája.

Pósa Lajos a gyermekvilágnak ismeretes mesemondója, mikor a *Petőfi-Társaság*-ba választották, toasztot mondott *Jókaira*. Igazi meghatottsággal, elragadó rajongással kezdte:

— *Jókai* Mór, a magyar irodalom királya, kinek fején azonban nem korona van, hanem . . .

— Paróka! — szólt közbe *Jókai* s az ünnepi hangulat azonnal vidám kacagásba csapott át.

A mikor Jókai utazik.

A magyar irók fejedelme, a kiről annyiszor irták és mondták, hogy örökifju, mégis csak

öreg ember. Nem a lelke, meg az irásai, azok fiatalok maradnak mindig, hanem a szakálla, az arca, meg a tempói, azok bizony megöregedtek. Megvan ő benne is az öreg emberek közös vonása, az ideges félelem és sietség, mikor vasutról vagy utazásról van szó. Egy alkalommal például a leányával és a vejével, *Feszty* Árpáddal Komáromba készült az öreg ur. Előtte való napon megkérdezte *Feszty*-t:

— Tudod-e te, Árpád, mikor indul a vonat?

— Nem én, de majd megnézem.

— Ne bántsd, én ugyis bemegyek a városba (még akkor a Svábhegyen laktak), majd a menetjegy-irodában megtudom.

És ugy tett, a mint beszéle.

— Hét órakor indul a vonat, ötkor el kell mennünk hazulról, — mondá visszatérve.

Öt órakor el is indultak a Svábhegyről és háromnegyed hatra megérkeztek a keleti pályaudvarba. *Jókai* itt bünbánó képpel közeledett a gyerekekhez:

— Bocsássatok meg nekem. A vonat csak nyolc óra husz perckor indul, de én nem biztam bennetek s hogy el ne késsünk, 7 órát mondottam.

— Akkor nem ülünk itt harmadfélórát, — mondta *Feszty*, — elmegyünk egyet sétálni.

És az öreg ur nagy rémületére a fiatalok elmentek sétálni, otthagyván őt magára a lassan muló percekkel. Fél 8 . . . nem jönnek, háromnegyed 8, 8 óra . . . még sincsenek itt. Csöngetnek elsőt, másodikat, *Jókai* kisiet a pályaudvar elé, akkor jönnek szép lassan a város felől. *Jókai* kétségbeesetten integet . . . siessetek, siessetek. Ebben a percben fütyül a vonat és elindul.

— Hamar utólért a büntetés, — sóhajtotta az öt órától talpon lévő *Jókai*.

Jókai a miniszterek előtt.

Mikszáth adomája:

Arról éppen semmi tudomással sem látszik birni, hogy ő Magyarország egyik legnagyobb élő embere, épp oly félénk tisztelettel emelkedik föl egy miniszter előtt, a ki kezet jő hozzá fogni, mint egy kéthónapos mameluk; a világért se tudna ülve maradni, ha egy a folyosón átmenő miniszter utközben megszólitja. Ez a felsőbbség iránti tisztelete sok tréfás megjegyzés forrásául szolgál némelykor:

— Ha én neked volnék, Móric bácsi, — kötődnek vele, — mind a nyolc miniszternek meg kellene minden reggel kérdeznie tőlem: hogy érzem magam, mit álmodtam?

— Mit érnék vele? — feleli, — hogy nyolcszor kelljen elbeszélni az álmaimat reggelenkint? Egyszer is sok, a mig leirom. Mert én minden éjjel tovább álmodom a munkában lévő regényeimet. Nem szoktam én hiába álmodni, mint ti.

Fejborogatás.

Meghivták egyszer *Jókait* valami jótékony nőegyesületi melegruhaosztó-ünnepre. A költő nem tagadhatta meg a rendezőség örömét. Megigérte, hogy ott lesz. Erre azután napról-napra teli voltak a lapok vele, hogy a jótékony ruhaosztó-ünnepen *Jókai* Mór, mint diszelnök diszbeszédet fog mondani. *Jókai*-nak sehogysem tetszett ez a fordulat.

Találkozik vele egy hirlapiró, a ki éppen a hires ruhaosztó-ünnepre siet. Örömmel csatlakozik hozzá.

— Nem késünk el, kedves bátyám?

— Nem, öcsém. Még másfélórám van, mig a tarok-kompániám összeverődik. De el kellett menekülnöm hazulról, hogy valamiképp kocsin ne ragadjanak el a ruhaosztogató-ünnepre. Ha-

nem azért megirtam, hogy nem jöhetek el, mert éppen most borogatják a fejemet.

— Lehetetlen. Hiszen, hála Istennek, semmi bajod, kedves bátyám.

— Magam is áldom érte az Istent. Hanem azért mégis csak igazam van, mert *Zala* Gyuri csakugyan most borogatja az agyagfejemet, hogy össze ne száradjon.

Jókai és Rothschild.

Jókai 1858 óta volt akadémikus, sőt 1862 óta tiszteletbeli tag; 1860 óta disze volt a Kisfaludy-Társaságnak s 1878 óta elnöke volt a Petőfi-Társaságnak. Mikor a Petőfi-Társaság megbizásából *Komócsy* József és *Rákosi* Viktor megjelentek *Jókai* Mór lakásán, hogy a költőnek 70-ik születésnapjára gratuláljanak s egyuttal megköszönjék a 2000 koronás alapitványt, melyet *Jókai* a *Petőfi-Társaság*-nál tett, *Jókai* megölelte, megcsókolta a két küldöttet s azután végigmutogatta nekik az üdvözlő föliratok pazar gyüjteményét, mondván:

— Ezt szerezze meg magának Rothschild! Nagy dolog, óriási nagy dolog ez!

Jókai és a szabadkőművesek.

A szabadkőmüvesek több izben fölszólitották Jókait, a ki annyira a szabadkőművesi eszmék szerint élt és cselekedett, hogy lépjen közéjük. — A mire Jókai egyszer egyiküknek a következőképp felelt:

— Nálatok, szabadkőműveseknél a kalapácsütés jelzi azt, hogy minő hatalmas és nagy tetteket visztek véghez a humanizmus terjesztésére és az emberiség boldogitására. Nekem is van egy ilyen kalapácsom, s az sem mutat egyebet az én müködésemben, mint a mit ti tesztek: s ez a kalapácsütés a szivem dobogása.

Prottmann halála.

Adorján Sándor, a Magyar Nemzet szerkesztője irja:

Sötét, késő este volt és őszi idő, a midőn Prottmann halálát megtudtuk a szerkesztőségben. Jókai még künn lakott svábhegyi villájában. A szerkesztő megkérdezett bennünket, fiatalabbakat, hogy kinek van kedve kimenni és kérni valamit Jókaitól Prottmann felől? Persze, a legnagyobb örömmel vállalkoztam rá én. Lóvasuton csak kijutottam valahogy a fogaskerekü vasutig, de ez a derék svájci vasut már nem járt ilyen későn, nem vitt föl. Mentem gyalog, az pedig jó hosszu és sötétben kellemetlen ut. De csak mentem. Nagyon messzire voltunk már a vacsora idejétől, a mikor a hegymászástól fáradtan, átmelegedve bebukkantam a Jókai kertjébe. Ott egy szörnyü nagy fekete kutya rögtön rám ugrott, föltette az első két lábát a vállaimra és kutyanyelven nyilván olyanfélét mondott, hogy menten leharapja az orromat, ha megmozdulok. — Hát nem mozdultam. Ennek a kedélyes párbeszédnek csakhamar véget vetett Jókai, s megszabaditva a „Szultán"-tól, megkérdezte, hogy mi járatban vagyok?

— Kérem alásan, meghalt Prottmann.

— Meghalt? Bánom is én.

— De . . . Kérem szépen, Prottmann, a hires rendőrfőnök halt ám meg!

— Tudom. Hát aztán? Ha meghalt — requiescat in pice!

— Nem tetszik róla valamit irni?

— Nem érdemel az meg egy betüt sem.

— Persze . . . Hanem akkor én megyek haza.

— De már azt ne tedd, mig a brudert meg nem ittuk.

Jókai erre teli töltött két poharat szinig tokaji borral, azt megittuk ketten egy-egy hajtásra és én elbucsuztam.

Tökéletesen részeg voltam az erős aszutól, a mikor beérkeztem ugy éjféltájban a szerkesztőségbe. De nagyon jó kedvem volt. A szerkesztő kérte a kéziratot, én meg valami jókedvu nótával feleltem rá. Persze, rám nézve nem a Prottmann halála volt már akkor a legfőbb, hanem az, hogy brudert ittam Jókaival. Nem cseréltem volna a római pápával. Tegezett is azóta Jókai folyton, s néhány éven keresztül egész bizonyosan tudta, hogy engem ugy hivnak: Heltai. Nem ő volt az oka, hogy Heltainak olyanféle a termete, mint az enyém, tehát jogosan tévesztett össze bennünket.

Hogy Prottmannról nem irt, annak pedig nem az volt az oka, hogy nagyon kicsinyelte volna ezt a Bach-huszárt, mert hisz máskor mégis méltatta őt az ő csodálatos tollára, a mit persze Prottmann nem köszönhetett meg. Hanem az, hogy Jókai a más kivánságára vagy sürgetéseire nem irt soha egy betüt se. A mi az ő tollából valaha is kikerült, az támadt a szivéből, az ő benső ösztönéből, fényes tehetségének hivatásából, — mert az isten is ugy akarta.

Jókai, a királyné és Rudolf trónörökös.

Jókai személyesen akkor ismerkedett meg Rudolf trónörökössel, a mikor a fenkölt szellemü királyfi annak a magasztos eszméjének a kiviteléhez fogott, hogy *Az osztrák-magyar monarkia irásban és képben* cimü nagy müben Ausztria és Magyarország teljes, minden oldalra kiterjeszkedő hű leirásával, ismertetésével ajándékozza meg az irodalmat.

A trónörökös akkor már ismerte Jókait alkotásaiból, és hogy mily nagyra becsülte az ő műveit, milyen elismeréssel, tisztelettel viseltetett a nagy költő iránt, annak legszebb és Jókaira nézve legdicsőségesebb bizonyitéka volt az, hogy a trónörökös mindjárt az eszme fölmerülésekor

Jókaira gondolt, őt kivánta megnyerni a mű Magyarországra vonatkozó része munkatársának. Igen szives levélben kérte föl e kitüntető megbizás elfogadására Jókait, a ki természetesen örömmel fogadta a fölhivást.

Ettől fogva keletkezett az igaz, meleg barátságnak az a szép viszonya, a mely a királyfit és költőt egymáshoz füzte és a mely gyönyörü viszony dicsősége a nagy költőről áthárult a nemzetre is, a melynek fia.

Jókai tekintélyének és ama nagyrabecsülésnek, a melylyel a trónörökös viseltetett iránta, sok befolyása volt arra, hogy a nagy mű, *Az osztrák magyar monarkia irásban és képben,* Magyarországra vonatkozó része olyan lett, a milyen: igaz, hű képe Magyarországnak, egy önálló kép, külön keretben, egész külön állitva attól a másik képtől, Ausztria képétől.

A mű programját Jókai fölfogása értelmében módositották és ha a munkában közremüködő osztrák urak centralisztikus tervei ujra, meg ujra föl is merültek, sőt annak — a trónörökös bizalma folytán és közbenjárása által — minden alkalommal sikerült ezeket legyőznie.

A nagy mű körül való munkásság mind szorosabbra füzte a kapcsokat Jókai és Rudolf trónörökös között. A trónörökös — mint már előbb is — élénk figyelemmel kisérte Jókai irodalmi müködését; gyakran kérdezősködött egyes regényei megjelenése után és mindig az igaz elismerés hangján szólott Jókai minden művéről. A *Bálványos vár* első kiadását hódoló dedikációval Jókai maga nyujtotta át a trónörökösnek és ekkor ismét fölhasználta Rudolf trónörökös az alkalmat tisztelete, nagyrabecsülése, hálájának kifejezésére.

1883 közepétől 1889 végéig, hat éven keresztül, gyakran tüntette ki a trónörökös Jókait kiváló kegyével, barátsága jeleivel. 1889 végén a mayerlingi katasztrófa szakitotta végét ennek,

a költőre és nemzetére egyaránt kitüntető, dicsőséget hozó viszonynak.

Magyarország poétikus lelkü királyasszonyában buzgó olvasója volt Jókainak mindig és az ő ötven éves irói müködésének minden gyümölcsében gyönyörködött a fenkölt királyi sziv, a mely annyira tudott lelkesedni a költészetért.

Erzsébet királyné akkor gyönyörködött leginkább Jókai müveiben, a mikor megtanulta teljesen a magyar nyelvet és Falk Miksa oktatása mellett tanulmányozta multját, jelenjét, irodalmát annak az országnak, a melyhez szeretettel ragaszkodott ama nap óta, hogy királynéja lett. Jókai műveinek zamatos, zengzetes nyelve még jobban megszerettette vele hazánk nyelvét és szebb, megkapóbb, elragadtatóbb leirásból talán sehol sem ismerhette volna meg a királyné Magyarországot, a magyarokat, mint éppen Jókai müveiből.

A költőnek több izben volt alkalma a tisztelet és nagyrabecsülés jeleit tapasztalni, a melyeket művei által keltett maga iránt a királynéban. Valahányszor megjelent Jókai a királyné előtt, mindig fölhasználta a királyasszony az alkalmat, hogy regényei fölött való elragadtatását kifejezze neki és kérdezősködjék irodalmi tervei, készülő munkái felől.

És a hányszor egy-egy ujabb művel ajándékozta meg irodalmunkat, a királyasszony volt az elsők között, a kik azt olvasták, mert Jókai minden uj művét — a királyné kivánságára — elküldte a királyi családnak. Egyszer a királyné udvari estén megemlitette, hogy Jókai sokat dolgozott azóta, a mióta utoljára látta.

— Azt hiszem, hogy porszemeket hordok vele hazám épületéhez, — mondotta Jókai.

— S ön mentül többet ir, nekem annál többet kell olvasnom, — felelt a királyné kedves bókkal.

Jókai és Csányi.

Mikor Aradra megérkezett a szerencsétlen temesvári csata hire, az Aradon lévő képviselőket és menekvőket leirhatatlan kétségbeesés fogta el. Mindenki készült a halálra. Csányi, a vértanu miniszter hidegvérrel elajándékozta értékesebb holmiját, könyveit, pisztolyait olyan embereknek, a kikről azt hitte, hogy tul fogják élni.

Jókai arra kérte, hogy adjon neki is egy pisztolyt.

Csányi szemébe nézett és azzal haragosan elutasitotta:

— Tedd, de ne mondd . . .

Jókai nagyon elszégyenlette magát, hogy arca elárulta, mire gondol és kiment a szobából. Kiss Ernő utána ment és megfogta karját, addig beszélt hozzá, mig kibeszélte fejéből azt a sötét gondolatot, a mit már homlokán lehetett olvasni.

Köszönöm neki a föld porában azt a szót, a mi sorsomon határozott, — irja Jókai. — Ez a szó ez volt:

— Önnek neje is van . . .

Jókai és Arany.

Jókait Arany Jánoshoz gyöngéd barátság füzte. Nem volt az olyan meleg, mint Petőfi és Arany barátsága, de felhőtlen és sirig tartó. Csakhogy nagyon ritkán látogatták meg egymást: huszonét év alatt kétszer vizitelt Jókai Aranynál. Egyszer meglátogatta Aranyt nagykőrösi tanár korában. Arany azzal a biztatással csalta el Kőrösre, hogy az ő kis leánya, Juliska, az *Örmény és családja* cimü humorisztikus novellájából vigjátékot csinált és azt maga el is játsza.

Jókait elragadta a szép kis Juliska előadása. Az ötféle szerepet, mely a darabban van,

oly kedvesen játszotta, hogy megenni való volt. Különösen a vén Girguczot, a maga rácos kiejtésével, a ki a Mincuckát „aranyus leányum"-nak szólitja.

Attól fogva, ha összejött Aranynyal, nem is kérdezte másképpen, mint hogy: „mit csinál a szép kis Mincucka?"

Másodszori látogatása huszonöt év mulva történt, mikor Arany megirta Toldi szerelmét. Jókai fölkereste üdvözlő levelével, melyre Arany kedvesen válaszolt, beszélt benne Jókainak a muzsákhoz való viszonyáról s hogy előbb megőszül a parókája, mint annak vége lesz. Jókai azután a Petőfi-társaság tisztelgő küldöttségét vezette hozzá.

A mint benyitott az ajtaján, ott állt előtte megint az „aranyus leányum", a szép Mincucka. De nem ő volt az, hanem a „kis idegen", a szép Juliska leánya. Minden dikció kiment a fejéből, nem tudott Aranynak semmiféle felköszöntőt mondani.

— Látod, — mondta neki, — olyan régen nem láttuk egymást, hogy még azt sem tudod, hogy már csakugyan megőszült a parókám is.

Arany mosolygott.

— Azért irtam a levelemben a parókádról, mert tudtam, hogy igy hiuságból nem adod ki az ujságban.

Jókai a képviselő

Jókai mint politikus 1861-ben a határozati pártnál kezdte. Az ellenzék csakhamar ütőkártyának használta. Elsőrangu szónok lett belőle. Akkor még erősen kuruckodott s egyszer ki is vágta a következő nagy mondást:

— Ha nem Hunyadi Mátyás ül a trónon, mit bánom én, Ferdinánd vagy más kormányozza-e az országot?

Mikor a Hon-t megalapitotta, Pálffy Mó-

ric gróf, a katonai kormányzó reverzálist követelt tőle arról, hogy nem fog a kormánynyal ellenkezni. Jókai aláirta, de egyuttal hozzáirta:

— . . . „a mennyiben ez a magyar nemzet javára törekszik s jogos óhajtásait teljesiteni hajlandó.“

Be is csukták azért, mert nagyon is ütötte a kormányt.

A kiegyezéskor Tisza hive volt. 1869-ben Gorove miniszter ellenében megválasztották a Terézvárosban. Tiszával azután belement a fuzióba s a szabadelvüpártba.

Egyik képviselőházi beszédében a középosztály eladósodásáról panaszkodott s a többek közt igy fakadt ki:

— Krisztus megváltott büneinktől . . . de a váltóinktól, vajjon ki vált meg!

Ez a mondás szállóigévé vált s bizony ma is még nagyon is aktuális.

Jókai és Bausznern.

A nyolcvanas évek egyik képviselőházi ülésén Bausznern Guidó, a későbbi szász kómesz, beszélt odabenn.

Jókai a folyosón sétált alá s föl és egy kijövő honatyától kérdezé:

— Ki beszél?

— Bausznern, — volt a felelet.

Félóra mulva ismét találkozik egy képviselő társával, a ki az ülésteremből jött ki.

— Ki beszél? — kérdi.

— Bausznern.

Igy ismétlődött ez majdnem az egész ülés végéig, a midőn végre ezt a feleletet kapta:

— Most fejezte be Bausznern.

Jókai erre elhatározta, hogy gratulálni fog a bőbeszédü szónoknak.

— Kedves Guidó, fogadd őszinte szerencsekivánatomat, — mondta egy hosszu, cingár kép-

viselőnek, a kit Bausznernnek nézett, hallom, hogy hazafias, szép beszédet mondottál.

A megszólitott, szerényen elháritotta magától a dicséretet.

— . . . Én báró A . . . vagyok.

Jókai természetesen a rossz szemére tolta a félreértést, s átment a tulsó folyosóra, hol Bausznern jött vele szembe.

— Képzeld csak — szólt hozzá nevetve — az imént annak az ostoba A . . .-nak gratuláltam, helyetted!

A „vélt“ Bausznern azonban jéghidegen viszonzá:

— Még mindig báró A . . . vagyok.

Jókai pénzt csinál.

Egyszer a Révai-féle könyvkereskedésben találja Jókait egy iró, a mint iróasztalnál ül, tollal a kezében.

— Mit csinálsz, Móric bácsi?

— Pénzt, — felelte kurtán.

— Tanits meg engem is, Móric bácsi.

— No, azt ugyan ne tanuld meg tőlem — s mutatta hamis mosolylyal, hogy váltókat ir alá, ugy csinálja a pénzt.

Jókai étvágya.

László Mihály országgyülési képviselő beszéli a következő apróságot:

— 1899 egyik verőfényes szeptemberi napján találkoztam Jókaival az Andrássy-uton. *Endrődi* Sándorral sétáltunk éppen s a magyar költők fejedelme messziről ránk ripakodott:

— Megálljatok, gézenguzok, igy lopjátok az Isten napját?

— Szép idő van, Móric bátyánk, hát sétálunk egy kicsit.

— Igazatok van. Meg kell becsülni a szep-

temberi verőfényt. Olyan az, mint az öreg ember nevetése.

Nagyon jókedvü volt a nagy mesemondó. Élcelt, fütyörészett és néha-néha halkan, csendesen belenevetett a napfényes levegőbe.

— Merre mentek? — kérdezte aztán.

— Addig kószálunk, a mig meg nem éhülünk. Akkor aztán betérünk valahová enni.

— Pompás. Hát velem fogtok jönni. Bemegyünk a Petanovicsba s ott megebédelünk. Jöttök?

Hogyne mentünk volna! Boldogok voltunk, hogy a társaságában lehetünk és a szivünk dagadt az örömtől, hogy olyan jókedvünek látjuk a nemzet nagy költőjét.

Fütyörészve lépett be a Petanovics éttermébe. A bajuszát, a mely kackiásan ki volt pödörve, megsodorta és hangos szóval szólitotta elő a vendéglőst:

— Éhes vagyok!

A vendéglős elősorolta a kapható ételeket. Az egyik ételnél diadalmasan kiáltott föl:

— Ez az! Csirkepaprikás!

Hozták a paprikást. Vastagon uszott rajta a paprikás lé, de Jókainak nem volt elég füszerszámos. Még egy csomó erős paprikát rászórt és jóizüen elfogyasztotta. Csodálkozva néztük. Hogy birja meg ezt ez az öreg ember? Mi bizony hápogtunk volna attól az agyonpaprikázott micsodától.

Mikor tul volt rajta, ráparancsolt a pincérre:

— Borjupörköltet hozzon!

De már ezt nem tudtuk szó nélkül hagyni sem Endrődi, sem én.

— Drága Móric bátyánk, parasztgyomor sem birná el ezt a két ételt igy, egymásutánban.

— Hm!

Kihuzta magát.

— Hát mit gondoltok rólam, lurkók, csak ilyen-olyan legény vagyok én?

És bizony megette a borjupörköltet is áldott jóizüen.

— Látjátok, — mondotta ebéd után, — most olyan jó kedvem van, hogy madarat lehetne velem fogatni.

És tiz napra rá megházasodott az ősz költő.

Jókai és Bismarck.

Jókai Mór 1874 márciusában Berlinben járt, a hol meglátogatta Bismarckot is. E látogatásról irja *Jókai*:

„Braun Károly birodalmi képviselő barátom szives közbenjárása folytán mindjárt megérkezésem utáni napon voltam szerencsés a nagy államférfiutól kihallgatási órát nyerhetni; a mi annyiban nevezhető kihallgatásnak, hogy ő beszélt, én pedig hallgató voltam.

Este kilenc órakor fogadott el (megesik, hogy éjfélutánra ad kihallgatási órát a látogatást vágyóknak). A hozzájutás igen könnyü és egyszerü. Palotája a legigénytelenebb külsejü az egész Wilhelmstrasseban, s még csak medveprémes kapus sem őrzi ajtaját ezüst buzogánynyal, ugy kell becsengetni, mint más szegény emberhez. Az előtermet egyetlen moderateurlámpa az asztalon világitja meg. Ettől harmadik Bismarck dolgozó- és elfogadó-szobája. Ebben is a legegyszerübb butorzat; semmi pompa; a szögletben egy vas nyugágy; az alatt fekszik egy hatalmas bernáthegyi szelindek, az ablaknál egy vasszekrény; a szoba közepén egy nagy iróasztal, a mellett ült a vasember.

Bismarck herceg egy teljes hat láb magas atlétai alak, széles vállakkal, hatalmas kezekkel, mik a kézszoritásnál acélizmokat árulnak el; arcát semmi arcképéhez sem találtam hasonlónak, a mikben mind morózusnak, epésnek van föltün-

tetve. Engem sokban emlékeztetett a Deák Ferenc arcára, ugyanazon sürü szemtakaró szemöldök, az ajk elé boruló szürke bajusz, életpiros arcszin, egy helyütt megszakitva egy régi sebhely nyomától, mely az államférfiuról, mint katonáról beszél, kopasz széles homlok, világos és nagy szemek, a miknek bizalmas tekintését semmi fénykép sem adja vissza. Általában az egész arc tökéletes eszménye — egy régi magyar alispánnak.

A herceg olyan kegyes volt, hogy el sem hagyta mondanom azt a szépen kicifrázott beköszöntőt, a mit magamban neki szántam, hanem mindjárt azon kezdte, hogy ejnye de fiatal ember vagyok, sokkal vénebbnek képzelt, főhadnagy korában olvasta még legelső munkám ismertetését az „Augsburger Allgemeine Zeitung"-ban, a mi még akkor okos lap volt. — Mondám neki, hogy mennyi idős vagyok. — „No én tiz évvel előbbre vagyok önnél." — „Az Isten éltesse." — Azután leültetett az iróasztala másik oldalára; a vasszekrényből előkeresett egy doboz szivart, megkinált vele: „Köszönöm, nem szivarozom soha." Ő sem él vele: nagy tajtékpipából szokott dohányozni.

E közben nyilt az oldalajtó s a mellékszobából belépett a hercegnő és leánya. A vasembernek mágnese is van. Mindketten báli toilettben. A hercegnő most is impozáns szépség: ősnemes arc és termet; a hercegkisasszony pedig ragyogó, eszményi alak; — a királyi táncestélyre voltak indulandók s egész more patrio a családfőtől bucsuzni jöttek. Bismarck patriarkális csókkal bocsátá el kedveseit; üdvözlő hódolatát küldve ő felségeiknek neje által.

Akkor azután ismét leültünk az iróasztal elé szemközt, a herceg beszélt: én hallgattam.

„Szükséges, hogy Európa közepén egy olyan konszolidált állam létezzék, a minő az osztrák-magyar monarkia. Ezt beláttam már akkor, mi-

kor 1866-ban a békét megkötni siettem; a mi sok barátunknak nem tetszett. A Lajthán tul államilag kormányozni az egyik részen a magyar faj hivatott. A többi fajok is adnak igen jó katonákat, de közigazgatási tehetség, államférfiui tudomány, intelligencia, birtok, kiválólag a németnél és a magyarnál van. És mindannyit összetartja a közös história. Európa keletén apró nemzetiségi államok fölállitása lehetetlen; csupán históriai államok lehetségesek. Azért a mostani dualisztikus államforma Osztrák-Magyarország között fentartandó. Az önök története is egy Ausztriáéval; még harcaik által is egy; egykor harcoltak egymással, most pedig egymás védelmére vannak utalva.

(Itt megjegyzém, hogy e kölcsönös védelmet és szövetséget őszintén óhajtja is minden előrelátó magyar politikus.)

A herceg igy szólt tovább.

„Ezt a missziót, a mit önök teljesithetnek, a szomszéd államok nem tölthetnék be. Kell-e Németországnak még több, papi uralomtól aláaknázott tartomány? Még most is vannak jó barátaink, a kik azzal gyanusitanak bennünket, hogy mi az osztrák örökös tartományokat annektálni akarjuk. Isten őrizzen! Elég bajunk van Elzasz-Lothringennel, elég a dán határperrel s ha geografiai tekintetek nem parancsolták volna, egy talpalattnyi földet sem csatoltunk volna Németországhoz, a min francia lakik. Ez a ki nem békithető vad ellenség! Mert a francia vad nép. Huzzuk le belőle a szakácsot, a szabót és a fodrászt s ot találjuk a rézbőrü indiánt. Bár attól a bajtól tudnánk megszabadulni szép szerével, a mit már szereztünk, nem hogy az osztrák bucsujáró népére áhitoznánk. S ugyan mit kezdenénk Bécscsel, mint határvárossal? Bécsnek, Budapestnek missziója van a keleten, a civilizáció és kereskedelem gazdag központjává alakulni. És a mely német miniszternek eszébe jutna Ausztriá-

tól valamit elfoglalni, az meg volna érve arra, hogy . . . (itt mutatta kézzel a „fölakasztást"). Én részemről, ha az osztrák tartományok „erővel" akarnának hozzánk jönni, képes volnék „ezért" háborut kezdeni „ellenük." — Az osztrák-magyar monarkiát senki sem fogja hosszu ideig bántani, a mennyire emberi észszel az időjárás megjósolható. A német diplomácia törekvéseinek sikerült Oroszország és osztrák-magyar monarkia közötti egyetértést utba igazitani. Most az megvan. Nekünk keserves lett volna választanunk (zu optiren) azon esetben, ha e két barátunk egymás közt összeveszett volna. Most szövetkezve vagyunk, nem mint a hajdani Saint Allienceban, hogy az uralkodók egyetértésével a népeket elnyomjuk, hanem hogy a béke biztositásával a szabadelvü kifejlődést, a népek boldogitását tartóssá tegyük. Önöknek a királya „most" már egészen népszerü és kedvelt uralkodó Magyarországon.

(Valóban az.)

„Ő hozzá minden népfaj hüsége csatlakozik, legyenek önök felőle bizonyosak, hogy ez egyetértést, melyen jövőjük nyugszik, semmi külbefolyás nem fogja megzavarni, s ha Osztrák-Magyarország békéjét bárki is nyugtalanitaná, az Németországot magával szemközt találandja. De nincs is érdekében senkinek, hogy önöket megtámadja. Miért tenné azt Oroszország? Területe Japántól a keleti tengerig oly nagy, hogy Galicia csekély nyeremény lenne hozzá. Ázsiában azért folytatja hóditó hadjáratát, hogy elégedetlen elemeinek foglalkozást adjon. A Kaukázus „szurok" volt rá nézve. Galiciából azt a részt foglalhatná el, a mit ruthének laknak, három millió félbarbár lélek. Mi szüksége azokra? Elég baja van már a keleti tenger német faju háromszázezernyi népének russzifikációjával. S ez sem hasznos rá nézve. Az én honfiaim, a németek igen szorgalmas, erényes, dolgos, becsületes, takaré-

kos népek; de ha egyszer oroszokká lesznek, megkétszerezve veszik át az oroszoknak csak a hibáit és elvesztik saját jó tulajdonaikat. Gyakran jártam vadászatokon Oroszországban; ott hallottam azt a példabeszédet, hogy (itt oroszul mondta a herceg; nem tudtam megtartani; aztán megmagyarázta németül) „ha az orosz lop, annyit lop, a mennyi neki magának egy napra elég; de ha egyszer a német lop, az annyit lop, hogy a gyerekeinek is maradjon belőle, még holnapra való is." Oroszországnak nincs szüksége európai hóditásokra többé: otthon van mit meghóditania. Erdély elfoglalása Oroszország által, vagy segélyével bárki által nevetséges mese."

(Emlitésbe hoztam a keleti kérdést.)

„Ott sincs semmi elfoglalni valója Oroszországnak. Ugyan mit csinálna Konstantinápolylyal, ha ma odaajándékoznák neki?"

(Reményemet fejezém ki az iránt, hogy ily esetben Magyarországon is föl fognak hagyni a nemzetiségi izgatásokkal, a miket orosz kéz munkájának hisz és hirdet mindenki.)

„Tudnia kell önnek, hogy kétféle orosz politika van: az egyik a szentpétervári, a másik a konstantinápolyi. A mint egy követ Konstantinápolyba megy, az rögtön megbolondul a többiek között; azok szüntelen veszekednek egymás között, versengenek, civakodnak, intriguálnak, s csinálják az európai politikát, mintha rájuk volna bizva, csupa egymás iránti ellenszenvből, mig vissza nem hivják őket. Ha van önöknek bajuk orosz cselszövényekkel, azok csak Konstantinápolyból jöhetnek, nem Szentpétervárról s igy semmi komoly alappal nem birnak. Az orosz cár és a kormány szintén akarja az egyetértést fönntartani."

(Bátorkodtam gyönge aggodalmamat kifejezni netaláni uralkodó-változás esetére.)

„Higyjék el önök, hogy az orosz trónörökös éppen azon politikát fogja folytatni, a mit a mos-

tani cár folytat. Ez egy derék, nyugalmat és békét szerető családapa; kinek eszében sincs Tamerlani vagy Napoleoni hadjáratokat tervezni; Nagy Péter cár testamentomát végrehajtani: a ki örül, ha családja körében boldogan élhet. — Ez oldalról nincs önöknek mit tartani. — Az egyetlen ember, a ki jelenleg az európai békét megzavarhatná, a pápa. — Ön nem katolikus ugy-e bár?"

— „Sőt kálvinista vagyok, még pedig kemény nyaku. De ha katolikus volnék is, azok Magyarországon fölvilágosodott emberek s ott vallásháborura tábort keresni senkinek sem sikerülend."

Itt azután elmondta a herceg, hogy mi véleménye van a pápáról. Ez köztünk maradhat. „Mi egyébiránt nem tudjuk, hogy ki az a pápa?" végezé.

Ismétlem, hogy a magyar nép vallási dolgokban a legtoleransabb, többféle felekezet él együtt békésen minden faluban; s azoknak semmi kedvük dogmatikus kérdésekért egymás szomszéd házát fölgyujtani.

Itt azután áttért a herceg magyarországi élményeire, hogy egyszer lovakat vásárolt, s a remondákat vezető huszároktól sokszor hallá ezt a szót: „Isten, Isten!" mig egy végre ezt mondá: „Három Isten!" — A vezénylő lovastiszttől kérdezé mit tesz az? Ez azt felelte (nem sokat tudott magyarul), hogy a magyaroknak háromféle vallása van, katolikus, protestáns és görög: a katonák e fölött vitatkoznak. Bismarck sehogy sem akarta e magyarázatot elhinni; mig a kecskeméti főbiró fölvilágositá róla, hogy ezt a szót nem annyira imádságképpen, mint erőkifejezésül szokták használni erre mifelénk.

„Ez bizony még most is ugy van."

Ekkor bejött a herceg titkára egy halmaz hivatalos irással; én bucsut vettem; miközben a

herceg nyájas kézszoritással meghivott holnapi estélyére, a hol Németország képviselőivel megismerkedhettem.

Megjegyzem még hogy beszédközben folyvást két szál plajbász volt Bismarck kezében, olyan hosszu két iral, hogy nekem sétabotnak elég volna s mikor azt mondta, hogy Ausztria tartományaira nem áhitozik, azzal demonstrált, hogy „ekkora darabot sem akarunk többé senkitől elfoglalni, mint ez a plajbász!" Az igaz, hogy „ez a plajbász" a „térképen" egész Triesztig leérne."

Jókai fatalizmusa.

Jókai fatalista volt s erről a Pesti Hirlap 1894 január 6-án megjelent számában igy irt:

„. . . Előre bocsátom, hogy fatalista vagyok, omenekben, predesztinációkban hiszek, a földöntuli világ, az életentuli élet, az érzékektől fölfoghatatlan lények befolyása sorsunkra, meggyőződés nálam. Egész életemen át annyi rendkivüli csoda által szabadultam meg magamkereste veszélyekből, hogy egészen teozofistává lettem."

Jókai nótája.

Visi Imrének volt egyszer párbaja, párbaj után pedig áldomást ittak, hol a segédeken kivül János és Odry Lehel. A vacsoránál, engedve Jókai kérésének, Odry dalra gyujtott. Egyszer csak azt mondja neki Jókai: — „Mind szép ez öcsém, de hát tudod-e az én nótámat?" s megmondta Odrynak, melyik az ő nótája. Odry legnagyobb sajnálatára kénytelen volt kijelenteni, hogy ezt a nótát ő nem tudja. „Megálljatok — mond Jókai — majd eldalolom hát én." És akkor aztán, mint ő maga mondá, kiállott pódiumra s szivhez szóló, érces hangon elénekelte ezt a nótát:

„Korcsmárosné nekem halat süssék kend,
Az asztalra citronyos bort tegyék kend.
Az ajtóba istrázsát állitsék kend,
Ha zsandár jő, hiradással legyék kend."

*

Jókai művei természetesen igen sok szállóigének forrásai. Ötletes megjegyzései között igen sok van, mely ma is szájról-szájra jár, a nélkül persze, hogy a legtöbb ember ismerné a már közmondásos igék eredetét. *Tóth* Béla Szájról-Szájra cimü könyvében Jókainak a következő szálló-igéit sorolja föl:

1849 március 16-án a debreceni Esti Lapokba ezt az örökéletü mondást irta:

„Bolond kend Táncsics!"

Ennek pedig az az eredete, hogy Táncsics Mihály annak idején azzal a javaslattal állott elő, hogy a magyarok a mindenféle arisztokratikus titulusok helyett, egyszerüen *kend*-nek szólitsák egymást Jókai ezt a jóakaratu, de hóbortos javaslatot tette nevetségessé a „bolond kend Táncsics"-csal.

A janicsárok végnapjai regényéből (1853) való szálló-ige az

„Ali kezei hosszuk,"

a mivel valami titkos hatalomra szokás célozni, és ez a haszánlatos frázis

„Tüneményes idők járnak."

Az *Egy magyar nábob* (1854) regényben fordul elő az

„Ifju óriások“

klubja. Ma ezzel a jelzővel az irodalom pelyhedző állu s kétséges tehetségü békétleneit illetik.

Sokan ezt a kifejezést *Gyulai* Pálnak tulajdonitják, de ő maga mondta *Tóth* Bélának, hogy soha nem is használta.

Dózsa György szomorujátékban (1857) szavalja a hegedüs:

Régi dal, régi dal, régi dicsőségről!

Fényes napnak ragyogása rózsafelhős égből.
Világverő Mátyás sirján még a virág zöldül.
S a dicsőség hova tünt el a szép magyar földrül.

Van-e közöttünk valaki, a ki az elmult ifjuság, vagy a haza régi nagy emlékein eltünődve nem sóhajtotta: „Régi dal, régi dal, régi dicsőségről!“

Szinészeink, a kik szerepeik megkapó mondásait magántársalgás közben szivesen szokták használni, legbuzgóbb terjesztői az uj szállóigéknek. Ők adtak szárnyat ennek is:

„Ne zugolódjál, Oldumár!“

E mindig tréfásan használt csillapitó intés *Jókai Dalma* cimü szomorujátékának (1859) első felvonásából való.

Ha valaki elégedetlenkedik a társulat, szinház dolgai körül — irja Tóth Béla, *Kassai* Vidor kitünő komikusunk közlése alapján, — igy szokták megnyugtatni:

— Ne zugolódjál, Oldumár!

Mire valaki mindig igy egésziti ki:

— Még nem zöldült ki a tubafa (mely a halottas házakat disziti) ajtód előtt.

(Ezeket „Dalma“ első jelenetében a rabonbán mondja a türelmetlen, beteg Oldumárnak.)

Mint a hogy nagy csapások után a *Katona Bánk bán*-jával szoktuk mondani: „Nincs a teremtésben vesztes, csak én!“ ugy kesergünk hasonló kétségbeesésünkben:

Minden bánatnak van oltogató könyje,
Csak enyémnek nincsen . . .

Ez pedig a *Szigetvári vértanuk* szomorujátékból származik, melynek első felvonásában Anna monológja kezdődik e panaszszal.

Az *Üstökös Jókai* Mór népszerü élclapja, melyet 1858-ban alapitott meg, valóságos melegágya volt a szálló-igéknek. Ott irta *Jókai* a külföldre is kihatott

„Lügewacker“

nevet, melylyel egy füllentő német ujságirót ruházott föl s ma is, a magyarokra hazudozó, magyarfaló német ujságirókat széltében Lügewackereknek nevezik.

Az Üstökös révén lettek közkeletüek: *Tallérosy Zebulon,* a tótos beszédü, jóakaró, de korlátolt elméjü hazafiak prototipusa; *Mindenváró Ádám,* a jámbor táblabiró; *a politikus csizmadia,* a kisvárosi iparos-politikusok mintaképe és *Kakas Márton,* a kakasfejü magyar, a ki többnyire a szerkesztő véleményének kimondója volt. (Ezt a kakasfejü, magyarruhás alakot, *Jókai* egy történelmi személyiségtől vette át: Kakas Márton őse 1529-ben Szelindek (Stolzenberg) városnak kapitánya volt, s mai vidám

hirével nagyon ellenkező tragikus sors jutott osztályrészeül.)

A közügyek terén, a társadalomban és a politikában mutatkozó váratlan, meglepő, megmagyarázhatatlan fordulatok hirét rezignált vállvonogatással és e fölsóhajtással fogadjuk:

— *Politikai divatok!*

Ez pedig Jókai Mórnak egyik kitünő s 1863-ban megjelent regényének cime. Ugyanez évből való egy másik, általánosan kedvelt regénye is:

„Az uj földes ur"

a mely meghatározással ma a jött-ment, fölcseperedett pénzarisztokratát illetjük.

„A szerelem bolondjai"-nak szintén *Jókai* adott gunyolódó nevet, a hasonló cimü regényével (1868), mig a tetőtől talpig derék férfi

„Az arany ember"

regényének (1873) köszöni elismerő jelzőjét. Ebben a szinpadra is földolgozott műben fordul elő, többször is, ez a keserü igazság:

„Szegény ember, komisz ember."

Milyen mély értelem és sokszor bebizonyult igazság rejlik ebben a kozmondássá vált szállóigében is:

„Férfi sorsa a nő!"

melyet *Jókai* az 1875-ben megjelent *Enyém, tied, övé* regény alapgondolatául választott.

Ismeretes az a rajongó szeretet, melylyel *Jókai* Mór *Rudolf* trónörökös iránt viseltetett.

Tőle remélte, várta a magyar nemzet teljes boldogitását és a mikor a szerencsétlen királyfi Meyerlingben olyan tragikus véget ért, koszorus költőnk a *Nemzet* 1889 február 2-iki számának vezércikkében fájdalmas följajdulással

„Vezércsillagom"

jelzővel illeti. Azóta hányan, hányféle alkalommal éltek ezzel a kifejezéssel!

TARTALOM.

———— - .

